

Znanstveno-stručni skup
“Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu”
održan je pod pokroviteljstvom Ministarstva hrvatskih branitelja.

**Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb
Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru**

BIOGRADSKO-BENKOVAČKI KRAJ U DOMOVINSKOM RATU

**Zbornik radova s II. znanstveno-stručnog skupa
Biograd na Moru, Hrvatska
11. lipnja 2021.**

Nakladnik:

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb
Udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata Donat, Zadar

Za nakladnika:

dr. sc. Ante Nazor
Vitomir Burčul, prof.

Urednici:

dr. sc. Julija Barunčić Pletikosić
dr. sc. Josip Čerina

Recenzenti:

dr. sc. Julija Barunčić Pletikosić
dr. sc. Zlatko Begonja
dr. sc. Josip Čerina
dr. sc. Marica Mamut
dr. sc. Bernard Miočić

Lektura i korektura:

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak:

GRAFOMANIA LAB j.d.o.o.

Naklada:

500 primjeraka

Zagreb, 2021.

ISBN: 978-953-8354-07-6

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001107501

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	6
Ratne postrojbe koje su branile biogradsko-stankovački kraj	9
Ratni put 134. brigade Hrvatske vojske	
<i>Borislav Mamut i dr. sc. Blaž Beretin</i>	10
Ustrojavanje i djelovanje 55. domobranske bojne Benkovac 1992. - 1994.	
<i>dr. sc. Josip Čerina, Vinko Rogić i Jadran Orlović</i>	24
Hrvatsko topništvo korišteno na biogradsko-stankovačkom bojištu	
<i>Dragan Brkljača</i>	32
Aktivnosti 7. gardijske brigade <i>Puma</i> u razdoblju nakon Zagrebačkog sporazuma do operacije <i>Zima '94</i>	
<i>Darko Duhović i Marijan Kretić</i>	43
Improvizirana borbena sredstva korištena na biogradsko-stankovačkom bojištu tijekom Domovinskog rata	
<i>Borislav Mamut i Željko Baradić</i>	57
Ratni put 134. domobranske pukovnije Hrvatske vojske	
<i>dr. sc. Josip Čerina</i>	68
Hrvatske žrtve u Domovinskom ratu	81
Presudna uloga brda Debeljak u obrani biogradskog područja u Domovinskom ratu	
<i>dr. sc. Mirko Đinđić i Denis Brzić</i>	82
Spomenici žrtvama Domovinskog rata na benkovačkom području	
<i>Luka Šajnović</i>	98
Život na ratom pogođenom području	111
Život u progonstvu na primjeru naselja Lišane Ostrovičke	
<i>Ivan Nimac</i>	112
Život žitelja Općine Polača u progonstvu (1991. - 1995.)	
<i>Radoslav Bobanović</i>	124
Skrb o djeci rane i predškolske dobi u vrijeme Domovinskog rata na biogradskom području	
<i>Esma Brzić</i>	134
Doprinos pirotehničara Civilne zaštite u obrani biogradskog područja 1991. - 1995.	
<i>Gordana Šarić i Boran Ivanović</i>	150
Stožer Civilne zaštite Općine Biograd na Moru u Domovinskom ratu	
<i>Siniša Filipović</i>	162
Promjene u krajoliku biogradsko-benkovačkog prostora kao posljedica zbivanja u Domovinskom ratu	
<i>dr. sc. Marica Mamut</i>	174
Prilozi	185

PREDGOVOR

U organizaciji Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata i Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru te u suradnji s Gradom Biogradom na Moru održan je II. znanstveno-stručni skup *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu* kojim se nastojalo dodatno istražiti doprinos hrvatskih branitelja biogradsko-benkovačkog kraja u Domovinskom ratu te prikazati život na ratom pogođenom području.

Radovi u Zborniku mogu se svrstati u tri okvirne tematske cjeline:

- ratne postrojbe koje su branile biogradsko-stankovački kraj,
- hrvatske žrtve u Domovinskom ratu i
- život na ratom pogođenom području.

Zbornik radova dragocjeno je svjedočanstvo i sadržajem se poklapa s dosad objavljenim radovima s tematikom iz Domovinskog rata. On je istovremeno poziv i poticaj drugim autorima za pisanje o tim temama, kako bi se sačuvala istina i sjećanje na to razdoblje hrvatske povijesti kao i na hrvatske branitelje.

Zbornik radova posvećen je poginulim hrvatskim braniteljima i civilnim žrtvama Domovinskoga rata na biogradsko-benkovačkom području.

Urednici

FOREWORD

The 2nd scientific and specialist meeting *The Biograd-Benkovac Area in the Homeland War* was organised by the Croatian Memorial Documentation Centre of the Homeland War and the Department of History of the University in Zadar, in cooperation with the Town of Biograd na Moru. The aim of the meeting was to provide further research into contribution of Croatian soldiers defending the Biograd-Benkovac area in the Homeland War and to present the life in the war-torn area.

Collected papers consist of papers that can be grouped into three general subject areas:

- military units which defended the Biograd-Stankovci area,
- Croatian victims of the Homeland War,
- life in the war-torn area.

Collected papers present a valuable testimony and cover topics of already published papers on the Homeland War. They are also a call and incentive to other authors to write about these topics so as to preserve the truth and memory of both that period in the Croatian history and Croatian soldiers.

Collected papers are dedicated to deceased Croatian soldiers and civilian victims of the Homeland War on the Biograd-Benkovac area.

Editors

**RATNE POSTROJBE
KOJE SU BRANILE
BIOGRADSKO-
STANKOVAČKI
KRAJ ▶▶▶**

Ratni put 134. brigade Hrvatske vojske

Borislav Mamut¹

Blaž Beretin²

Pregledni rad

Sažetak

U radu se istražuje ustrojavanje i ratni put 134. brigade Hrvatske vojske. Analitičkom obradom dostupnog arhivskog gradiva, literature koja opisuje ratne događaje na biogradsko-benkovačkom području, osobnih sjećanja i zabilješki zapovjednog kadra prikupljene su važne činjenice o borbenim djelovanjima ove postrojbe. Postrojba je ustrojena od 1. bojne 112. brigade, Samostalne bojne Stankovci i objedinjavanjem dragovoljačkih postrojbi, radi operativnih potreba za grupiranjem snaga te uspostavljanja učinkovitog sustava vođenja i zapovijedanja i potrebe za upornom obranom biogradsko-stankovačke bojišnice. Temeljna zadaća 134. brigade bila je uporna obrana područja odgovornosti od sela Bila Vlaka i Velim do sela Raštane Gornje te sprječavanje mogućeg prodora protivnika iz smjera Benkovca prema Jadranskoj magistrali. Uspješno je branila dodijeljenu zonu odgovornosti, a u nekoliko slučajeva provela je ograničena napadna djelovanja radi uspostave ravnoteže na terenu, odnosno provođenja aktivne obrane u području sela Tinj i Pristeg.

Početak srpnja 1992. dolazi do preustroja brigada Hrvatske vojske radi ustrojavanja domobranskih postrojbi. Od dijela 134. brigade ustrojena je Taktička grupa 134 koja je ugašena krajem prosinca 1992. godine. Ova taktička grupa bila je pričuva za biogradsko-stankovačku bojišnicu, a dijelom snaga jakosti pješačke satnije sudjelovala je u borbenim zadaćama na Južnom bojištu.

Ključne riječi: ustroj, postrojbe, biogradsko-stankovačka bojišnica, 134. brigada, personalna popunjenost.

1. Uvod

Područje Dalmacije prema administrativnoj podjeli iz 1991. imalo je 24 općine. U tri sjevernodalmatinske općine (Knin, Benkovac i Obrovac) većinsko stanovništvo činili su Srbi³ i ondje je započela pobuna dijela srpskog stanovništva. Administrativno i vojno središte pobune ne samo u Dalmaciji, već i na cjelokupnom teritoriju Republike Hrvatske, Srbima je bio grad Knin. U Benkovcu su snage Jugoslavenske narodne armije (JNA) imale jednu, 180. motoriziranu brigadu iz sastava 9. kninskog korpusa, glavnu operativnu snagu za napadna djelovanja pobunjeničkih snaga tijekom 1991. godine.⁴ Koristeći smještajne i logističke kapacitete vojarne u Benkovcu, pobunjeničke snage su napadale u svim smjerovima, na sjever prema Novigradu, na zapad prema Zadru, na jug prema Biogradu na Moru i jugoistočno prema Stankovcima. Pobunjeni Srbi potpomognuti JNA, zauzimaju dominantne kote oko hrvatskih sela, čime uspostavljaju nadzor nad ulazom u Ravne kotare. Njihov krajnji cilj bio je zauzeti hrvatska sela kako bi se stvorile pretpostavke za napadna djelovanja prema Zadru, Biogradu n/M i Šibeniku. Do kraja 1991., JNA je zajedno s pobunjenim Srbima okupirala najveći dio naselja bivše Općine Benkovac. Nisu uspjeli okupirati naselja Bilu Vlaku, Budak, Crljenik, Dobru Vodu, Pristeg, Radašinovce, Stankovce i Velim.

Dalmaciju su branile snage Operativne zone (OZ) Split, koja je nastala preimenovanjem iz Zapovjedništva za obranu sjeverne Dalmacije.⁵ Učestale provokacije i incidenti zahtijevali su od hrvatskog vodstva poduzimanje određenih mjera u svrhu zaštite građana.

¹ Borislav Mamut, dipl. uč., pukovnik HV-a, nastavnik u Središtu za obuku Hrvatskog ratnog zrakoplovstva, ratni zamjenik zapovjednika 2. bojne 134. brigade.

² Dr. sc. Blaž Beretin, brigadni general HV-a, zamjenik zapovjednika HVU-a „Dr. Franjo Tuđman“.

³ Mamut, 2019: 27.

⁴ Radoš, 2019: 32.

⁵ Radelić i dr., 2006: 143.

Krajem ljeta 1991. pristupilo se ustrojavanju hrvatskih postrojbi na biogradskom i stankovačkom području. Za uspostavu stabilne obrane bio je nužan prelazak iz dragovoljačkih skupina i postrojbi te malobrojnih policijskih snaga na vojne postrojbe. Na biogradskom području je ustrojena 1. bojna 112. brigade.⁶ Na stankovačkom području je ustrojen Samostalni bataljun rajona Stankovci.⁷ U turističkom naselju Crvena luka kod Biograda na Moru bila je stacionirana ranije ustrojena profesionalna pješačka satnija Zbora narodne garde (ZNG) pri 112. brigadi Hrvatske vojske (HV), popunjena uglavnom mladim ljudima s benkovačko-biogradskog područja.⁸ Biogradsko-stankovačka bojišnica se nalazila na vojno-strateškom koridoru sjeverne Dalmacije koji vodi od kopnenog zaleđa prema moru, odnosno od Knina prema Zadru i Šibeniku, a kao središnji prostor čini spojnicu zadarske i šibenske bojišnice. Početkom Domovinskog rata bojišnica je nastala kao rezultat srpskih udara na smjerovima koji vode od Benkovca prema Zadru, Biogradu n/M i Šibeniku.⁹ Predmet ovog istraživanja je ratni put 134. brigade HV-a. Cilj je prikazati ustroj, popunu i borbene aktivnosti brigade u razdoblju od listopada 1991. do studenoga 1992. godine. Analitičkom obradom arhivskog gradiva o ustrojavanju i djelovanju brigade, osobnih sjećanja i zabilješki svjedoka ratnih događaja, prikupljeni su brojni podaci sa svrhom prikazivanja ratnog puta i personalne popunjenosti ove postrojbe. Prikazana su i angažiranja njezinih pripadnika u izvršavanju ratnih zadaća u sastavu Taktičke grupe (TG-134).

2. Biogradsko-benkovačka bojišnica od srpnja do listopada 1991. godine

Prvi napad srpskog topništva na biogradsko-benkovačkoj bojišnici dogodio se 17. srpnja 1991. kada je napadnuto selo Lišane Ostrovičke granatama s okolnih brda. Prvi ciljevi bili su crkva sv. Nikole Tavelića i Osnovna škola Ivan Goran Kovačić. U neposrednoj blizini crkve ranjen je fra Mile Mamić koji je preminuo istog dana na putu za bolnicu.¹⁰ U blizini osnovne škole pogiba i policajac Josip Žulj.¹¹ Mještani Lišana Ostrovičkih, Bulića i Vukšića donose odluku o brzom evakuaciji civila. Autobusima istog dana iz sela izlazi oko 370 civila.¹² Zbog ugroženosti većih gradova, velik dio policajaca povukao se prema Šibeniku i Zadru, dok je njih tridesetak ostalo u Lišanama. Budući da je taj broj bio nedostatan za organizaciju obrane, mještani se samoorganiziraju i sami uređuju borbene položaje na brdima iznad sela. Tako je prema popisu predsjednika mjesnog odbora Lišana Ostrovičkih, Branka Nimca, za obranu mjesta angažirano 120 mještana. Iz sastava 113. brigade ZNG-a jedna satnija je pristigla u pomoć policijskim snagama u Lišanama Ostrovičkim, Vukšiću i Buliću.¹³ Nakon nekoliko dana, iz sastava 112. brigade ZNG-a, snagama jakosti pješačke satnije pojačani su položaji hrvatskih snaga u Vukšiću i Buliću.¹⁴ Zbog složenosti situacije na terenu, odlučeno je da se 30. srpnja 1991. obrana stankovačkog područja ojača snagama jakosti pješačke bojne iz sastava 113. brigade, sve to s ciljem pripreme za operaciju hrvatskih snaga *Rašeljka* koja je imala cilj odvojiti Benkovac od Knina.

Od 12. kolovoza do 5. rujna 1991. jedna satnija iz 113. brigade raspoređuje se u sela Bulić i Vukšić kako bi nadzirali cestu Knin – Benkovac, te s ciljem uspostave obrane prema brdu Mejanici i selu Kolarini. Svakodnevna granatiranja hrvatskih sela, osim velike materijalne štete, nanose i gubitke u ljudstvu. U Buliću je 31. kolovoza 1991. poginuo Željko Čubrić, pripadnik 113. brigade, od neprijateljskog djelovanja iz Kolarine.¹⁵ Tada se selo Vukšić nalazilo u području odgovornosti dijela snaga 112. brigade, a od 5. rujna 1991. dolazi do preuzimanja položaja od

6 Brkljača, 2019: 154.

7 Čulina i Nikitović, 2017: 59.

8 Prvi zapovjednik satnije bio je Miroslav Ušljebrka, a zapovjednici vodova Denis Tomičić, Goran Melada i Radovan Zrilić.

9 Rakić i Dubravica, 2009: 143.

10 Nimac, 2002: 58.

11 Nimac, 2004: 35.

12 Prema iskazu župnika fra Mirka Klarića, 7. 5. 2019.

13 Rakić i Dubravica, 2009: 145.

14 Čulina i Nikitović, 2017: 11.

15 Šibenski portal: FOTO 113. brigada – Šibenska, 19. 6. 2015., <https://sibenskiportal.rtl.hr/2015/06/19/foto-113-brigada-sibenska/> (posjećeno 29. 5. 2019.).

strane 2. satnije 2. bojne 112. brigade zbog izmještanja pripadnika 113. brigade na položaje u vodičkom zaleđu. Tom prilikom ostavljaju oko 120 automatskih pušaka za dragovoljce koji su pristizali iz okolnih hrvatskih naselja.¹⁶ Po zapovijedi zapovjednika 112. brigade, 9. rujna 1991. pristupilo se ustrojavanju Samostalne bojne za rajon Stankovci od dragovoljačkih postrojbi.¹⁷ Sutradan, 10. rujna 1991., dolazi do povlačenja većeg dijela pripadnika 112. brigade prema Zadru. Snage 9. korpusa JNA nakon uspješne akcije prema Maslenici od 9. do 11. rujna 1991. pregrupirale su snage s ciljem daljnjeg napredovanja prema Novskom ždrilu i gradu Zadru, a zapovijed za napad Komande 9. korpusa JNA izdana je 16. rujna. Konačan cilj im je bio deblokada vojarni u gradu Zadru.¹⁸ Na drugoj strani zadarske bojišnice situacija je bila djelomično mirnija, iako je na području sela Velim i Crljenik od 16. do 23. rujna 1991. došlo do snažnog sukoba između pripadnika Samostalne bojne Stankovci i pobunjenika. Taj sukob smatra se prvim borbenim djelovanjem pripadnika ove bojne.¹⁹ Dana 27. rujna 1991. pobunjeničke snage potpomognute s JNA izvele su kombinirani pješачko-tenkovski napad na Vukšić iz četiri smjera te su u večernjim satima ušle u selo. Na Lišane Ostrovičke nisu napadali, već su zauzimanjem Vukšića Lišane Ostrovičke ostale u potpunom okruženju, a malobrojni branitelji su bili prisiljeni na povlačenje.²⁰ Prvo napadno djelovanje pripadnika Samostalne bojne Stankovci dogodilo se u noći 1./2. listopada 1991. napadom na borbene položaje pobunjenika u selu Vukšić. Napad je imao višestruke pozitivne učinke kako na branitelje, tako i na mještane hrvatskih sela. Jedan od težih dana ove postrojbe dogodio se u Pristegu 3. listopada 1991. kad su pobunjeničke snage pokušale prodor cestom Miranje – Stankovci – Šibenik. Nakon žestokog okršaja protivničke snage su zaustavljene doslovno na sredini sela Pristeg. U tim borbama ranjeno je deset hrvatskih branitelja.²¹ Crta obrane koju je držala Samostalna bojna Stankovci protezala se od brda Zmijevača (zapadno od sela Radašinovci), preko Dobre Vode, Pristega, Budaka, Stankovaca, Velima i Crljenika sve do brda Bobeštak.²² Nakon ustrojavanja 112. brigade ZNG-a, krajem lipnja 1991. na području Biograda na Moru pristupilo se ustrojavanju 1. pješачke bojne 112. brigade.²³ Bojna je u početku imala zadaću osiguranja prostora bivše Općine Biograd na Moru od upada protivničkih snaga s težištem sprečavanja njihova izbijanja i presijecanja Jadranske magistrale, odnosno braniti prostor lijevo, od zaselka Viterinci u selu Raštane Gornje do brda Bak ponad sela Vrana desno i po dubini naselja uz more od Turnja do Draga te otoke biogradskog arhipelaga.²⁴ Ova postrojba je čvrsto držala uspostavljene položaje unatoč nepovoljnoj situaciji u kojoj je većinu obrambenih položaja imala na području polja Jankolovice, koje su srpske snage nadzirale paljbom s okolnih brda. Međutim, hrvatske snage su bile čvrste u svojoj odluci da ne dozvole napredovanja protivničkih snaga.

Primjerice, u prvim danima listopada 1991., kada su srpske snage na sjevernoj strani Jankolovice, južno od sela Kakma, rasporedile tenkovsku satniju spremnu za napad, donesena je odluka da se ispred položaja hrvatskih snaga uputi protuoklopna skupina s bestrzajnim topom (BST). U sumrak 9. listopada skupina je uspjela pogoditi jedan tenk što je bio razlog povlačenja tenkovske satnije srpskih snaga.²⁵

3. Ustrojavanje 134. brigade i personalna problematika

Ustrojavanju 134. brigade ZNG-a pristupilo se 18. listopada 1991. od pripadnika 1. pješачke bojne 112. brigade ZNG-a, Samostalne bojne Stankovci. Osim njih postrojba se popunjavala dragovoljcima s biogradsko-benkovačkog područja. Zapovjednikom 134. brigade ZNG-a imenovan je Rodoljub Barić, a njegovim zamjenikom Frane Šarić.²⁶ Brigada je dobila službenu vojnu poštu VP

16 Čulina i Nikitović, 2017: 63.

17 Isto, 59.

18 Isto, 154-155.; Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995., Dokumenti, Knjiga 1, Zagreb, 2007., 302-303.

19 Prema iskazu zapovjednika bojne Radojka Bakovića.

20 Mamut i dr., 2019: 51.

21 Isto, 52.

22 Postrojbom je zapovijedao Radojko Baković, a zamjenik mu je bio Borislav Mamut.

23 Zapovjednikom postrojbe imenovan je Milan Brkljača.

24 Brkljača, 2019: 154.

25 Isto, 155.

26 Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane RH (SVA MORH), Zapovijed o formiranju zadarskog sektora, Klasa: 112-01/91-

2156. Na početku ustrojavanja brigada se sastojala od zapovjedništva, pristožernih postrojbi, dvije pješačke bojne i jedne samostalne pješačke satnije te dvije samostalne minobacačke bitnice.

Stanje popunjenosti zapovjedništva brigade vidljivo je iz Tablice 1. Članovi su bili: zapovjednik brigade Rodoljub Barić, zamjenik zapovjednika Frane Šarić, pobočnik Neven Krpina, pomoćnik za koordinaciju teritorijem Stanko Vlahović, operativno-nastavni odjel: Jakov Špadina, referent za operativne poslove Đuro Ivanović, načelnik topništva Željko Petrović, načelnik protuzračne obrane Vladimir Morić, načelnik inženjerije: nepopunjen, načelnik veze Slavko Batur, načelnik oklopno-mehaniziranih jedinica: nepopunjen, načelnik atomsko-biološko-kemijske obrane: nepopunjen, kontraobavještajni odjel: načelnik Neven Klarin, obavještajni odjel: pomoćnik NŠ za obavještajne poslove: nepopunjen, organizacijsko-mobilizacijski i kadrovski odjel: pomoćnik za organizacijsko-mobilizacijske i kadrovske poslove Anđelko Butković, referentica Jagoda Parić, odjel za opće poslove: pomoćnik za opće poslove Drago Jurić, djelovođa Jadranka Birkić, daktilografkinja Valerija Sanja, informativno-psihološki odjel: pomoćnik zapovjednika za informativno-psihološke poslove (IPD) Mirko Đinđić, pozadinski odjel: pomoćnik zapovjednika za pozadinu Miljenko Šimičić, referent za operativne poslove Frano Ivandić, načelnik tehničke službe Igor Torić, referent tehničke službe Mate Bašić, načelnik intendantske službe Željko Bošnjak, referent intendantske službe Dinko Mitrović, načelnik prometne službe Mario Vasilj, načelnik sanitetske službe Milivoj Vuletić, načelnik financijske službe Ante Stupin, blagajnik Boris Dujčić, daktilograf: nepopunjen. Iako po ustroju brigada nije imala vojnog kapelana, tu dužnost je od početka ustrojavanja obavljao fra Joakim Gregov. Zapovjedništvo brigade bilo je relativno dobro popunjeno, osim operativno-nastavnog i obavještajnog odjela.

Tablica 1: Zapovjedništvo 134. brigade.

NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA
Zapovjedništvo	3	3	1	1			4	4
Operativno-nastavni odjel	12	5					12	5
Kontraobavještajni odjel	2	1					2	1
Obavještajni odjel	2						2	
Organizacijsko-mobilizacijski i kadrovski odjel	3	2					3	2
Odjel općih poslova	1	1	2	2			3	3
Informativno-psihološki odjel	2	1					2	1
Pozadinski odjel	9	9	2	1			11	10
UKUPNO	34	22	5	4			39	26

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: studeni 1991. godine.

Usporedo s ustrojavanjem zapovjedništva brigade, ustrojavale su se pristožerne postrojbe: vod protuzračne obrane, vod gardijske policije, tenkovski vod, izvidnički vod, vod veze, logistička satnija (Tablica 2.). Zapovjedni kadar pristožernih postrojbi: zapovjednik voda protuzračne obrane bio je Ljubomir Jeličić, zapovjednik voda gardijske policije Darko Banić, zapovjednik izvidničkog voda Milan Mandić, zapovjednik voda veze Željko Škara, zapovjednik logističke satnije Đenko Barbaroša, dok su zapovjednici vodova bili zapovjednik intendantskog voda Ivan Majica, zapovjednik prometnog voda Josip Mikas, zapovjednik tehničkog voda Vinko Lepur i zapovjednik sanitetskog voda Milivoj Vuletić.

U 134. brigadi je bio ustrojen tenkovski vod s dva tenka T-34, jedan je zaustavljen kod Škabrnje, u blizini Ražovljeve glave, prilikom odbijanja srpskog napada na selo Nadin 2. listopada 1991. godine.²⁷ Oštećeni tenk je preuzela borbena skupina koju je vodio zapovjednik samostalnog voda za posebne namjene Jurgen Smith te je nakon tehničkog pregleda raspoređen u 134. brigadu.

01/120, Ur.broj: 512-33-91-2 od 18. 10. 1991.

27 Kaleb, 1999: 157.

Drugi je tenk na biogradsko područje dopremljen iz Karlovca krajem studenog 1991. godine. Zapovjednik tenkovskog voda bio je Darko Batur. Tenkovi su bili raspoređeni na području Vrbički Gajac – poljoprivredno gospodarstvo sa zadaćom ojačanja obrane 1. pješачke bojne na smjeru Biograd – Kakma – Benkovac.

Tablica 2: Pritožerne postrojbe.

Vod protuzračne obrane								
NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA
Zapovjedništvo voda	1	1			1		2	1
1. desetina			1		5		6	0
2. desetina			1		5		6	0
3. desetina			1	2	11	10	12	12
4. desetina			1	2	11	11	12	13
UKUPNO	1	1	4	4	34	21	39	26
Vod gardijske policije 134								
Zapovjedništvo voda	1	1	1				2	1
1. desetina			1	1	10	7	11	8
2. desetina			1	1	10	7	11	8
3. desetina			1	1	10	8	11	9
Desetina prometne policije			1		10		11	0
UKUPNO	1	1	5	3	40	22	46	26
Izviđački vod								
Zapovjedništvo voda	1	1			3	3	4	4
1. desetina			1	1	7	7	8	8
2. desetina			1	1	7	7	8	8
UKUPNO	1	1	2	2	17	17	20	20
Vod veze								
Zapovjedništvo voda	2	1			2		4	1
Šifro-teleprintersko odjeljenje			1	1	5	4	6	5
Radio odjeljenje 1			1	1	9	5	10	6
Radio odjeljenje 2			1		1		2	
Radio odjeljenje 3					10		10	
Telefonsko linijsko odjeljenje			1		9		10	
Odjeljenje za tehničko održavanje			1		4		5	
UKUPNO	2	1	5	2	40	9	48	12
Logistička satnija								
Zapovjedništvo	1	1	1	1			2	2
Intendantski vod	1	1	4	2	24	7	29	10
Prometni vod	1	1	2	2	20	1	23	4
Tehnički vod			3	2	14	5	17	7
Sanitetski vod	4	1			15	3	19	4
UKUPNO	7	4	10	7	69	16	86	27

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: studeni 1991. godine.

Brojno stanje u pješačkim postrojbama vidljivo je iz Tablice 3. U sastav 134. brigade ušle su: 1. bojna 112. brigade, Samostalna bojna rajon Stankovci i Samostalna pješačka satnija Vrana u punom sastavu, međutim u sljedećim mjesecima brojno stanje se mijenjalo jer su se ljudi raspoređivali prema trenutnom stanju na terenu.

Zapovjedni kadar 1. pješačke bojne: zapovjednik bojne Milan Brkljača, Šime Batur (1. veljače 1992.), zamjenik zapovjednika Nikola Majerović-Stilinović, Radovan Majica, desetina veze: zapovjednik Eduard Lukin, 1. satnija: zapovjednik Natko Buča, zamjenik Ivan Buljevac, zapovjednici vodova: Zdenko Zrilić, Dražen Lukačić, Ante Šarić; 2. satnija: zap. Šime Batur, zamjenik Željko Kadija, zapovjednici vodova: Neven Peričić, Željko Baričić, Denis Brzić, Šime Mikas, zapovjednik desetine minobacača Mihovil Fantina, 3. satnija: zapovjednik Milivoj Mikas, zamjenik Dalibor Čepo, zapovjednici vodova: Nediljko Prtenjača, Slavko Pešić, Milenko Vrkić, pozadinski vod: zapovjednik Dragan Peraić, inženjerijski vod: zapovjednik Šime Vukoja; prateći vod, vod protuzračne obrane i izvidnička desetina nisu popunjeni, a ostale ustrojbene postrojbe su bile dobro popunjene, među kojima je 2. pješačka satnija bila popunjena preko ustrojne veličine.

Zapovjedni kadar 2. pješačke bojne: zapovjednik bojne Radojko Baković, zamjenik Borislav Mamut, referent za obavještajne poslove Ivica Ivanić, pomoćnik zapovjednika za IPD Marjan Dubravica, Vinko Klarić, pomoćnik zapovjednika za logistiku Bore Pelaić, referent tehničke službe Radoslav Brković, referent intendantske službe Jadre Vuksan, Zdravko Baković, referent sanitetske službe Hari Perinić, Ivica Lordanić, referentica općih poslova Mirjana Rakić, Zvonimir Paić, šifrer Stanka Morić, vozači Miljenko Kardum i Sead Šabić, desetina veze: zapovjednik Goran Pelaić, Branko Morić, izvidnička desetina: zapovjednik Zdenko Kvartuč, Ivica Antunović, vod protuzračne obrane (PZO): zapovjednik Ivica Šimunac, 1. satnija: zapovjednik Mladen Bašić, zamjenici Ivica Pešut, Marko Lepur, Marko Babić, zapovjednici vodova: Boris Erceg, Marko Babić, Predrag Morić, Željko Baradić, Nenad Morić, Milan Prtain, Ivan Dević, Dušan Orlović, Zvonko Šimunac, 2. satnija: zapovjednik Željko Klarić, Josip Morić, zamjenik Ive Paić, Ratko Despot, zapovjednici vodova: Tomislav Škeljo, Branko Perica, Miro Klarić, Joso Maričić, Boris Nimac, Željko Perica, Zvonko Kutija, Zdravko Dubravica, Robert Dam, Branko Kupres, Ante Mamić, 3. satnija: zapovjednici Stipe Brčić, Jadran Orlović, zamjenik Mladen Ušljebrka, Branko Brković, Vinko Rogić, zapovjednici vodova: Tomislav Brčić, Blaž Orlović, Željko Katuša, Vinko Brčić, Damir Budan, Tomislav Lokin, Marjan Bačić, Duje Vunić, prateći vod: zapovjednik Branko Gagić, Branko Savić, vod za podršku: zapovjednik Anđelko Šarlija, zamjenik Mladen Grgas, Ivica Zrilić, inženjerijski vod: zapovjednik Šime Vukoja, Mateo Vrkić, logistički vod: zapovjednik Božidar Tadić. Ova bojna je bila popunjena gotovo po ustroju ako se zanemari manjak pripadnika inženjerijskog voda i višak u 3. pješačkoj satniji.

Zapovjedni kadar Samostalne pješačke satnije Vrana: zapovjednik satnije Branko Bačinić, Vjekoslav Karamarko, zamjenik zapovjednika satnije Neven Grgić, zapovjednici vodova: Nediljko Maksan, Marin Ostojić, Boris Dešković, zapovjednik pratećeg voda Darko Novosel, zamjenik zapovjednika voda Josip Maksan, referent općih poslova Pave Kazija. Vidljivo je da je satnija bila popunjena neznatno preko ustroja, ali i očekivano s obzirom na broj dragovoljaca koji su bili njeni pripadnici iz Vrane i Pakoštana.

Tablica 3: Pješačke postrojbe.

1. pješačka bojna								
NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA
Zapovjedništvo	6	5	4	3	2	4	12	12
Desetina veze			1	1	11	10	12	11
Izvidnička desetina			1		8		9	0
Vod protuzračne obrane			1		5		6	0
1. satnija	5	6	11	10	113	81	129	97
2. satnija	5	6	11	17	113	146	129	169
3. satnija	5	5	11	9	113	105	129	119
Pozadinski vod	2	1	2	2	26	16	30	19
Prateći vod	1		5		36		42	0
Inženjerijski vod	1	1	1	1	40	12	42	23
UKUPNO	25	24	48	43	467	383	540	450
2. pješačka bojna								
Zapovjedništvo	6	6	4	4	2	2	12	12
Desetina veze			1	1	11	10	12	11
Izvidnička desetina			1	1	8	8	9	9
PZO vod			1	1	5	16	6	17
1. satnija	5	4	11	11	113	125	129	140
2. satnija	5	5	11	11	113	114	129	130
3. satnija	5	5	11	11	113	103	129	119
Pozadinski vod	2	2	2	2	26	26	30	30
Prateći vod	1	1	5	5	36	36	42	42
Inženjerijski vod	1		1		40	25	42	25
UKUPNO	25	24	45	43	467	465	540	535
Samostalna pješačka satnija Vrana								
Zapovjedništvo	2	2	1	1	5	5	8	8
1. vod	1	1	2	2	35	35	38	38
2. vod	1	1	3	3	33	26	37	30
3. vod	1	1	3	3	33	48	37	52
Prateći vod	1	1	1	1	24	27	26	29
UKUPNO	6	6	11	10	129	141	146	157

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: studeni 1991. godine.

Uz pješačke postrojbe 134. brigade ušle su dvije već ustrojene minobacačke bitnice MB 120 mm koje su prethodno imale borbenu iskustvo. Bitnice su imale po jedan paljbenu vod pa je stoga brojno stanje bilo malo manje od ustroja (Tablica 4.).

Zapovjedni kadar 1. minobacačke bitnice MB 120 mm: zapovjednik bitnice Nikica Filipović, zapovjednik zapovjednog voda Dragan Krajnović, zapovjednik paljbenog voda Valter Mikulić.

Zapovjedni kadar 2. minobacačke bitnice MB 120 mm: zapovjednik bitnice Josip Strpić, Ivica Ledenko, zapovjednik zapovjednog voda Ivan Savić, zapovjednik paljbenog voda Zvonko Orlović, Mario Vitali, Božo Pešut, Damir Dubravica.

Tablica 4: Minobacačke bitnice MB 120 mm.

1. minobacačka bitnica MB 120 mm								
NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNJENO
Zapovjedništvo	2	2					2	2
Izvidnička desetina					4	1	4	1
Računarska desetina					9	2	9	2
Paljbeni vod			1	1	30	23	31	24
Raketni vod	1	1			2	2	3	3
UKUPNO	3	3	1	1	45	28	49	32
2. minobacačka bitnica 120 mm								
Zapovjedništvo	2	2					2	2
Izvidnička desetina					4	1	4	1
Računarska desetina					9	5	9	5
Paljbeni vod			1	1	30	27	31	28
UKUPNO	2	2	1	1	43	33	46	36

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: studeni 1991. godine.

Ustrojavanju mješovitog artiljerijskog divizijuna (MAD) pristupilo se u siječnju 1992. kada je brigada raspolagala dovoljnim brojem topničkih oruđa, po broju i kalibru. U sastav MAD-a su ušle dvije minobacačke bitnice te su ustrojene nove ustrojbene jedinice (Tablica 5.). Brojno stanje je bilo dobro osim u protuoklopnoj bitnici i logističkom vodu.

Zapovjedni kadar mješovitog artiljerijskog divizijuna: zapovjednik divizijuna Dragan Brkljača, zamjenik zapovjednika Vladimir Vujičić, zapovjednik zapovjednog voda Dragan Krajnović, zapovjednik haubičke bitnice (HB) 105 mm Milan Vulin, zapovjednici vodova: Ivica Zrilić, Zoran Krizman, zapovjednik 1. MB Nikica Filipović, zapovjednik topničke desetine Marinko Šarić, zapovjednik 2. MB Josip Strpić, zapovjednik raketne bitnice (RB) Predrag Ninčević, zapovjednici vodova Asley Minak, Mario Verlić, Merfi Brzić, Ivica Ledenko, zapovjednik protuoklopne (PO) bitnice Nenad Petković, zapovjednik topničkog voda 100 mm Petar Žilić, Srećko Titulić, zapovjednik voda samohodnog oruđa (SO) 90 mm Branko Strmota, zapovjednik protuoklopne raketne bitnice Nediljko Maksan, zapovjednik voda 76 mm Ivica Klarić, zapovjednik logističkog voda Ivica Majica.

Tablica 5: Mješoviti artiljerijski divizion.

NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA
Zapovjedništvo	7	3	2	2	1	1	10	6
Zapovjedni vod	1	1	1	1	11	11	13	13
Haubička bitnica 105 mm	4	1	6		83	59	93	60
1. minobacačka bitnica MB 120 mm	3	3	6	2	55	24	64	30
2. minobacačka bitnica MB 120 mm	3	2	6	2	53	36	22	39
Raketna bitnica 128 mm VBR	3	1	2		13	17	18	18
Protuoklopna raketna bitnica	3	1	2		70	34	75	35
Vod topova 76 mm	1	1	2		12	11	18	12
Logistički vod	1	1	2		30	5	33	6
UKUPNO	26	14	29	7	308	198	383	219

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: veljača 1992. godine.

Ustrojavanju 3. pješačke bojne pristupilo se u siječnju 1991., a u njezin sastav je ušla Samostalna pješačka satnija Vrana dok je preostali dio popunjen domobilizacijom ili preraspodjelom iz drugih postrojbi brigade. Popunjenost bojne nije bila zadovoljavajuća, što se posebno vidi u popunjenosti 2. i 3. pješačke satnije (Tablica 6.). Međutim, takvo stanje nije bitno utjecalo na izvršavanje borbenih zadaća jer je bojna imala u području odgovornosti šire područje sela Vrana, što je upola manja zona odgovornosti u odnosu na preostale dvije pješačke bojne. Zapovjedni kadar 1. pješačke bojne: zapovjednik bojne Boris Prebeg, zamjenik zapovjednika bojne Ivan Vičević, Dragan Colić, pomoćnik zapovjednika za logistiku Dinko Mitrović, pomoćnik zapovjednika za PPD Zdenko Kvaruč, referent obavještajnih poslova Nikola Lekić, 1. satnija: zapovjednik Vlado Žepina, zapovjednici vodova Andrija Juričin, Nediljko Maksan, Zdravko Vodanović, Mladen Striguljica, 2. satnija: zapovjednik Dragan Colić, Mirko Peraić, zapovjednici vodova Milorad Beram, Mirko Jović, Samed Šabić, desetina veze: zapovjednik Tomislav Zubčić, logistički vod: zapovjednik Marin Baretić, prateći vod: zapovjednik Marinko Šarić.

Tablica 6: 3. pješačka bojna.

NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA
Zapovjedništvo	6	5	4	3	2	4	12	12
Desetina veze			1	1	11	10	12	11
Izvidnička desetina			1	1	8	6	9	7
PZO vod			1		5		6	0
1. satnija	5	5	11	8	113	103	129	110
2. satnija	5	3	11	3	113	50	129	61
3. satnija	5	2	11	3	113	44	129	49
Pozadinski vod	2	1	2	2	26	16	30	19
Prateći vod	1	1	1	1	24	20	42	22
Inženjerijski vod	1		1		40		42	0
UKUPNO	25	17	48	22	467	253	540	292

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: veljača 1992. godine.

U veljači 1992. ustrojena je bitnica protuzračne obrane u čiji su sastav ušli dotadašnji vodovi protuzračne obrane iz 1. i 2. pješačke bojne. Zapovjednik bitnice bio je Rajko Marinović, zamjenik Milivoj Barbaroša, zapovjednici vodova Ljubomir Jeličić, Ivica Torić, Ivica Šimunac, zapovjednici desetina Perica Zalović, Danko Škrokov, Šime Majica, Neven Nikša, Mišel Krpeta, Joso Nekić, Slavica Zubčić, Nikola Nimac, Sveto Matošić, Milenko Petrić, Tomislav Sarađen, Dragan Miletić.

Tablica 7: Bitnica protuzračne obrane.

NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA
Zapovjedništvo	1	1					1	1
1. vod	1	1	4	4	21	19	26	24
2. vod	1	1	4	4	21	19	26	24
UKUPNO	3	3	8	8	42	38	53	49

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: veljača 1992. godine.

Pješačke postrojbe koje su ušle u sastav 134. brigade imale su prethodno ratno iskustvo. Prva pješačka bojna 112. brigade zadržava isti naziv, dok Samostalna bojna Stankovci postaje druga pješačka bojna, a Samostalna pješačka satnija Vrana zadržala je naziv do kraja godine. Budući da je ustrojavanje operativne postrojbe zahtjevan i dugotrajan proces, brojno stanje i sastav postrojbi pod zapovjedništvom 134. brigade mijenjali su se u skladu sa situacijom i potrebama na terenu, međutim vod atomsko-biološko-kemijske obrane nije bio popunjen (Tablica 8.).²⁸

Tablica 8: Stanje popunjenosti 134. brigade.

NA IMENOVANJE	ČASNIKA		DOČASNIKA		VOJNIKA		UKUPNO	
	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA	USTROJ	POPUNA
Zapovjedništvo	34	31	5	4			39	35
Ured zapovjednika			3		16	7	19	7
Izvidnički vod	1	1	2	2	17	20	20	23
Vod veze	2	1	4	2	42	10	48	13
1. bojna	25	24	48	43	467	490	540	557
2. bojna	25	23	48	47	467	603	540	673
3. bojna	25	17	48	22	467	253	540	292
Mješoviti artiljerijski divizion	26	13	29	4	308	193	363	210
Bitnica PZO	3	2	6	5	44	42	53	49
Inženjerijska satnija	1	1	1	1	40	30	42	32
Logistička satnija	7	5	10	7	68	29	85	41
Vod gardijske policije	1	1	3	3	22	22	26	26
Vod atomsko-biološko-kemijske obrane	1		3		26		30	
UKUPNO 134. br	150	119	207	140	1962	1699	2319	1958

Izvor: Središnji vojni arhiv MORH-a, stanje: 7. veljače 1992. godine.

²⁸ SVA MORH: Izvješće zapovjednika 134. brigade zapovjedniku Sektora Zadar, Ur broj: VP 2156/1-02-92/14-2 od 14. veljače 1992.

U popisu zapovjednog kadra nižih ustrojbenih cjelina 134. brigade nalazi se veći broj ljudi od knjigom ustroja predviđenog broja. Nekoliko je razloga. Prvi je formiranje interventnih postrojbi privremenog sastava kako bi zapovjednici bojni mogli intervenirati na najugroženijim smjerovima po potrebi. Drugi razlog je pogibija i ranjavanje dijela zapovjednog kadra, primjerice u 2. bojni gdje su u jednom danu, 29. studenoga 1991., poginula dvojica zapovjednika vodova, Predrag Morić u Pristegu i Tomislav Škeljo u Biloj Vlaci.²⁹ Treći razlog je odlazak ljudi na drugu dužnost ili demobilizacija ljudi iz različitih razloga. Stoga je vidljivo da se na pojedinim dužnostima unutar postrojbi brigade nalazi više ljudi od predviđenog formacijskog broja. Nerijetko se događalo da su postrojbe bile popunjene i preko ustrojbene formacije jer su zone odgovornosti bile puno veće od mogućnosti ustrojbenih postrojbi. Može se reći da je stanje popunjenosti brigade bilo dobro te je omogućavalo uspješno izvršavanje povjerenih borbenih zadaća.

4. Borbena djelovanja brigade

Borbena zadaća 134. brigade odnosila se na upornu obranu područja odgovornosti s ciljem zaustavljanja napadnih djelovanja srpskih snaga na smjerovima: Ceranje – Stankovci, Vukšić – Crljenik, Miranje – Pakoštane i Kakma – Biograd n/M, te uspostavljanja crte obrane: s. Viterinci – Jankolovica – Vrana – Debeljak – V. Bak (tt. 220) – Zmijevača (tt. 264) – Pristeg – Malovan – Bila Vlaka – Bobeštak. Obrana je uspostavljena rasporedom pješačkih bojni:

1. pješačka bojna: s. Viterinci – Mitrovići – Serdarevići – Sikovo (Skadar) – Oštićev stan – M. Blato – Vrana – Baštionski brig, po dubini: Krmčina, Turanj, Sv. Filip i Jakov, Biograd n/M;
3. pješačka bojna (ranije ojačana Samostalna pješačka satnija Vrana): komunikacija cesta Pakoštane – Marina – Balkon – brdo Debeljak – Markovac – Oparića glava (tt. 150) – V. i M. Umac (tt. 149) – V. Bak (tt. 220) – brdo Debeljak – Golo brdo (tt. 211), po dubini: lijevi dio Vransko jezero, Pakoštane, Drage;
2. bojna 134. brigade: V. i M. Magaretina – Zmijevača (tt. 264) – Plješevica – Visoka – Dobra Voda – Pristeg – Ivandića Stanovi – Čučkovića – Malovan – V. Umac (tt. 212) – z. Velim – Bobeštak uključno, po dubini: Vransko jezero, Radašinovci, Banjevci.³⁰

Srpske snage raspoređene nasuprot 134. brigadi bile su iz sastava 180. motorizirane brigade 9. korpusa JNA pojačane postrojbama potpore, te brigada Teritorijalne obrane (TO) Benkovac i paravojne pobunjeničke snage.³¹

Prvo napadno djelovanje 134. brigade izvedeno je u selu Pristeg 14. studenoga 1991. godine. Prilikom napada korišteno je pješaštvo s protuoklopnim sredstvima, minobacači MB 120 mm davali su podršku, a vod PZO-a korišten je prilikom izvlačenja hrvatskih snaga. Napadnuta su tri protivnička cilja u selu Pristeg. Akcija je izvedena po planu zapovjedništva 2. pješačke bojne kao odgovor na više upada i ranjavanja civila u selu Pristeg. Protivniku su naneseni značajni gubici u ljudstvu i tehnici, te nakon toga jedno vrijeme nisu vršili upade na hrvatski teritorij.³² To je pozitivno utjecalo na moral hrvatskih snaga i stvorilo strah kod srpskih snaga. Ujedno je protivniku pokazano da korištenje napadnih djelovanja oklopnih snaga neće proći bez posljedica. Drugo značajno napadno djelovanje izvedeno je pod nazivom „Gubavica“ 23. studenog 1991. dijelom snaga iz dodira i dijelom interventnih snaga ukupne jačine dvije pješačke satnije.³³ Napad je planiran na smjeru Viterinci – Lišane Tinjske – Gubavica pod izravnim vođenjem i zapovijedanjem zapovjednika brigade Rodoljuba Barića. U napad se krenulo u ranojutarnjim satima kako bi se pokušalo iznenaditi protivnika. S pješaštvom je išao i jedan protuzrakoplovni top 40 mm koji je bio montiran na kamion. Budući da je teren bio jako raskvašen, top na vozilu je ostao zaglavljen u blatu pa ga je posada morala napustiti.³⁴ Napad je otkriven pa je protivnik odgovorio jakom topničkom paljbom te su se hrvatske snage povukle. Zastoj dijela snaga, a posljedično i neuspjeh akcije, uzrokovan je lošom procjenom zemljišnih

29 Prema izjavi zapovjednika 2. bojne Radojka Bakovića, 2. veljače 2021.

30 SVA MORH: Zapovijed zapovjednika Operativne zone Split, Ur. broj 512-01-91-01, 16. 10. 1991.

31 Čulina i Nikitović, 2017.

32 Iskaz zapovjednika 2. pješačke bojne Radojka Bakovića, 26. 2. 2021.

33 Kaleb, 1999: 165.

34 Prema iskazu Rodoljuba Jablana, zapovjednika desetine na PZ topu, 20. 6. 2018.

uvjeta na smjeru napadnog djelovanja i vremenskih neprilika prethodnih dana (nekoliko uzastopnih kišnih dana). Nakon tih napadnih djelovanja stanje u području odgovornosti 134. brigade odnosilo se na obrambene aktivnosti, utvrđivanje položaja i napadna djelovanja putem izviđanja i diverzija.³⁵ Budući da je velik dio privremeno okupiranih sela bio pod nadzorom protivničkih snaga, često su se izvidničke skupine ubacivale noću radi izviđanja i diverzantskih djelovanja. Skupina koja bi se ubacivala imala bi od jednog do pet pripadnika koji bi se pri polasku javili zapovjedniku pješačke bojne kao i nakon povratka. Jedna takva skupina uputila se 7. siječnja 1992. kako bi onespobila prugu Benkovac - Knin. Diverzija je uspješno odrađena, onespobljen je dio pruge između Bulića i Lišana Ostrovačkih tako da jedno vrijeme taj smjer željezničkog prometa nije bio u funkciji.³⁶

Protivničke snage su u više navrata pokušale probiti crte obrane kako bi stvorile pretpostavke za presijecanje Jadranske magistrale. Jedan od mnogobrojnih pokušaja napada srpskih snaga izveden je pod kodnim nazivom *Udar-91*. Jedan od smjerova napada bio je Vukšić – Stankovci – Pirovac.³⁷ U pripremi napadnog djelovanja koristili su zrakoplovne snage. Zrakoplovi su napali zapovjedništvo 2. pješačke bojne 30. prosinca 1991. u 15.15 sati u dva naleta po tri zrakoplova. Tad su ranjena četiri branitelja, a Branimir Mamić od zadobivenih rana je preminuo. Među ranjenima je bio zamjenik zapovjednika bojne Borislav Mamut.³⁸ Napad je uspješno odbijen, a jedan zrakoplov je srušen djelovanjem PZO-a s položaja u Dobroj Vodi. To napadno djelovanje bilo je dio napadne operacije srpskih snaga na zadarskoj bojišnici, provodilo se istodobno u više smjerova, prema Novigradskom moru, s. Suhovare – Poličnik, Zemunik.³⁹ Cilj srpskih snaga bio je osvojiti dijelove prostora koji im otežavaju uspješnu i lakšu organizaciju obrane okupiranog prostora.

Tijekom veljače 1992. stvorene su pretpostavke za novu konsolidaciju i reorganizaciju snaga na terenu. Tada dolazi do ustroja 159. brigade HV-a, a zapovjednikom brigade imenovan je Frane Šarić, do tada na dužnosti načelnika stožera u 134. brigadi.⁴⁰ Vrijeme primirja iskorišteno je za popunu postrojbi, obuku i uvježbavanje svih pripadnika postrojbi te dodatno utvrđivanje položaja. Samostalna satnija Vrana ušla je u sastav 3. pješačke bojne 134. brigade. Primirje je više puta narušeno zbog djelovanja srpskog topništva, ali su se položaji na biogradsko-stankovačkoj bojišnici uspješno branili. Dio topništva iz sastava MAD-a 134. brigade privremeno je bio angažiran za potrebe akcije *Jaguar* koja je izvedena u području odgovornosti 159. brigade s ciljem oslobađanja istaknute kote Križ s koje su srpske snage držale pod topničkom paljbom Jadransku magistralu i grad Zadar. Akcija je uspješno izvedena 17. svibnja 1992., a brdo Križ je osvojeno.⁴¹

5. Ratno vrijeme od srpnja do prosinca 1992. godine

Dolaskom mirovnih snaga Ujedinjenih naroda (UN) i početkom provedbe mirovnog plana Cyrusa Vancea u proljeće 1992., stanje na biogradsko-stankovačkoj bojišnici se postupno stabiliziralo.⁴² Razmještanje snaga UNPROFOR-a (eng. United Nations Protection Forces) u područje odgovornosti 134. brigade započelo je potkraj lipnja 1992. godine. To je značilo novu reorganizaciju i preustroj postrojbi na biogradsko-stankovačkom području. Dolazi do spajanja 134. i 159. brigade u Taktičku grupu 134 (TG-134).⁴³ Dana 10. srpnja 1992. dolazi do izvlačenja topničkog naoružanja s prednje crte u tvornicu „Prebold“ u Biogradu na Moru. Paralelno s ustrojavanjem TG-134 ustrojavaju se 53. i 55. domobranska bojna. Dio pripadnika iz 134. brigade prelazi u domobranske postrojbe, dio odlazi u TG-134, a jedan dio se demobilizira.⁴⁴ Taktička grupa bila je jačine motorizirane bojne te joj je puna formacija iznosila 1100 ljudi. Na temelju izvješća vršitelja dužnosti zapovjednika TG-134 Jakova Špadine, 12. listopada 1992., brojno stanje bilo je 84 časnika (26 djelatnih, 58 pričuvnih), 99 dočasnika (4 djelatna, 95 pričuvnih) i 601 vojnik,

35 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. brigade za obrambeno-napadna djelovanja 1-9, studeni 1991.

36 Prema iskazu zapovjednika 2. bojne, Radojka Bakovića, 26. 2. 2021.

37 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, Knjiga 1, 572.

38 Prema iskazu zapovjednika bojne Radojka Bakovića, 26. 2. 2021.

39 Čulina i Nikitović, 2017: 189.

40 Isto, 27.

41 Vitanović, 2012.

42 Barić, 2005: 163.

43 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika Sektora Zadar, Kl: 8/92-01/214, Ur br. 3104-01-92-1, 17. lipnja 1992.

44 Čerina, 2008.

ukupno 784 pripadnika.⁴⁵ Do 31. srpnja 1992. sve postrojbe 134. brigade povučene su s crte i smještene u Crvenu luku. Jednim dijelom snaga TG-134 i dalje je bila zadužena za osiguranje crte bojišnice desno s. Crljenik, lijevo Babin Dub, po dubini otok Pašman i Vrgada. Drugim dijelom snaga formira pješačku satniju od 70 vojnika te ih upućuje na Južno bojište kao ispomoć. Ta zadaća provedena je redovito od 1. kolovoza do 1. studenoga 1992. godine.⁴⁶ Jednom od namjenskih skupina TG-134 na Južnom bojištu od 9. do 23. rujna 1992. zapovijedao je Borislav Mamut, a zamjenik mu je bio Dolores Baričević, dok su zapovjednici vodova tada bili Rajko Marinović i Dragan Colić.⁴⁷ Dolaskom na Južno bojište podređeni su bili TG-3 kojom je zapovijedao Krunoslav Mazalin. Po zapovijedi zapovjednika TG-3 od 17. rujna 1992.,⁴⁸ 50 % ljudi je na položajima, 25 % ljudi na izdvojenom zapovjednom mjestu (IZM) u spremnosti za intervencije, a 25% ljudi na odmoru u Neumu. Takav režim rada bio je zbog prevelike udaljenosti crte bojišta od stacionara u Neumu (oko 100 km) te čestih promjena situacije na terenu. Namjenske snage TG-134 držale su dva borbena položaja: Strmničko brdo i kotu 768. Ta dva borbena položaja nalazila su se južno od dominantnog položaja na tom području - tt. 821 Kelino osoje, koji su držale srpske snage. Tijekom angažiranja snage TG-134 zauzele su Gradinu tt. 758 gdje je u sukobu sa srpskim snagama jedan pripadnik ranjen. Također su s 1. gardijskom brigadom „Tigrovi“ sudjelovale u osvajanju Kelinog osoja. Međutim, iako je ono osvojeno, zbog nemogućnosti utvrđivanja položaja i djelovanja srpskog topništva napuštaju taj položaj.⁴⁹ Za vrijeme obavljanja zadaća na Južnom bojištu, snage TG-134 imale su dva poginula i tri ranjena pripadnika.⁵⁰ Ratni put 134. brigade završava gašenjem TG-134 krajem prosinca 1992. kada su biogradsko-stankovačku bojišnicu preuzele novoustrojene domobranske bojne (53. db i 55. db).

6. Zaključak

Ustrojavanje 134. brigade HV-a bilo je odgovor na trenutnu situaciju na bojištu u jesen 1991. godine. U njezin sastav su ušle domicilne postrojbe s ratnim iskustvom te dragovoljačke postrojbe s biogradsko-stankovačkog područja. Ustrojavanje brigade bio je kontinuiran proces koji je trajao od listopada 1991. do veljače 1992., uvjetovan raspoloživim borbenim sredstvima koja su pristizala te potrebama na bojišnici. Ustrojavanje vojnih postrojbi podrazumijevalo je postojanje knjige ili karte ustroja koja definira točan broj i raspored ljudi u ustrojenim cjelinama. Međutim, trenutno stanje na terenu imalo je utjecaj na odstupanja od definiranih knjiga ustroja iz nekoliko razloga. Obično su zone odgovornosti bile puno veće od mogućnosti ustrojjenih postrojbi. Stoga su zapovjednici ratnih postrojbi ustrojivali namjenski organizirane snage i interventne skupine (privremene sastave) kako bi mogli uspješno izvršavati borbene zadaće. Bobena zadaća 134. brigade odnosila se na upornu obranu područja odgovornosti od sela Bila Vlaka i Velim na istočnoj strani i Raštana Gornjih na zapadnoj strani, te po dubini akvatorija biogradskog arhipelaga. Biogradsko-stankovačka bojišnica bila je dužine oko 40 kilometara, a najplići dio oko 5 kilometara, što je dodatno usložnjavalo organizaciju obrane Jadranske magistrale u dužini od oko 12 kilometara.

Brigada je provodila upornu obranu biogradsko-stankovačke bojišnice u razdoblju od listopada 1991. do lipnja 1992. uz provođenje nekoliko napadnih akcija kako bi se stekao dojam da je na djelu aktivna obrana. Nakon Sarajevskog primirja u siječnju 1992. i dolaska snaga UN-a, početkom srpnja ustrojavaju se samostalne domobranske bojne od dijela pripadnika 134. brigade, a dio njih ostaje u TG-134 ili prelazi u druge postrojbe HV-a, dok je manji broj demobiliziran. Može se reći kako ratni put pripadnika 134. brigade nije prestao njenim gašenjem, već se mijenjao naziv postrojbi, a hrvatski branitelji branili su i obranili biogradsko-stankovački kraj te su sudjelovali u oslobađanju Ravnih kotara i Bukovice i u hrvatskoj oslobodilačkoj operaciji *Oluja* u kolovozu 1995. godine.

45 SVA MORH, Analiza stanja obuke, reda i stege TG-134. Kl. 8-01/92-01, Ur. br. 2156-01/92-77, 12. listopada 1992.

46 SVA MORH, Zapovijed zapovjedništva OZ Split, Klasa 801/02/92-01 od 27. srpnja 1992.

47 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika TG-134 o formiranju snaga, Klasa: 8-01/92-01, Ur. br. 2156-01/92-34 od 5. rujna 1992.

48 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika TG-3 o rasporedu postrojbi u zahvatu fronta, 17. rujna 1992.

49 Prema sjećanju autora Borislava Mamuta.

50 Brzić, Đinđić i Banić, 2019: 58.

Literatura i izvori:

- Barić, N. (2005.), *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. - 1995.*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 614
- Brzić, D., Đinđić, M. i Banić, D. (2019) „Uloga i značaj 53. domobranske bojne Biograd u obrani biogradskog područja 1992. - 1994. godine“, 57-69. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Brkljača, M. (2019) „Ustrojavanje i djelovanje prve vojne postrojbe na biogradskom području“, 155. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Čulina, M., Nikitović, D. (2017) „112. brigada od dragovoljačkih odreda do međunarodnog priznanja“, Udruga dragovoljaca i branitelja Domovinskog rata 112. brigade, Zadar.
- Čerina, J. (2008) „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, *Društvena istraživanja*, god. 17 (3), 95.
- Kaleb, J. (2004) *Zadar u Domovinskom ratu 1990. - 1991.*, Udruga dragovoljaca i veterana RH Zadarske županije, Zadar.
- Kaleb, J. (1999) *Zadar u Domovinskom ratu 1990. - 1991.*, Udruga dragovoljaca i veterana RH Zadarske županije, Zadar.
- Mamut, B., Baković, R., Mamut, M., (2019) „Uvjeti ustrojavanja i djelovanja hrvatskih snaga na stankovačkom području 1991. - 1992. godine“, 48-56. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Marijan, D. (2008) *Jugoslavenska narodna armija u ratu protiv Republike Hrvatske*, Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski, Zagreb.
- Nimac, I. (2004) *Općina Lišane Ostrovičke Progonstvo, povratak i obnova 1991. - 2004.*, Kulturno umjetničko društvo sv. Nikola Tavelić, Lišane.
- Nimac, S. (2002) *Ravnokotarski fratar Mile Mamić hrvatski junak i kršćanski mučenik u Domovinskom ratu*, Lepuri.
- Radoš, I. (2019) „Ustroj i djelovanje oružanih snaga pobunjenih Srba na području Benkovca“ 31- 45. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Rakić, R., Dubravica, B. (2009) *Kratak pregled vojnih djelovanja u Domovinskom ratu 1991. -1995.*, Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski, Zagreb.
- Radelić, Z. (2006) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.*, Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Radelić, Z., Marijan, D., Barić, N., Bing, A., Živić, D. (2006) *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Školska knjiga, Zagreb.
- Vitanović, I. (2012) *Operacija „Jaguar“ – oslobađanje brda Križ*, Vlastita naklada, Zadar.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990 – 1995. Dokumenti, Knjiga I* (ur. Mate Rupić), HMDCDR, Zagreb, 2007.
- Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane Republike Hrvatske (SVA MORH).

Ustrojavanje i djelovanje 55. domobranske bojne Benkovac 1992. - 1994.

Josip Čerina¹, Vinko Rogić² i Jadran Orlović³

Prethodno priopćenje

Sažetak

U radu je prikazano ustrojavanje i djelovanje 55. domobranske bojne Benkovac. Ustrojavanje postrojbe je počelo u srpnju 1992. kao odgovor na trenutno stanje na biogradsko-stankovačkoj bojišnici nakon dolaska mirovnih snaga Ujedinjenih naroda. Zonu odgovornosti preuzela je od 2. pješačke bojne 134. brigade, opremljena tek pješačkim naoružanjem i zadanom crtom razgraničenja snaga u području od s. Radšinovci do s. Bila Vlaka. Budući da je bila popunjena uglavnom pripadnicima koji su bili prognani s benkovačkog područja, ustroj ove bojne je s tri pješačke satnije povećan na njih pet, od kojih je jedna bila angažirana u s. Tinj na biogradskoj bojišnici. Aktiviranjem bojišnice nakon operacije *Gusar (Maslenica)* stanje na stankovačkoj bojišnici se pogoršalo te se pristupilo ustrajnoj obrani svakog položaja. U obrani stankovačkog kraja sudjelovale su postrojbe 7. gardijsko-motorizirane brigade *Puma* i 112. brigade u razdoblju od lipnja 1993. do travnja 1994., provodeći aktivnu obranu na crti bojišnice. Stankovačka se bojišnica uspješno branila zahvaljujući prije svega domicilnim postrojbama i stanovništvu koje nije napustilo svoje domove uz crtu bojišnice.

Ključne riječi: 55. domobranska bojna, ustrojavanje, stankovačka bojišnica.

1. Uvod

Stankovačka bojišnica je uspostavljena u jesen 1991., nakon progona nesrpskog stanovništva s benkovačkog područja. Do tada su hrvatski branitelji bili angažirani u mjesnim stražama i dragovoljačkim postrojbama, a dio njih otišao je u profesionalne policijske postrojbe i postrojbe Zbora narodne garde (ZNG) diljem Republike Hrvatske. Ipak, većina ih je dragovoljno pristupila 134. brigadi Hrvatske vojske (HV).⁴ Osnivanjem te postrojbe uspostavljena je jedinstvena biogradsko-stankovačka bojišnica koja se odnosila na obrambene položaje uz naseljena mjesta na potezu: s. Raštane Gornje – s. Tinj – Jankolovica – s. Vrana – s. Radašinovci – s. Pristeg – s. Budak – s. Stankovci – s. Bila Vlaka. Na bojišnici se provodila aktivna i ustrajna obrana svakog položaja. Međutim, stanje se na bojišnici stabiliziralo tek nakon potpisivanja Sarajevskoga primirja početkom siječnja 1992. kada su u Hrvatskoj privremeno prestala veća ratna djelovanja. To je bio preduvjet i za međunarodno priznanje Republike Hrvatske kao samostalne i suverene države, što se dogodilo 15. siječnja 1992. godine. Nakon toga, tijekom proljeća 1992. na okupirana hrvatska područja razmjestile su se mirovne snage Ujedinjenih naroda (UN), u skladu s mirovnim planom Cyrusa Vancea i na temelju Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a o pokretanju mirovne operacije i slanju zaštitnih snaga UN-a u Hrvatsku iz veljače 1992. godine. Većina branitelja nadala se tada da će rat ubrzo završiti te da će uslijediti mirna reintegracija okupiranih područja, s obzirom na

1 Dr. sc. Josip Čerina, docent, pukovnik u miru, ratni zapovjednik 134. domobranske pukovnije.

2 Vinko Rogić, djelatni pukovnik, prvi zapovjednik 55. domobranske bojne.

3 Jadran Orlović, bojničnik u miru, pomoćnik zapovjednika za operativno-planske poslove 55. domobranske bojne.

4 Ustrojavanju ove brigade se pristupilo 18. listopada 1991., a u njezin sastav ulaze dragovoljačke postrojbe benkovačkog i stankovačkog kraja i 1. bojna 112. brigade Hrvatske vojske.

dolazak mirovnih snaga UN-a.⁵ Nadzor nad područjem nekadašnje Općine Benkovac provodila je Jugoslavenska narodna armija (JNA) zajedno s pobunjenim hrvatskim građanima srpske nacionalnosti do kraja lipnja 1992. godine. Jedan od temeljnih ciljeva misije bila je provedba povlačenja snaga JNA iz svih dijelova Hrvatske.⁶ Dolaskom mirovnih snaga UN-a uspostavljene su crte razdvajanja, a neprijatelj je na crti razdvajanja snaga angažirao postrojbe Teritorijalne obrane (TO) i „milicijske jedinice“.

Kako se stanje na bojišnici normaliziralo, pristupilo se preostroju Oružanih snaga Republike Hrvatske s težištem na ustrojavanju domobranskih postrojbi od domicilnog stanovništva.⁷ Početkom srpnja 1992. godine 134. brigada je većim dijelom demobilizirana, a do kraja godine ostao je dio pripadnika u Taktičkoj grupi (TG-134). Za čuvanje obrambenih položaja, na crti razdvajanja na biogradsko-stankovačkom području, ustrojene su dvije samostalne domobranske bojne: 53. domobranska bojna Biograd i 55. domobranska bojna Benkovac. Obrana područja odgovornosti vršila se sustavom otpornih točaka na kojima su službu obavljale niže pješačke postrojbe opremljene osobnim naoružanjem.⁸ Ratno djelovanje 55. domobranske bojne trajalo je dvije godine, od srpnja 1992. do kolovoza 1994., kada ona prelazi u sastav 134. domobranske pukovnije.

2. Ustrojavanje 55. domobranske bojne

Ustrojavanju 55. domobranske bojne (db) pristupilo se krajem srpnja 1992. na temelju ranije izdane zapovijedi zapovjednika Operativne zone (OZ) Split.⁹ Slijedom toga, početkom srpnja 1992. Zapovjedništvo 2. bojne 134. brigade u Stankovcima posjetili su predstavnici Glavnog stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske (GS OSRH) Željko Prpić i Gordan Čačić sa zadaćom pomoći oko ustrojavanja 55. domobranske bojne.¹⁰ Nakon nekoliko dana usuglašavanja zadaća s Uredom za obranu Benkovac¹¹ pristupilo se mobilizaciji i stvaranju ustrojbenih cjelina bojne: zapovjedništva, desetine veze, tri pješačke satnije, minobacačkog voda MB 120 mm, inženjerijskog voda i logističkog voda. Zapovjednikom bojne imenovan je Vinko Rogić, a zamjenikom Zvonimir Paić, dok su preostali članovi zapovjedništva bojne bili: Joso Nakić zadužen za personalne i mobilizacijske poslove, Tomislav Lokin zadužen za obavještajne poslove, Jadran Orlović zadužen za operativno-nastavne poslove, Jadre Vuksan zadužen za logističke poslove, Ive Orlović zadužen za informativno-političku djelatnost, referent tehničke službe Borislav Tadić i referent općih poslova Ante Samardžija.

Raspoređivanjem mirovnih snaga UN-a duž crte razgraničenja, 2. bojna 134. brigade je krajem srpnja 1992. povučena sa stankovačke bojišnice zajedno sa sredstvima potpore. Netom ustrojeno Zapovjedništvo 55. db užurbano je radilo na popuni bojne u skladu s knjigom ustroja. Budući da je nedostajalo smještajnog prostora, bilo je potrebno dobiti privolu mjesnih odbora i povjerenika Vlade RH za Općinu Benkovac, Duška Kumana, za mobilizaciju objekata za smještaj ljudi i sredstava. Po ustrojavanju, 55. db je preuzela zonu odgovornosti 2. bojne 134. brigade, područje od s. Radašinovci do s. Bila Vlaka. Obrana se temeljila na držanju punktova s oko 400 pripadnika, a međuprostore su nadzirale dnevne i noćne ophodnje dok su na pojedinim mjestima bile zasjede i/ili su postavljena minska polja. Kao datum ustrojavanja 55. domobranske bojne Benkovac vodi se 1. kolovoza 1992. godine.¹²

Početkom listopada 1992. brojno stanje 55. db naraslo je na 550 pripadnika, ali zbog dolaska novih pripadnika, uglavnom prognanika s benkovačkog područja, javili su se problemi njihovog razmještaja u postojeći ustroj. Nakon razmatranja stanja popune i potrebe za pokrivanjem prostora u zoni odgovornosti bojne te učinkovitijeg sustava zapovijedanja zatražena je promjena knjige

5 Čerina, 2008: 422.

6 Čerina, 2004: 11.

7 Kaleb, 2004a: 83.

8 Čerina, 2008: 422.

9 SVA MORH, Zapovijed Operativne zone Split, Kl. 8/92-01-233, Ur. br. 1080-02-18/1-92-2 od 16. 5. 1992.

10 Rogić, 2019: 169.

11 Voditelj Ureda obrane za Općinu Benkovac bio je Marijan Pintur.

12 Rogić, 2019: 169.

ustroja bojne, s čime je bio upoznat general Zvonimir Červenko, tadašnji zamjenik načelnika Glavnog stožera za domobranstvo, preko Željka Prpića koji je radio u Uredu za domobranstvo GS OSRH. Složili su se s prijedlogom novog ustroja tako da je sredinom listopada 1992. stigao Izvod iz izmjene i dopune mobilizacijskog razvoja HV-a u kojem se 55. domobranska bojna Benkovac umjesto od tri satnije ustrojava s pet satnija dok su ostali elementi mobilizacijskog razvoja ostali nepromijenjeni.¹³ Pješačke satnije su dobile nove zone odgovornosti, dok je jedna satnija bila stalno raspoređena u selu Tinj. Tada su zapovjednici satnija bili: prve satnije Slavko Brčić, druge satnije Josip Morić, treće satnije Joso Maričić, četvrte satnije Mladen Ušljebrka, a zapovjednik satnije u selu Tinj bio je Zdenko Peraić.¹⁴ Za potrebe intervencije na smjeru Stankovci – Velim – Bila Vlaka i Radašinovci – Dobra Voda – Pristeg ustrojena su dva interventna voda.¹⁵

3. Operativni razmještaj

Dolaskom snaga UNPROFOR-a (eng. United Nations Protection Forces – Zaštitne snage Ujedinjenih naroda) pristupilo se izvlačenju borbenih sredstava iz borbenog rasporeda na prvoj crti bojišnice: topništvo i oklop na 20 km, oklopni transporter i protuzračna obrana (PZO) do 10 km te vojnici s osobnim naoružanjem na udaljenost do 5 km, dok se za domobranske postrojbe planiralo kako će njihovi pripadnici djelovati po potrebi od kuće. Zamisao je bila da svaki vojni obveznik bude u vlastitom domu, radi svakodnevnih poslova i posjeduje osobno naoružanje, a po potrebi se javi u postrojbu i uključi u obranu. Po ovom modelu, postrojbe 134. brigade su izvučene s crte bojišta, a 55. db preuzela je stankovačku bojišnicu.

Na samom početku provođenja sporazuma o razgraničenju snaga bilo je problema jer srpske snage nisu poštivale predloženi plan razmještaja snaga UN-a i crtu razdvajanja, već su ostale na svojim položajima i nisu povukle teško naoružanje. U takvim okolnostima bilo je izazovno organizirati uspješnu obranu dodijeljene zone odgovornosti.¹⁶ Dio pripadnika bojne bio je raspoređen na crti dodira na prostoru koji nisu nadzirale snage UNPROFOR-a sa zadaćom osiguranja civilnog stanovništva i objekata od eventualnih diverzantskih upada srpskih snaga. Ostali pripadnici bojne nalazili su se u pripravnosti u odmaralištu „Jesenice“ i hotelu „INA“ u Biogradu na Moru (n/M). Zapovjedno mjesto bojne bilo je u Stankovcima.¹⁷ S četiri pješačke satnije, 55. db je branila zonu odgovornosti: s. Radašinovci – s. Dobra Voda – s. Pristeg – s. Budak – s. Stankovci – s. Bila Vlaka – s. Velim, dok je jedna njena satnija bila raspoređena u selu Tinj. Dva interventna voda bila su u stalnoj spremnosti za brzo djelovanje u zoni odgovornosti bojne. Vrijeme labavog primirja koristilo se za dodatno inženjerijsko osiguranje bojišnice.¹⁸

Krajem 1992. godine intenzivirale su se provokacije srpskih snaga na način da su učestalo djelovali topništvom po položajima i naseljima uz bojišnicu. Prilikom jednog takvog napada 26. studenog 1992., od djelovanja srpskog topništva iz sela Lišane Tinjske (brdo Gubavica) po selu Tinj poginuo je jedan hrvatski branitelj.¹⁹ Tog dana kao ispomoć braniteljima Tinja upućen je interventni vod „Pauci“.²⁰ Unatoč brojnim prosvjedima koji su poslani UNPROFOR-u zbog kršenja primirja, stanje na bojišnici se nije mijenjalo, a srpska strana i dalje je nastavila s provokacijama.²¹ Položaji hrvatskih snaga svakodnevno su bili izloženi djelovanju pješačkog naoružanja i topničkoj paljbi srpskih snaga. Posebno je bilo teško stanje u selima Pristeg i Bila Vlaka zbog borbenog dodira s neprijateljskim snagama.

13 Rogić, 2019: 170.

14 Prema izjavi Vinka Rogića od 26. 9. 2020.

15 Prvi vod „Pauci“ pod zapovijedanjem Ivana Čerine i drugi vod pod zapovijedanjem Ivana Nakićena.

16 Uspostavljanjem UNPA zona, punktove obrane (na glavnim prometnicama) od HV-a privremeno su preuzeli djelatnici Policijske ispostave Stankovci na temelju sporazuma snaga UN-a i HV-a.

17 Rogić, 2019: 170.

18 Zapovjednik inženjerijskog voda bio je Tihomir Rogić.

19 Rogić, 2019: 171.

20 Čerina, 2019b: 159.

21 Kaleb, 2004a.

Stanje na stankovačkoj bojišnici zahtijevalo je uspostavljanje topničkih položaja, tako da je 55. db krajem 1992. ojačana bitnicom minobacača MB 20 mm i topničkim vodom 76 mm.²² Stanje na bojišnici do kraja 1992. ostalo je nepromijenjeno, a smjene na položajima su se provodile redovito.²³

4. Borbena djelovanja

Početak siječnja 1993. obilježilo je nezadovoljstvo dijela pripadnika postrojbe općim stanjem u zemlji. Kao razlog tomu navodili su dugotrajan boravak na prvoj crti i izloženost pogibelji, a da na vidiku nije bio skori povratak kućama. Takvo stanje imalo je izravan utjecaj na borbeni moral pripadnika.²⁴ Sve manje se vjerovalo u mirnu reintegraciju okupiranih područja u hrvatski ustavnopravni poredak, a model domobranstva po kojem je svaki pripadnik domobranske postrojbe, naoružan tek pješačkim naoružanjem, trebao biti u stanju učinkovito braniti crtu razgraničenja, postao je neprovediv.

Stanje na stankovačkoj bojišnici je zbog nepoštivanja sporazuma o razgraničenju snaga od srpske strane upućivalo na hitnu potrebu ojačanja topništvom.²⁵ Postojala je svakodnevna opasnost od stradavanja u ljudstvu i gubitka pojedinog položaja. U strogoj tajnosti se pripremala operacija hrvatskih snaga kojoj je cilj bio uspostavljanje prometa Jadranskom magistralom (državna cesta D8). Zapovjednik 55. domobranske bojne 21. siječnja 1993. pozvan je na sastanak na Izdvojeno zapovjedno mjesto (IZM) Operativne zone Zbornog područja (ZP) Split zakazan za 21.00 sat. Na sastanku su bili prisutni svi zapovjednici postrojbi sa zadarske bojišnice, među kojima i zapovjednik 4. gardijske brigade i zapovjednik 113. brigade te zapovjednici pristožernih postrojbi, vojne policije i logistike. Sastanak je vodio načelnik Glavnog stožera HV-a general Janko Bobetko, koji je tražio izvješće zapovjednika o stanju spremnosti za napadna djelovanja, brojnem stanju ljudi te količini oklopnih i topničkih sredstava. Nakon primljenih izvješća upoznao je zapovjednike s odlukom o provedbi napadne operacije kodnog naziva *Gusar* (poznatije pod nazivom *Maslenica*), kojoj je cilj bio stvaranje uvjeta za uspostavu prometnog povezivanja sjevera i juga Hrvatske. Izdao je također konkretne zadaće svakom od zapovjednika. Zadaća 55. domobranske bojne bila je provoditi aktivnu obranu radi vezivanja srpskih snaga te onemogućiti grupiranje srpskih snaga na tom dijelu bojišnice.²⁶ Sutradan, 22. siječnja 1993., u ranim jutarnjim satima aktivirana je stankovačka bojišnica. Raspoloživim topništvom, bitnicom minobacača MB 120 mm i vodom topova 76 mm otvorena je paljba po neprijateljskim položajima kod s. Ceranje Gornje i na potezu Stražbenica – Gradina – Gromile. Otvorena je paljba iz pješačkog naoružanja u selu Pristeg, a tijekom dana zatraženo je djelovanje dalekometnog topništva OZ Split po neprijateljskim položajima kod sela Miranje Gornje.²⁷ Sljedećih dana situacija je bila slična, uspješno se provodila uporna i aktivna obrana. Neprijatelj je nakon velikih gubitaka u ljudstvu i gubitka položaja u Novskom ždrilu te Zračne luke Zemunik intenzivirao topničko djelovanje po položajima hrvatskih snaga i civilnih ciljeva radi izazivanja panike.²⁸

Srpske snage su tijekom 1993. na benkovačkom području imale rapoređene tri bitnice haubica 105 mm, dvije bitnice haubica 122 mm, jednu bitnicu haubica 152 mm, jednu bitnicu topova 130 mm, jednu bitnicu VBR-a te veći dio protuoklopnih sredstava iz sastava 7. mpoap-a, a SVLR 262 mm M87 „Orkan“ djelovao je po odobrenju Glavnog štaba Srpske vojske Krajine (GŠ SVK).²⁹ Bilo je nekoliko napada neprijateljskih snaga, ali svi položaji koje je 55. db držala uspješno su obranjeni. Neprijatelj je planirao napadna djelovanja usmjerena na zauzimanje Jadranske magistrale između naselja Sveti Filip i Jakov i Pirovac, kao protutežu izgubljenim položajima na

22 Bitnicom minobacača MB 120 mm zapovijedao je Bore Pešut, a topničkim vodom Ivica Klarić.

23 Prema izjavi Jadrana Orlovića, 30. 11. 2020.

24 Prema izjavi Borisa Ercega, 10. 12. 2020.

25 Prema izjavi Jadrana Orlovića, 30. 11. 2020.

26 Rogić, 2019: 171.

27 Prema izjavi Jadrana Orlovića, 2. 12. 2020.

28 Šulj, 2019.

29 Čerina i Šulj, 2019: 106.

području Novskog ždrila.³⁰ Izvan zone odgovornosti 53. db, neprijatelj je 11. ožujka 1993. zauzeo položaj na brdu Debeljak iznad Vrane. Brzom akcijom hrvatskih snaga, u kojoj je sudjelovao i interventni vod „Pauci“, položaj je vraćen pod hrvatski nadzor istog dana.³¹ Zapovjednik ZP-a Split Ante Gotovina sazvao je 14. ožujka 1993. sastanak zapovjedništva 55. db Benkovac u Zapovjedništvu IV. borbenog sektora Biograd n/M, u vili „Delfin“, radi kadrovskih promjena u bojni na temelju zapovijedi ministra obrane RH. S tim u vezi imenovano je novo zapovjedništvo 55. domobranske bojne Benkovac, a dotadašnji zapovjednik bojne Vinko Rogić primljen je u djelatnu vojnu službu Zrakoplovnog nastavnog središta Zadar.³² Novim zapovjednikom 55. db imenovan je Rudolf Bakarić, a za njegovog zamjenika postavljen je Davor Miljanić.

Na stankovačkoj bojišnici stanje neizvjesnosti i svakodnevna opasnost od stradavanja u ljudstvu nije jenjavala, naprotiv, sve su učestaliji bili udari neprijateljskog topništva po položajima hrvatskih snaga i civilnim naseljima. Prikupljeni obavještajni podaci upućivali su na to da je neprijatelj izvršio reorganizaciju područja obrane pa su hrvatske snage zbog toga podijeljene na borbene sektore.

U području odgovornosti IV. borbenog sektora Biograd n/M bila je biogradsko-stankovačka bojišnica na kojoj su obranu provodile 53. i 55. domobranska bojna. Zbog plitke obrane na području ovog sektora, tijekom lipnja 1993. razmještaju se postrojbe 7. gardijsko-motorizirane brigade (gmtbr) *Puma* na šire područje Biograda na Moru. U razdoblju od 16. do 22. lipnja 1993. brigada se uvodila na stankovačko bojište na kojem je bila zadužena za organizaciju i provođenje obrane u dotadašnjoj zoni odgovornosti 55. db Benkovac koja je time bila operativno pridodana 7. gmtbr i stavljena pod njezino zapovjedništvo. Zapovjedno mjesto (ZM) brigade bilo je ustrojeno u Biogradu na Moru, a IZM na prvoj crti bojišta u Stankovcima gdje su se nalazila i zapovjedna mjesta 3. pješačke motorizirane bojne, oklopne bojne (OKB) i topničko-raketnog divizijuna (TRD). U neposrednoj blizini još su se nalazila zapovjedna mjesta 2. pješačke bojne (pb) u Budaku i protuoklopno topničko-raketnog divizijuna (POTRD) u Banjevcima. Dodijeljena zona odgovornosti 7. gmtbr na području Ravnih kotara bila je sljedeća: Mala Margaretina – Pristeg – Ivandića Stanovi – Umac (tt. 192) – Dobra Voda – Čučkovića (k. 193,8) – Malovan – Bila Vlaka, a zadaća na spomenutom području bila je provođenje aktivne obrane, sprečavanje neprijatelja u ovladavanju crtom bojišta i eventualnom prodoru njegovih oklopno-mehaniziranih snaga na smjeru Ceranje – Pristeg i Vukšić – Bila Vlaka – Klarići.³³ Na stankovačkoj bojišnici je uspostavljena aktivna obrana. Angažiranje izvidničko-diverzantskih skupina bilo je pojačano. Pridošle su gardiste uvodili u situaciju u prostoru te se često događalo da im u tome veliku pomoć pružaju pripadnici 55. db Benkovac koji su bili domicilna postrojba i izvrsno su poznavali stanje na bojištu, kao i civili koji su ostali živjeti u naseljima bez obzira na svakodnevnu opasnost.³⁴

Dva mjeseca kasnije, 10. kolovoza, jedna neprijateljska diverzantska skupina u blizini sela Radašinovci minirala je paljbeni položaj minobacačke bitnice.³⁵ Osim djelovanja izvidničko-diverzantskih skupina i učestalih topničkih napada, brigada je bila suočena i s izravnim pješačkim napadima na ovom području, a najjači se dogodio 29. rujna 1993., kada su u svojim nastojanjima da opet osvoje izgubljeno područje srpske snage pokušale izvesti brzi napad oklopno-mehaniziranim postrojbama prema selima Pristeg i Ivandića Stanovi. Postrojbe 7. gmtbr nalazile su se na svojim mjestima i bile su pripravne za odbijanje napada srpskih snaga pa su energičnom obranom, potpomognutom jakim topničkom vatrom, uspješno odbile i taj napad.³⁶

Na stankovačkoj bojišnici se aktivna obrana provodila do 29. listopada 1993., kada je tu

30 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 15, Zapovijed Komande 7. korpusa za obranu i protunapad, 2014: 163-174. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 7, Zapovijed za napadna djelovanja, 2009: 191-195. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 7, Zapovijed za napadna djelovanja, 2009: 215-217. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 7, Zapovijed Komande OG-1 7. korpusa za daljnja bojna djelovanja, 2009: 332-334.

31 Brzić, Đindić i Banić, 2019: 64.

32 Rogić, 2019: 172.

33 Duhović, 2019: 71.

34 Duhović, 2019: 72.

35 Isto.

36 Šincek i drugi, 2011: 154.

bojišnicu preuzela 112. brigada.³⁷ Borbeni raspored pješačkih bojni bio je sljedeći: 1. pb sa zonom odgovornosti od brda Zmijevača, s. Dobra Voda, s. Pristeg do brda Umac, a 2. pb od s. Budak, s. Bila Vlaka do s. Klarići, dok su topničko-raketne postrojbe, uz minobacačke bitnice iz sastava pješačkih bojni, osiguravale jaku topničku potporu u cijeloj zoni odgovornosti brigade.³⁸

Zbog ukazane potrebe, 55. db je premještena na biogradsku bojišnicu, na položaje ponad sela Radašinovci te se stavila pod Zapovjedništvo IV. borbenog sektora Biograd n/M. Dana 5. siječnja 1994. na području Pristega i Stankovaca, u pojasu odgovornosti 112. brigade HV-a, izvršena je reorganizacija i pregrupiranje postrojbi, a 55. db, koja je vraćena na stankovačku bojišnicu, organizira i izvodi obranu u pojasu odgovornosti: lijevo Čučkovića (tt. 193.8) – Prepuška (250), desno: Klarići – Morpolaća, zapovjedno mjesto Stankovci.³⁹ Nastavila se provoditi uporna i aktivna obrana od strane 7. gmtbr ojačane 53. db Biograd n/M na biogradskoj bojišnici i 112. br ojačane 55. db Benkovac na stankovačkoj bojišnici, a sve to s ciljem da se zaustavi mogući prodor neprijateljskih snaga od Benkovca prema Biogradu na Moru i od Benkovca prema Stankovcima.

Stanje na bojišnici se postupno stabiliziralo, ali tek kada se ušlo u završnu fazu pregovora s pobunjenim Srbima o prekidu neprijateljstava. Predstavnici hrvatskih vlasti i pobunjenih Srba potpisali su 29. na 30. travnja 1994. u Zagrebu sporazum o trajnom primirju, odnosno o prekidu borbenih djelovanja i uvjetima razdvajanja između hrvatskih snaga i snaga pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj. Tim sporazumom dogovoreno je i obostrano povlačenje teškog naoružanja i vojnika s bojišnice. Tako je između sukobljenih strana uspostavljena tzv. tampon-zona, a vojne snage s obje strane su se na tim područjima trebale povući na određenu udaljenost. Nakon što je sporazum potpisan, do 5. travnja trebalo je biti izvučeno cjelokupno teško naoružanje na 10, odnosno na 20 kilometara od crte dodira sukobljenih strana.⁴⁰

Prekid paljbe je ostvaren, a teško naoružanje je povučeno s bojišnice te je uspostavljena crta razdvajanja hrvatskih i srpskih snaga. U takvim okolnostima, 112. brigada je 26. travnja 1994. napustila stankovačku bojišnicu te je područje odgovornosti predala 55. domobranskoj bojni.⁴¹ Novim zapovjednikom 55. db imenovan je Ante Perica 30. travnja 1994. godine.⁴² Zamjenikom zapovjednika bojne imenovan je Ivan Čerina koji se na vlastiti zahtjev nakon dva mjeseca ipak vratio na dužnost zapovjednika interventnog voda „Pauci“, a zamjenikom zapovjednika bojne tada je imenovan Joso Morić.⁴³ Primirjem je omogućen postupak povratka stanovnika naselja duž crte razdvajanja snaga na biogradsko-stankovačkom području.⁴⁴

Prema odluci Vlade RH, ustrojen je Stožer za provedbu Zagrebačkog sporazuma tadašnje Zadarsko-kninske županije. Stožer je 26. svibnja 1994. usvojio zaključke o dinamici povratka prognanika s kojima je trebalo upoznati Vladu RH i ostale državne institucije.⁴⁵

Na crti razdvajanja snaga poštivao se prekid vatre, iako je bilo povremenog otvaranja paljbe iz pješačkog naoružanja. Bobene aktivnosti svele su se na stražarsku službu, a položaji su ostali tek na istaknutim kotama za motrenje neprijateljskih aktivnosti. Uspostavljeno primirje dovelo je do stanja ni rata ni mira pa je došlo do opuštanja, kako na položajima, tako i u Zapovjedništvu bojne te se nije pridavala odgovarajuća pažnja održavanju i jačanju borbene spremnosti.⁴⁶

Ratni put 55. db završio je 18. kolovoza 1994. kada njeni pripadnici ulaze u sastav 134. domobranske pukovnije Hrvatske vojske.⁴⁷ Bobena spremnost pripadnika „benkovačke“ bojne, koja je preimenovana u 3. pješačku bojnu 134. domobranske pukovnije, postupno je rasla te ubrzo dostigla potrebnu razinu borbene spremnosti.

37 Kaleb, 2004: 226.

38 Fuzul i Beretin, 2019: 79.

39 Kaleb, 2004b: 9.

40 Čerina i Šulj, 2019: 105.

41 Kaleb, 2004b: 40.

42 Čerina, 2019b: 169.

43 Prema izjavi Ivana Čerine, 4. 12. 2020.

44 Čerina, I., 2019: 162.

45 Kaleb, 2004b: 48.

46 Ušljebrka, 2019: 175.

47 SVA MORH, Zapovijed ZP Split, klasa: 80-01/94-06/4, ur broj: 1080-02-11-94-39 od 16. 8. 1994.

5. Zaključak

Dolaskom mirovnih snaga UN-a i povlačenjem JNA iz Republike Hrvatske stvoreni su uvjeti za prekid neprijateljstva. Kao odgovor na trenutnu situaciju pristupilo se osnivanju domobranskih postrojbi koje su trebale čuvati uspostavljenu crtu razdvajanja. Početkom srpnja 1992. s bojišnice su povučene operativne postrojbe, a njihova područja odgovornosti preuzele su novoosnovane domobranske postrojbe. Stankovačku bojišnicu preuzela je 55. domobranska bojna Benkovac. U početku je vršila obranu sustavom otpornih točaka, a u operaciji *Maslenica* provodila je samostalno upornu obranu. Od lipnja 1993. zbog opasnosti od prodora srpskih snaga, na stankovačkoj bojišnici bile su dodatno angažirane postrojbe 7. gmtbr i 112. br, međutim, pripadnici 55. db bili su čitavo vrijeme angažirani na crti bojišnice ravnopravno s pripadnicima drugih postrojbi. Godina 1993. na stankovačkom je području bila izuzetno teška jer je te godine poginulo najviše hrvatskih branitelja i civila te je počinjena velika materijalna šteta uslijed učestalih udara srpskog topništva. Tek nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma krajem ožujka 1994. stvoreni su uvjeti za normalizaciju života na stankovačkom području pa je 55. db dobila zadaću samostalnog provođenja obrambenih aktivnosti na tom dijelu bojišnice. Ratno djelovanje 55. domobranske bojne trajalo je dvije godine, od srpnja 1992. do kolovoza 1994., a njeni pripadnici dali su izniman doprinos u obrani stankovačkog područja. Pripadnici ove bojne nastavili su ratni put u sastavu 134. domobranske pukovnije te su sudjelovali u daljnjim oslobodilačkim operacijama Hrvatske vojske.

6. Literatura i izvori

- Brzić, D., Đinđić, M. i D. Banić (2019) „Uloga i značaj 53. domobranske bojne Biograd u obrani biogradskog područja 1992. - 1994. godine“, 57-69. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Čerina, I. (2019) „Ratni put inrerventnog voda Pauci“, str. 157-163. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, Zagreb: HMDCDR i HVIDR-a Donat Zadar.
- Čerina, J. (2004) *134. domobranska pukovnija*. Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Podružnica Zadar.
- Čerina, J. (2008) „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, *Društvena istraživanja*, 17 (3), 415-435.
- Čerina, J. (2019) „Doprinos 134. domobranske pukovnije hrvatskoj oslobodilačkoj operaciji ‘Oluja’“, 82-90, U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Duhović, D. (2019) „7. gardijska brigada ‘Pume’ na stankovačkom bojištu 1993. godine“, 70-75, U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Fuzul, M. i B. Beretin (2019) „112. brigada na stankovačkom bojištu 1993. – 1994.“, 76-81. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Kaleb, J. (2004a) *Zadar u Domovinskom ratu 1992. – 1993.* Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije, Zadar.
- Kaleb, J. (2004b) *Zadar u Domovinskom ratu 1994. – 1995.* Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije, Zadar.
- Šincek, S., Martinjak, M., Duhović, D., Golubović, J., Šimunko, J., Kahriman, R., Tkalec, I. i N. Mihnjač (2011) *Monografija 7. gbr „Pume“*. MORH i GS OSRH, Zagreb.
- Šulj, T. (2019) „Topnički napadi po civilnim ciljevima na primjeru Biograda na Moru“, 115-128. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Ušljebka, Ž. (2019) „Bitka za Gradinu u operaciji ‘Oluja’“, 175-176. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 7, Dokumenti vojne*

provenijencije „Republike Srpske Krajine” (siječanj – lipanj 1993.) (ur. Rupić, M.), HMDCDR, Zagreb, 2009.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 15, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine” (siječanj – travanj 1995.) (ur. Rupić, M., Vučur, I.), HMDCDR, Zagreb, 2014.

Arhivsko gradivo:

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR).

Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane Republike Hrvatske (SVA MORH).

Hrvatsko topništvo korišteno na biogradsko-stankovačkom bojištu

Dragan Brkljača¹

Stručni rad

Sažetak

U radu se obrađuju ratne okolnosti i uvjeti u kojima je stvarano i djelovalo topništvo 134. brigade Hrvatske vojske tijekom 1991. i 1992., kao i topništvo Operativne zone Split, odnosno Zbornog područja Split od 1993. do 1995. godine. Središnja tema je usmjerena na analizu ustroja mješovitog artiljerijskog divizijuna 134. brigade, izbora paljbenih položaja, opremljenosti, obučenosti, paljbenog djelovanja te njegova doprinosa u obrani područja odgovornosti brigade. Na temelju dostupnog arhivskog gradiva, autentičnog svjedočenja ratnih zapovjednika, dnevnika i bilješki autora u svojstvu ratnog zapovjednika topničkih postrojbi, prikazane su važne činjenice o borbenim djelovanjima topništva te o njegovom doprinosu u obrani hrvatskih položaja na biogradsko-stankovačkoj bojišnici.

Ključne riječi: biogradsko-stankovačka bojišnica, 134. brigada, divizijun, topništvo.

1. Uvod

Nakon okupacije dijela hrvatskog teritorija u Ravnim kotarima 1991., hrvatske snage organizirale su i utvrdile obrambene položaje i tako uspostavile crtu obrane. Nositelj obrambenih aktivnosti na tom dijelu bojišnice bila je 112. brigada, u čijem sastavu se nalazila i 1. bojna s biogradskog područja.² Budući da je bilo otežano zapovijedanje i organiziranje obrane na tako širokom prostoru, a radi veće učinkovitosti, bržeg postupanja i jednostavnije organizacije, hrvatsko vodstvo donijelo je odluku o formiranju 134. brigade (br) Hrvatske vojske (HV) sa sjedištem u Biogradu na Moru (n/M). U sastav brigade ulazi 1. bojna (do tada 1. bojna 112. brigade) sa zapovjednim mjestom (ZM) u Biogradu n/M, 2. bojna (do tada samostalna benkovačko-stankovačka) sa zapovjednim mjestom u Stankovcima i 3. bojna sa zapovjednim mjestom u Vrani.³ Hrvatski branitelji su svoje položaje u rujnu 1991. postavili nasuprot srpskim položajima i to na crti: Gornje Raštane – Tinj – Sikovo – Vransko polje – Vrana – Oton – Radašinovci – Pristeg – Ivandića Stanovi – Budak – Stankovci – Bila Vlaka – Velim – Bobeštak. Osim navedenih naselja na crti, 134. br je branila i Jadransku magistralu od naselja Sv. Petar do Pirovca i time osiguravala neometan promet i povezanost s unutrašnjošću Hrvatske preko Zadra i otoka Paga.⁴

Uz reljefne karakteristike prostora biogradsko-stankovačke bojišnice koje su bile odlučujuće u lociranju crta razgraničenja,⁵ posebnost ove bojišnice ogledala se u njenoj dužini (40 km) i dubini (na pojedinim područjima iznosila je svega 2 - 3 km). Prema načelima borbene uporabe, brigada brani zonu 6 - 10 km po širini i dubini.⁶ U ovako definiranom prostoru obrane 134. br, borbeni raspored brigadnog topništva i izbor paljbenih položaja (PP) prilagođeni su osobinama zemljišta i zamisli zapovjednika brigade. Zapovjednik brigade⁷ sa stožerom nakon raščlambe zadaće i utvrđivanja činjenica i pretpostavki donosi zaključke o mogućnosti provedbe zadaće, sagledavajući sve probleme u vezi s njom.

1 Dragan Brkljača, umirovljeni pukovnik HV-a, ratni zapovjednik mad-a 134. br HV-a i 11. potrd-a Zadar.

2 Čulina i Nikitović, 2017.

3 Čerina, 2008: 422.

4 Rakić, 2019.

5 Mamut, 2019.

6 Borbeno pravilo brigada, 1986.

7 Rodoljub Barić, umirovljeni brigadir HV-a.

Ti su se problemi prvenstveno odnosili na nedostatak stručnog kadra, posebno topničkog, nedostatak pješačkog i topničkog naoružanja, streljiva, opreme i drugih materijalno-tehničkih sredstava (MTS). Poseban problem je bio kako postrojbama na crti osigurati vatrenu potporu u slučaju napada neprijatelja na pojedinim smjerovima.

U razgovorima zapovjednika i drugih pripadnika topničkih postrojbi s biogradsko-stankovačke bojišnice, vođenima tijekom 2020., istaknuto je da u poslijeratnom razdoblju (nakon Domovinskog rata) nisu vršene nikakve analize o topništvu hrvatskih snaga na toj bojišnici. Ta činjenica neupućene bi mogla navesti na zaključak da topničke postrojbe nisu ni postojale na tom prostoru tijekom Domovinskog rata. Zbog toga je kroz ovaj rad bilo potrebno ukazati na značaj i ulogu topništva na tom dijelu bojišnice, kao i na uvjete u kojima je ono stvarano te ga na taj način sačuvati od zaborava.

Pješaštvo je najmasovniji rod vojske, oklopništvo glavni predstavnik manevarskih sposobnosti, a topništvo najснаžniji predstavnik vatrene moći vojske.⁸ „Borbu čine dvije sastojnice koje valja razlikovati: načela uništenja vatrom i borbom prsa u prsa ili osobnom borbom. Ovo posljednje je pak ili napad ili obrana (napad i obrana trebaju se shvatiti, ovdje gdje je riječ o elementima, sasvim apsolutno). Topništvo očito djeluje samo prema načelu uništenja vatrom. S obzirom na to da je topništvo nesamostalno, a pješaštvo najvažnije pri povezivanju rodova vojske, ta povezanost svih rodova vojske daje najveću snagu.“⁹ „Pješaštvo je kraljica bitke, topništvo je kraljica rata.“¹⁰

2. Metodologija istraživanja

Primjenom analitičke metode obrade dostupnog arhivskog gradiva, autentičnog svjedočenja ratnih zapovjednika i iskaza sudionika vremena Domovinskog rata, te dnevnika i bilješki ratnog zapovjednika mad-a, ustanovljene su činjenice bitne za razumijevanje događaja i vremena ustrojavanja topništva na biogradsko-stankovačkoj bojišnici, činjenice o uvjetima izvođenja obuke i stvaranju novog topničkog kadra, kako vojničkog, tako dočasničkog i časničkog.

Rad ima svrhu doprinijeti širem razumijevanju ratne stvarnosti u vrijeme ustrojavanja topništva na biogradsko-stankovačkoj bojišnici te prikazati doprinos topničkih postrojbi u čvrstom držanju položaja na uspostavljenoj crti bojišnice.

3. Ustrojavanje mješovitog artiljerijskog divizijuna 134. brigade

Do početka ustrojavanja mješovitog artiljerijskog divizijuna (mad), 134. brigada imala je u svom sastavu mješovitu minobacačko-topovsku bitnicu (mtb) i jedan laki raketni lanser (LRL) 128 mm M-71. U sastavu mtb-a bilo je šest minobacača (MB) 120 mm i jedan brdski top 76 mm B-1.¹¹ Zapovjednik bitnice bio je Nikica Filipović.

U prvoj napadnoj akciji brigade za osvajanje brda Gubavica,¹² 23. studenoga 1991., koju je planirao i vodio zapovjednik brigade, određene su snage za napad koje su krenule iz dva smjera. S južne strane (smjerom Jurjevići – Selo – Gradina) napad su izvodili: vod vojne policije kojim je zapovijedao Darko Banić, tinjski vod pod zapovijedanjem Miljenka Vrkića i izvidnički vod pod zapovijedanjem Milana Mandića. Odgovoran za ovaj smjer u cijelosti je bio Darko Banić. Sa zapadne strane smjerom Vinterinci – Lišane Tinjske napad su izvodili polački vod pod zapovijedanjem Nediljka Prtenjače i borbena skupina kojom je zapovijedao Jurgen Schmidt.¹³ U 7.00 sati vod vojne policije i izvidnički vod zauzeli su brdo Gubavicu. Topničku potporu napada pružala je mtb, gađajući neprijateljske utvrde na samom brdu. Rukovanje vatrom vršili su Željko Petrović i zapovjednik bitnice.

8 Stokić, Dimitriev, 1999.

9 Clausewitz, 1997: 235- 236.

10 Živković, 2015: 8-13.

11 SVA MORH, Knjiga ustroja 134. brigade.

12 Uzvisina iznad Lišana Tinjskih odakle su pješačke snage na crti trpjele neprekidnu vatru.

13 Poginuo 1993. kod Gornjeg Vakufa.

Gađanje je točno i pravodobno izvršeno.¹⁴ Sa zapadne strane polački vod je trpio jaku vatru sa srpskih položaja i nije uspio zauzeti planirane položaje u Lišanama Tinjskim. Oko 9.00 sati zbog snažnog djelovanja srpskog topništva hrvatske snage su se morale povući s Gubavice.¹⁵

Dana 6. prosinca 1991. izdana je zapovijed za ustrojavanje mad-a 134. brigade.¹⁶ Zapovjednikom divizijuna imenovan je Dragan Brkljača, Vladimir Vujičić imenovan je zamjenikom, a Željko Petrović načelnikom topništva brigade. Pozivi za mobilizaciju vojnih obveznika već su bili poslani, čekalo se samo pristizanje ljudi i njihovo raspoređivanje u niže postrojbe. Topničko oružje je stizalo selektivno, dio po dio, a veliki doprinos u opremanju divizijuna dali su Darko Banić¹⁷ i Silvestar Trtica,¹⁸ koji su iz neosvojenih skladišta u Karlovcu u nekoliko navrata dovozili oružje. Ukupno su dovezli tri haubice 105 mm, dva samohodna oruđa 90 mm, dva topa 100 mm T-12 i jedan top 76 mm ZIS, što je značajno podiglo vatrenu moć divizijuna i brigade.¹⁹

Nakon provedene obuke, zaposjednuti su paljbena položaji i odmah je započelo njihovo inženjerijsko uređenje, ali i nastavak obuke, imajući u vidu da dostatan dio ljudstva nije bio topničke specijalnosti. Kako stručnog časničkog i dočasničkog kadra koje bi moglo izvoditi obuku nije bilo, izvodili su je zapovjednik divizijuna, zamjenik zapovjednika i načelnik topništva. Posebna pozornost je bila usmjerena na obuku časnika i dočasnika. Zapovjednik divizijuna je kroz poseban program izvodio obuku, s težištem na vođenju i zapovijedanju postrojbama, kao i rukovanju i upravljanju vatrom postrojbi.²⁰ Obuka je bila trajna zadaća i izvodila se u svim uvjetima kad nije bilo borbenih djelovanja.

3.1. Organizacijsko-ustrojbeno struktura divizijuna

U prosincu 1992. divizijun je bio formiran sa svim elementima borbenog rasporeda. Zapovjedni lanac je uspostavljen na svim razinama zapovijedanja. Prema ustroju, divizijun je imao 385 ljudi. Popunjenost u siječnju 1992. iznosila je 57 %, a popunjavanje je nastavljeno tijekom veljače i ožujka 1992. godine.

Tablica 1: Popunjenost ljudstvom i topničkim oružjem.

NAZIV USTROJ. CJELINE	BROJ PRIP.	VRSTA TOPNIČKOG ORUŽJA								
		haub 105 mm	top 76 mm ZIS	MB 120 mm	TOP B-1	VBR 128 mm "OGANJ"	LRL 128 mm M-71	SO 90 mm	TOP T-12	POVRS 9K-11
ZAPOVJEDNIŠTVO	6									
ZAPOVJEDNI VOD	13									
haubička bitnica 105 mm	60	6								
1. minobac. bitnica	30			6	1					
2. minobac. bitnica	39			6						
raketna bitnica VBR 128 mm i LRL 128 mm	18					1	1			
PROTUOKLOPNA BITNICA	35							2	2	4
VOD topova 76 mm ZIS	12		2							
Log. VOD	6									
UKUPNO	219	6	2	12	1	1	1	2	2	4

Izvor: SVA MORH, Platna lista pripadnika divizijuna za veljaču 1992. i zabilješke zapovjednika mad-a.

14 Prema iskazu Željka Petrovića i Nikice Filipovića, 18. 9. 2020.

15 Kaleb, 1999. Iskaz Darka Banića, 15. 11. 2020.

16 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika brigade o formiranju divizijuna.

17 Darko Banić, umirovljeni pukovnik HV-a, ratni zapovjednik 53. domobranske bojne.

18 Silvestar Trtica, bojnik HV-a, ratni pomoćnik zapovjednika za logistiku 53. db Biograd, poginuo prvog dana operacije Maslenica.

19 Iz ratnih bilješki zapovjednika mad-a Dragana Brkljače i iskaza Darka Banića.

20 Iz ratnih bilješki zapovjednika mad-a Dragana Brkljače.

3.2. Vođenje i zapovijedanje

U Biogradu n/M bilo je zapovjedno mjesto mad-a, odakle se osiguravala veza sa svim podređenim postrojbama. Razmještajem topničkih oružja trebalo je osigurati da se određivanjem zone djelovanja divizijuna vatrom pokriva cijela bojišnica. Zbog toga je trebalo izdvajati određene paljbene dijelove bitnica te ih izmjestiti na druge položaje – premda se znalo da se time bitno umanjuje vatrena moć i snaga bitnice, koja je inače nedjeljiva cjelina. To je stvaralo određene probleme u zapovijedanju i osiguranju veze zbog velike razvučenosti crte obrane. No, odstupanje od određenih načela u ratu nije rijetkost i ovisi o mnogo čimbenika. Vodilo se računa da odstupanje od pravila i načela ne dovede do nemogućnosti izvršenja zadaće.

Jedan vod iz haubičke bitnice (hab) 105 mm razmješten je u područje s. Kašić, na stankovačkom dijelu bojišnice.²¹ Međutim, taj vod nije pridodan 2. bojni 134. br (2/134. br), nego je djelovao s paljbenih položaja koji su bili u zoni odgovornosti 2. bojne. Isto se odnosi i na druge postrojbe koje su djelovale s PP u zoni odgovornosti 1. i 3. bojne. Zapovijedanje svim postrojbama divizijuna bilo je u isključivoj nadležnosti zapovjednika divizijuna. Postupak u slučaju potrebe za paljbenim djelovanjem topništva u zonama odgovornosti bojni bio je definiran i potpuno jasan. Zapovjednik brigade na temelju svoje procjene ili zahtjeva zapovjednika bojne izdaje zapovijed za otvaranje vatre topništva zapovjedniku divizijuna, osobno ili preko načelnika topništva brigade. Ovakvim postupkom štitila se vertikala u zapovijedanju, osiguravala stručnost u rukovanju vatrom, kao i jedinstvo, neprekidnost i provodivost kao važna načela vođenja i zapovijedanja.²²

Slika 1: Organizacijsko-zapovjedna shema mad-a

Izvor: SVA MORH, Knjiga ustroja 134. br HV, zabilješke zapovjednika mad-a.

Zapovjednici:

1. Dragan Krajnović	4. Josip Strpić	6.2. Petar Žilić
2. Milan Vulin	5. Predrag Ninčević	6.3. Nediljko Maksan
2.1. Ivica Zrilić	5.1. Mario Verlić	7. Ivica Klarić
2.2. (Zoran Krizman)	5.2. Asley Minak	8. Ivica Majica
3. Nikica Filipović	6. Nenad Petković	
3.1. Marinko Šarić	6.1. Branko Strmota	

21 Iz ratnih bilješki zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika 134. br HV-a.

22 Borbeno pravilo artiljerije, 1982.

3.3. Paljbeni položaji i djelovanje brigadnog topništva do provedbe Vanceova plana

Paljbeni položaji topništva bili su određeni u sljedećim područjima: vod topova 76 mm ZIS - područje s. Velim; vod haubica 105 mm - područje s. Kašić; 2. mb 120 mm - područje s. Budak; vod topova 100 mm T-12 - područje s. Dobra Voda; vod haubica 105 mm - Gladuša (Biograd n/M); 1. mb 120 mm i top 76 mm B-1 - područje s. Vinterinci; vod SO 90 mm - područje Sv. Petar; VBR 128 mm „OGANJ“ - djelovao s nekoliko unaprijed određenih položaja; VLR 128 mm M71 - u cijeloj zoni bojišnice po potrebi.²³ Ovakvim grupiranjem topništva i određivanjem PP prilagođenih osobinama zemljišta omogućena je pokrivenost vatrom svih važnijih područja ispred prednjeg kraja hrvatskih snaga pa sve do gađanja srpskih položaja u taktičkoj dubini. Isto tako, najveći dio topništva mogao je sudjelovati u obrani položaja (područja) gdje se pružao glavni otpor, uz postupno i neprekidno povećavanje njegovog angažiranja. Sektori vatrenog djelovanja su određeni tako da mogu ostvarivati zaprečnu vatru na svim predviđenim smjerovima napada srpskih snaga. Otvaranje vatre bilo je moguće u svako doba dana i noći, vrlo brzo i učinkovito.

Dobrom organizacijom rada i boravka na položaju, održavana je stalna borbena spremnost postrojbi. Na PP neprekidno je boravila 1/3 postrojbe, 1/3 je bila u pripravnosti u stacionaru,²⁴ a 1/3 na odmoru izvan postrojbe. Po potrebi, ljudstvo s odmora se pozivalo ako bi započela ili su se predviđala veća borbena djelovanja.²⁵

U večernjim satima 21. prosinca 1991. topništvom je napadnut Biograd n/M. Gađano je središte grada, Jadranska magistrala, a pogođena je i Tvornica mreža. Oko 22.00 sata stigla je zapovijed da se haubicama 105 mm s položaja u Gladuši gađa položaj topništva u Jagodnji Donjoj, a s 1. mb 120 mm Gradina, Lišane Tinjske i zaseok Žilici.²⁶ Za ljudstvo na haubicama je to bilo „prvo vatreno krštenje“,²⁷ a pritom još i noćno gađanje, što je cjelokupnu postrojbu stavilo pred ispit spremnosti i obučenosti. Zadaća je uspješno izvršena, vidjelo se da uloženi trud na obuci računatelja, ciljača i svih drugih u postrojbi nije bio uzaludan, što se očitovalo u izraženom zadovoljstvu svih pripadnika postrojbe. Gađanje kao vrhunac obuke je prezentiran na najbolji mogući način.²⁸ Idućeg dana u 9.00 sati na referiranju kod zapovjednika brigade postrojba je pohvaljena za uspješno izvršenje zadaće. Zapovjednici bojni su istaknuli da je to gađanje podiglo moral branitelja na položaju te da spremno iščekuju nove plotune topnika.²⁹

Provokacije sa srpske strane su bile svakodnevnne, gađani su sporadično svi brigadni položaji na prvoj crti. Brigadno topništvo je uzvraćalo samo kad je bio gađan Biograd n/M ili druga mjesta na obali, odnosno kad bi neki položaj na crti trpio veliku topničku vatru. Za doček Nove 1992. ponovno je bio napadnut Biograd n/M i gotovo cijela bojišnica topništvom velikog kalibra, a grad Zadar je gađan raketnim sustavom „OGANJ“. Uzvraćeno je brigadnim topništvom po srpskim položajima iz svih oružja, a VBR-om je gađana vojarna u Benkovcu.³⁰ Idućeg dana, 1. siječnja 1992., dan prije potpisivanja Sarajevskog primirja, srpske snage su zauzele Novigrad, Pridragu i Paljiv.³¹ Sporazum o prekidu vatre³² potpisan je 2. siječnja 1992., ali srpsko topništvo nastavilo je gađati Zadar, Biograd n/M, Slivnicu...³³ Gađan je bio i položaj hab 105 mm, ali su granate prebacivale položaj po nekoliko stotina metara.³⁴ Sarajevski sporazum, koji je stupio na snagu 3. siječnja 1992., bio je preduvjet za početak mirovne operacije Ujedinjenih naroda (UN) u Hrvatskoj, u skladu s mirovnim planom Cyrusa Vancea.³⁵ Sporazum se djelomično poštivao sa srpske strane, a primirje je kratko trajalo.³⁶

23 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika brigade za obranu (prilog po topništvu), Plan djelovanja mad-a u obrani.

24 Mjesto za organizirani odmor vojske kad nisu na položaju.

25 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika 134. br zapovjedniku mad-a.

26 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače.

27 Uvriježen izraz u topništvu kad posluga izvodi prvo gađanje.

28 Dnevnik zapovjednika mad-a Dragana Brkljače.

29 Bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače s referiranja.

30 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače.

31 Kaleb, 1999. Dnevnik zapovjednika mad-a Dragana Brkljače.

32 S hrvatske strane potpisao ga je ministar obrane Gojko Šušak, a u ime JNA general Andrija Rašeta. Stupio je na snagu 3. siječnja 1992. u 18.00 sati. Obje strane su se obvezale ostati na dostignutim položajima.

33 Čulina i Nikitović, 2017.

34 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače.

35 Nazor, 2011.

36 SVA MORH, Raščlamba bojnih djelovanja u Zadru. Izvješća bilježe kako su srpski pobunjenici u diverzijama dva puta

Početak akcije „Jaguar“³⁷ 17. svibnja 1992., vod SO 90 mm iz sastava mađ-a 134. br, na zahtjev zapovjednika 159. br HV-a, gađao je Zračnu luku Zemunik sa zadaćom sprječavanja dovodenja pojačanja srpskih snaga iz Zračne luke i onemogućavanja logističke opskrbe postrojbi na samom brdu Križ. Zadaća je uspješno izvršena, a vod pohvaljen od strane zapovjednika 159. br HV-a.³⁸ Idućeg dana Biograd n/M je granatiran već oko 8.30 sati, a granatiranje je nastavljeno tijekom čitavog dana. Navečer je na Zadar i Biograd n/M ispaljeno nekoliko stotina granata.³⁹ Brigadnim topništvom je uzvratio po otkrivenim srpskim položajima. Sljedećih dana udari na Biograd n/M i Zadar polako su se smanjivali. Usljedio je dolazak mirovnih snaga UN-a potkraj lipnja 1992. i početak provedbe Vanceovog plana.

Dana 10. srpnja 1992. dolazi do izvlačenja topničkog oružja u tvornicu „Prebold“ u Biogradu n/M,⁴⁰ čime je djelovanje topništva u sastavu ove brigade završeno. Na temelju zapovijedi Glavnog stožera (GS) HV-a od 7. lipnja 1992. i zapovijedi zapovjednika Sektora Zadar,⁴¹ započeo je ustroj TG-134 i odlazak dijela pripadnika mađ-a na Južno bojište. Dana 31. prosinca 1992. godine 134. brigada HV-a je ugašena.⁴²

Slika 2: Paljbene mogućnosti topništva

Izvor: Autor na temelju plana djelovanja mađ-a u obrani.

minirali dalekovod, čime su cijelu regiju ostavili bez struje. Isto tako, 30. ožujka 1992. izveli su diverziju na brdo Debeljak kod s. Vrana i ubili jednog pripadnika HV-a, a 29. travnja 1992. napadnuto je šire područje Zadra i Biograda n/M.

37 Akciju za zauzimanje položaja na brdu Križ, iznad Bibinja, s kojeg se tukla Jadranska magistrala i Zadar, izvela je 159. brigada HV-a.

38 Vitanović, 2012. Bilješke zapovjednika mađ-a. Iskaz načelnika topništva 134. br HV-a.

39 Kaleb, 1999.

40 Brzić, Đinđić i Banić, 2019.

41 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika sektora Zadar, Kl. 8/92-01/214, Ur. br. 3104-01-92-1 od 17. 6. 1992.

42 Ratne bilješke zapovjednika mađ-a Dragana Brkljače, Zapovijed NGSHV-a o gašenju 134. br HV-a.

3.4. Topništvo na biogradsko-stankovačkom bojištu nakon 1992. godine

Djelovanje topništva na ovom području nakon 1992. veže se uz početak operacije *Gusar* (*Maslenica*) i nastavlja tijekom 1993. godine u kojoj su se provodila intenzivna borbena djelovanja, kao i nakon toga sve do hrvatske oslobodilačke vojno-redarstvene operacije *Oluja*. Oslobodilačka operacija *Gusar* (*Maslenica*) započela je 22. siječnja 1993. s ciljem oslobađanja prostora Novskog ždrila i podvelebitskog kraja te prostora Zračne luke Zemunik, kako bi se osiguralo nesmetano prometovanje smjerom Karlobag – Maslenica – Zadar, odnosno povezivanje sjevera i juga Hrvatske kopnenim putem.

Načelnik GS HV-a i zapovjednik operacije, general Janko Bobetko, u svrhu potpore postrojbi Operativne zone (OZ) Split izdao je zapovijed⁴³ za formiranje dvije topničko-raketne grupe i to:

TRG-I OZ Split sastava:

- bitnica topova 130 mm - 6 oruđa
- SVLR 122mm „GRAD“ - 2 oruđa

ZM: G. Slivnica

Zapovjednik TRG-I - bojnik Boro Cvetkovski

TRG-II OZ Split sastava:

- vod topova 130 mm - 2 oruđa
- vod haubica 203/155 mm - 1+1 oruđe
- VBR 128 mm „OGANJ“ - 1 oruđe
- SVLR 122 mm „GRAD“ - 1 oruđe

ZM: Biograd n/M

Zapovjednik TRG-II - natporučnik Branko Rogić.

Ovdje treba istaknuti da su ove topničko-raketne grupe postale prethodnica⁴⁴ topništva Zbornog područja (ZP) Split, iz čijeg sastava je nastao temelj budućih postrojbi za potporu i protuoklopnu borbu. Za vrijeme trajanja operacije *Maslenica* postrojbe na biogradsko-stankovačkom dijelu bojišnice, koje su bile pod zapovijedanjem IV. borbenog sektora,⁴⁵ dobile su zadaću organiziranja aktivne obrane i vezivanja neprijateljskih snaga, a po potrebi da budu u spremnosti za napadno djelovanje. Od raspoloživih topničkih oružja i ljudstva iz sastava 53. db ustrojen je mješoviti topničko-raketni divizion (MTRD), po zapovijedi zapovjednika OZ Split. MTRD je imao sljedeća oruđa za topničku potporu i protuoklopnu (PO) borbu:

- haubica 105 mm - 3 oruđa
- top 76 mm - 2 oruđa
- obalni top 85 mm - 2 oruđa
- VBR 128 mm RAK - 2 oruđa
- t-100 mm T-12 -2 oruđa
- minobacač 120 - 6 oruđa
- protuoklopni top 100 mm T-12 – 2 oruđa

Zapovjednik: Merfi Brzić, zamjenik: Davor Bačić (od studenog 1993. Vlado Majica).⁴⁶

U sastavu 55. db nalazila su se sljedeća topnička oruđa za potporu:⁴⁷

- top 76 mm ZIS - 2 oruđa
- top 76 mm B-1 - 2 oruđa
- minobacač 120 mm - 6 oruđa

Zapovjednik mb 120 mm: Bore Pešut, zapovjednik topovskog voda: Ivica Klarić.

43 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed načelnika GS HV-a za topničku potporu napada u operaciji *Gusar*.

44 TRG-I i TRG-2 s tehnikom i raspoloživim ljudstvom bile su okosnica formiranja 14. td-a, 11. potrd-a, a 1995. i 20. topničkog divizionjuna.

45 Operativno zapovjedništvo privremenog sastava, formirano radi jednostavnijeg zapovijedanja na ovom dijelu bojišnice.

46 Brzić, Đindić i Banić, 2019. Iskaz zapovjednika 53. domobranske bojne Biograd Darka Banića, 9. 4. 2020.

47 Rogić, 2019.

Analizom vatrene moći topništva na ovom dijelu bojišnice, može se zaključiti da je ono u potpunosti osiguravalo potporu postrojbi na crti, uključujući i gađanje neprijateljskih ciljeva u dubini. Za vrijeme trajanja operacije *Maslenica* to područje je bilo donekle pošteđeno udara srpskog topništva, djelomično zbog iznenađenosti napadom hrvatskih snaga, te panike koja je zavládala kao i općeg rasula zbog pretrpljenih gubitaka. Naravno, to nije značilo odustajanje srpske strane od terorističke strategije odmazde, što se vidjelo već 3. ožujka 1993. kad su izvršeni topnički udari na gradove na obali, među njima i na Biograd n/M.⁴⁸ Hrvatsko topništvo je odgovorilo na ovaj napad djelovanjem na cijeloj bojišnici. Toga dana u području Drage, po povratku s PP-a s kojeg se nije djelovalo, nastradala je posluga VBR-a 128 mm „OGANJ“, kada su se aktivirale rakete na lanseru dok je vozilo bilo u hodnji. Poginuli su Damir Vestić, Željko Birkić, Neven Brkić i Tihomir Mitrović. Sljedećeg dana zamjenik zapovjednika⁴⁹ TRG-I, po zapovijedi zapovjednika ZP-a Split, brigadira Ante Gotovine, preuzeo je zapovijedanje TRG-II. Ustrojeno je zapovjedništvo u čiji sastav ulaze časnici natporučnik Bruno Milin⁵⁰ i satnik Radoslav Bobanović,⁵¹ dok je ostatak zapovjedništva ustrojen kasnije. Uspostavljen je i novi sustav veza, prema svim paljbenim položajima povlači se žičana veza, a radioveza se koristi samo po posebnoj zapovijedi zapovjednika.⁵²

U ranim jutarnjim satima 11. ožujka 1993. specijalne snage Srpske vojske Krajine (SVK) napale su i osvojile položaj na brdu Debeljak (iznad Vrane). Zapovjednik ZP-a Split izdao je zapovijed o vraćanju brda istog dana. Napadnu akciju vraćanja brda isplanirao je i vodio zapovjednik 53. domobranske bojne, satnik Darko Banić. Topničkom potporom napada rukovodio je zapovjednik TRG-II ZP-a Split, kojemu je pod zapovijedanje bilo stavljeno cjelokupno topništvo na bojišnici. Korekcija pogodaka na ciljeve je vršena sa svakom postrojbom posebno, nakon čega je otpočela topnička potpora napada. Minobacačima 120 mm gađalo se preko vlastitih snaga, što je zahtijevalo izuzetnu preciznost. Vatra se prenosila za 200 m ispred, prateći kretanje skupina koje su nastupale prema vrhu brda. Debeljak je ponovno osvojen, gubitaka na hrvatskoj strani nije bilo, a na srpskoj strani je bio jedan poginuli. Prije sumraka promatračnica na V. Umcu je poklopljena topničkom i tenkovskom vatrom sa srpskih položaja, a zatim je i Biograd n/M zasut raketama 128 mm. Uzvraćeno je raketnim sustavom 122 mm „GRAD“ po PP-u u G. Miranjama.⁵³

Od druge polovice ožujka 1993. povećavaju se topnički udari na obje strane, posebno nakon ponovne okupacije Škabrnje.⁵⁴ Ciljevi u Škabrnji, Nadinu i Nadinskoj Gradini gađani su u nekoliko navrata u razdoblju od 18. do 21. ožujka 1993. topovima 130 mm, haubicama 155 mm i raketnim sustavom 122 mm „GRAD“.⁵⁵ Srpska strana nije odustajala od svoje zločinačke strategije odmazde i 21. ožujka 1993. u 17.10 sati napala je Zadar raketnim sustavom SVLR 262 mm „ORKAN“. Cilj je bio nogometni stadion u predjelu Stanovi gdje se igrala prvenstvena nogometna utakmica NK Zadar – HNK Hajduk. Utakmica je završena 30 minuta prije napada, a rakete su pale 200 m ispred stadiona. Napad je ponovljen istim oružjem oko 14.45 sati 23. ožujka po Zadru, u vrijeme kad su se radnici vraćali s posla, a Biograd n/M je granatiran u večernjim satima po samom središtu grada.⁵⁶ Nije bilo odobreno uzvraćanje topništvom ZP-a Split.

Velika ratna tragedija dogodila se 14. lipnja 1993. kada su pobunjeni Srbi napali Biograd n/M, odnosno plažu Soline, raketnim sustavom „ORKAN“, pri čemu je poginulo petero, a ranjeno sedmero ljudi. Brojni apeli hrvatskih i stranih uglednika nisu pomogli da se zaustave barbarski napadi srpskih pobunjenika. Idućih dana ponovno su napadnuti i Zadar i Biograd n/M, a na Pakoštane i Vranu 16. i 17. lipnja 1993. ispaljene su rakete „ORKAN“.⁵⁷

Početak lipnja 1993. godine, TRG-II se po zapovijedi zapovjednika ZP-a Split premješta

48 Šulj, 2019.

49 Dragan Brkljača, bojnič HV-a.

50 Bruno Milin, umirovljeni brigadir HV-a.

51 Radoslav Bobanović, bojnič HV-a, pom. zapovjednika 11. potrd-a za PD, prvi načelnik Općine Polača.

52 Bilješke zapovjednika TRG-II Branka Rogića.

53 Iskaz zapovjednika 53. domobranske bojne Darka Banića, 9. 9. 2020. Bilješke zapovjednika TRG-II.

54 Šulj, 2019.

55 Bilješke zapovjednika TRG-II Branka Rogića.

56 Šulj, 2019.

57 Isto.

u područje Šibenika i stavlja pod zapovijedanje Operativne grupe Šibenik. Ustrojava se nova TRG-III sastava:⁵⁸

- bitnica topova 130 mm – 6 oruđa
- vod haubica 155 mm – 2 oruđa
- SVLR 122 mm „GRAD“ - 1 lanser

Zapovjednik: bojnik Dragan Brkljača, zamjenik: satnik Radoslav Bobanović.

Iz ovog sastava, kao i sastava TRG-I, stvorena je okosnica za ustrojavanje 14. topničkog divizijuna (td) sa sjedištem u Rogoznici, i 11. protuoklopnog topničko-raketnog divizijuna (potrd) sa sjedištem u Zadru. Zapovjednik TRG-III Šibenik imenovan je zapovjednikom 14. td-a, a bojnik Boro Cvetkovski zapovjednikom 11. potrd-a. Divizijuni su ustrojani u drugoj polovini prosinca 1993. godine.⁵⁹

Zagrebačkim sporazumom u ožujku 1994. dogovoren je prekid neprijateljstava i obostrano povlačenje teškog naoružanja i vojnika s bojišnice. Teško naoružanje trebalo je biti povučeno 10, odnosno 20 km od crte dodira sukobljenih strana. Vrijeme prekida borbenih djelovanja postrojbe HV-a su iskoristile za obuku topništva u taborištima, kao i za kvalitetniju popunu ljudstvom i MTS-om. Istodobno su se organizirali tečajevi za načelnike topništva, zapovjednike i zamjenike zapovjednika divizijuna postrojbi ZP-a Split na izdvojenom zapovjednom mjestu (IZM) Zadar. Za organizaciju tečaja bio je odgovoran načelnik topništva⁶⁰ ZP-a Split, a za njegovu realizaciju i izvođenje bojnik Dragan Brkljača, zapovjednik 11. potrd-a Zadar ZP-a Split.⁶¹

Na području pod nadzorom pobunjenih Srba nije izvršeno razvojačenje niti su se stvorili uvjeti za povratak prognanika. Uvidjevši da srpska strana sporazum očito ne kani provoditi, hrvatsko vodstvo je donijelo odluku o oslobađanju okupiranog teritorija vojnim putem. Nakon uspješno izvedenih operacija HV-a i HVO-a na području BiH, operacije *Bljesak* u zapadnoj Slavoniji te potpisivanja *Splitske deklaracije*,⁶² stvoreni su svi preduvjeti za oslobađanje preostalog dijela okupiranog teritorija u sjevernoj Dalmaciji. Operacija *Oluja* počela je 4. kolovoza 1995. u ranim jutarnjim satima snažnom topničkom paljbom topništva ZP-a Split, kao i topništva drugih postrojbi na čitavoj bojišnici. Na smjerovima napada ZP-a Split topničku potporu postrojbi vrši 14. i 20. td formiranjem topničko-raketne skupine - 3 (TRS) na smjeru napada OG-a Zadar⁶³ i topničke skupine - 2 (TS) na smjeru OG Šibenik,⁶⁴ a protuoklopnu borbu 11. potrd. Dijelovi 11. potrd-a pratili su borbeni raspored snaga ZP-a sa zadaćom sprječavanja mogućeg protuudara oklopno-mehaniziranih snaga Srpske vojske Krajine. Zapovijedanje na ovom dijelu bojišnice vršeno je s IZM-a⁶⁵ Zadar, kojemu su bile podređene OG Zadar i OG Šibenik.⁶⁶ Na biogradsko-stankovačkom dijelu bojišnice napad je izvodila 134. dp. Topničku potporu napada vršio je trd formiranjem TRS-134 sastava:⁶⁷

- bitnica h -105 mm - 3 oruđa +3 oruđa pod nadzorom UNCRO-a
- bitnica t -76 mm ZIS - 6 oruđa + 2 oruđa pod nadzorom UNCRO-a
- vod ob. topova 85 mm - 2 oruđa + 2 oruđa pod nadzorom UNCRO-a
- VLR 128 mm „RAK“.

Zbog nedostatka protuoklopnih sredstava u pukovnji, za protuoklopnu borbu je izdvojen vod topova 100 mm T-12 iz sastava 2/11. potrd-a ZP-a Split koji je pratio raspored 134. dp i imao

58 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika ZP Split o formiranju TRG-III.

59 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika ZP Split o ustrojavanju 11. potrd-a i 14. topničkog divizijuna.

60 Marko Rajčić, umirovljeni stožerni brigadir HV-a.

61 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika ZP-a Split za organizaciju i izvođenje tečaja za NT, zapovjednike i zamjenike zapovjednika divizijuna.

62 Potpisana 22. srpnja 1995. od strane hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, predsjednika BiH Alije Izetbegovića, predsjednika Federacije BiH K. Zubaka i predsjednika Vlade BiH H. Silajdžića. Posebnu važnost imao je sporazum o vojnoj suradnji i zajedničkoj obrani od srpske agresije.

63 Operativna grupa Zadar sa ZM-om u Poličniku, zapovjednik OG puk. Mladen Fuzul, NT sat. Marijan Firšt.

64 Operativna grupa Šibenik sa ZM-om u Šibeniku, zapovjednik OG puk. Ivan Vukić, NT boj. Slavko Vlahov.

65 Zapovjednik je bio kapetan fregate Joško Bonacin, načelnik topništva bojnik Dragan Brkljača, uz svoju redovnu dužnost zapovjednika 11. potrd-a.

66 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika ZP-a Split za operaciju Oluja - prilog po topništvu.

67 Iz zapovijedi za napad zapovjednika 134. dp od 31. 7. 1995.

zadaću vođenja protuoklopne borbe u slučaju iznenadnog protunapada oklopno-mehaniziranih snaga Srpske vojske Krajine.⁶⁸ Prvog dana operacije *Oluja* hrvatske snage nisu napravile taktički pomak na ovom dijelu bojišnice. No, idućeg dana, oslobođanjem Knina, neprijateljski otpor bivao je sve slabiji, što je hrvatskim snagama bio motiv da krenu u snažan napad.⁶⁹ U večernjim satima hrvatske snage su ušle u Benkovac, čime je i djelovanje topništva na tom dijelu bilo završeno.

4. Zaključak

Na temelju podataka i brojki iz dostupnih arhiva, iskaza sudionika vremena Domovinskog rata, dnevnika i bilješki autora u svojstvu ratnog zapovjednika mad-a, kroz rad se može dobiti uvid u bolje razumijevanje ratne stvarnosti u vrijeme ustrojavanja topništva na biogradsko-stankovačkoj bojišnici te je prikazan doprinos topničkih postrojbi u čvrstom držanju položaja na uspostavljenoj crti bojišnice. U prilog tome svjedoči činjenica da crta obrane nije bila promijenjena za čitavo vrijeme rata, od 1991. do početka operacije *Oluja*. Premda je prostor biogradsko-stankovačke bojišnice sadržavao ograničavajuće čimbenike za izbor paljbenih položaja (u smislu velike širine i male dubine), borbeni raspored topništva prilagođen je osobinama zemljišta i zamisli zapovjednika brigade. Od 1991. do 1995. hrvatske su snage bile inferiorne u odnosu na srpske u smislu broja topničkih oruđa (osim u operaciji *Oluja* gdje je omjer u topništvu bio 1,3 : 1 u korist hrvatskih snaga),⁷⁰ ali konačan ishod rata dokazao je da kvantitativna prednost kod razmatranja relativne borbene moći ne pokazuje i kvalitativnu vrijednost. Ona je u svakom drugom pogledu bila na hrvatskoj strani, uzme li se u obzir vođenje i zapovijedanje kroz sposobnost zapovjednog kadra, logističku potporu, motiviranost ljudi i sl.

Literatura:

Brzić, D., Đinđić, M., Banić, D. (2019) „Uloga i značaj 53. domobranske bojne Biograd u obrani biogradskog područja 1992. - 1994. godine“, 57-69. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Carl von Clausewitz (1997) *O ratu*, knjiga II, Ministarstvo obrane RH, Zagreb, 235-236.

Čerina, J. (2004) 134. domobranska pukovnija, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Podružnica Zadar.

Čerina, J. (2008) „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, *Društvena istraživanja*, 17 (3), Zagreb, 422.

Čulina, M. i Nikitović, D. (2017) *112. brigada od dragovoljačkih odreda do međunarodnog priznanja*, Udruga dragovoljaca i branitelja Domovinskog rata 112. brigade, Zadar.

Gotovina, A. (1996) *Napadni bojevi i operacije HV i HVO, III ZP Split*, Zadar.

Kaleb, J. (1999) *Zadar u Domovinskom ratu 1990. - 1991.*, Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije, Zadar.

Kaleb, J. (2004) *Zadar u Domovinskom ratu 1994. - 1995.*, Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije, Zadar.

Mamut, M. (2019) „Utjecaj prirodno-geografske osnove i prijeratnih demografskih značajki prostora na uspostavu biogradsko-benkovačkog bojišta“, 23-30. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Nazor, A. (2011) *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, HMDCDR, Zagreb.

Rakić, R. (2019) „Kako se zapovijedalo na biogradsko-stankovačkoj bojišnici“, 164-168. U:

68 Ratne bilješke zapovjednika mad-a Dragana Brkljače, Zapovijed zapovjednika ZP-a Split za operaciju Oluja - prilog po topništvu.

69 Gotovina, 1996.

70 Isto.

Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Rogić, V. (2019) „Ratni put 55. domobranske bojne Benkovac od kolovoza 1992. do ožujka 1993. godine“, 169-172. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Šulj, T. (2019) „Topnički napadi po civilnim ciljevima na primjeru grada Biograda na Moru“, 115-128. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Vitanović, I. (2012) *Operacija „Jaguar“ - oslobađanje brda Križ*, vlastita naklada, Zadar.

Živković, G. (2015) „Artiljerija – Kraljica rata“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, Vol. 7, No 7, 8-13.

Ostali izvori:

Borbena pravila artiljerije, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu (SSNO) Beograd, Generalštab JNA (GŠ JNA), Uprava artiljerije, 1982.

Borbena pravila brigada, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu (SSNO) Beograd, Generalštab JNA (GŠ JNA), Uprava pešadije, 1986.

Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane Republike Hrvatske (SVA MORH).

Stokić, D. i Dimitriev, B. (1999) *Temelji taktike II - skripta*, Ministarstvo obrane RH (MORH), Glavni stožer Oružanih snaga RH (GS OSRH), Zagreb, Učilište hrvatske kopnene vojske (UHKoV).

Aktivnosti 7. gardijske brigade *Puma* u razdoblju nakon Zagrebačkog sporazuma do operacije *Zima '94*.

Darko Duhović¹ i Marijan Kretić²

Stručni rad

Sažetak

Nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma u ožujku 1994. sve postrojbe 7. gardijske brigade *Puma* izvučene su s crte dodira. Razdoblje do provođenja operacije *Zima '94* u prosincu iste godine iskorišteno je za mnogo bitnih aktivnosti brigade kojima se značajno podigla borbena spremnost i obučenost svih njenih sastavnica. U konačnici se to razdoblje značajno odrazilo na provedbu svih operacija koje je brigada provodila od prosinca 1994. do kraja Domovinskog rata. U radu su opisane sve aktivnosti koje su ustrojbene sastavnice 7. gardijske brigade *Puma* provodile u navedenom razdoblju na širem zemljopisnom području od ušća rijeke Krke do Velebita u svojim bazama, kampovima i vježbalištima. Autori rada kao neposredni sudionici događaja daju i osvrt na utjecaj tih aktivnosti na značajno podizanje obučenosti i borbene spremnosti same brigade prije njenog sudjelovanja u operacijama *Zima '94*, *Skok 1*, *Ljeto '95*, *Oluja*, *Maestral* i *Južni potez*.

Ključne riječi: 7. gbr *Puma*, aktivnosti, obuka, Domovinski rat, vojne operacije.

1. Uvod

Sedma gardijska brigada *Puma*³ (7. gbr) osnovana je odlukom predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana 23. prosinca 1992. godine. Sjedište joj je bilo u Varaždinu, a osnovnu strukturu ustrojavanja činila su 263 pripadnika 5. bojne 1. „A“ brigade Zbora narodne garde (ZNG) smještene u Vinici kod Varaždina⁴. Zapovjednikom 7. gbr imenovan je pukovnik Ivan Korade (dotadašnji zapovjednik 5. bojne 1. „A“ brigade ZNG-a).

Ubrzo nakon ustrojavanja, početkom 1993. pristupilo se popunjavanju brigade ljudstvom i tehnikom, a u matičnoj vojarni „Ivan V. Drašković“ (danas „Vojarna 7. gardijske brigade *Puma*“⁵) provodila se obuka za osposobljavanje vojnika za borbena djelovanja s ciljem da se podigne razina njihovih borbenih sposobnosti. Postrojbe 7. gbr popunjavane su uglavnom ljudstvom iz sjeverozapadne Hrvatske, osim njezine 3. motorizirane bojne koja je bila izmještena u Bjelovaru, a popunjavana je ljudstvom s područja Bilogore, Moslavine i Podravine. U svibnju 1993. godine 3. motorizirana bojna priključuje se ostatku brigade u Varaždinu, a od rujna 1993. godine 2. motorizirana bojna smještena je u vojarni u Čakovcu.⁶

Oklopna bojna, topničko-raketni divizijun, protuoklopni topničko-raketni divizijun, izvidnička satnija, inženjerijska satnija, satnija veze, logistička satnija, vod ABKO-a te vod elektronskog djelovanja, kao sastavnice brigade ustrojene su kad i sama brigada te im je u trenutku

1 Darko Duhović, mag. sig., pukovnik HV-a, ratni zapovjednik 3. pješačke satnije 3. pješačke bojne 7. gardijske brigade, predavač na Hrvatskom vojnom učilištu „Dr. Franjo Tuđman“, e-mail: darkoduh@gmail.hr, darko.duhovic@morh.hr.

2 Marijan Kretić, brigadir HV-a, zadnji zapovjednik 7. gardijske brigade, načelnik katedre kopnenih operacija na Hrvatskom vojnom učilištu „Dr. Franjo Tuđman“, e-mail: mkretic2007@gmail.com, marijan.kretic@morh.hr.

3 Sedma gardijska brigada *Puma* u trenutku osnivanja nosila je naziv 7. gardijska motorizirana brigada i imala je skraćenicu 7. gmtbr, da bi kasnijim preustrojem 1993. postala 7. gardijska brigada sa skraćenicom 7. gbr. Borbeni naziv *Puma* odabran je od strane tadašnjeg zapovjednika neposredno nakon osnivanja.

4 Oznaku „A“ su u ono doba nosile profesionalne brigade Zbora narodne garde.

5 <https://www.morh.hr/otvorena-vojarna-7-gardijske-brigade-puma-u-varazdinu/> (posjećeno 3. 2. 2021.).

6 Šincek i ostali, 2011: 54-55.

ustrojavanja matična vojarna bila u Varaždinu. Osim pripadnicima 5. bojne 1. „A“ brigade ZNG-a, brigada je popunjavana i iz ostalih domicilnih postrojbi koje su djelovale u područjima ustrojavanja, prvenstveno pripadnicima 104. i 105. brigade HV-a, ali i iz drugih postrojbi. Kasnijim preustrojem brigade 1993., brigada je promijenila ime u 7. gardijsku brigadu *Puma* (izgubila je motoriziranost), motorizirane bojne postale su pješačke, a ustrojena je i topničko-raketna bitnica PZO-a.

Dva mjeseca nakon osnivanja, 3. veljače 1993., 1. motorizirana bojna upućena je na prvi borbeni zadatak brigade na područje Generalskog Stola gdje je imala zadaću aktivne obrane. Usporedo s boravkom 1. motorizirane bojne na karlovačkom bojištu formirana je i taktička grupa od pripadnika ostalih postrojbi, koja je krajem veljače sudjelovala u borbama za oslobađanje naselja u zadarskom zaleđu nakon operacije *Gusar (Maslenica)*. To je bio ujedno i početak prisutnosti brigade na širem zemljopisnom području od Velebita do ušća rijeke Krke gdje je brigada boravila nakon 1993. pa do završetka Domovinskog rata.

Na temelju zapovijedi načelnika Glavnog stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske (GS OSRH), 6. lipnja 1993. sve su sastavnice brigade osim njene 1. motorizirane bojne upućene na zadarsko bojište, a u listopadu iste godine priključuje se i ona. Brigada je stavljena pod zapovjedništvo Zbornog područja (ZP) Split. Od 16. do 22. lipnja brigada se uvodila na stankovačko područje na kojem je bila zadužena za organizaciju i provođenje aktivne obrane. Zapovjedno mjesto brigade tada je ustrojeno u Biogradu na Moru, a 22. rujna premješteno je u Tribunj gdje je ostalo do kraja Domovinskog rata. Sve postrojbe 7. gbr u tom trenutku su se nalazile u svojim bazama na potezu od Zadra do Vodica ili na dodijeljenoj crti obrane, osim 1. pješačke bojne (preustrojem promijenjenog imena iz motorizirane) koja je i dalje bila angažirana na karlovačkom bojištu.

Nakon gotovo petomjesečnog angažmana većeg dijela 7. gbr na stankovačkom bojištu, na temelju zapovijedi zapovjednika ZP-a Split Ante Gotovine, 29. i 30. listopada 1993. izvršena je primopredaja zone odgovornosti 112. brigadi. Sedma gardijska brigada preuzela je novu zonu odgovornosti od postrojbi 4. gbr na potezu selo Velim – selo Gaćezezi u vodičkom zaleđu i selo Raslina – selo Bićine – Zelena glava (tt 191) u šibenskom zaleđu. U tom se trenutku, po prvi put od ustroja u prosincu 1992., 7. gbr našla u svom punom formacijskom sastavu, i to nakon što je 1. pješačka bojna sa završetkom zadaće na karlovačkom bojištu i kratkog odmora ponovno priključena ostatku brigade.⁷

Krajem 1993. i početkom 1994. postrojbe 7. gbr su po posebnoj zapovijedi bile upućivane na specijalne zadaće pomoći HVO-u u Bosnu i Hercegovinu (BiH) iz svojih baza u šibenskom zaleđu te su se u njih vraćale na odmor i daljnju obuku.

Dana 15. veljače 1994. izvršena je primopredaja zone odgovornosti na šibenskom bojištu 113. brigadi, nakon čega je većina postrojbi 7. gbr izvučena s bojišta. Dio postrojbi upućen je na kraći odmor u Varaždin dok je dio ostao u punoj borbenoj spremnosti za intervenciju prema potrebi. Nakon odmora, postrojbe 7. gbr vraćene su na teren ZP-a Split gdje su 7. ožujka 1994. preuzele položaje 4. gbr u II. sektoru. Drugi sektor imao je zonu odgovornosti: lijevo obala Novigradskog mora i desno Stošja glava.⁸ Postrojbe 7. gbr na spomenutom su području bile zadužene za provođenje aktivne obrane s glavnim ciljem zaštite pontonskog Masleničkog mosta i onemogućavanja neprijatelja da topničkim djelovanjem ometa promet preko mosta, strateški izuzetno važnog radi opskrbe cijele južne Dalmacije.

2. Zagrebački sporazum

Zagrebački sporazum o prekidu vatre potpisan je u Veleposlanstvu Ruske Federacije u Zagrebu 30. ožujka 1994. u ranojutarnjim satima pa se u službenim dokumentima kao datum navodi 29. ožujka 1994. godine. U ime Republike Hrvatske sporazum je potpisao Hrvoje Šarinić, a u ime srpske strane admiral Dušan Rakić. Potpisanim sporazumom trebalo je razdvojiti zaraćene strane, povući teško naoružanje 10 do 20 kilometara od crte razdvajanja te imenovati predstavnike u zajedničko povjerenstvo koje će nadgledati poštivanje sporazuma (pod vodstvom UNPROFOR-a).

⁷ Duhović 2019: 73.

⁸ Dragović-Klek 2003: 236.

Pobunjeni Srbi su podržali Zagrebački sporazum jer im je jamčio mir na okupiranim područjima, zaštitu od strane UNPROFOR-a i mogućnost vojnog djelovanja u Bosni i Hercegovini.⁹

No, takav sporazum zbog nejasnog određenja međunarodne zajednice dovodio je Republiku Hrvatsku do procesa „ciprizacije“. Međunarodna zajednica davala je izjave o priznavanju teritorijalnog integriteta Republike Hrvatske, ali je štitila pobunjenike koji nisu dozvoljavali normalizaciju odnosa, povratak prognanika, uspostavu vlasti i prometa na cijelom teritoriju Republike Hrvatske.

Sedma gardijska brigada je osnovana u uvjetima kada je u Republici Hrvatskoj provedena demobilizacija te su u prostor razgraničenja između Hrvatske vojske (HV) i pobunjeničkih snaga razmještene snage UNPROFOR-a (United Nations Protection Forces – Zaštitne snage Ujedinjenih naroda). Od osnivanja pa sve do potpisivanja Zagrebačkog sporazuma brigada se nalazila na crti obrane sa stalno angažiranim snagama od 40 do 80 posto ukupnog borbenog kapaciteta. No, u stalnim rotacijama i provedbom obrambenih operacija bez ikakve stalne obuke polako se gubila manevarska sposobnost provedbe ofenzivnih operacija.¹⁰ Zbog toga je u vojnom smislu za Hrvatsku vojsku i samu brigadu sporazum bio od iznimnog značenja, upravo zbog mogućnosti da se profesionalni sastav izvuče iz crte dodira s neprijateljem te se aktivnosti preusmjere na obučavanje postrojbi kako bi se dostigle sposobnosti za buduće ofenzivne operacije.

Nakon što su postrojbe 7. gbr implementirale potpisani sporazum sudjelujući u aktivnostima novog razgraničavanja i povlačenja teškog naoružanja, pristupilo se uređivanju kampova za obuku. Postrojbe su izvučene u svoje baze te se otpočelo s intenzivnim uvježbavanjima na svim razinama u skladu s dobivenim smjernicama.

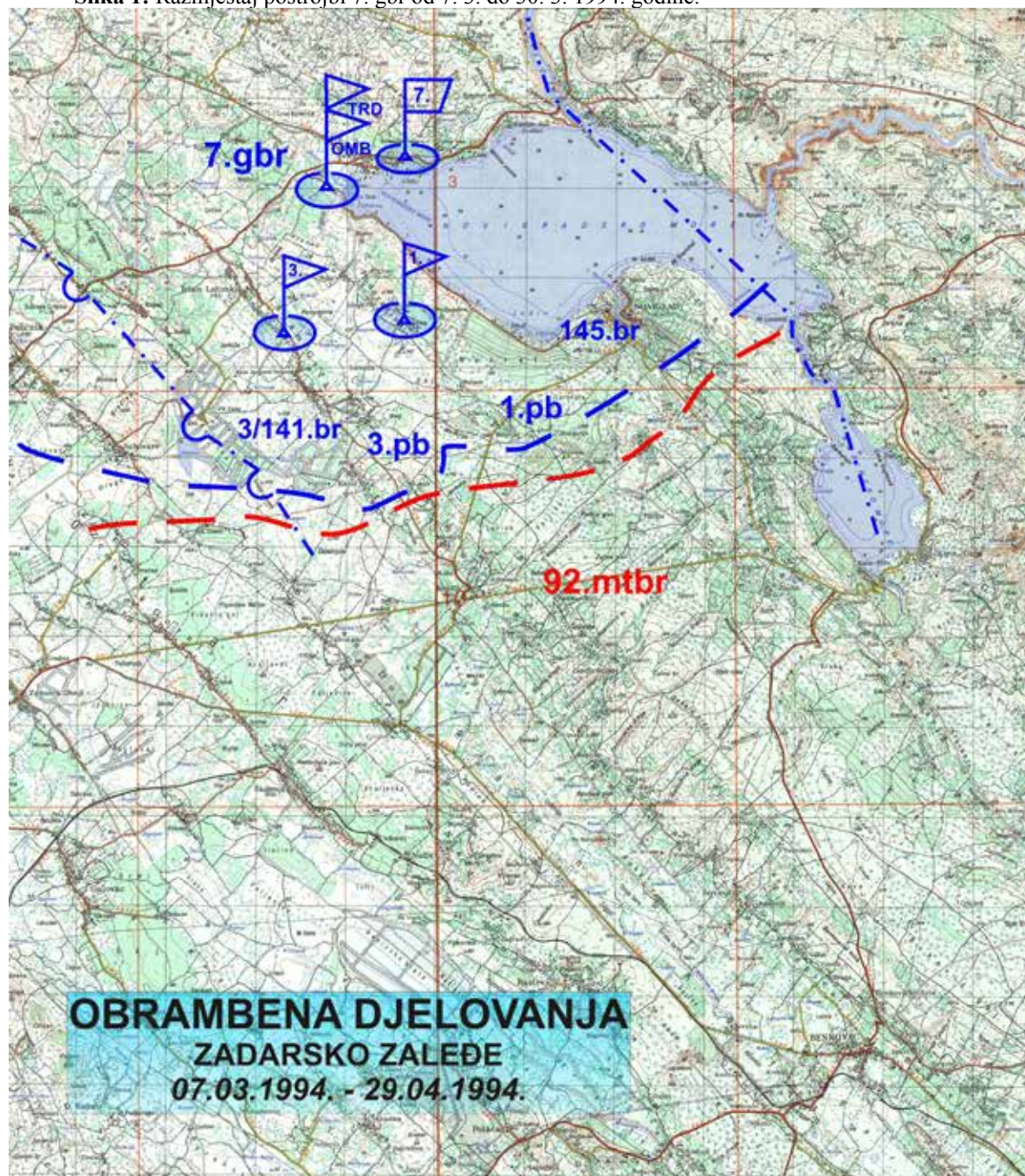
9 <https://hu-benedikt.hr/?p=116123> (posjećeno 3. 2. 2021.).

10 Ofenzivne operacije su odlučujuća vrsta vojnih operacija čiji je cilj odvratiti neprijatelja (ZDP 1(A), 2016: 56). U hijerarhiji vojnih pojmova ofenzivne operacije sastoje se od napadnih operacija, operacija kretanja do uspostave dodira, operacija iskorištavanja uspjeha i operacija gonjenja (FM 3-90, 2001: 2-3).

3. Operativni razmještaj postrojbi 7. gardijske brigade prije i nakon Zagrebačkog sporazuma

U trenutku potpisivanja Zagrebačkog sporazuma postrojbe 7. gbr nalazile su se na crti obrane koju su preuzele 7. ožujka 1994. godine (Karta 1.).

Slika 1: Razmještaj postrojbi 7. gbr od 7. 3. do 30. 3. 1994. godine.

Izvor: Šincek, S. i drugi, 2011: 167.

Kao ispomoć za obavljanje ove zadaće brigadi su bile pridodane i stavljene pod njeno zapovjedništvo 3. pješačka bojna 141. brigade i 145. brigada HV-a. Zapovjedno mjesto 7. gbr i dalje se nalazilo u Tribunju, dok je izmješteno zapovjedno mjesto (IZM) bilo smješteno u Posedarju.¹¹

Treća pješačka bojna 141. brigade bila je podčinjena 3. pješačkoj bojni 7. gbr te je zadržala zonu odgovornosti koju je držala prije dolaska 7. gbr u II. sektor. Bila je na položajima na desnoj strani granice II. sektora i to lijevo: kota 125 Begovac (isključivo) – kota 163 Gaj

¹¹ Šincek i drugi, 2011: 166.

(isključno) – tt 163 Glavica (isključno) i desno: kota 98 (uključeno) – tt 145 Stošja glavina (isključno) – kota 169 (isključno).

Sto četrdeset i peta brigada HV-a iz zagrebačke Dubrave također je zadržala svoju dotadašnju zonu odgovornosti na lijevoj granici II. sektora i to lijevo: Novsko ždrilo – Karinsko ždrilo – Karinsko more i desno: tt Podgradina (isključno) – kota 136 (uključeno) – kota 118 (uključeno).¹²

Prva pješačka bojna 7. gbr preuzela je položaje u sredini II. sektora u području naselja Paljuva. Zapovjedno mjesto bojne bilo je u mjestu Podgradina. Lijevi susjed bila joj je 145. brigada HV-a, a desni 3. pješačka bojna 7. gbr.

Treća pješačka bojna 7. gbr preuzela je položaje u području naselja Kašić – Lakići. Lijevi susjed joj je bila 1. pješačka bojna 7. gbr, a desni 3. pješačka bojna 141. brigade HV-a. Zapovjedno mjesto bojne bilo je u mjestu Islam Grčki.

Druga pješačka bojna 7. gbr nalazila se u pričuvu u svojoj bazi u Pirovcu.

Dijelovi oklopne bojne (OKB) 7. gbr (osam tenkova, četiri BVP-a M 80 i jedan BTR) razmješteni su u naselje Debeljak, a IZM oklopne bojne bilo je u širem području Posedarja.

Dijelovi protuoklopnog topničko-raketnog divizijuna (PORD) 7. gbr također su ojačavali položaje na području naselja Kašić i tt 145 Stošja glavina.

Sve ostale postrojbe borbene i logističke potpore 7. gbr uspostavile su svoje IZM-ove u dodijeljenom sektoru te su podupirale dodijeljenu zadaću brigade.

Zagrebački sporazum potpisan je 29. ožujka, a 30. ožujka došlo je do promjena postrojbi u II. sektoru, pa su te postrojbe uključene u implementaciju samog sporazuma. S crte dodira izvučena je 3. pješačka bojna 7. gbr i 3. pješačka bojna 141. brigade HV-a te one odlaze u pričuvu. Njihove položaje preuzima 1. pješačka bojna 7. gbr te sada ima zonu odgovornosti lijevo: Podgradina tt 90 (uključeno) – kota 104 (uključeno) – naselje Pedići i desno: granica II. sektora. Druga pješačka bojna 7. gbr ulazi u prostor i preuzima zonu odgovornosti lijevo: Mađorija tt 161,9 (isključno) – zaseok Lakići (uključeno) i desno: kota 98 (uključeno) – Stošja glavina tt 145,2 (isključno).¹³

Implementacija Zagrebačkog sporazuma počela je već 2. travnja kada je iz II. sektora 7. gbr izvukla svu težu tehniku i to haubice 122 mm D 30, šest tenkova T 55, 4 BVP M 80A i jedan BTR 50 PK u rajon Sabunike kod Privlake. U sljedećim danima postrojbe koje su ostale u II. sektoru intenzivno su radile na utvrđivanju druge crte obrane na koju su se trebale izvući u skladu sa sporazumom. Do 4. travnja izvučeno je 30 posto tehnike iz sektora, a u planu je bilo da svaka strana izvuče svoje snage kilometar unatrag kako bi se stvorila „tampon-zona“ od dva kilometra. Snage UNPROFOR-a su nadzirale izvlačenje, no unatoč tome bilo je dosta provokacija i kršenja sporazuma od strane pobunjenih Srba. Nakon što je 7. travnja iz prostora izvučena i 145. brigada HV-a, od 8. travnja 7. gbr ima novu zonu odgovornosti i to lijevo: Novsko ždrilo – Karinsko ždrilo s crtom obrane od Novigrada – tt 146 Cipac – naselje Islam Latinski – naselje Suhovare i desno: naselje Pastulovići (isključno) – naselje Suhovare (uključeno) – tt Vidukin gaj (uključeno).¹⁴

Ove zahtjevne zadaće za 7. gbr završile su nakon četrdesetak dana provedenih na novljanskom bojištu jer je 26. travnja 1994. izvršena primopredaja te zone odgovornosti 112. brigadi iz Zadra, a 7. gbr se od 29. travnja nalazila u pričuvu ZP-a Split kao manevarska snaga za provedbu intervencije na zemljopisnom prostoru od rijeke Krke do Velebita. Zapovjedno mjesto 7. gbr još se uvijek nalazilo u Tribunju, a IZM u selu Poličnik.

Postrojbe 7. gbr zatim su bile razmještene po svojim bazama na potezu od Vira do Vodica. U Sabunikama kraj Nina nalazile su se oklopna bojna, topničko-raketni divizijun, dio protuoklopnog raketnog divizijuna i topničko-raketne bitnice protuzračne obrane. U zadarskom hotelu „Borik“ bila je smještena 1. pješačka bojna 7. gbr, a u hotelu „Miran“ u Pirovcu 2. pješačka bojna, dok se 3. pješačka bojna nalazila u hotelu „Punta Skala“ u Vodicama. Satnija veze, inženjerijska satnija, sanitetska služba i preostali dio protuoklopnog raketnog divizijuna

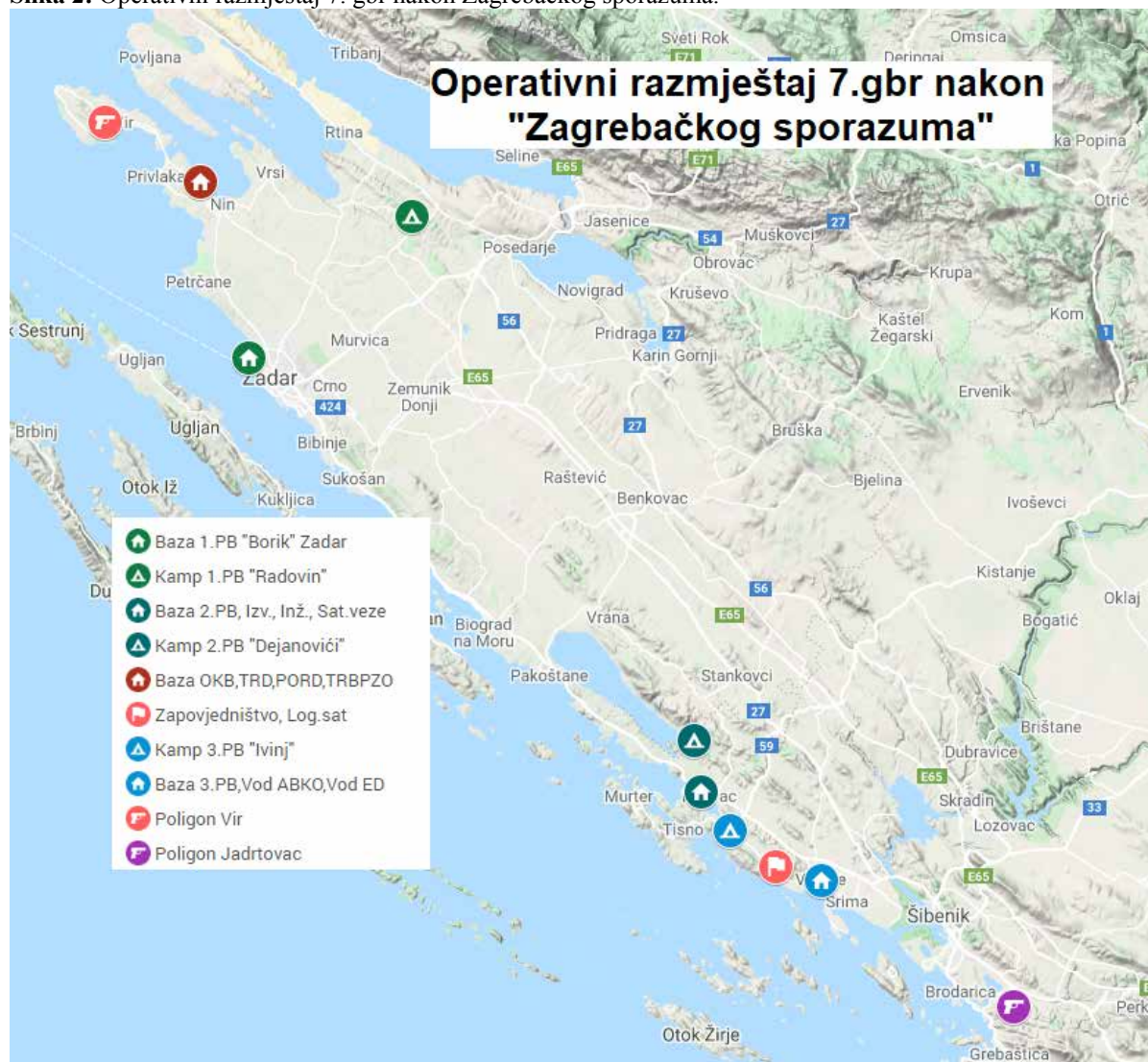
12 Dragović-Klek 2003: 236.

13 Dragović-Klek 2003: 252.

14 Dragović-Klek 2003: 256.

bili su smješteni u odmaralištu „Podravka” u Pirovcu, a logistička satnija u Tribunju.¹⁵ Izvidnička satnija, vod ABKO i vod elektronskog djelovanja su i dalje imali svoje specifične zadaće vezane uz nadzor pobunjeničkih snaga, a za odmor su koristili baze u Pirovcu i Vodicama (Karta 2.).

Slika 2: Operativni razmještaj 7. gbr nakon Zagrebačkog sporazuma.

Izvor: Izrađeno na temelju Raščlambe borbenih djelovanja i Ratnog dnevnika 7. gbr.

4. Obuka i uvježbavanje postrojbi 7. gardijske brigade nakon Zagrebačkog sporazuma

S obzirom da je situacija na bojištu to omogućavala, a prema zapovijedi zapovjednika ZP-a Split, nakon što je brigada krajem travnja 1994. izvučena u svoje baze, u tom se razdoblju počinje provoditi obuka postrojbi na svim razinama: desetina, vod, satnija, bojna, a godišnja tema za obuku postrojbi HV-a u 1994. godini bila je „Obrambene operacije HV-a s prelaskom u protunapad”.¹⁶ Smjernice obuke dale su do znanja da se brigada mora usmjeriti na podizanje spremnosti kroz obučavanje postrojbi za višerodne združene ofenzivne operacije. Obuka se izvodila kao cjelovit, racionalan i neprekidan proces utemeljen na iskustvima iz Domovinskog rata i suvremenim postignućima zapadnoeuropskih vojnih snaga. Dotadašnje iskustvo u Domovinskom ratu ukazalo je na potrebu boljeg povezivanja različitih rodova vojske radi bolje učinkovitosti u borbi. U tu su svrhu formirane tzv. namjenski organizirane snage (NOS) za obuku koje su, primjerice, bile sastavljene od pješačke bojne, tenkovske satnije,

¹⁵ Šincek i drugi, 2011: 169.

¹⁶ Šincek i drugi, 2011: 171.

mehaniziranog voda, voda protuzračne obrane, dijelova protuoklopnog raketnog divizionu i inženjerijske desetine, a uvježbavale bi se zadaće obrane s prelaskom u napad.

Za zapovjednike tako ustrojnih NOS-ova određeni su zapovjednici pješačkih bojni.

Sama vojna uvježbavanja provodila su se na područjima kampova i baza postrojbi. Bojna gađanja postrojbi oklopništva, topništva i protuoklopa provedena su na otoku Viru, dok je pješaštvo svoja bojna gađanja vršilo na poligonu „Jadrtovac” kod Šibenika. Ovakav način vojnog uvježbavanja pokazao se jako korisnim u budućim operacijama HV-a u kojima je uspješno povezano djelovanje oklopništva i pješaštva. To je postignuto, primjerice, stvaranjem izravne veze između zapovjednika pješačkog voda i zapovjednika tenkovske satnije tijekom borbe, a što se ranije uvježbavalo na obuci. Na taj je način zapovjedniku voda bila dana veća samostalnost u odlučivanju na terenu čime je na bojištu dobiveno dragocjeno vrijeme. Ova, kao i sve ostale „naučene lekcije“ do kojih se došlo kroz obučavanje postrojbi, uspješno su implementirane u sustave vođenja i zapovijedanja u kasnijim operacijama.

Za obuku postrojbi posebno su formirana i taborišta-kampovi i to u selu Radovinu za 1. pješačku bojnu, na Vranskom jezeru u području Dejanovići za 2. pješačku bojnu i u selu Ivinju za 3. pješačku bojnu. U njima se na obuci uvijek nalazila po jedna pješačka satnija, dok su se ostale nalazile u svojim bazama u stanju pripravnosti (Karta 2.). Tu se provodila kontinuirana obuka postrojbi za protupješačku borbu, protuoklopnu borbu (trenažiranje operatora), protuzračnu obranu, protuelektronsku borbu, atomsko-biološko-kemijsku obranu (ABKO) i inženjerijsko osiguranje sve do prosinca 1994. i novog angažmana 7. gbr u operaciji *Zima '94*.¹⁷ Sam razmještaj postrojbi i njenih kampova za obuku osiguravao je i brzo angažiranje 7. gbr kao pričuvnih interventnih snaga ZP-a Split.

U Tablici 1. dat je presjek svih bitnih aktivnosti obuke 7. gbr koju je brigada provodila od kraja travnja 1994. i njezinog odlaska u pričuvu ZP-a Split, pa do odlaska na novu borbenu zadaću u prosincu iste godine. Ciklusi obuke otpočinjali bi pojedinačnim obučavanjima i osvježavanjem znanja. Slijedilo bi skupno uvježbavanje desetina i vodova, a svaki ciklus obuke završavao je provedbom taktičke vježbe razine ojačane satnije ili bojne. Sve vježbe razine satnije i bojne pobrojane su u Tablici 1. Dio takvih vježbi se u službenim dokumentima prikazuje kao vojno-stručna obuka, a dio kao klasične vježbe iako se u bitnim načelima provođenja na ovoj razini nisu razlikovale. Ukupno je u ovom razdoblju provedeno 45 takvih vježbi na razini cijele 7. gbr. Osim toga, provedeno je i 14 vježbi s bojnim gađanjima s težištem na oklopnim, protuoklopnim, topničkim i PZO postrojbama. Na nekima od tih vježbi službeno su uvedeni u uporabu novi sustavi koje je brigada dobivala na uporabu poput sustava „ČAPLJA“. Obavljena su i ukupno 23 bojna gađanja pješačkim oružjem, minobacačima, topničkim sustavima, protuoklopnim sustavima i tenkovima. U studenom su na gađanjima isprobani svi sustavi i naoružanje koje je brigada imala prije samog odlaska na borbenu zadaću prije početka operacije *Zima '94*. Ta gađanja su omogućila provjeru obučenosti pojedinaca i posada, ali su ukazala i na određene neispravnosti pa su takvi sustavi i naoružanje bili servisirani ili promijenjeni prije odlaska na zadaću.

Tablica 1: Glavne aktivnosti obuke 7. gbr nakon Zagrebačkog sporazuma.

Datum	Aktivnost	Vrsta aktivnosti
29. 04. 1994.	Odlazak brigade u pričuvu ZP-a SPLIT	
01. 05. 1994.	Početak provođenja intenzivne obuke u svim postrojbama 7. gbr	
17. 05. 1994.	Nadzor i provjera bojne spremnosti od strane tima za nadzor ZP-a Split (čelnik brg Mirko Šundov)	Nadzori
18. 05. 1994.	Pojačana OKB na hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka
	Bojna u ophodnji s prelaskom u napad – 1. pb	
21. 05. 1994.	Izmještanje 1. pb u taborište u rajonu s. Radovin i 2. pb u taborište u rajonu Dejanovići	
	Izvođenje taktičke vježbe i bojevo gađanje BOV-a M-83 s POLO POVRS 9M14P1 na topničkom poligonu „Vir“ - PORD	Vježba s bojevim gađanjem

17 Šincek i drugi, 2011: 177.

Početak selekcijske obuke - 3. pb u Varaždinu			
25. 05. 1994.	Pojačana OKB na hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka	
26. 05. 1994.	Pojačana OKB na hodnji s prelaskom u obranu		
	Obilazak taborišta 1. pb i 2. pb od strane ZP-a Split (brg Ademi)	Nadzori	
27. 05. 1994.	Gađanje iz pješačkog naoružanja na rb. 2 – Izvidnička satnija	Bojevo gađanje	
	Pojačana OKB na hodnji s prelaskom u obranu	Vojno-stručna obuka	
	Noćno-dnevna vježba selekcijske obuke – 3. pb	Vježbe	
15. – 19. 06. 1994.	Dvostrana taktička vježba postrojbi ZP-a Split – Izvidnička satnija		
20. 06. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – TRB PZO, Sat. veze, 1. pb, 2. pb	Bojeva gađanja	
21. 06. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – Inž. sat., vod ABKO, TRD, PORD		
22. 06. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – Izv. sat., vod ED, OKB		
24. 06. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – TRB PZO, Sat. veze, 1. pb, Log. satnija		
25. 06. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – 1. pb, 2. pb, 3. pb		
26. 06. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – Inž. satnija, OKB, TRD, PORD, Log. satnija		
27. 06. 1994.	Satnija u napadu – Taborište 1. pb		Vježba
28. 06. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – OKB, TRD		Bojevo gađanje
29. 06. 1994.	Satnija u napadu ojačana vodom tenkova – Taborište 1. pb	Vježba	
30. 06. 1994.			
01. 07. 1994.	Satnija u napadu ojačana vodom tenkova – Taborište 2. pb		
03. 07. 1994.			
06. 07. 1994.	Satnija u napadu – Taborište 1. pb	Trenaž zap. brigade	
07. 07. 1994.	Brigada u napadu iz pokreta		
08. 07. 1994.	Topničko bojevo gađanje VBR-om 70mm „Čaplja“, H 105 mm i SVLR-om 122 mm u rajonu Zečeva – 1. pb, TRD	Bojeva gađanja	
12. 07. 1994.	Bojevo gađanje pješačkog naoružanja na rb. 1 – 2. PB		
13. 07. 1994.	Nadzor Načelnika GSHV-a gz Janko Bobetko	Nadzori	
17. 07. 1994.	Satnija u napadu ojačana vodom tenkova i 2 BVP – Taborište 1. pb	Vježba	
18. 07. 1994.			
29. 07. 1994.	Sastanak po obuci u ZP-a Split	Sastanak	
31. 07. 1994.	Brigada u napadu iz pokreta	Trenaž zap. brigade	
01. 08. 1994.	Izmještanje 3. pb u taborište u rajonu s. Ivinj		
02. 08. 1994.	Brigada u napadu iz pokreta	Trenaž zap. brigade	
04. 08. 1994.	Nadzor Brigade od strane GSHV-a na čelu s brg Tonković - uzbunjivanje	Nadzori	
	U sklopu nadzora primljena Zapovijed za izradu borbenih dokumenata – Brigada u napadu iz pokreta	Trenaž zap. brigade	
05. 08. 1994.	Nadzor Brigade od strane GSHV-a na čelu s brg Tonković – OKB, PORD, brigada	Nadzori	
18. 08. 1994.	Brigada u napadu - trenaž	Trenaž zap. brigade	
19. 08. 1994.			
20. 08. 1994.	Brigada u napadu – trenaž zapovjedništva 1. pb	Trenaž zap. bojne	
21. 08. 1994.			
21. 09. 1994.	Taktička vježba s bojevim gađanjem s tenkovskim vodom	Vježba s bojevim gađanjem	
22. 09. 1994.	Taktička vježba s bojevim gađanjem - OKB	Vježba s bojevim gađanjem	
23. 09. 1994.	„Rušenje elemenata“ – Vježba inženjerijske satnije	Vježba	

02. 10. 1994.	Napuštanje taborišnih prostorija 2. pb i 3. pb	
04. 10. 1994.	Taktička vježba s bojevim gađanjem tenkovske (mehanizirane) satnije	Vježba s bojevim gađanjem
05. 10. 1994.		
	Napuštanje taborišne prostorije 1. pb	
06. 10. 1994.	1. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka
	Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u obranu	
	Taktička vježba s bojevim gađanjem bitnice PORD-a	Vježba s bojevim gađanjem
07. 10. 1994.	2. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka
	Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u napad	
	Taktička vježba s bojevim gađanjem bitnice TRD-a	Vježba s bojevim gađanjem
10. 10. 1994.	1. pb – Bojna u napadu	Vojno-stručna obuka
	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničkih bitnica 2. pb i 3. pb, bitnice PORD-a te s pripremom za gađanje TRD-a	Vježba s bojevim gađanjem
11. 10. 1994.	1. pb – Bojna u napadu	Vojno-stručna obuka
	2. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u obranu	
	Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u napad	Vježba s bojevim gađanjem
12. 10. 1994.	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničke bitnice 3. pb, bitnice PORD-a te s pripremom za gađanje TRD-a	Vježba s bojevim gađanjem
12. 10. 1994.	Taktička vježba s pripremom za gađanje TRD-a	Vježba
13. 10. 1994.	Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka
14. 10. 1994.	Izvidničke ophodnje u motrenju – jednostrana taktička vježba izvidničke satnije	Vježba
	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničke bitnice 2. pb	Vježba s bojevim gađanjem
	Taktička vježba - Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u napad	Vježba
17. 10. 1994.	2. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka
	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničke bitnice 2. pb	Vježba s bojevim gađanjem
18. 10. 1994.	2. pb – Bojna u napadu iz pokreta	Vojno-stručna obuka
	3. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u napad	
	Taktička vježba s bojevim gađanjem pojačane tenkovske (mehanizirane) satnije	Vježba s bojevim gađanjem
19. 10. 1994.	2. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka
	3. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u napad	
	Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u obranu	
20. 10. 1994.	2. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u obranu	Vojno-stručna obuka
	3. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u obranu	
	Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u napad	
21. 10. 1994.	Odlazak na teren 2. pb – područje Stankovaca	
	Taktička vježba „Vir – 94“ – TRB PZO, TRD	Vježba
	3. pb – Bojna u hodnji s prelaskom u napad	Vojno-stručna obuka
Pojačana OKB u hodnji s prelaskom u napad		
24. 10. 1994.	3. pb – Bojna u napadu	Vježba s bojevim gađanjem
	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničke bitnice 1. pb, 3. pb	
25. 10. 1994.	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničke bitnice 1. pb, TRD	Vježba s bojevim gađanjem
26. 10. 1994.	Dvostrana taktička vježba izvidničke satnije	Vježba
	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem – 1. pb	Bojevo gađanje
	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničke bitnice 3. pb	Vježba s bojevim gađanjem

27. 10. 1994.	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem na RB 1 – 1. pb	Bojevo gađanje
	Taktička vježba s bojevim gađanjem topničke bitnice 3. pb	Vježba s bojevim gađanjem
29. 10. 1994.	Dvostrana taktička vježba izvidničke satnije	Vježba
04. 11. 1994.	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem – 1. pb	Bojevo gađanje
17. 11. 1994.	Bojna u napadu iz pokreta – 1. pb	Vojno-stručna obuka
Kraj selekcijske obuke 3. PB		
19. 11. 1994.	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem na RB1 – Satnija veze, Izv. vod ABKO	Bojevo gađanje
Dolazak sa terena 2. pb i primopredaja crte		
20. 11. 1994.	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem na RB1 – TRD	Bojevo gađanje
21. 11. 1994.	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem na RB1 – TRB PZO, 2. pb	
23. 11. 1994.	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem na RB1 – OKB, PORD	
26. 11. 1994.	Bojevo gađanje minobacačima 60 i 82 mm na topničkom poligonu – „Vir“ – 1. pb	
	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem na RB1 – 2. pb	
28. 11. 1994.	Bojevo gađanje „Maljutkom“ s BVP-a te iz „Fagota“ na topničkom poligonu – „Vir“ – OKB, PORD, 2. pb	
30. 11. 1994.	Posadno bojevo gađanje OKB-a na topničkom poligonu – „Vir“	
04. 12. 1994.	Bojevo gađanje topničkih bitnica 1. pb i 2. pb na topničkom poligonu – „Vir“	
05. 12. 1994.	Bojevo gađanje pješačkim naoružanjem na RB 2. i 3. – 1. pb	
07. 12. 1994.	ODLAZAK BRIGADE NA TEREN – OG LIVNO	

Izvor: Izrađeno na temelju Raščlambe borbenih djelovanja i Ratnog dnevnika 7. gbr.

Nadzori nadređenih zapovjedništava i zaključci tih nadzora bitno su utjecali na obučavanje postrojbi, ali i zapovjedništava brigade. Rezultat prvog nadzora koji je proveden 17. svibnja od strane tima za nadzor ZP-a Split, koji je predvodio brigadir Mirko Šundov, bile su smjernice za izmještanje snaga razine satnije iz svake pješačke bojne u taborišta. U taborištimu su satnije boravile načelno po tjedan dana i zatim su se rotirale. Osim obuke koju su provodile u tim taborištimu, ujedno su bile i interventne snage na pojedinim pravcima koji su prosuđeni kao težišni (Karta 2.). Dana 26. svibnja u povratnom nadzoru ispred ZP-a Split u obilasku taborišta 1. pb i 2. pb bio je brigadir Rahim Ademi. Treća pješačka bojna u tom trenutku još nije oformila taborište zbog njenog angažiranja oko selekcijske obuke, a 1. kolovoza i ona uspostavlja taborište.

Tadašnji načelnik GS OSRH general zbora Janko Bobetko došao je u nadzor 7. gbr 13. srpnja. Posebno ga je zanimala provedba obuke te je obišao ondašnja dva taborišta gdje se ona provodila. Na licu mjesta razgovarao je sa zapovjednicima i dijelio smjernice. Također je upozorio da neprijatelj ne namjerava potpisati nikakve dokumente o mirnom rješenju pitanja okupiranog dijela teritorija RH pa je tražio da se vojska pripremi za konačne operacije.¹⁸ To je bio jasan znak da se brigada mora intenzivno početi pripremati za provedbu ofenzivnih operacija.

Osim samih postrojbi, uvježbavala su se i zapovjedništva na način da su provedeni stožerni trenazi. Na stožernim trenazima je zapovjedništvo brigade razrađivalo moguće scenarije uporabe brigade, a težište je bio smjer preko Miljevačkog platoa koji je i sam načelnik GS OSRH istaknuo kao mogući smjer napada.

Dana 4. kolovoza u nadzor brigade došao je tim iz GS OSRH na čelu s brigadirom Ivanom Tonkovićem. Osim provjere spremnosti cijele brigade, glavni cilj ovog nadzora bio je stjecanje uvida u spremnost samog zapovjedništva brigade. Zapovjedništvo brigade je izmješteno na IZM u skladu s dobivenom zapovijedi u Vrpolje te je nakon uspostave sustava veza s podređenim postrojbama otpočelo s provedbom „processa donošenja odluke“¹⁹ u kojem je na osnovi dobivene

18 Dragović-Klek 2003: 280.

19 Planiranje operacija u Oružanim snagama RH provodi se na svim razinama zapovijedanja. Na nacionalnoj strategijskoj razini

operativne zapovijedi moralo izraditi svoju operativnu zapovijed za napad sa svim pripadajućim priložima. Nadzor je trajao do 6. kolovoza kada je napravljena raščlamba nadzora i brigadi su prezentirani zaključci. Nakon toga, zapovjedništvo brigade u sljedećem je razdoblju radilo na uklanjanju nedostataka koji su primijećeni tijekom nadzora te je provedbom dodatnih trenaža i obuke stožernog osoblja značajno podiglo razinu poznavanja stožernih procedura. Zaključci nadzora implementirani su i u obučavanje zapovjedništava podređenih postrojbi, a od 18. do 22. kolovoza u brigadi je boravio i tim iz GS OSRH na čelu s brigadirom Brankom Bošnjakom koji je provodio osposobljavanje stožera brigade i bojni u procesu donošenja odluke. Nakon ovog osposobljavanja stožeri su bili obučeni i spremni za svoju ulogu u budućim operacijama.

U listopadu su sve manevarske bojne brigade (1. pješačka bojna, 2. pješačka bojna, 3. pješačka bojna i oklopna bojna) provele nekoliko vježbi razine bojne na kojima je provjerena obučenost postrojbi u zadaćama napada i obrane, a na vježbama se provjerila i obučenost stožera tih postrojbi u stožernim procedurama (Tablica 1.). Vježbe su se provodile u širem području taborišnih prostorija.

Iako je naglasak u ovom razdoblju bio na uvježbavanju i obuci postrojbi i zapovjedništava, ključno osoblje, zapovjednici, časnici i dočasnici upućivani su na razne tečajeve i u škole kako bi podigli razinu svojih vojnih znanja. Dio zapovjednika poslan je na Hrvatsko vojno učilište, dok je dio upućen na druge vrste tečajeva poput onoga koji se provodio u Obučnom središtu gardijskog desantnog pješaštva „Damir Tomljanović Gavran“ u Šepurinama kod Zadra. Nakon povratka s takvih izobrazbi dočasnici, časnici i ostalo ključno osoblje primjenjivali bi novostečeno znanje koje bi se implementiralo u obuku postrojbi. Sve to vodilo je do značajnog rasta manevarskih sposobnosti i spremnosti svih sastavnica brigade.

5. Narastanje postrojbi 7. gardijske brigade nakon Zagrebačkog sporazuma

Sedma gardijska brigada na dan 1. svibnja 1994. po popisu je brojala 1697 pripadnika.²⁰ Boravak postrojbe na prvoj crti obrane u dugom vremenskom razdoblju doveo je do velike fluktuacije osoblja. Iako je brigada stalno popunjavana, priljev osoblja nije bio veći od odljeva pa su postrojbe imale problema s popunjenošću. Ovi problemi značajno su narušavali borbenu spremnost brigade. Kako bi se taj problem riješio, često su neke postrojbe ustupale svoje ljudstvo i zapovjedni kadar drugima u cilju njihove popune i operativne uporabljivosti. Tako je, na primjer, u jednom trenutku krajem 1993. godine 3. pb imala samo zapovjedni kadar bez ijednog vojnika jer su svi bili prebačeni u druge postrojbe kako bi ih popunili.

Nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma i odlaska brigade u pričuvu stvorili su se uvjeti da se brigada ozbiljnije pozabavi ovim problemom. Kako je bilo nerealno za očekivati da bi značajan priljev osoblja mogao doći od strane do tada mobiliziranih postrojbi koje su u međuvremenu rasformirane, naglasak je stavljen na obučna ročna središta. „Bazen“ pričuvnika koji su željeli postati profesionalci bio je iscrpljen i potreban je bio novi pristup kako bi se napravila rekonstitucija²¹ postrojbe. Zbog toga su pripadnici Službe za političku djelatnost brigade počeli obilaziti obučna središta u kojima su se obučavali ročni vojnici (tada je vojni rok bio obavezan i trajao je 10 mjeseci). Pravilnici su omogućavali da ročni vojnici i prije nego završe cijeli vojni rok, specijalistički dio mogu odraditi i kroz selekcijske obuke unutar profesionalnih postrojbi. To je bila i dodatna motivacija tim mladim ljudima da na taj način odrade svoju obavezu, a ujedno budu zaposleni kao profesionalni vojnici te zasnuju radni odnos.

---

planovi se razvijaju kroz proces kriznog upravljanja, na vojnoj strategijskoj i operativnoj kroz proces planiranja operacije dok se na taktičkoj razini odluke, planovi i zapovijedi razrađuju kroz procese donošenja odluke i postupke vođenja postrojbi (ZDP 30, 2017: 41).

20 Svi podaci o brojnom stanju brigade izneseni su na temelju Raščlambe borbenih djelovanja i Ratnog dnevnika brigade.

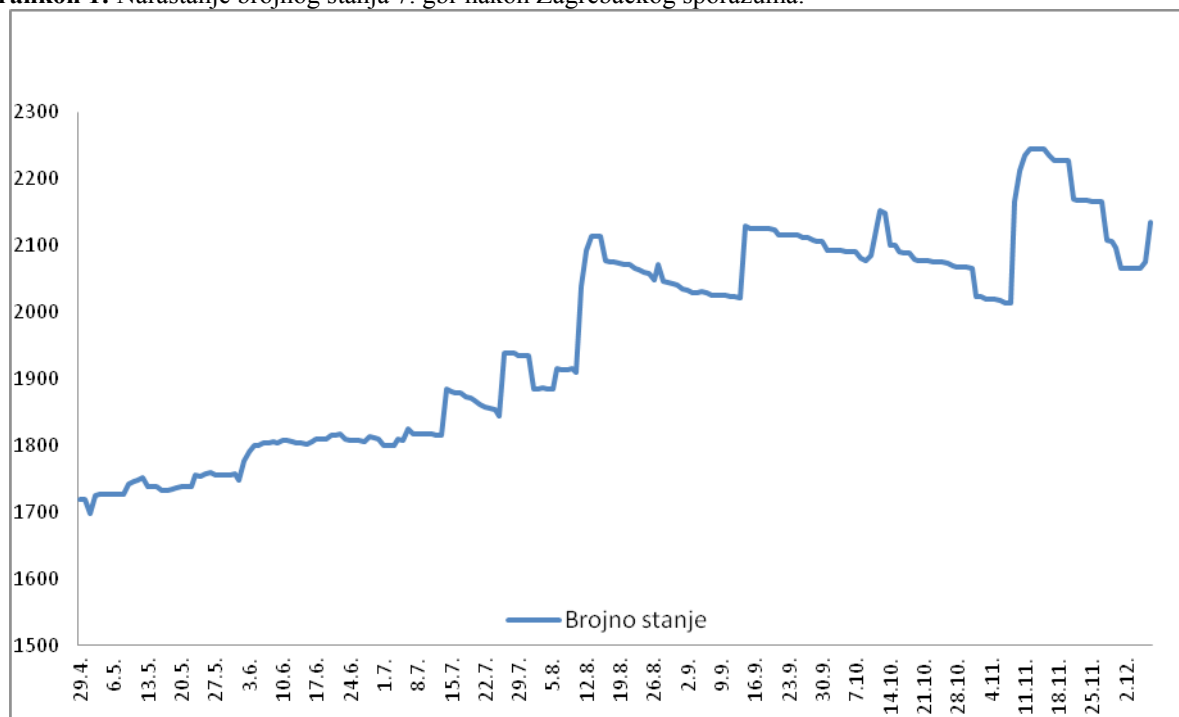
21 Rekonstitucija (reconstitution) se sastoji od onih akcija koje zapovjednici planiraju i primjenjuju za obnovu postrojbi do željene razine borbene učinkovitosti primjerene zahtjevima misije i raspoloživim resursima (FM 3-90).

Zbog toga se u brigadi pojačano pristupilo ustrojavanju timova koji će provoditi selekcijsku obuku takvih novih pridošlih ročnika koji nisu imali ratnog iskustva, ali su prošli temeljnu vojnu obuku te su se prijavili kao kandidati za zasnivanje profesionalnog ugovora u brigadi. Iako je selekcijska obuka provedena i ranije u manjem obimu, 15. svibnja 1994. u Varaždinu ona počinje poprimiti značajniji karakter. Na obuku je primljena prva značajno veća skupina ročnih vojnika, a obuku je provodio zapovjedni kadar iz 3. pješačke bojne. Provoditelji obuke su se po potrebi izmjenjivali kako su zahtijevale okolnosti ili na terenu ili na obuci. Tako je već početkom lipnja brojno stanje brigade naraslo na više od 1800 pripadnika.

Na Grafikonu 1. vidljivo je da su početke pojedinih ciklusa selekcijskih obuka, koji su trajali mjesec dana, pratili značajni skokovi u narastanju snaga. Nakon završetka selekcijske obuke novi pridošli pripadnici bi potpisivali ugovore i bili raspoređeni u postrojbe na terenu. Neki od njih bi relativno brzo napuštali postrojbe i raskidali ugovore jer bi u međuvremenu shvatili da im je vojni poziv pretežak ili im je isključivi motiv bio da odrade vojnu obavezu od 10 mjeseci. Zbog toga se i na Grafikonu 1. vidi lagano padanje krivulje između pojedinih ciklusa prijema. Bez obzira na to, ovakav koncept prijema novih pripadnika rezultirao je time da je s 1679 pripadnika na početku svibnja, brigada narasla na 2241 pripadnika u studenom, što je broj gotovo jedne manevarske bojne.

Iako je selekcijska obuka kandidata ročnika bila glavni izvor popune u ovom razdoblju, brigada je i dalje primala pripadnike iz ostalih postrojbi HV-a koji su izrazili želju za ulaskom u brigadu, a imali su određeno iskustvo u ratnim djelovanjima. Dio tih pripadnika imao je iskustva i na zapovjednim dužnostima te su bili i časnici i dočasnici pa su raspoređivani i na odgovarajuće dužnosti u skladu s time. Svi oni nisu morali prolaziti selekcijsku obuku, već su odmah raspoređivani u postrojbe na terenu.

Grafikon 1: Narastanje brojnog stanja 7. gbr nakon Zagrebačkog sporazuma.

Izvor: Izrađeno na temelju Raščlambe borbenih djelovanja i Ratnog dnevnika 7. gbr.

Dana 27. srpnja 1994. na snagu je stupio i treći preustroj brigade od vremena njezina ustroja.²² Osim što je to bio veliki posao za odsjek za ustroj i kadrovske poslove brigade, koji je u tom trenutku morao izraditi 1931 novo postavljene, bila je to i prilika da se napravi potrebna korekcija zapovjednog kadra.

Na taj način je dodatno osigurano da se kvalitetniji kadar postavi na zahtjevnija zapovjedna mjesta. Kasniji nadzori koji su već ranije navedeni (Tablica 1.) pripomogli su da se još jednom

²² Dragović-Klek, 2003: 285.

naprave određene korekcije u zapovjednom kadru kako bi postrojbe i njihovi stožeri mogli što učinkovitije funkcionirati u nadolazećim operacijama. Osim što je brigada u razdoblju nakon Zagrebačkog sporazuma narastala u ljudstvu, to je vrijeme iskorišteno i za popunjavanje opremom, naoružanjem i ostalom tehnikom. Sve je to dovelo do dodatnog podizanja morala pripadnika brigade koji su dobivali i nove komplete odora i opreme. U naoružanje brigade su uvedena i neka nova sredstva. Ranijim preustrojem gardijske brigade su uvele neke novosti u svoju borbenu formaciju. Jedna od promjena koje su uvedene je bila povećana paljbena moć pješačkih bojni pa su se minobacačke bitnice proširile i u svoj sastav dobile vod lakih višecjevnih lansera raketa (LVLR). Vod LVRL se sastojao od dva lansera raketa RAK-12, kalibra 128 mm. Proizvođač tih lansera su bile „Hrvatske željeznice“. Time su minobacačke bitnice proširile svoj ustroj i postale topničke bitnice. U proljeće 1994. stigla je zapovijed da se jedna desetina voda LVLR iz topničke bitnice 1. pješačke bojne pošalje u Zagreb, u vojarnu na Borongaju, kako bi preuzela novi višecjevni lanser raketa. Novi lanser raketa je bio sasvim drugačiji od dotadašnjeg RAK-12 lansera. RAK-12 je imao 12 cijevi i koristio rakete 128 mm s dometom 8454 m. Novi lanser raketa je nazvan „ČAPLJA“ (službeno „Lanser raketa 70 M93A3“), imao je 40 cijevi i koristio rakete od 70 mm s dometom od gotovo 9500 metara. Proizvođač lansera je bila tvornica „Đuro Đaković“.²³ Temelj na kojem je izrađena „ČAPLJA“ bila je raketa 70 mm, tzv. protugradna raketa. Te rakete su još 1991. bile prerađene i korištene su s priručnim lanserima, u Dalmaciji poznatima kao „gradele“. Mana tog oružja bila je to što je bilo neprecizno. Inženjeri „ČAPLJE“ su tu raketu preuredili i postavili je za upotrebu s lansera s cijevima. Rezultati za daljinar su dobiveni računskim putem, pomoću kompjuterskih modela, ali da bi tablice bile točne, trebalo je provesti gađanja za svaku daljinu i ispaliti tisuće raketa, što u ratnim uvjetima nije bilo moguće. Zato je „Đuro Đaković“ u tom trenutku imao proizvedena samo dva lansera koji su zapravo bili prototipovi oružja. Jedan lanser je dodijeljen 7. gbr, a jedan 4. gbr. U ratu je vrijeme bilo odlučujuć čimbenik pa su zato ta oružja i bez sasvim točnih tablica dodijeljena borbenim postrojbama.

Prvo gađanje s novim lanserom provedeno je 8. srpnja te su tom prilikom uočeni i prvi problemi s punjenjem, otpornošću streljiva na visoke temperature te još neki u vezi s učinkovitošću gađanja. Kao posljedica, posade su se morale dodatno pripremati za moguće probleme s ovim oružjem, ali je ono ipak borbeno djelovalo u operaciji *Zima '94.* kada su se pokazali i drugi brojni nedostaci. Iako je ovo oružje pokazivalo određenu perspektivu u daljnjem razvoju, nakon što je lanser oštećen u prometnoj nesreći, ono je povučeno iz operativne uporabe brigade.

6. Zaključak

Iako je u političkom smislu Zagrebački sporazum na prvi pogled više odgovarao pobunjenim Srbima, u vojnom smislu ga je značajno bolje iskoristila Hrvatska vojska. Operativna stanka od sedam mjeseci je u 7. gbr iskorištena za značajno podizanje razine borbene moći postrojbe i njene spremnosti za provođenje najsloženijih ofenzivnih operacija. Znajući osnovne elemente borbene moći - manevar, vatrenu moć, zaštitu i vođenje, može se reći da je brigada u sedam mjeseci značajno narasla po svim tim elementima. Intenzivno popunjavanje brigade donijelo je novu energiju i svježije snage pa su postrojbe mogle funkcionirati sa svim svojim sustavima i naoružanjem bez problema. Novopostavljeni zapovjednici imali su dovoljno vremena uvježbati svoje postrojbe za višerodno manevarsko ratovanje. Na vrijeme su isprobani novi sustavi i naoružanja te je bilo dovoljno vremena za ekipiranje i obuku posada na njima. Stožeri svih borbenih postrojbi su provjereni kroz trenaže i vježbe. Postrojbe su odmorene od dugogodišnjeg držanja položaja na prvoj crti i neaktivnosti. Pokazalo se ispravnim da se, bez obzira na ratno iskustvo pojedinaca i postrojbi, uvijek mora inzistirati na obuci i tražiti da ona bude borbeno usredotočena.

Ako su rezultati takvog pristupa lako mjerljivi, što je pobjeda u ratu, može se reći da

23 https://www.mycity-military.com/slika.php?slika=216254_132440042_%E8aplja.png (posjećeno 3. 2. 2021.).

je 7. gbr dobro iskoristila ponuđeno vrijeme za rekonstrukciju svojih postrojbi. Operacije koje je provodila nakon rekonstrukcije do kraja Domovinskog rata svjedoče da je razdoblje od potpisivanja Zagrebačkog sporazuma do provođenja operacije *Zima '94.* u 7. gbr iskorišteno za puno bitnih aktivnosti brigade kojima se značajno podigla borbena spremnost i obučenost svih njenih postrojbi. To se razdoblje u konačnici značajno odrazilo na provedbu svih operacija koje je brigada provodila od prosinca 1994. pa sve do kraja Domovinskog rata.

7. Literatura i drugi izvori:

Dragović-Klek, R. (2003) *Pume iz Varaždina, Autentično svjedočanstvo o Domovinskom ratu u Republici Hrvatskoj*. Rast, Zagreb.

Duhović, D. (2019) „7. gardijska brigada Pume na stankovačkom bojištu 1993. godine“, str. 70-75. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

FM 3-90 Taktika – Prijevod, Glavni stožer OSRH, Zagreb, 2011.

Gotovina, A. (1996) *Napadni bojevi i operacije HV i HVO*. Zapovjedništvo Zbornog područja Split, Knin.

Šinček, S., Martinjak, M., Duhović, D., Golubić, J., Šimunko, J., Kahrman, R., Tkalec, I., Mihinjač, N., (2011) *Monografija 7. gbr „Pume“*. MORH i GS OSRH, Zagreb.

ZDP-1(A) (2016) Doktrina Oružanih snaga Republike Hrvatske. MORH Glavni stožer OSRH, Zagreb.

ZDP-30 (2017) Zdužene operacije. MORH Glavni stožer OSRH, Zagreb.

Arhivsko gradivo:

MORH, GS OSRH, Uprava za operativne poslove i obuku, Raščlamba borbenih djelovanja OS RH u Domovinskom ratu.

MORH, Središnji vojni arhiv, Fond 7. gardijske brigade, Ratni dnevnik 7. gardijske brigade.

Internetski izvori:

<https://www.morh.hr/> (posjećeno 3. 2. 2021.).

<https://hu-benedikt.hr/> (posjećeno 3. 2. 2021.)

https://www.mycity-military.com/slika.php?slika=216254_132440042_%E8aplja.png (posjećeno 3. 2. 2021.).

Improvizirana borbena sredstva korištena na biogradsko-stankovačkom bojištu tijekom Domovinskog rata

Borislav Mamut, ¹ Željko Baradić²

Stručni rad

Sažetak

U radu se na temelju svjedočenja sudionika, prikupljenih fotografija i analitičke obrade dostupnog gradiva nastoji sintetizirati dostupne spoznaje o improviziranim borbenim sredstvima korištenima u Domovinskom ratu na prostoru Bukovice i Ravnih kotara. U nedostatku sredstava za obranu, početkom Domovinskog rata je pokrenuta izrada improviziranih borbenih sredstava za Zbor narodne garde i hrvatsku policiju. Ta su sredstva izrađivana u svim krajevima Republike Hrvatske. Iako malobrojna i tehnički nesavršena, bila su od iznimnog značaja za obranu na početku rata. U radu se detaljno opisuje izrada i uporaba takvih sredstava, od početne zamisli i okolnosti izrade, preko tehničkih karakteristika do primjene u borbi. Uz to se poimence spominju ljudi koji su omogućili, organizirali i proveli izradu tih sredstava. Improvizirana sredstva izrađivana su ne samo u velikim proizvodnim pogonima, već i u malim privatnim radionicama.

Ključne riječi: improvizirana sredstva, stankovačka bojišnica, 2. bojna 134. brigade, Domovinski rat, branitelji.

1. Uvod

Danas se često postavlja pitanje: zašto se pojavio toliki broj improviziranih ubojnih sredstava u Domovinskom ratu? Odgovor je vrlo jednostavan, a odnosi se na kroničan nedostatak naoružanja i opreme predviđene za obranu Republike Hrvatske (RH). Na rezultate prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj, održanih u travnju i svibnju 1990., Jugoslavenska narodna armija (JNA) odgovorila je sredinom svibnja oduzimajući naoružanje iz skladišta hrvatske Teritorijalne obrane (TO) te ga stavila pod svoj nadzor. Razoružanje TO počelo je naredbom načelnika Generalštaba Oružanih snaga (OS) Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) od 14. svibnja 1990. godine.³ Oružje i oprema TO Hrvatske u području zone odgovornosti 5. vojne oblasti povučeni su iz 186 objekata te stavljeni pod nadzor JNA.⁴ Na traženje Predsjedništva SR Hrvatske, da se oduzeto naoružanje vrati u skladišta TO, objašnjeno je da je mjera samo privremena te da će oružje biti vraćeno čim se steknu uvjeti za njegovo sigurno zbrinjavanje, što se naravno nije dogodilo. U isto vrijeme Srpska demokratska stranka (SDS), čiji je čelnik bio Jovan Rašković, pripremala je Srbe koji su živjeli na teritoriju Hrvatske na pobunu. Središte pobune bio je Knin, a Rašković se sa svojim pomagačima, po napucima vlasti iz Beograda, služio različitim insinuacijama i izmišljenim situacijama kako bi se stvorila napetost između Srba i novoizabrane legalne vlasti u Hrvatskoj. Jedan takav slučaj dogodio se u Benkovcu kada je vodstvo SDS-a insceniralo napad na Miroslava Mlinara, koji je postao „žrtva ustaške kame“.⁵ Nakon toga započinje srpska pobuna, a već u kolovozu 1990. blokiraju se prometne veze Dalmacije i Like s drugim dijelovima Hrvatske. Pobunjeni Srbi u Kninu odbijaju pregovore s hrvatskim vlastima, a JNA traži opravdanje za vojnu intervenciju.

Hrvatsko vodstvo pokušava normalizirati stanje na ugroženim područjima te doći do mirnog rješenja sukoba. Pobunjeni Srbi, ohrabreni sve otvorenijom pomoći JNA, uz huškačku politiku

1 Borislav Mamut, dipl. uč., pukovnik HV-a, nastavnik u Središtu za obuku Hrvatskog ratnog zrakoplovstva; ratni zamjenik zapovjednika 2. bojne 134. brigade HV-a.

2 Željko Baradić, pričuvni satnik; ratni zapovjednik 2. voda 1. satnije 2. bojne 134. brigade HV-a.

3 Marijan, 2008: 76.

4 Marijan, 2008: 77.

5 Barić, 2005: 125.

Beograda, osjećaju nadmoć nad razoružanim Hrvatima. Hrvatska se nalazi u međunarodnoj izolaciji, uveden joj je embargo na uvoz oružja, stoga je nabava i proizvodnja oružja i opreme dobila prioritet. U nedostatku formacijskog naoružanja i svake druge opreme dolazi do određenog fenomena, jer tolika količina improviziranog naoružanja, vozila i opreme nije bila viđena na europskim bojištima još od pojave „Tiznaoa“⁶ u španjolskom građanskom ratu. Jednostavno načelo kod izrade oklopnih sredstava, da je bolje biti pod bilo kakvim oklopom nego nikakvim, preneseno je i na hrvatske prilike. Od svibnja do prosinca 1991. u Hrvatskoj je izgrađeno više od 250 oklopljenih vozila korištenih u borbama za obranu.⁷ Sama izrada improviziranih borbenih sredstava je bila iz potrebe i najvećim dijelom je ostvarena tijekom 1991. godine.

2. Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja je da se na temelju autentičnih svjedočanstava ljudi koji su sudjelovali u nabavi i izradi improviziranih borbenih sredstava na biogradsko-benkovačkoj bojišnici sačuva i rasvijetli njihov doprinos kako na početku, tako i tijekom Domovinskog rata. Istraživanjem se žele proširiti znanja o svim sudionicima koji su osobito na početku rata dali svoj doprinos u obrani Bukovice i Ravnih kotara. Svjedočenjem ratnih zapovjednika, analitičkom obradom dostupnih dokumenata, usporedbom i analizom sadržaja u literaturi koja opisuje uzroke i okolnosti koje su utjecale na događaje na prostoru tadašnje Općine Benkovac, te upotrebom arhivskog gradiva, skica i fotografija, prikupljene su činjenice o improviziranim borbenim sredstvima i njihovom djelovanju na navedenom području.

3. Kompletiranje protuzračnih topova na području Biograda na Moru tijekom 1991. godine

Kada se govori o improviziranim sredstvima korištenima u Domovinskom ratu valja razlikovati koja su to sve sredstva bila. Sama riječ improvizacija upućuje na svaku radnju koja se poduzima, a da nigdje nije propisana. Kad je riječ o ubojnim vojnim sredstvima, tada improvizacija podrazumijeva korištenje tih sredstava izvan vojnih pravila, u taktičkom ili tehničkom smislu. Veliki značaj za obranu ima pojava samoorganiziranja građana. Tako je na području Biograda na Moru (n/M) u kolovozu 1991. ustrojena „Grupa za podvodno djelovanje“ (dalje: Grupa), koja je 12. rujna uvrštena u sastav Zbora narodne garde (ZNG), a već pet dana kasnije dobila je prvo topničko naoružanje – top Bofors M1 kalibra 40 mm. Radilo se o jednom od 23 topa bez zatvarača, zaplijenjena u skladištu JNA u Segetu Donjem. Već 18. rujna zatvarač je pronađen, te je noću na 19. rujna top osposobljen u hangaru Marine Kornati u Biogradu n/M. Odmah se pristupilo i montaži topa na kamion. Kao prikladno vozilo odabran je kamion FAP biogradskog komunalnog poduzeća „Komunalac“ za odvoz kontejnera s otpadom, koji je u tu svrhu mobiliziran. Montažu topa na kamion i postavljanje štitnika „domaće izrade“ od brodskog lima na top izvršili su u krugu poduzeća „Metaloprerađa“ pripadnici Grupe i majstori BMW servisa Tokić. Vozilo je bojama za brodove obojano u maskirnu shemu. Pripadnik Grupe Perica Zalović dao mu je ime *Hogar strašni* i pobrinuo se za nacionalne oznake tj. naljepnice s hrvatskim grbom. Nakon nabave odgovarajućeg streljiva s otoka Ugljana, idućeg je dana izvršeno probno gađanje.⁸ Nakon odlaska JNA iz vojarne Smiljevac u Zadru 21. rujna, pripadnici Grupe odvoze iz Smiljevca 5 izgorjelih i nekompletnih topova Bofors D60.⁹

Topovi su osposobljeni u Biogradu n/M, uz veliku pomoć djelatnika Remontnog zavoda Velimir Škorpik iz Šibenika. Maskirno su obojani u biogradskoj marini.

Tokić je četiri topa montirao na kamione, a peti top dan je 30. listopada 126. brigadi. Jedan od topova postavljen je na MAN tip 16-168 privatnog autoprijevoznika Zdenka Mitrovića iz Raštana.

6 Tiznao je naziv za vozila izrađena u Španjolskoj, a u prijevodu znači „crna stvar“.

7 Jereb i Spencer, 2002: 5.

8 Vuletić, 1996: 286.

9 Isto.

Mitrović je poklonio svoje jedino vozilo, očekujući da će top biti odvezen na obrambene položaje kod Raštana. No, zapovjednik postrojbe protuzračne obrane (PZO) Ljubomir Jeličić procijenio je da bi na samoj crti obrane topovi na kamionima bili izložen cilj pa su zadržani u Biogradu n/M za protuzrakoplovnu obranu.

Uz Boforse i TAM 2000 s Browningom, u Biogradu n/M je djelovao i kamion s dvocijevnim topom kalibra 20 mm. Radilo se zapravo o četverocijevnom brodskom topu M-75, dodijeljenom policiji, čija je dva Hispano automata načelnik Policijske postaje Zoran Kurtov dao 4. brigadi u zamjenu za streljivo. Top su Ivica Bakija i Mladen Vujasin iz Pakošтана ugradili na vozilo Slobodana Buovca. Ostala naoružana vozila PZO Biograd n/M bila su smještena na području grada: *Hogar strašni* uz zapovjedno mjesto, MAN kod Ortopedske bolnice, a jedan „tamić“ iz Zadra s montiranim Browningom za PZO osiguranje baterije haubica u Crvenoj luci.

Postrojba je kronično oskudijevala streljivom. Lj. Jeličić je preko poznanika Gorana Muščeta iz osvojenog skladišta u Pločama uspio dobiti jedan sanduk streljiva. Kasnije je u „robnoj razmjeni“ iz Gospića pribavljen dio streljiva u zamjenu za dva kamiona kupusa. Vod je nastao iz odreda naoružanih brodova koji je formiran u Biogradu n/M. Sastav ljudstva po desetinama bio je sljedeći:

1. desetina: Šime Majica (zapovjednik), Ivica Ivanović, Perica Zalović, Denis Barešić, Ivan Nikša, kasnije i Jure Škoromano; 2. desetina: Zoran Demo (zap.), Ivica Pribilović, Ante Rogić, Zoran Zorić, Slavko Šarić, Ivica Eškinja; 3. desetina: Pave Bungur (zap.), Neven Lokin, Šime Bakija, Neven Nikša, Joško Klanaček i 4. desetina: Rodoljub Jablan (zap.), Ivica Fantina, Ante Deković, Ivica Deur, Ivo Fantov, Edo Rilić, kasnije i Mario Klarić.¹⁰

Kamion s topom 4. desetine izgubljen je u napadu na Gubavicu kod Lišana Tinjskih. Desetina s vozilom upućena je 23. studenoga 1991. na prvu crtu za sudjelovanje u protunapadu kod Lišana Tinjskih. Jaka kiša tijekom noći raskvasila je tlo, a ujutro se vozilom pokušalo izvući dva minobacača kalibra 120 mm koji su utonuli u blato, ali je sam kamion upao u glib te je, nakon što je s obližnjih položaja JNA otvorena vatra,¹¹ posada napustila vozilo. Kamion s topom zarobila je JNA.

Nakon osnivanja 134. brigade u njoj je ustrojena baterija PZO-a čiji je zapovjednik bio Milivoj Barbaroša. Postrojba PZO Biograd n/M uvrštena je 24. listopada u sastav baterije kao 1. laki topnički vod (Ivt) PZO-a. Zapovjednik postrojbe bio je Ljubomir Jeličić, do odlaska na drugu dužnost. Česte su bile promjene u sastavu posluga i osoblja u tomvodu. U veljači 1992. iz Stankovaca u Zagreb odlazi Rajko Marinović te završava tečaj za komandire baterija. Vraća se u Biograd n/M te preuzima zapovijedanje baterijom od 1. ožujka 1992. godine. Formiranjem baterije vodovi su i dalje ostali na svojim položajima, gdje su imali svoje zapovjednike vodova, a baterija je imala samo formalni karakter.¹²

Smještaj 1. Ivt-a PZO-a bio je u odmaralištu „Vodovoda“ iz Osijeka na Kumentu. Načelo rada bilo je sljedeće: unaprijed su bili određeni položaji voda na koje se izlazilo prema potrebi, jedini stalni položaj bio je na brdu Gladuša iznad Crvene luke, gdje su borbeni položaj imale haubice 105 mm i uz njih je uvijek bio protuzrakoplovni top 20/3 mm M55 A4. Zapovjednik desetine na tom topu bio je Perica Zalović. Ostali položaji su bili kod Ortopedske bolnice, zapovjedništvo brigade kod hotela „INA“, na Veterincima, te na Jankolovici. Prema popisu materijalno-tehničkih sredstava (MTS) iz 1992., vod je imao sljedeća sredstva: PAT 40 mm broj 31811 proizveden 1944., kamion FAP ZD 505-48, 153 trenutne granate, PAT 40 mm broj 27545 proizveden 1943., kamion FAP ZD 392-96, 21 pancirnu i 159 trenutnih granata, PAT 40 mm broj D-50003-A proizveden 1944., kamion FAP ZD 605-99, 23 pancirne i 109 trenutno označavajućih granata, PAT 20/3 mm M55 A4 broj 482, kamion Sauer F-62612, 600 trenutnih granata i strojnicu Browning 12,7 mm, 900 metaka.¹³

10 Vuletić, 1996: 291.

11 Prema iskazu Rodoljuba Jablana od 12. 6. 2014. godine.

12 Prema popisu za plaće iz ožujka 1992., zapovjedni kadar bio je sljedeći: 1. Rajko Marinović – zapovjednik baterije, 2. Milivoj Barbaroša – zamjenik, 3. Ivica Šimunac – zapovjednik voda Stankovci, 4. Ljubomir Jeličić – zapovjednik voda Biograd n/M, 6. Ivica Torić – zapovjednik voda Biograd n/M, 7. Nikola Nimac – zapovjednik desetine Stankovci, 8. Sveto Matošić – zapovjednik desetine Stankovci, 9. Milenko Petrić – zapovjednik desetine Stankovci, 10. Tomislav Sarađen – zapovjednik desetine Stankovci, 11. Dragan Miletić – zapovjednik desetine Stankovci, 12. Perica Zalović – zapovjednik desetine Biograd n/M, 13. Danko Škrokov – zapovjednik desetine Biograd n/M, 14. Šime Maica – zapovjednik desetine Biograd n/M, 15. Neven Nikša – zapovjednik desetine Biograd n/M, 16. Mišel Krpeta – zapovjednik desetine Biograd n/M, 17. Joso Nekić – zapovjednik desetine Biograd n/M, 18. Slavica Zupčić – zapovjednik desetine – aviodispečer Biograd n/M.

13 Popise dobio od Rajka Marinovića tijekom razgovora 14. 6. 2010.

4. Improvizirana sredstva za pješačku borbu korištena na stankovačkom području od 1991. do 1995. godine

S obzirom na stanje u općini Benkovac, već 1. travnja 1991. u selu Stankovci, većinski naseljenom Hrvatima, osnovana je policijska ispostava. Sjeverno od Stankovaca nalazi se selo Lišane Ostrovičke, gdje su već od 17. srpnja 1991. krenula granatiranja s okolnih brda. U to vrijeme u Lišanama je uspostavljena policijska postaja s 470¹⁴ pričuvnih policajaca. To je posljednje selo s većinskim hrvatskim pučanstvom prema Kninu. U njemu su pale i prve žrtve toga kraja: fra Mile Mamić i pričuvni policajac Josip Žulj. Mještani Lišana izašli su iz sela preko Stankovaca i Pirovca te otišli prema Zadru i Šibeniku. Policajci su se povukli prema većim gradskim središtima, a dio pješačkog naoružanja ostavili vojno sposobnim mještanima koji nisu napustili selo. Njih 120 organiziralo se u dragovoljačku postrojbu i pristupilo obrani sela uspostavljajući šest punktova. Iluzija je bila da se selo može obraniti. Okupirano je već 27. rujna 1991. zajedno s okolnim selima s većinskim hrvatskim stanovništvom (Bulić, Lepuri, Vukšić i Prović). Takav tijekom događaja dodatno je mobilizirao mještane u Stankovcima i okolnim selima. Budući da snage hrvatske policije nisu bile dostatne za zaštitu, pristupilo se ustrojavanju postrojbi ZNG-a. Prema zapovijedi zapovjednika 112. brigade ZNG-a Marka Čuline, 9. rujna 1991. ustrojen je samostalni bataljun rajona Stankovci,¹⁵ Radojko Baković imenovan je zapovjednikom, a Borislav Mamut njegovim zamjenikom. Bataljun je bio samostalan do 17. listopada 1991. kada postaje 2. bojna 134. brigade. Branitelji iz okupiranih sela aktivno su se uključili u obranu stankovačkog kraja. Njihovo iskustvo u borbenim djelovanjima bilo je iznimno značajno, ali osjetan je bio manjak naoružanja. U to vrijeme najbliži gradovi s vojarnama, gdje su bila i skladišta oružja, bili su Zadar i Šibenik. Velik broj branitelja bio je angažiran u napadima na vojarnu i skladišta kako bi se došlo do potrebnog oružja za obranu. Ubrzano su se uspostavljali kontakti s ljudima u drugim gradskim središtima te u dijaspori kako bi se pomoglo obrani toga kraja. U nedostatku naoružanja, razmjerno rano započela je izrada improviziranih sredstava za obranu. Ta su sredstva izrađivana primarno u radionici za strojnu obradu metala – „mini-tvornici“ „PROBIS“ braće Bore i Stanka Čačića u Stankovcima. Iako na prvoj crti bojišta, sa skromnim sredstvima, ali velikim srcem i ogromnim znanjem u industrijskoj proizvodnji, oni stavljaju na raspolaganje vlastiti pogon s 15 djelatnika te svim strojevima i alatima. Tako su 1991. krenuli s izradom protutenkovskih mina, ručnih bombi, nosača snajpera, tromblonskih trenutnih mina, pištolja i pušaka različitih kalibara i oblika. Rađeni su i prigušivači za automatsku pušku M70, pištolji penkale, kao i nastavci za izbacivanje ručnih bombi M75 („pijane ustaše“). Prva ubojna sredstva krenula su s izradom ručnih improviziranih bombi. Izrađivale su se od pocinčanih vodovodnih cijevi dužine 6 metara koje se režu na komade dužine 20 centimetara. Jednu stranu šupljine se zavarivalo, dok se drugi dio otvora narezivao te se radio navoj na koji se navijao metalni čep koji je na sredini imao rupu. Kroz tu rupu se umetao sporogoreći štapin na čijem kraju se spajala detonatorska kapisla br. 8 i tako se rješavao upaljač bombe. Tako pripremljenu bombu doradivalo se na tokarskom stroju i glodalici kako bi prilikom detonacije imala što veći broj ubojitih gelera. Na kraju se tako pripremljenu bombu punilo trotilom koji se nabavljao iz raznih izvora, najviše od građevinskih firmi s tog područja.¹⁶ Kako su se ta sredstva proizvodila ilegalno, obično su se izrađivala noću i to uz svjetlost voštanih svijeća.

Uvijek bi netko od radnika bio na straži kako ih „milicajci“ iz Benkovca ne bi iznenadili. Naime, česti su bili nenadani posjeti srpskih milicajaca radionici jer su osjećali da se ondje nešto događa. Bilo je vrlo složeno raditi noću na takvim strojevima uz svjetlost voštanih svijeća. No, nitko se nije žalio na prekovremeni rad i umor, samo je bilo važno koliko se te noći uspjelo napraviti naprava. Bilo je važno svaki takav proizvod isprobati prije nego što se dostavi braniteljima. Jedna od lokacija za probu bilo je zapušteno nogometno igralište ispod stankovačkog polja nedaleko od prometnice Banjevci - Stankovci. Postavilo bi se nekoliko metalnih bačvi od 200 litara, rastresito raspoređenih, koje su simulirale protivničke vojnike te su se zapaljene naprave bacale među njih. Rezultati su bili iznad očekivanja. Bačve su bile izbušene gelerima do neprepoznatljivosti.

14 Kaleb, 1999: 69.

15 Čulina i Nikitović, 2017: 57.

16 Prema iskazu Željka Baradića, zaposlenika PROBIS-a, 13. 7. 2020.

Djelatnici su bili zadovoljni učinkom i svojim prvim borbenim proizvodom. Sljedeći proizvod su bile protutenkovske mine. Izrađivale su se od kvadratnih čeličnih profila 100 x 100 mm, dužine 500 - 600 mm. Takva dva kućišta bila su spojena te su se na njih ugrađivala tri upaljača. Upaljači su se u potpunosti izrađivali u pogonu. Tokarene su stopice, zatim se u okruglom profilu tokarilo ležište za metak od „plašljivca“, a na donjem dijelu profila se spajala detonatorska kapisla broj 8. Kako ne bi dolazilo do prijevremenog opaljenja, kompletan upaljač ispod udarne igle se bušio te se ugrađivao bakreni osigurač. Ispitivao se na presama, a bila je potrebna masa potiska od 250 kg da bi se upaljač aktivirao. Nacrti upaljača preuzeti su bili iz knjige o protutenkovskim minama iz JNA, koja je u sebi imala gotove presjeke. Knjigu je donio Ivica Zrilić, policajac koji je jedno vrijeme vodio Policijsku postaju u Stankovcima. Punjenje i naoružavanje mina radio je Mile Babić iz Dobre Vode, koji je radio kao miner u Kamenaru iz Šibenika.¹⁷ Upaljači su se isprobavali prije stavljanja u promet. Proba se vršila na način da bi se upaljač stavio u dasku bez eksplozivnog punjenja ispred alatnice te bi se vozilom išlo preko njega. Nakon što bi se upaljač aktivirao, na oduševljenje djelatnika, znalo se da je napravljen još jedan proizvod. Takvih protutenkovskih mina napravljeno je na stotine.

U radionici se svaki dan događalo nešto novo, nove ideje, novi zahtjevi, novi izazovi. Jedna od ideja bila je i izrada prigušivača za pješačko naoružanje. No, realizacija je bila teška. Nitko nije imao iskustva, nisu postojali nacrti pomoću kojih bi se to pokušalo napraviti, nije postojao stvaran proizvod pomoću kojeg bi ga izradili... Tada jedan od vlasnika alatnice, Boris Čačić, odnekud nabavlja automat Hekler s prigušivačem. Donosi se odluka da se automat rastavi, prigušivač izreže po dužini kako bi se dobio presjek te vidjelo koji su sve slojevi unutra, od kojih su materijala i kako su složeni. Motiviranim djelatnicima i njihovom oku to je bilo dovoljno kako bi se krenulo u izradu (Slika 1.). Izrađuju se prigušivači za sve vrste dugog i kratkog oružja. Rezultati su bili iznad očekivanja. U nekim situacijama replike su nadmašile čak i originale po svojoj funkciji. Svaki proizvod bi se isprobao pucajući u brdo iznad alatnice.

Slika 1. Dio oružja proizveden u pogonu braće Čačić.

A: Pištolj penkala, **B:** tijelo tromblonske trenutne mine, **C:** prigušivač za kalašnjikov, **D:** pištolj, sačma kalibra 20 mm.

17 Prema iskazu Bore i Stanka Čačića, 6. 6. 2012.

Jednoga dana u alatnicu je došla osoba koja je imala potrebu izraditi prigušivač za pištolj „Škorpion“. Došavši do Željka Baradića ostavlja pištolj i dio streljiva u radionici. Izrada tog prigušivača bila je iznimno zahtjevna. Nakon nekoliko dana prigušivač je bio spreman za probu. Isproban je u brdu iznad radionice. Nakon ispaljenih metaka čuo se samo udarac zatvarača.

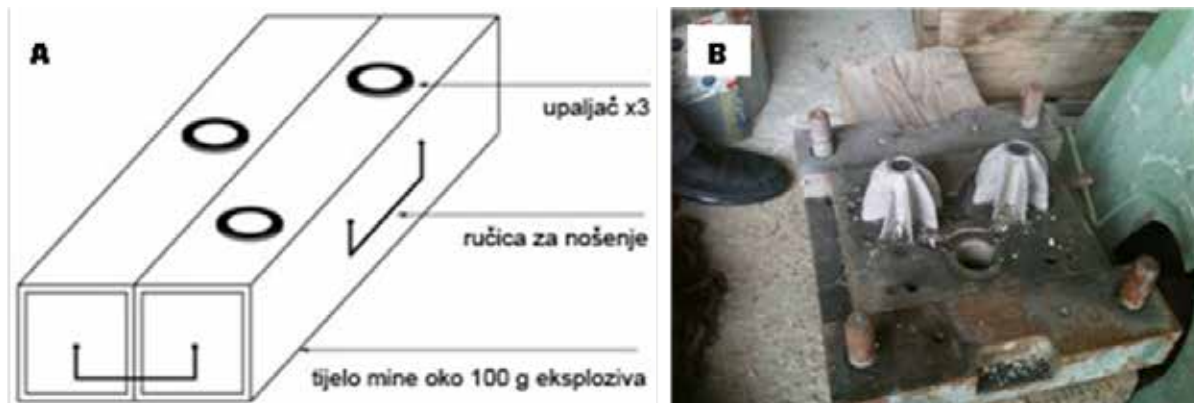
Idući veliki posao u vezi s pješačkim naoružanjem bio je popravak onesposobljenih pušaka M-48. Naime, u alatnicu je stigao veliki kontingent onesposobljenih pušaka M-48. Onesposobljene su na način da je s gornje strane puške, gdje je ležište metka, svakoj pušci probušena cijev svrdlom od 6 mm. Na taj način je onemogućeno korištenje pušaka jer se prilikom opaljenja metka ne može stvoriti dovoljan pritisak koji zrnju omogućava stabilan let. Djelatnici alatnice krenuli su rješavati gotovo nemoguće, svojevrsno krpanje cijevi. Problem je riješen na način da se u probušenu rupu narezivao navoj u koji se zatim uvrtao takozvani čelični čep. Ovaj zahvat mora biti napravljen toliko precizno da s unutarnje strane mora biti toliko ravan i gladak kao da je izliven iz jednog dijela. Radi se o poprečnom promjeru koji mora odgovarati iznimno preciznim mjerama. Ako se posao ne odradi kako treba čahura na metku na tom dijelu će se deformirati te se neće moći izvući iz cijevi izvlakačem, a postoji i mogućnost da dođe do izljetanja čeličnog čepa prema van te ozljede rukovatelja puškom. Od svih pristiglih pušaka samo je jedna ostala onesposobljena dok su ostale podijeljene braniteljima na bojištu.

Nakon osposobljavanja pušaka na red su došle izrade pištolja u obliku penkale. To oružje je upravo zbog svog izgleda dobilo takav naziv. Izrađivane su u kalibru 22, poznatijem kao malokalibarski metak. Služile su kao skriveno oružje ili za samoobranu prilikom zarobljavanja te su bile jako popularne među braniteljima. Nosile bi se u džepovima na košuljama jakni ili pancirkama te su se teško mogle razlikovati od obične penkale. Budući da je potražnja bila velika odlučilo se izrađivati ih po danu. Jednom prilikom su u radionicu došli „milicajci“ iz Benkovca te su im djelatnici rekli da se rade sklopovi za tvornicu obuće u Borovu, gdje će se u obući zabijati male zakovice. U stvarnosti su „milicajci“ u rukama držali udarne igle za pištolje - penkale. Na različitim strojevima su se izrađivali različiti dijelovi, a tek nakon sklapanja svih dijelova dobili bi konačan proizvod.

5. Improvizirano teže naoružanje korišteno na stankovačkom području od 1991. do 1995. godine

Osim pješačkog oružja, u toj radionici pokušavali su se također za uporabu osposobiti topovi PZO, strojnice i minobacači (Slika 2.). JNA je svako takvo sredstvo koje je bilo zaostalo na popravku ili je prijetila opasnost da dođe u hrvatske ruke pokušala osposobiti. Najčešće su to bila uništavanja ciljnih naprava ili vađenje zatvarača. U svojoj radionici braća Čačić napravili su alat za proizvodnju minobacačkih mina 82 mm.

Slika 2. Improvizirana protutenkovska mina i stabilizatori za minobacačke mine.

A: Skica protutenkovske mine, B: alat za izradu stabilizatora minobacačke mine kalibra 82 mm.

Prva teža PZO sredstva koja su došla na stankovačko područje bila su top kalibra 20 mm, „Flak“ 30 iz skladišta TO u Šibeniku (Slika 3. A) te teška strojnica „Browning“ M2 kalibra 12,7 mm. Nakon Rujanskog rata na širem području grada Šibenika te zauzimanja vojarne u Zečevu, 30. rujna 1991. došlo se do većeg broja sredstava PZO-a. Preuzimanje, osposobljavanje i postavljanje na položaj bile su zadaće Borislava Mamuta, koji je po struci bio dočasnik protuzračne obrane. Istog dana kad je „Flak“ došao u Stankovce, odvezen je u selo Velim ispred kuće Janka Klarića.¹⁸

Slika 3. Protuzrakoplovna sredstva korištena na stankovačkom bojištu.

Top je vukao kamion Zastava 640 AD (registracijskih oznaka ZD 322-53, u vlasništvu PZ Vukšić¹⁹), obojen u maskirnu boju u autolakirnici Damira Klarića Blekija u Stankovcima. Da bi se top postavio na položaj Bobeštak, brdo iznad Velima, čekala se noć. Tim položajem štitio se prolaz prema srpskom uporištu Čista Mala. U svom kompletu top je imao 20 granata, ali ne i alat za rastavljanje. Već sutradan je tenk iz Čiste Male djelovao po položaju „Flaka“, a branitelji su se jedva izvukli.

Borislav Mamut i Milan Nimac 3. listopada 1991. odlaze u Remontni zavod Velimir Škorpik u Šibeniku kako bi nabavili alat za rastavljanje topa. Ondje se javljaju Duji Dubravici, koji je porijeklom bio iz Stankovaca, te ga pitaju postoji li kakav alat za PZO topove. On ih je uputio u skladišta preko puta Zavoda, odnosno bivše vojarne Bribirskih knezova, gdje su bili alati za sve vrste topova PZO-a. Skladišta su još bila pod nadzorom JNA. B. Mamut je otišao u skladišta i uzeo dva kompleta alata za rastavljanje PZ topova. Na izlasku iz skladišta zaustavili su ga stražar s automatskom puškom i zastavnik (dočasnički čin u JNA), koji je počeo vikati kako je to imovina JNA, a Mamut mu je odgovorio da ne maše puno rukama jer je na nišanu snajpera te dalje prošao pored njega s alatom u rukama. Snajperista naravno nije bilo.

Teška strojnica „Browning“ M2 12,7 mm došla je bez ikakva postolja, ali sa znatnom količinom streljiva (900 komada). Postolje za „Browning“ izrađeno je u radionici braće Čačić (Slika 3. E). Borislav Mamut dao je sugestije i zahtjeve koje bi postolje trebalo zadovoljiti, a izradu je napravio Stanko Čačić. Postolje je vrhunski napravljeno i „Browning“ je odmah raspoređen u Dobru Vodu.

18 Prva skupina branitelja koja je rukovala „Flakom“: 1. Borislav Mamut – zapovjednik voda, 2. Milan Nimac (Murin) – poslužitelj, 3. Tomislav Sarađen (Pajo) – ciljničar, 4. Dubravko Bura – poslužitelj vozač.

19 Prema iskazu Božidara Tadića, zapovjednika logističkog voda u 2. bojni 134. brigade, 2. 7. 2020.

Pokrivao je cestu Benkovac – Pristeg – Stankovci. Postolje se moglo koristiti bez vozila na zemlji ili ugraditi na bilo koje vozilo te biti mobilno. Naime, konstruirano je bilo tako da se dvije čelične cijevi uvlače jedna u drugu pomoću ručke koja je na sebi imala zupčanik. Nakon postizanja željene visine, postojao je osigurač koji se provlačio kroz obje cijevi kako bi imao veću stabilnost prilikom djelovanja. Ugradnjom na vozilo postolje se toliko moglo spustiti da se moglo djelovati i sjedeći.²⁰

Kasnije je desetini dodan TAM 60T - „tamić“ s duplom kabinom (ŠI 664-70). Nabavljen je od Hrvatskih cesta Šibenik. Postolje „Browninga“ se pomoću vijaka učvršćivalo na platformu „tamića“ te je bio mobilan. Ovdje treba napomenuti da je ova desetina jedina djelovala po ciljevima u zraku. Jedini zračni napad na Stankovce dogodio se 30. prosinca 1991. s četiri MIG-a 21 i tad je Mile Nimac - Šojka djelujući s „Browningom“ oborio jedan zrakoplov. U djelovanju zrakoplova poginuo je Branimir Mamić, a Anđelo Guzić, Mirjana Rakić, Ivica Ceranja i Borislav Mamut bili su ranjeni.

Sredinom listopada vod je dobio još jedan top 20 mm, brodski „Oerlikon“ M1, koji je imao postolje i automat, ali nije imao vozilo. Ugrađen je na Zastavu koja je vukla „Flak“ (Slika 3. B). „Flak“ je dobio novo vozilo (TAM 80 T5 BK, registracijskih oznaka ZD 611-83), koje je dao Marijan Klarić Maci. „Oerlikon“ je raspoređen u selo Kašić ispod Banjevaca da štiti položaj haubica 105 mm.²¹

Tijekom listopada Borislav Mamut odlazi na dužnost zamjenika zapovjednika bataljuna, a zapovijedanje vodom preuzima Ivica Šimunac sa svojim zamjenikom Nikolom Nimcem. Kako nije bilo potrebe za protuzrakoplovnim djelovanjem, naoružana vozila korištena su na crti obrane za djelovanje po ciljevima na zemlji.

Dana 17. listopada 1991. PZO stankovačkog bataljuna postaje 2. ltv PZO 134. brigade. I biogradski i stankovački vod ostali su na dotadašnjim položajima i djelovali neovisno jedan o drugome.

U studenome je postrojba iz Delnica dobila jedan top 20/3 mm M55A4. Ciljnički uređaj topa bio je uništen ispaljivanjem metka u staklene dijelove ciljničke grupe. Premda popravci takvih ciljnika zahtijevaju vrlo precizan rad u strogo nadziranim uvjetima, u Čačičevoj radionici uspjeli su rastaviti i očistiti ciljnik i zamijeniti uništene dijelove novima te je top u konačnici stavljen u funkciju. Na popravljanju topa angažirao se Borislav Mamut koji je otišao u Remontni zavod Velimir Škorpik u Šibeniku i doveo u Stankovce majstora Marijana Belamarića. Tri dana radili su na čišćenju i ispuhivanju ciljničke računarske i hidraulične grupe na topu. Top je na kraju u potpunosti bio funkcionalan. Računarski blok na tom topu je mehaničkog tipa, a podmazuje se isparavanjem para hidrauličnog ulja. Čak je nabavljena i „silikogel“ smjesa za isušivanje vlage iz ciljne naprave, kako se ciljne naprave ne bi maglile. Nakon osposobljavanja topa, kamion (Zastava 640, reg. oznaka ZD 578-62) za njegovu vuču dao je mesar iz Banjevaca Ante Nakićen. Top je odvezen u Banjevce gdje mu je izrađen paljbena položaj,²² a 1992. završio je u samostalnoj bitnici PZO-a, u Zrakoplovnoj bazi Zadar. Bitnica je prerasla u bojnu PZO-a te je djelovala u sklopu 204. brigade PZO-a. Top se u brigadi koristio do kraja operacije *Oluja*. Tijekom studenoga 1991. nabavljene su i dvije rakete S-2M kojima je rukovao Duško Gašpar.

Tijekom veljače 1992. nabavljen je još jedan top 20/3 mm M55 A3 te je raspoređen u Dobru Vodu na mjesto gdje je stajao „Browning“.²³ Top je vukao terenac UAZ, poklon Zavičajnog kluba Sv. Nikola Tavelić iz Frankfurta u Njemačkoj.

Početkom prosinca 1991. za potrebe 2. bojne 134. brigade organizirana je auto-radionica u Banjevcima, vlasnika Velimira Krpine iz Banjevaca - Donji Kraj, gdje je bila smještena tehnička desetina.²⁴ Zapovjednik logističkog voda bio je Božidar Tadić (Nosonja). On se najviše brinuo

20 Prva posluga na „Browningu“: 1. Sveto Matošić (Žuti) – zapovjednik desetine, 2. Davor Nimac (Pešnov) – poslužitelj, 3. Mile Nimac (Šojka) – ciljničar, 4. Branko Nimac (Kotlarić) – vozač, 5. Vjencislav Paić (Karaga) – poslužitelj.

21 Posluga topa „Oerlikon“: 1. Željko Guzić (Did), 2. Željko Šimunac (Mučko), 3. Branko Nimac (Ledo), 4. Ivica Zrilić, 5. Stefanija Prahin, 6. Dubravko Bura.

22 Posluga na topu: 1. Miljenko Petrić - zapovjednik desetine, 2. Mamić Željko (Zec) - poslužitelj, 3. Mile Plazina (Martić) - poslužitelj, 4. Šime Guzić – poslužitelj, 5. Bore Rubelj – poslužitelj, 6. Duško Nimac (Gospodinov) – vozač.

23 Posluga na tom topu: 1. Perica Zrilić, 2. Mamić Davor (Danin), 3. Marko Beneta, 4. Mile Nimac (Šojka), 5. Mirko Nimac.

24 Sastav tehničke desetine: Velimir Krpina, Mirko Savković, Alojz Ćusa, Marko Galić, Joso Kalcina.

oko nabave i donacija vozila. Ta desetina ostala je u tom sastavu sve do kraja *Oluje* te je odradila ogroman posao za tehniku u tom kraju. Treba također spomenuti najveće donatore vozila u stankovačkom kraju: Helmut Schmidt iz Kölna, Zavičajni klub Grgur Ninski iz Kölna te Nikola Kutija iz Lisičića koji je djelovao u ime Zavičajnog kluba Sv. Nikola Tavelić iz Frankfurta. Helmut Schmidt je i osobno sudjelovao u *Oluji*.²⁵

Posluge na oružju mijenjale su se ovisno o režimu rada na položaju (smjenski rad) te potrebi za angažmanom.²⁶ Većina tih sredstava ostala je u uporabi do kraja 1992., a neka čak i do kraja *Oluje*. Tijekom lipnja 1992., nakon dolaska UNPROFOR-a, sredstva se povlače s položaja u Stankovcima u Crvenu luku kraj Biograda n/M.

Od 17. lipnja 1992., na temelju zapovijedi načelnika Glavnog stožera Oružanih snaga RH, ustrojava se TG-134, a već 1. kolovoza ustrojavaju se prve domobranske postrojbe. Ustrojene su benkovačka 55. i biogradska 53. domobranska bojna. Određena su mjesta na koja će se povučena tehnika s terena odlagati. Ustrojem domobranskih bojni dio tehnike PZO-a predaje se bojnama, a jedan dio odlazi u Zrakoplovnu bazu Zadar. „Browning“, „Oerlikon“ i „Flak“ završavaju u 55. domobranskoj bojni i u uporabi su sve do *Oluje*. Većina ljudi po svom izboru bira u kojoj će postrojbi nastaviti djelovanje. TG-134 po smjenama šalje ljude na dubrovačko područje, što je ujedno i posljednja ratna zadaća 134. brigade.²⁷

Od 1. studenoga 1992. Borislav Mamut odlazi s dužnosti načelnika PZO-a TG-134 u Zrakoplovnu bazu Zadar, na dužnost zapovjednika samostalne bitnice PZO-a. Dio ljudi s benkovačko-biogradskog područja s tehnikom prelazi također u samostalnu bitnicu PZO-a. Uz dodatnu mobilizaciju ljudi sa zadarskog područja i obuku koja se provodila u vojarni „Franko Lisica“ u Zadru, kompletna bitnica dolazi na područje Paškog mosta 24. prosinca 1992. sa zadaćom zaštite Paškog mosta i desantnog prostora na kojem desantiraju postrojbe u pripremi za operaciju *Gusar (Maslenica)*.

Domobranske postrojbe bile su naoružane lakim pješačkim naoružanjem kako bi uz nadzor UNPROFOR-a omogućile postupni povratak prognanika u njihova sela. Obrana se organizirala uspostavljanjem otpornih točaka i motrilišta. Stanje je uglavnom bilo mirno sve do početka operacije *Maslenica*, kada se ponovno aktivira bojišnica na području od Velebita do Šibenika. Mjesta stankovačkog kraja su bila svakodnevno granatirana. Zadaća 55. domobranske bojne bila je aktivna obrana pa dolazi do postupnog uvođenja težeg naoružanja. Zadarsko bojište se dijeli na borbene sektore, a područje odgovornosti domobranskih bojni postaje Četvrti borbeni sektor Biograd n/M. S obzirom na važnost ovog borbenog sektora, na širem stankovačkom području od 11. lipnja do 29. listopada 1993. bila je angažirana 7. gardijska brigada, a potom položaje preuzima 112. brigada.

U 55. domobranskoj bojni formira se PZO vod sa zapovjednikom Ivicom Šimuncem.²⁸ Vod je u početku bio smješten u Biogradu n/M, da bi se postupno uvodio na položaje šireg stankovačkog područja. Položaji voda bili su: „Flak“ na Velimskoj glavici, „Oerlikon“ na brdu iznad Klarića u Stankovcima, a jedan top 40 mm D60 ugrađen je na kamion Mercedes 210 (reg. oznaka ZD 577-28) Marijana Rogića iz Šopota, koji je bio vlasnik vozila i vozač. Ugradnju su izvršili pripadnici tehničke desetine u radionici Velimira Krpine u Banjevcima.²⁹ Tijekom 1994. taj top je skinut s Mercedesa i ugrađen na kamion Sauer 4UMT24 (Slika 3. D) iz 1955. (država proizvodnje: V. Britanija), koji je donirao Zavičajni klub Sv. Nikola Tavelić iz Frankfurta. Ugradnju topa obavila je tehnička desetina te mu je najčešći položaj bila stankovačka gradina. Da bi se top dopremio na taj položaj trebalo je probiti cestu do vrha i to je postao jedan od najbolje utvrđenih položaja.

Položaji PZO topova i strojnica tijekom razdoblja 1992. - 1994. nisu bili stalni. Često se

25 Prema iskazu Božidara Tadića, zapovjednika logističkog voda 2/134. brigade, 2. 7. 2012.

26 Prema popisu pripadnika iz veljače 1992., kroz vod PZO-a prošli su još Rajko Marinović, Ivica Šimunac (Živkov), Tomislav Miletić (Tarzanov), Dragan Miletić (Milin), Robert Mijić (Jadrin), Svemir Arbanas (Marinkov), Helena Perkov (Antina).

27 Prema Zakonu o obrani RH iz 1991., domobranstvo je poseban dio HV-a organiziran na teritorijalnom načelu.

28 Sastav tog voda: 1. Ivica Šimunac - zapovjednik voda, 2. Željko Mamić (Jarić) - zapovjednik desetine, 3. Nedjeljko Nimac (Ćimprin), 4. Borislav Mamić (Majulov), 5. Tomislav Nimac, 6. Ante Mamić (Danin), 7. Ante Dević (Cigo), 8. Marijan Rogić, 9. Željko Nimac (Jež) - zapovjednik desetine, 10. Dragan Miletić, 11. Živko Despot, 12. Branko Nimac (Kotlarić), 13. Branko Nimac (Ledo), 14. Nediljko Mijaljević (Nedo), 15. Ivan Šimunac (Živkov), 16. Neven Arbanas, 17. Svemir Arbanas.

29 Prema iskazu Ivica Šimunca, zapovjednika voda PZO-a u 55. domobranskoj bojni, 18. 8. 2012.

funkcioniralo na način „ni rata ni mira“. Oružja su nerijetko bila čuvana po garažama i kućama zbog nemogućnosti raspoređivanja na paljbene položaje. Nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma 30. ožujka 1994. između predstavnika Vlade RH i predstavnika pobunjenih Srba, 112. brigada napustila je položaje u stankovačkom kraju, a preuzeli su ih ponovo pripadnici 55. domobranske bojne, što je značilo povlačenje teškog oružja s crte bojišnice. Vod PZO-a otišao je na smještaj u Ivinje, turistički kamp pored Tisnog, gdje su proveli oko tri mjeseca.

Od 18. kolovoza 1994. ustrojava se 134. domobranska pukovnija čiji je prvi zapovjednik bojnič Josip Čerina. U sastav pukovnije ulaze samostalne domobranske bojne Benkovac, Biograd i Obrovac. Pukovnija u svom sastavu ima vod PZO-a. Vod 55. domobranske bojne ulazi u pukovnicu sa svojim sastavom, a vod 53. bojne Biograd se demobilizira. Formiranjem 134. domobranske pukovnije vod PZO-a dobiva dvije strojnice od 14,5 mm. Jedna je četverocijevna (Slika 3. F), a druga dvocijevna varijanta. Budući da pukovnija dobiva puno veću zonu odgovornosti, vod PZO-a dobiva puno više položaja. Položaji se sada osim u Stankovcima daju i na Veterincima i u Vrani. Česte promjene položaja uvjetovale su i promjene u načinu korištenja PZO topova pa se oni često skidaju s vozila kako bi se postavili na položaje gdje kamioni zbog težine ili loših putova nisu mogli doći. Intenzivno su trajale i pripreme za *Oluju* pa su oružja PZO-a morala biti što mobilnija. Strojnice su se koristile u protupješačkom smislu kao vatrena potpora. Iz tih razloga je strojnica 14,5/4 mm ugrađena na kamion FAP 1314 (u vlasništvu „Komunalca“ iz Biograda na Moru). Ugradnju su izvršili pripadnici tehničke desetine 55. domobranske bojne u Pirovcu.³⁰ Postrojba je provodila uvježbavanja i bojeva gađanja na poligonu Jadrtovac pored Šibenika. Vod se prije *Oluje* ponovno popunjava ljudima demobiliziranima 1994. godine. Osim ljudi koji su rukovali tim oružjima, došlo je do promjene na mjestu zapovjednika voda PZO-a. Novi zapovjednik od početka 1995. bio je Nedjeljko Nimac (Ćimprin) koji je vodom zapovijedao i tijekom *Oluje*.

Pojedine topove u razdoblju 1992. - 1995. na vozila ugrađuju majstori u logističkoj bazi u Šepurinama (Davor Jurjević, Damir Savatović, Damir Čakarun). Postojala je suradnja i s Remontnim zavodom Velimir Škorpik u Šibeniku te od 1993. i s Auto-remontnim centrom u Vodicama koji je bio pod ingerencijom 113. brigade HV-a. Ustrojem 134. domobranske pukovnije organizirana je radionica u Pirovcu, u kojoj je tehnička desetina 55. domobranske bojne popravljala vozila i tehniku. Za te potrebe bila je mobilizirana kuća Bogoljuba Pokrajca.³¹ Sastav tehničke desetine bio je isti kao 1991. u 2. bojni 134. brigade. Zahvaljujući toj desetini nije bio problem postavljati i skidati oružja na vozila kad god je to situacija zahtijevala.

6. Zaključak

Teritorijalna obrana Hrvatske tijekom svibnja 1990. razoružana je od strane JNA. Hrvati su se u obrambenom smislu mogli osloniti samo na policijske snage, te na tek ustrojenu Zbor narodne garde za koji se uspjelo osigurati dio pješačkog naoružanja, zapljenom i raznim putovima nabave. No, nedostajalo je teško naoružanje poput oklopnih vozila, topništva, sredstava PZO-a. Hrvatske snage bile su podređene u odnosu na dobro naoružane srpske paravojne jedinice potpomognute od strane JNA. Stoga je hrvatska strana, između ostaloga, bila primorana nabavljati i proizvoditi improvizirana borbena sredstva za uporabu u obrani protiv nadmoćnijeg neprijatelja. Tijekom 1991. na biogradsko-stankovačkoj bojišnici proizveden je najveći dio priručnih pješačkih borbenih sredstava. Od toga su najzastupljenije bile improvizacije na ručnim eksplozivnim napravama, prigušivačima, preinakama signalnih pištolja u sačmarice, izrada nastavaka za ručne bombe koje su se montirale na automatske puške, izrada priručnih pištolja i pušaka različitog kalibra, izrada priručnih protutenkovskih mina, kao i popravci oštećenog pješačkog naoružanja. Nabavom i zapljenom težeg naoružanja pristupilo se njegovom osposobljavanju i stavljanju u borbenu uporabu. Ovaj rad je najvećim dijelom obradio sredstva PZO jer su na njima rađene najveće improvizacije. Velik broj tih sredstava je bio dio muzejskih eksponata proizvedenih od 1930. do 1955., a dio njih se koristio za PZO ratnih brodova i luka neposredno nakon 2. svjetskog rata.

30 Prema iskazu Božidara Tadića, 2. 7. 2012.

31 Prema iskazu Božidara Tadića, 2. 7. 2012.

Koristili su se ili na platformi broda ili za zaštitu stacionarnih objekata. Njihova primjena u Domovinskom ratu zahtijevala je određene preinake. Morala su se izraditi postolja kako bi se mogla montirati na vozila te tako opremljena dobiti novu svrhu. U tom poslu posebno su se istakli pojedinci koje se i ovim radom željelo istaknuti jer su svojim angažiranjem doprinijeli izradi, nabavi i uporabi improviziranih borbenih sredstava korištenih tijekom Domovinskog rata.

7. Literatura:

Barić N. (2005) *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. - 1995.*, Golden marketing - Tehnička knjiga Zagreb, 614.

Čulina, M. i Nikitović, D. (2017), *112. brigada od dragovoljačkih odreda do međunarodnog priznanja*, Udruga dragovoljaca i branitelja Domovinskog rata 112. brigade, Zadar, 251.

Jereb, V. i Spencer, D. (2002) *Improvizirana oklopna vozila 1991. - 1995.*, Adamić d.o.o, Rijeka, Digital point d.o.o., Rijeka, 96.

Kaleb, J. (1999), *Zadar u Domovinskom ratu 1990. - 1991.*, Udruga dragovoljaca i veterana RH Zadarske županije, Zadar, 279.

Marijan, D. (2008) *Jugoslavenska narodna armija u ratu protiv Republike Hrvatske*, Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski, Zagreb, 183.

Rakić, R. i Dubravica, B. (2009) *Kratak pregled vojnih djelovanja u Domovinskom ratu 1991. - 1995.*, Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski, Zagreb, 312.

Radelić, Z. (2006) *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. - 1991.* Školska knjiga - Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 701.

Vuletić, B. (1996) *Protuzračna obrana Dalmacije 1991. - 1992.*, Bernard Vuletić, Split, 500.

Ratni put 134. domobranske pukovnije Hrvatske vojske

Josip Čerina¹

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

U radu se istražuje ratni put 134. domobranske pukovnije Hrvatske vojske. Analitičkom obradom arhivskog gradiva, literature koja opisuje ratne događaje na biogradsko-benkovačkom području, osobnih sjećanja i zabilješki zapovjednog kadra prikupljene su važne činjenice o borbenim djelovanjima ove postrojbe. Postrojba je osnovana u kolovozu 1994. radi učinkovitijeg vođenja i zapovijedanja od pripadnika 53., 54. i 55. domobranske bojne. Nakon višemjesečnog rada na podizanju borbene spremnosti postrojba je bila spremna za aktivna borbena djelovanja. Neposredno prije operacije *Oluja* uspješno je provedena domobilizacija postrojbi do punog brojnog stanja. Tijekom prvog dana operacije *Oluja*, 4. kolovoza 1995. uspostavljena je aktivna obrana na biogradsko-stankovačkoj bojišnici, a u večernjim satima razbijene su neprijateljske snage na crti Stražbenica – Gradina ponad sela Vukšić. Drugog dana operacije *Oluja* nastavilo se napredovanje prema Benkovcu. Ulaskom dijela postrojbi pukovnije u grad završile su borbene aktivnosti te je kontakt s neprijateljskim snagama potpuno nestao. Prostorna odgovornost ove pukovnije odnosila se na vrijeme oslobađanja i boravka na pojedinom području napredovanja do središnje Bukovice. Nakon operacije *Oluja* 134. domobranska pukovnija je sudjelovala u operaciji *Maestral*. Povratak s bojišnice u matični prostor izvršen je krajem prosinca 1995. godine.

Ključne riječi: ustrojavanje, biogradsko-stankovačka bojišnica, *Oluja*, borbena djelovanja.

1. Uvod

Hrvatski branitelji biogradsko-benkovačkog kraja uključili su se najprije u dragovoljačke postrojbe, dio njih je otišao u profesionalne policijske postrojbe i postrojbe Zbora narodne garde (ZNG). Nadzor nad područjima nekadašnje Općine Benkovac od početka 1991. imala je Jugoslavenska narodna armija (JNA) koja je s dijelom pobunjenih hrvatskih građana srpske nacionalnosti provodila kontrolu kretanja. Hrvatsko stanovništvo u selima Bukovice često je bilo izloženo teroru. Stanje se pogoršalo u srpnju 1991. kada srpske snage koriste topništvo za djelovanje po položajima hrvatskih snaga. Najteže je bilo u Lišanama Ostrovičkim, Polači i Kruševu.² Početkom rujna 1991. srpske su snage okupirale naselja u kojima je većinu činilo nesrpsko stanovništvo. Polača je okupirana 18. rujna 1991., a naselja Bulić, Lišane Ostrovičke i Vukšić zauzeta su 29. rujna 1991. godine. Nesrpsko stanovništvo bilo je prisiljeno napustiti svoje kuće spašavajući vlastite živote, a nad onima koji su ostali počinjeni su zločini.³ Hrvatski branitelji su nakon toga uspostavili obrambene položaje uz sela Raštane, Tinj, Vrana, Radašinovci, Dobra Voda, Pristeg, Budak, Stankovci, Bila Vlaka i Velim. Neprijateljske snage su prešle u obranu, a napadna djelovanja su usmjerile prema gradu Zadru. Najsnažniji napadi na grad Zadar bili su početkom listopada 1991., a zaustavljeni su 6. listopada.⁴ Nakon toga je uslijedilo kratkotrajno primirje jer je dogovoreno izvlačenje JNA iz vojarni u gradu koje je trajalo mjesec dana. To primirje omogućilo je reorganizaciju obrambenih snaga Republike Hrvatske. Posebno je istaknuta

¹ Dr. sc. Josip Čerina, docent, pukovnik u miru, ratni zapovjednik 134. domobranske pukovnije; djelatnik Hrvatskog centara za razminiranje pri MUP-u, e-mail: jcerina2@mup.hr.

² Čerina, 2004: 10.

³ Jakić i Paukovic, 2019: 99.

⁴ Jelić, 2005: 139-140.

potreba ustrojavanja novih postrojbi radi lakšeg i učinkovitijeg organiziranja obrane toga djela teritorija.⁵ Dana 18. listopada 1991. pristupilo se ustrojavanju 134. brigade Hrvatske vojske (HV) od domicilnih dragovoljačkih postrojbi sa zapovjednim mjestom u Biogradu na Moru. Prostorna odgovornost te brigade odnosila se na biogradski i stankovački kraj, a položaji koje su uspostavile dragovoljačke postrojbe dodatno su se utvrđivali i postavljen je borbeni raspored koji čini jedinstvenu biogradsko-stankovačku bojišnicu od sela Raštane Gornje do sela Bila Vlaka.

Srpske snage su provodile aktivnu obranu s namjerom zauzimanja neke od istaknutih kota, ali svakodnevno su otvarale topničku paljbu po položajima hrvatskih snaga i po okolnim naseljima kako bi to izazvalo dodatnu paniku u naseljima Tinj, Pristeg i Bila Vlaka. Promjena na bojišnici nije bilo do kraja 1991. godine. Priznanje samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske od strane država članica tadašnje Europske zajednice 15. siječnja 1992. dalo je nadu mogućem mirnom rješenju i skorom povratku na privremeno okupirana područja. Takvom očekivanju išla je u prilog odluka Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda o slanju mirovnih snaga UNPROFOR-a (eng. United Nations Protection Forces), koje su bile raspoređene u Republici Hrvatskoj u tri UNPA područja (eng. United Nations Protected Areas), a misija im je počela 15. travnja 1992. godine. Jedan od glavnih ciljeva misije bio je povlačenje JNA iz svih dijelova Republike Hrvatske.⁶ Takvo stanje je omogućilo preustroj hrvatskih oružanih snaga te prilagođavanje novonastaloj situaciji. Pričuvne brigade Hrvatske vojske se tada dijelom demobiliziraju, a od preostalih pripadnika su se ustrojile taktičke grupe i domobranske pukovnije ili samostalne domobranske pukovnije. Krajem lipnja 1992. ustrojena je Taktička grupa-134 (TG) od dotadašnje 134. brigade.⁷ Na biogradsko-stankovačkom području ustrojavaju se domobranske bojne (db): Biograd (53. db) i Benkovac (55. db) od domicilnog stanovništva kao jamca sigurnosti i povratka prognanika u njihove domove. Nekadašnji borbeni raspored na biogradsko-stankovačkoj bojišnici sveo se na držanje otpornih točaka na kojima su službu obavljale pješačke postrojbe jakosti voda. Stanje na bojišnici bilo je uglavnom mirno do siječnja 1993. godine. Međutim, početkom operacije *Gusar (Maslenica)* stanje se pogoršalo, pa je trebalo žurno uspostaviti aktivnu obranu i osigurati vlastitu topničku potporu, a to je bio razlog osnivanja Mješovitog topničko-raketnog divizionara (MTRD).⁸ Budući da se srpske snage nisu mirile s gubitkom prostora i gubicima u ljudstvu, biogradsko-stankovačka bojišnica se našla pod učestalom topničkom paljbom i nakon operacije *Maslenica*. Obrana se u naseljima Tinj i Pristeg čvrsto držala iako su srpski položaji bili na obližnjim kotama, u dometu pješačkog naoružanja. Bilo je teško i na drugim položajima, među kojima se za brdo Debeljak ponad naselja Vrana može reći da je simbol žilavosti i otpornosti hrvatskih branitelja na biogradsko-stankovačkoj bojišnici. Sva naselja biogradskog i stankovačkog kraja bila su u dometu neprijateljskog topništva.⁹ Grad Biograd na Moru je bio više puta izložen jakoj neprijateljskoj topničkoj paljbi s velikim brojem civilnih žrtva. „Iako je Biograd na Moru malen obalni grad, u jednom užem razdoblju postao je i bio jedna od najviše napadanih meta srpskog topništva tijekom 1993. godine“.¹⁰ Složenost biogradsko-stankovačke bojišnice i stalna opasnost od brzog prodora neprijateljskih snaga iz smjera Benkovca preko Jankolovice do Biograda n/M ili prema Stankovcima zahtijevala je reorganizaciju obrane i angažiranje pričuvnih snaga Zbornog područja (ZP) Split. Zbog toga je 7. gardijska motorizirana brigada HV-a *Puma* dijelom snaga bila angažirana na stankovačkom području od lipnja do listopada 1993. godine.¹¹ Zatim je na stankovačku bojišnicu upućena 112. brigada.¹² Samostalne domobranske bojne, 53. db i 55. db, tada su bile angažirane na biogradskom području.

Potpisivanjem Zagrebačkog sporazuma o prekidu neprijateljstva između predstavnika Vlade Republike Hrvatske (RH) i predstavnika pobunjenih Srba 30. ožujka 1994. u Zagrebu, stanje se na ovoj bojišnici postupno stabiliziralo. Obaveza je bila uspostavljanje zajedničkih komisija kako bi se poštivao sporazum o prekidu neprijateljstava. Već 5. travnja 1994., uz posredovanje časnika UNPROFOR-a, u mjestu Miranje sastale su se formirane komisije hrvatske strane i predstavnika srpskih pobunjenika. Dogovoreno je da se za tri dana izvuku postrojbe na utvrđenu

5 Čerina, 2004: 10 i 11.

6 Barić, 2005: 177.

7 Dio pripadnika TG-134 jakosti pješačke satnije u ljeto 1992. bio je angažiran na Južnom bojištu radi nadzora dijela novooslobođenog područja. Krajem godine postrojba je ugašena, a dio pripadnika je prešao u druge postrojbe HV-a.

8 Brzić, Đinđić i Banić, 2019: 64.

9 Čerina, 2019: 107-111.

10 Šulj, 2019: 127.

11 Duhović, 2019.

12 Fuzul i Beretin, 2019: 79.

certu razdvajanja snaga kakao bi nadzor u tom području preuzele mirovne snage. Problem se pojavio kod demilitarizacije područja Tinja, Kakme i Pristega jer su pobunjenici inzistirali na ostanku svojih naoružanih vojnika, što je bilo protivno sporazumu.¹³ Stupanjem na snagu primirja o prekidu neprijateljstava, na biogradsko-stankovačkoj bojišnici stanje se normaliziralo, uglavnom se poštivao prekid paljbe, ako se zanemari povremeno otvaranje pješачke paljbe prema položajima hrvatskih branitelja. Sa stankovačkog područja povlači se 112. brigada u vojarnu u Zadru, a 55. db je preuzela nadzor nad tim dijelom. Crta razdvajanja uspostavljena na biogradsko-stankovačkoj bojišnici povjerena je 53. i 55. db, koje su uspostavile nadzorne punktove i položaje na otpornim točkama te kao takve bile angažirane do osnivanja 134. domobranske pukovnije.

2. Metodologija

Predmet istraživanja je ratni put 134. domobranske pukovnije te uloga i značaj domobranskih postrojbi u Domovinskom ratu. Cilj je prikazati ustrojavanje i djelovanje ove postrojbe u Domovinskom ratu. Rad se temelji na analizi sadržaja izvornih dokumenata i analizi prikupljenih usmenih razgovora sa svjedocima vremena. Inicijalna teza o ulozi i značaju ove postrojbe jest da su mnogi događaji i procesi zabilježeni, međutim nastojalo se metodom usmene povijesti potvrditi. Stoga se nakon analize arhivskog gradiva pristupilo traženju sugovornika koji su obnašali najodgovornije časničke dužnosti u 134. domobranskoj pukovniji. Intervjui su obavljani sa sedmoricom časnika koji su bili zainteresirani podijeliti svoja iskustva i sjećanja o ustrojavanju i djelovanju ratne postrojbe čiji su bili pripadnici. Unatoč tome što su intervjui provedeni s navedenim sugovornicima uglavnom nestrukturirani, dio pitanja je strukturiran na način da su pojedina pitanja usmjerena na određene teme kao što su ustrojavanje, borbena spremnost i borbena djelovanje postrojbe. Metodom usmene povijesti razgovori su prikupljeni od veljače do prosinca 2020. godine. Proces prikupljanja popraćen je dokumentacijom koja se sastoji od detaljnih bilježaka svakog pojedinog iskaza. Analizom sadržaja obrađeno je trideset i osam dokumenata pohranjenih u Središnjem vojnom arhivu Ministarstva obrane Republike Hrvatske (SVA MORH) i Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata (HMDCDR) u Zagrebu. Osobni iskazi su dovedeni u korelaciju s izvornim povijesnim dokumentima kako bi se utvrdila konzistentnost arhivskog gradiva i osobnih iskaza. Na taj način dobivena je cjelovitija slika o ulozi i značaju 134. domobranske pukovnije u Domovinskom ratu.

3. Ustrojavanje 134. domobranske pukovnije

Nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma, tijekom 1994. godine stanje na zadarskoj bojišnici bilo je stabilno i uglavnom se poštivao prekid vatre. Obrambene aktivnosti od Maslenice do Stankovaca provodile su domobranske postrojbe: Samostalna domobranska bojna Obrovac (54. db), 7. domobranska pukovnija Zadar, Samostalna domobranska bojna Biograd (53. db) i Samostalna domobranska bojna Benkovac (55. db), dok su pričuvu činile djelomično mobilizirana 112. brigada i ustrojena 7. gardijska brigade *Puma*. Radi lakšeg vođenja i zapovijedanja donesena je odluka da se od tri domobranske bojne (53., 54. i 55.) ustroji domobranska pukovnija koju treba pripremiti i opremiti za manevarska djelovanja. Ustrojavanju 134. domobranske pukovnije pristupilo se 18. kolovoza 1994., a u ustrojbeni sastav pukovnije ušli su vojni obveznici, sredstva i oprema samostalnih domobranskih bojni Biograd n/M (1. pješачka bojna), Obrovac (2. pješачka bojna) i Benkovac (3. pješачka bojna).¹⁴ Prema ustroju pukovnija je imala: zapovjedništvo pukovnije, tri pješачke bojne, topničko-raketni divizion te pristožerne postrojbe (logističku satniju, protuoklopnu satniju, izvidnički vod, vod veze, inženjerijski vod, vod protuzračne obrane, vod atomsko-biološke i kemijske obrane). Brojno stanje prema ustrojbenoj knjizi je bilo 2586 pripadnika, međutim, stanje na bojišnici nije zahtijevalo popunu do punog brojnog

¹³ Kaleb, 2004: 34.

¹⁴ SVA MORH, Zapovijed zapovjednika ZP Split, klasa: 80-01/94-06/4, ur. broj: 1080-02-11-94-39 od 16. 8. 1994.

stanja tako da je na početku ustrojavanja 134. domobranska pukovnija imala 1462 pripadnika.¹⁵ Na biogradsko-stankovačkoj bojišnici bila su tada angažirana 1154 pripadnika, a njih 308 koji su bili u sastavu 2. pješačke bojne 134. pukovnije bili su angažirani u 1. borbenom sektoru Starigrad. Obrambene su položaje na biogradsko-stankovačkoj bojišnici činile otporne točke od sela Raštane Gornje do sela Bila Vlaka. Na položajima su bili hrvatski vojnici s pješačkim naoružanjem. Topničko naoružanje bilo je pod nadzorom UNPROFOR-a u skladu s odredbama Zagrebačkog sporazuma. Angažiranje pripadnika postrojbe svelo se tek na čuvanje položaja, odnosno osiguranje uspostavljene crte obrane. Takvo stanje je bilo prihvatljivo za situaciju u kojoj se tražilo rješenje za mirnu reintegraciju okupiranih područja. Međutim, ubrzo se shvatilo da je nužno jačati borbenu spremnost kroz aktivnosti izvan crte bojišnice, posebno dijela postrojbe koji nije bio mobiliziran.¹⁶ Uz formalno ustrojavanje postrojbe, najvažniji je zadatak bio jačanje manevarske spremnosti. Zapovjedništvo pukovnije se po ustrojavanju angažiralo na podizanju borbene spremnosti za izvršenje predstojećih zadaća, pri čemu se uvijek mislilo na borbene zadaće na planu konačnog oslobađanja zemlje.¹⁷ Prema Knjizi stanja postrojbe¹⁸ predložene su mjere i aktivnosti koje je prihvatio nadređeni zapovjednik ZP-a Split Ante Gotovina. Prihvaćen je prijedlog izvlačenja dijela postrojbe iz područja odgovornosti radi neophodne poduke i bojnih gađanja. Prva postrojba koja je povučena s terena radi preustroja bila je 3. pješačka bojna (ranije 55. db), a njezino područje odgovornosti 21. listopada 1994. preuzela je dijelom snaga 7. gardijska brigada *Puma* na razdoblje od mjesec dana.¹⁹ Nakon odmora u trajanju od pet dana svi pripadnici postrojbe 3. pješačke bojne (pb) pristupili su već unaprijed pripremljenom programu poduke i bojnih gađanja.²⁰ Pristupilo se poduci iz pješačkog naoružanja te je organizirano bojno gađanje iz osobnog naoružanja na strelištu Kukuzovac kod Sinja. Uslijedila je poduka u korištenju protuoklopnih sredstava za blisku borbu i minobacača kako bi se provela bojna gađanja koja su izvedena na otoku Viru i vježbalištu Jadrtovac. Rezultati gađanja iz zajedničkog naoružanja nisu bili ohrabrujući, što je upućivalo na potrebu planiranja dopunske poduke iz topničkih i protuoklopnih sredstava.²¹ Što se tiče zapovjednog kadra u 3. pb, došlo je do značajnih promjena u pješačkim satnijama.²² U tom kratkom vremenu vojničko ponašanje je podignuto na odgovarajuću razinu, a sustav vođenja i zapovijedanja se poštivao u potpunosti. Na isti način se pristupilo ustrojavanju 1. pješačke bojne, ali njeno područje preuzima 3. pješačka bojna što nije bilo prihvaćeno bez otpora dijela pripadnika postrojbe koji do tada nisu napuštali svoja naselja na stankovačkom području.²³ Nakon poduke i bojnih gađanja, 1. pješačka bojna, umjesto na stare položaje kako se očekivalo, upućena je 20. studenoga 1994. na stankovačko područje.²⁴

Poduka 2. pješačke bojne nije provedena po modelu prethodne dvije pješačke bojne iz

15 SVA MORH, Priprema za sastanak u ZP Split, kl. 803-05/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-1 od 8. siječnja 1995., prema kojem je brojno stanje ustrojbenih jedinica bilo sljedeće: zapovjedništvo pukovnije 42, izvidnički vod 22, vod PZO 18, inženjerijski vod 38, vod veze 10, 1. pješačka bojna 390, 2. pješačka bojna 308, 3. pješačka bojna 486, topničko-raketni divizion 68, protuoklopna bitnica 1, logistička satnija 72 i u kampu Kozarica 7 vojnih obveznika, što su bila ukupno 1462 pripadnika.

16 Nakon primopredaje dužnosti između vršitelja dužnosti zapovjednika 134. dp Svemira Mrvičića (predavatelja) i novog zapovjednika 134. dp Josipa Čerine (preuzimatelja), proveden je nadzor postrojbe po svim elementima borbene spremnosti. SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp, Kl.: 8/94-01/210, Ur. broj: 8286-01-94-01 od 28. 9. 1994., te je izrađena Knjiga stanja postrojbe s prijedlogom mjera i aktivnosti u cilju jačanja borbene spremnosti.

17 Rončević, 2019: 173.

18 SVA MORH, Knjiga stanja, Fond 134. domobranska pukovnija.

19 Čerina, 2004: 17.

20 Prema izjavi Ante Perice, zapovjednika 3. pješačke bojne 18. 6. 2020., poduka je počela 25. listopada 1994. nakon postrojavanja svih pripadnika na teniskom igralištu Sportskog centra Biograd n/M, inače prvom cjelokupnom postrojavanju pripadnika „benkovačke“ bojne od početka Domovinskog rata.

21 Čerina, 2004: 17.

22 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, Klasa: 8-01/94-01, Ur. broj: 8286-01-94-1501 od 26. 10. 1994.

Zapovjednikom 3. pb imenovan je Željko Ušljebrka, a na njegov prijedlog promijenjen je zapovjedni kadar unutar bojne.

23 Prema izjavi Josipa Čerine 26. 7. 2020., bilo je do tada teško zamisliti zamijeniti područja odgovornosti bojni (biogradske i benkovačke), ali je to bilo nužno za jačanje borbene i manevarske sposobnosti.

24 Prema izjavi Ivice Kapitanovića Šulca, zapovjednika 1. pješačke bojne, 21. 6. 2020., dio pripadnika postrojbe ovu je zadaću prihvatio u nevjerici, ali ipak u nadi da je to tek privremeno stanje dok se ne izbore za povratak na biogradsku bojišnicu. Tada je za pomoćnika zapovjednika Sigurnosno-izvještajne službe imenovan satnik Zdenko Zrilić, dugogodišnji zapovjednik pješačke satnije, kako bi se stanje u bojni primirilo.

objektivnih razloga jer je bila angažirana na položajima u području Jasenice – Bobija, ali se ona provodila na razini satnija koje su tada držale položaje na način da je jedna satnija na crti, jedna na poduci i jedna na odmoru te su se cirkularno mijenjale dok nisu prošle planiranu poduku. U ovoj bojni su izvršene tek nužne kadrovske promjene.²⁵ Ustrojavanje zapovjedništva pukovnije i pristožernih postrojbi odvijalo se paralelno s ustrojavanjem pješačkih bojni.²⁶ Uspješan preustroj pješačkih bojni, intenzivna poduka i bojna gađanja bili su jamac uspješnog provođenja borbenih zadaća.²⁷ Topničko-raketni divizijun bio je popunjen samo nužnim brojem pripadnika, dok je većina njih demobilizirana jer su topnička sredstva bila izvan bojišnice, u skladu s odredbama Zagrebačkog sporazuma. Ostale postrojbe su bile popunjene tek nužnim zapovjednim kadrom sa zadaćom pripreme smotriranja i poduke vojnih obveznika koji nisu mobilizirani. Preustroj Odjela logistike i Logističke satnije odgođen je za proljeće 1995. godine.²⁸

4. Jačanje borbene spremnosti

Nakon ustrojavanja i dodatne poduke u 1994. godini nastavilo se s mjerama i aktivnostima u cilju jačanja borbene spremnosti postrojbe, težišno na izobrazbi u pješačkim bojnama.²⁹ Na bojišnici su se, bez obzira na ratne okolnosti, izvodila razna obučavanja i uvježbavanja hrvatskih branitelja, kako za izvršavanje postojećih zadaća u obrani, tako i onih nadolazećih u napadnim djelovanjima.³⁰ Međutim, zbog pojačanih aktivnosti povećao se broj zahtjeva za demobilizacijom zbog čega je ustrojena Komisija za demobilizaciju vojnih obveznika³¹ po kojoj je trebalo učiniti pravodobnu zamjenu kako bi se osigurao neometan rad i izvršavanje svakodnevnih zadaća. Posebna se pozornost davala manevarskoj sposobnosti postrojbe, bojnim gađanjima i spremnosti za brzu demobilizaciju.³² Topničko-raketni divizijun, kao glavna snaga paljbene potpore, u veljači 1995. organizirao je vježbu s bojnim gađanjem s pripadnicima divizijuna i pripadnicima minobacačkih bitnica minobacača 120 mm pješačkih bojni. Kako je većina njih bila demobilizirana trebalo ih je privremeno mobilizirati na razdoblje od dva tjedna. Dovoljno daleko od crte bojišnice, na poligonu Zečevo održana je poduka i bojno gađanje.

Ta je zadaća izvršena uspješno te je bila dokaz njihove spremnosti za borbene zadaće u slučaju mobilizacije.³³

25 Prema izjavi Jose Šarlije 14. 6. 2020., on je preuzeo dužnost zapovjednika 2. pb krajem listopada 1994., a stanje u bojni je bilo dobro zahvaljujući prethodnom zapovjedniku Mili Rončeviću.

26 SVA MORH, 134. domobranska pukovnja, Odsjek za ustroj i personalne poslove, Spisak zapovjedništva 134. dp i zapovjednika podređenih postrojbi te njihovih zamjenika, Klasa: 801-01/94-01, Ur. broj: 8286-02-94-1533 od 8. 11. 1994.: Josip Čerina, zapovjednik pukovnije, Denis Brzić, načelnik stožera, Mile Rončević, pomoćnik načelnika stožera za operativno-planske poslove, Milan Perin, načelnik topništva, Ante Bobić, načelnik inženjerije, Slave Parać, načelnik za vezu, Ivan Marinović, načelnik za atomsko-biološko-kemijsku obranu, Pere Zelić, pomoćnik zapovjednika za sigurnosno-izvještajnu službu, Boris Gotovina, pomoćnik zapovjednika za političku djelatnost, Merica Ivić, pomoćnica zapovjednika za ustroj i personalne poslove, Zlatko Barešić, pomoćnik zapovjednika za logistiku, Nebojša Rudić, načelnik tehničke struke, Ivan Lacman, načelnik opskrbe struke, Duško Kardum, načelnik zdravstvene struke, Marijan Stojanov, načelnik prometne struke, Marjetka Sekavčnik, načelnica financijske struke, Željko Erak, zapovjednik ureda zapovjedništva, Ivica Kapitanović Šulc, zapovjednik 1. pb, Damir Morožin, zamjenik zapovjednika 1. pb, Joso Šarlija, zapovjednik 2. pb, Anđelko Vrkić, zamjenik zapovjednika 2. pb, Željko Ušljebrka, zapovjednik 3. pb, Ante Perica, zamjenik zapovjednika 3. pb, Davor Bačić, zapovjednik topničko-raketnog divizijuna, Vlado Majica, zamjenik zapovjednika topničko-raketnog divizijuna, Goran Mikecin, zapovjednik izvidničkog voda, Željko Nimac, zapovjednik voda protuzračne obrane, Ivica Smoljan, zapovjednik inženjerijskog voda i Eduard Lukin, zapovjednik voda veze.

27 SVA MORH, 134. domobranska pukovnja, Izvješće o bojnoj spremnosti upućeno zapovjedniku ZP Split, Klasa: 803-01/95-06/02, Ur. broj: 8286-01-95-19 od 15. 3. 1995.

28 SVA MORH, 134. domobranska pukovnja, Zapisnik sa sastanka o kadrovskoj problematici logistike pukovnije, Klasa: 803-02/95-06/02, Ur. broj: 8286-03-95-21 od 26. 5. 1995., otkriva značajne kadrovske promjene u Odjelu logistike i Logističkoj satniji. Prijedlog promjena odnosio se na sve načelnike struka osim načelnika zdravstvene struke natporučnika Duška Karduma, dr. med., koji je na tu dužnost imenovan po zapovijedi zapovjednika 134. dp, Klasa: 8/94-01/01, Ur. broj: 8286-01-94-1438 od 9. 10. 1994. Novim pomoćnikom zapovjednika za logistiku imenovan je Denis Brzić umjesto dotadašnjeg Zlatka Barešića koji je raspoređen na mjesto savjetnika za logistiku.

29 SVA MORH, 134. domobranska pukovnja, Plan izobrazbe pješaštva za mjesec siječanj 1995., Klasa: 803-04/95-02/01, Ur. broj: 8286-01-95-1 od 5. 1. 1995.

30 Rončević, 2019: 173.

31 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, Klasa: 8/95-01/01, Ur. broj: 8286-07-95-13 od 20. 2. 1995.

32 SVA MORH, 134. domobranska pukovnja, Planirane težišne zadaće za mjesec ožujak 1995., Klasa: 813-01/95-01/01, Ur. broj: 8286-01-95-10 od 23. 2. 1995.; 134. domobranska pukovnja, Izvršene planirane zadaće za mjesec ožujak 1995., Klasa: 803-02/95-06/02, Ur. broj: 8286-03-95-12 od 23. 23. 1995.

33 Čerina, 2004: 21.

Poučeni dotadašnjim naučenim lekcijama, pristupilo se odabiru pripadnika za interventne snage na dragovoljnom načelu. Tako je ustrojena interventna satnija na razini pukovnije, popunjena ljudstvom uglavnom mlađe dobi. Napravljen je plan i program dvadesetodnevne poduke na vježbalištu Jadrtovac. Poduka je završila metodska-pokaznom vježbom s bojnim gađanjem na temu *Interventna skupina u napadu ojačana tenkovima*. Na vježbi su bili prisutni svi zapovjednici bojni, satnija i pristožernih postrojbi.³⁴ U svrhu podizanja razine mobilizacijske spremnosti, u travnju 1995. provedena su smotriranja vojnih obveznika na ratnom rasporedu vodova za paljbenu potporu u pješačkim satnijama te višednevna poduka s bojnim gađanjem na poligonu Jadrtovac. Po istom modelu, početkom srpnja 1995. provedeno je smotriranje i poduka vojnih obveznika s ratnog rasporeda protuoklopne bitnice za višednevnu vojnu vježbu, kojima su pridodani protuoklopni vodovi iz pješačkih bojni radi zajedničke poduke i bojnog gađanja.³⁵ U svrhu održavanja postignute razine borbene spremnosti interventnih snaga i dopunske obuke s ostalim postrojbama, na zapovijed zapovjednika pukovnije Josipa Čerine pristupilo se izgradnji taborišta na jugoistočnoj strani Vranskog jezera. Tu zadaću dobio je načelnik inženjerije Ante Bobić. Radovi su završeni krajem lipnja 1995., a taborište je dobilo naziv *Jezero*.³⁶ Osim poduke, taborište je bilo namijenjeno za smještaj interventnih snaga jer se nalazilo na sredini područja odgovornosti pukovnije.

Unatoč tome što se radilo o vojnim obveznicima, jačanje tjelesne spremnosti kroz vježbe postalo je svakodnevnom aktivnošću.³⁷ Organizirala su se sportska natjecanja, što je snažno utjecalo na razvoj zdravih odnosa, a sve to u cilju jačanja pripadnosti postrojbi i doprinosa timskom radu.³⁸ Osim toga, jačanju zajedništva u postrojbi pridonosilo je i dušobrižništvo za koje je bio zadužen kapelan fra Joakim Gregov.³⁹ „Na svim razinama vođenja i zapovijedanja, u uvjetima zadanog načina rada i stege, razmatrana je i motivacija. Upućivane su pohvale i dodjeljivane nagrade zaslužnima, kao i upozorenja onima koji svoje zadaće ne bi izvršavali primjerno, tj. u skladu s prilikama i mogućnostima. Kada upozorenje ne bi imalo učinka, uslijedile bi stegovne mjere u skladu s vojničkim propisima. Jasno je bilo da se neće postići veća razina borbene spremnosti bez velikog napora i odricanja svakog pripadnika postrojbe.“⁴⁰

5. Bobene aktivnosti

5.1. Biogradsko-stankovačka bojišnica 1994. - 1995.

Područje odgovornosti 134. domobranske pukovnije (bez 2. pb) bilo je područje koje su do njenog ustrojavanja držale 53. db i 55. db, a odnosilo se na crtu razdvajanja snaga: Raštane Gornje – Tinj – Sikovo – Jankolovica – Vrana – Radašinovci – Dobra Voda – Pristeg – Budak – Stankovci – Bila Vlaka – Velim. Sustav obrane odnosio se na držanje otpornih točaka, odnosno punktova snagama jakosti dvije pješačke satnije. Radi održavanja borbene spremnosti, po jedna satnija unutar pješačke bojne bila je angažirana na položajima, jedna na dodatnoj poduci i jedna na odmoru. Položaji za obranu bili su na istaknutim točkama, na kojima su službu obavljale desetine, dok je u obližnjem „stacionaru“ bila glavnina skupine za obranu tog položaja. Takav način angažiranja snaga omogućio je da se provodi dodatna poduka.⁴¹ Međutim, teško kršenje Zagrebačkog sporazuma dogodilo se 8. rujna 1994. kada je neprijateljska izvidničko-diverzantska

34 Rončević, 2019: 174.

35 Čerina, 2004: 23.

36 Rončević, 2019: 174.

37 Ušljebrka, 2019: 175.

38 Prema izjavi Borisa Ercega 10. 6. 2020., organizirana su i provedena brojna sportska natjecanja: malonogometni turnir, rukometni turnir, turnir u boćanju, natjecanje u streljaštvu te ekipni odlasci na natjecanja izvan pukovnije. Najveći uspjeh sportskih natjecanja postignut je na malonogometnom turniru Zbornog područja Split u svibnju 1995. kada je ekipa 134. domobranske pukovnije osvojila prvo mjesto.

39 SVA MORH, 134. domobranska pukovnja, Izvješće o radu vojnog dušobrižnika fra Joakima Gregova, Klasa: 803-05/95-01/01, Ur. broj: 8286-08/01-95-55 od 22. 6. 1995.

40 Čerina, 2004: 23.

41 Čerina, 2004: 25.

skupina iz zasjede ubila dvojicu pripadnika 3. pb, Tomislava Karduma (Markovog) i Šimu Džepinu (Josinog)⁴² u području Ljut, na cesti neposredno prije sela Bila Vlaka iz smjera Stankovaca. Nakon tog događaja, pojas uz cestu Stankovci – Bila Vlaka, širine oko pedeset metara, očišćen je od raslinja i šume te su postavljeni zakloni i minsko polje⁴³ u dometu pješačkog naoružanja. U naseljima Tinj i Pristeg, koja su se nalazila unutar zone razdvajanja snaga, stalno su bili nazočni naoružani pripadnici postrojbe u civilu, uglavnom mještani tih naselja, snage jakosti pješačkog voda. Iako se doimalo da je stanje mirno, opasnost od gubitaka u ljudstvu bila je prisutna.⁴⁴

U razdoblju nakon toga stanje u području odgovornosti 134. dp bilo je mirno ako se zanemari povremeno otvaranje pješačke paljbe. Provodile su se obrambene aktivnosti na crti razdvajanja snaga u stalnoj spremnosti za aktiviranje bojišnice. Takav način angažiranja postrojbe na crti razdvajanja snaga omogućio je sustavno jačanje borbene spremnosti. Organiziranost u provedbi dobivenih zadaća postala je temeljnim obilježjem života i rada, jer uvijek se znalo tko, što, gdje, kada i u koju svrhu radi.⁴⁵

Na biogradsko-stankovačkoj bojišnici 134. domobranskoj pukovnici bila je suprotstavljena 3. pješačka brigada 7. korpusa Srpske vojske Krajine (SVK). Tu brigadu činili su iskusni vojnici koji su bili pripadnici 92. motorizirane i 2. pješačke brigade.⁴⁶ U svom sastavu je imala tri pješačke bojne, topnički divizion, satniju tenkova i pristožerne postrojbe. Ustrojstvenom je knjigom predviđena bila popuna brigade s 2266 pripadnika, međutim do tog broja nikad nije bila popunjena.⁴⁷ Brojno stanje 3. pješačke brigade na dan 18. travnja 1994. iznosilo je 1424 pripadnika: 72 oficira, 129 podoficira i 1223 vojnika.⁴⁸ Obrambene položaje su imali na kotama duž crte razdvajanja: Gubavica – Lišane Tinjske – Trojan – Stabanj – Petrim – Ljubčen – Miranje Donje – Ceranje Donje – Pristeg – Ceranje Gornje – Kolarina – Stražbenica – Gradina – Gromile – Prović. Zapovjedno mjesto brigade i centar veze su im bili u središnjem dijelu grada Benkovca, a izdvojeno zapovjedno mjesto brigade bilo je na izlazu iz naselja Šopot prema Podlugu.⁴⁹ Sve položaje koje su pobunjenici uspostavili na početku rata, nikada nisu napustili. Znali su da gubitak bilo kojeg položaja može ugroziti šire područje.⁵⁰

5.2. Sudjelovanje u operaciji *Oluja*

Spremnost postrojbe za napadna borbena djelovanja provjerena je i potvrđena kroz vojne vježbe i bojna gađanja te stožerne trenaje.⁵¹ Operativni plan djelovanja je usuglašen na stožernom trenaju Operativne grupe Zadar održanom u lipnju 1995. na zapovjednom mjestu 112. brigade u Posedarju. Izvodi iz plana su pripremljeni pojedinačno za svaku postrojbu za „dan D“.⁵² Ratna zadaća 134. domobranske pukovnije je uklopljena u operaciju širih razmjera koja je kasnije dobila naziv *Oluja*, a odnosila se na izvođenje aktivne obrane u području odgovornosti radi vezivanja snaga 3. pješačke brigade SVK i snaga potpore na benkovačkom području. Preduvjet za izvršenje borbene zadaće bila je domobilizacija postrojbe. U večernjim satima 29. srpnja 1995. u postrojbu

42 Isto.

43 HCR MUP, Minsko-eksplozivna zapreka br. 5477 (20 mina PROM-1), Potvrda o razminiranju, klasa: 213-04/18-01/64, ur. br. 511-01-357-19-61 od 8. 7. 2019., 19.

44 U dokumentu Ministarstva hrvatskih branitelja, Popis poginulih hrvatskih branitelja Domovinskog rata u Zadarskoj županiji, Klasa: 008/01/19-01/7, Urbroj: 522-02/4-19-2 od 30. 7. 2019., poginuli pripadnici 134. domobranske pukovnije prije vojno-redarstvene operacije Oluja: Šime Džepina, Tomislav Kardum, Frane Knežević i Tomislav Nakić.

45 Čerina, 2004: 29.

46 Radoš, 2019: 39.

47 Čerina, 2019: 85.

48 Kaleb, 2004: 255.

49 Čerina, 2019: 85.

50 Čerina, 2004: 31.

51 Primjerice, 7. veljače 1995. odrađen je stožerni trenaj naziva *Zima 95*, a nakon uručivanja taktičkih zadaća za podređene postrojbe uslijedila je simulacija stvarnog stanja po aktiviranju borbenih djelovanja. Pristizala su borbena izvješća, izdane su pripremne zapovijedi, zapovijed za napadna djelovanja, zapovijed za protunapad i drugi dokumenti. Oni se nalaze u SVA MORH, Fond 134. domobranska pukovnja.

52 Bobena zadaća je razrađena u Zapovjedništvu 134. dp u Biogradu n/M te su se napravili izvodi za sve podređene postrojbe pozivom na Zapovijed zapovjednika Zbornog područja Split, kl. 8/95-01/01, ur. br. 1080-01-95-75/4 od 6. 5. 1995., o pripravnosti za borbena djelovanja, a cjelovita Zapovijed zapovjednika 134. domobranske pukovnije za napad je urudžbirana pod kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-486 s danom 4. 8. 1995.

je stigla pismena zapovijed o domobilizaciji postrojbe do punog brojnog stanja. Tijekom noći su se uručivali pozivi, a odaziv je bio odličan.⁵³ Prostor za smještaj ljudstva unaprijed je bio isplaniran u smještajnim jedinicama hotela „Ina“ i „Gradis“ u Biogradu na Moru.⁵⁴ Budući da je postrojba bila domobilizirana do punog brojnog stanja, u spremnosti za aktivnu obranu, napisana je nova zapovijed za obranu prema kojoj su uspostavljeni obrambeni položaji na crti: Viterinci – Raštane – Glavni kanal – Baturi – Jankolovica – Kameni most – Sokoluša – Mali Umac – Krklješi – Plješevica – Dobra Voda – Malovan – Bila Vlaka – kota 198 te je u spremnosti na dati signal trebalo zaposjesti crtu: Viterinci – Jurjevići – Glavni kanal – Jankolovica – Kameni most – Debeljak – Markovac – Veliki Umci – Veliki Bak – tt. 211 Golo brdo – tt. 264 Zmijevača – Pristeg – tt. 193 Umac – Malovan – Čučkovicica – tt. 212 Umci – kota 198 i s iste osigurati potpuni nadzor prostora, spriječiti bilo kakvo iznenađenje na samoj crti i po dubini nanoseći neprijatelju gubitke u ljudstvu te stvoriti uvjete za protunapad.⁵⁵ U iščekivanju rezultata pregovora s predstavnicima pobunjenih Srba o mirnoj reintegraciji okupiranih područja, postrojbe ZP-a Split stavljene su u povišeni stupanj borbene spremnosti.⁵⁶ U skladu s time, ojačani su svi položaji ljudstvom i sredstvima koja nisu bila pod nadzorom.⁵⁷ Na izvanrednom sastanku sa zapovjednicima postrojbi Operativne grupe (OG) Zadar održanom 3. kolovoza 1995., zapovjednik 134. dp Josip Čerina dobio je usmenu zapovijed od zapovjednika ZP-a Split generala Ante Gotovine o spremnosti za izvođenje borbenih djelovanja. U skladu s time napisana je pripremna zapovijed koja se odnosila na neposredne aktivnosti u vezi s izvođenjem borbenih djelovanja.⁵⁸ Zadaća 134. domobranske pukovnije, koja je bila u sastavu OG Zadar, u vojno-redarstvenoj operaciji *Oluja* bila je da nakon uspostave položaja u području razdvajanja snaga otpočne napadna borbena djelovanja s ciljem ovladavanja središnjom Bukovicom, zaobilazeći grad Benkovac, a da nakon dostizanja zadane crte pristupi pretresu terena u području odgovornosti.⁵⁹ Tijekom noći 3./4. kolovoza 1995. uspostavljen je puni borbeni raspored te je oživljen sustav veze.⁶⁰ Početak borbenih aktivnosti označilo je djelovanje dalekometnog topništva pod zapovijedanjem Operativne grupe Zadar. Hrvatske snage su u 5.10 sati započele borbena djelovanja u smjeru grada Benkovca i istaknutih crta obrane brigade. Najprije se oglasilo dalekometno topništvo. Na temelju bljeska topničke paljbe utvrdili su da topništvo djeluje iz smjera Debeljaka u općini Sukošan te se nastavilo topničko djelovanje do 8.00 sati po prednjoj crti obrane brigade.⁶¹ Na biogradsko-stankovačkoj bojišnici klasične topničke pripreme za napadna djelovanja nije bilo jer se čekalo uspostavljanje borbenih položaja u naseljima Tinj i Pristeg. Topništvo 134. dp je otpočelo svoje djelovanje oko 9 sati djelovanjem po neprijateljskim položajima na prednjoj crti obrane vodeći računa o utrošku streljiva.⁶² Prijepodne je obilježilo topničko djelovanje i početni uspjesi 134. domobranske pukovnije na smjerovima Raštane – Polača i Pristeg – Miranje. Unatoč naporima da se zauzmu kote Mijovac, Stražbenica i Gradina, značajnijeg uspjeha na bojišnici tijekom prijepodneva nije bilo zbog stalnog neprijateljskog djelovanja iz protuzrakoplovnih strojnica i tenkova s dominantnih položaja.⁶³ Uz topničku potporu pokušalo se ovladati brdom Mijovac kod sela Pristeg i prostorom Stražbenica kod sela Kolarina. Međutim, zbog otpora neprijateljskih snaga i minskih polja odustalo se od napadnog djelovanja, ali se dio snaga upućenih prema Stražbenici preusmjerava prema brdu Gradina te im oko 22 sata „jurišom“ uspijeva zauzimanje ove važne kote.⁶⁴ Bio je to veliki uspjeh 3. pb 134. domobranske pukovnije, a s uspostavljenih položaja omogućen je paljbeni nadzor prometnice Benkovac –

53 Čerina, 2004: 33.

54 Prema izjavi Denisa Brzića 18. 8. 2020., mobilizirani pripadnici postrojbe bili su zadovoljni organizacijom prihvata i smještaja.

55 SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp, Zapovijed za obranu, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-477 od 31. 7. 1995.

56 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika Zbornog područja Split, klasa: 8/95-01/01, ur. br. 1080-01-95-143 od 30. 7. 1995.

57 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-476 od 31. 7. 1995.

58 SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp, Zapovijed, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-485 od 3. 8. 1995.

59 Čerina, 2008: 426.

60 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. domobranske pukovnije za napad, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-486 od 4. 8. 1995.

61 HR-HMDCDR, Izvješće zapovjednika 92. motorizirane brigade 7. korpusu SVK i Glavnom štabu SVK o borbenim djelovanjima brigade za razdoblje od 4. do 10. 8. 1995., od 25. 8. 1995.

62 Prema izjavi Merfija Brzića 22. 8. 2020.

63 Čerina, 2019: 86.

64 Ušljebrka, 2019: 176.

Bribirske Mostine i bolje motrenje neprijateljskih aktivnosti.⁶⁵

Na temelju prikupljenih podataka o neprijateljskim snagama došlo se do zaključka da je neprijatelj ostavio samo manje naoružane skupine u borbenom dodiru.⁶⁶ Svoje je obrambene položaje čvrsto držala 3. pješačka brigada SVK sve do kasnih večernjih sati, ali se u drugom dijelu noći kompletna povukla prema selu Ervenik.⁶⁷ Planska evakuacija civilnog stanovništva⁶⁸ pretvorila se u stihiju kojoj su se pridružili i pripadnici 3. pješačke brigade 7. korpusa Srpske vojske Krajine.⁶⁹ Slabiji otpor neprijatelja omogućio je pregrupiranje snaga na bojišnici te energičnije napredovanje na pomoćnim smjerovima djelovanja: Tinj – Polača, Vrana – Gornje Miranje i Pristeg – Gornje Miranje. Tijekom prijepodnevnih sati 5. kolovoza 1995. oslobođeni su Gornje Ceranje, Donje i Gornje Miranje te Lišane Tinjske. Nakon ovog uspjeha preraspoređene snage su nastavile prema Polači i Podlugu.⁷⁰ Zatim se u popodnevnim satima, uz sve mjere opreza, nastavilo s napredovanjem prema Benkovcu zajedno s pristiglim pripadnicima izvidničke satnije ZP-a Split, 3. satnije 72. bojne Vojne policije i nekolicinom dragovoljaca iz Pakoštana, iako je grad Benkovac bio izvan zone odgovornosti 134. domobranske pukovnije.⁷¹ „Žudnja da vide svoj grad bila je jača od zapovijedi. Nerealno je bilo očekivati da će se moći zaustaviti ispred Benkovca.“⁷² Pripadnici 134. domobranske pukovnije smjestili su se u Vatrogasni dom na rubnom dijelu grada kako bi ondje prenoćili.⁷³ Sutradan ujutro pristupilo se daljnjem napredovanju na smjeru Benkovac – Lisičić – Bjelina – Parčići. Tijekom prijepodneva 1. pb izbila je u područje Parčića te osigurala dolazak ostalih postrojbi pukovnije. Oko 15 sati zapovjednik 134. dp Josip Čerina sastao se sa zapovjednikom 1. pješačke bojne Ivicom Kapitanovićem Šulcom te mu izdao zadaću da ostavi jednu pješačku satniju u s. Parčići i pješački vod u selu Macure radi bočnog osiguranja, a ostatak bojne prikupi te razmjesti u području sela Kolašac kao pričuvu pukovnije.⁷⁴ Na raskrižju putova kod sela Parčići dočekao je nastupnu kolonu 3. pb, a po dolasku iste dao je zadaću zapovjedniku bojne Željku Ušljebrki da formira bojnu skupinu jačine pješačkog voda radi izviđanja smjera kretanja selo Kolašac – Biovičino Selo – selo Ervenik, da se zaustave u selu Obruč i uspostave osmatračnicu na tt. 300. Ako sve bude u redu, bojnu bi trebalo razmjestiti u području Biovičina Sela. Po saznanju da je glavina topničko-raketnog divizijuna pristigla u područje Bjeline oni su dobili zadaću za nastavak hodnje i zaposjedanja paljbenih položaja u širem području Biovičina Sela. Do 18.00 sati uspostavljeno je izdvojeno zapovjedno mjesto 134. domobranske pukovnije u Biovičinu Selu.⁷⁵ Topničko-raketni divizijun, kojim je zapovijedao Davor Bačić, dobio je zadaću da uspostavi paljbeni položaj ponad sela Kolašac. Izdvojeno zapovjedno mjesto pukovnije uspostavljeno je u osnovnoj školi u Biovičinu Selu.⁷⁶ Te večeri u Biovičinu Selu prilikom izviđanja terena smrtno je stradao Ivica Pešut, pripadnik 3. pješačke bojne. Bio je dragovoljac Domovinskog rata, dobrovoljac u napadnim djelovanjima prema Stražbenici i Gradini, zasigurno jedan od najboljih pripadnika bojne.⁷⁷

Uspostavljena je obrana na crti Zamištak – Masnikose s bočnim osiguranjem u zahvatu puta s. Parčići i s. Macure, čime je za ovu postrojbu završila operacija *Oluja*. U ovoj operaciji četvorica pripadnika pukovnije su teško ranjena i dvadesetorica su prošla s lakšim tjelesnim ozljedama, a

65 Čerina, 2019: 87.

66 Čerina, 2008: 427.

67 HR-HMDCDR, Izvješće zapovjednika 92. motorizirane brigade 7. korpusu SVK i Glavnom štabu SVK o borbenim djelovanjima brigade za razdoblje od 4. do 10. 8. 1995., od 25. 8. 1995.

68 HR-HMDCDR, Odluka o evakuaciji broj: 2-3113-1/95 od 4. 8. 1995. koju je donio Vrhovni savjet obrane u 16.45 te je dostavljena oko 19.00 sati svim postrojbama 7. korpusa Srpske vojske Krajine.

69 Sekulić, 2001: 197.

70 Čerina, 2008: 427.

71 Intervju s Denisom Brzićem, 18. 8. 2020.

72 Čerina, 2008: 428.

73 SVA MORH: Usmena zapovijed je zavedena u Ratni dnevnik 134. domobranske pukovnije za dan 5. kolovoza 1995., u vezi s normalizacijom javnog reda i mira u gradu Benkovcu koji su te noći bili izvan kontrole nakon dolaska ostalih postrojbi Operativne grupe Zadar. Za organizaciju i provedbu ove zadaće određen je bio načelnik Stožera pukovnije Denis Brzić, koji je osim toga dobio i zadaću pomoći zapovjedniku 1. pješačke bojne u formiranju nastupne kolone za napredovanje u jutarnjim satima smjerom Benkovac – Lisičić – Parčići.

74 SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp: Opće izvješće po izvršavanju bojne zadaće, kl. 803-02/95-06/02, ur. br. 8286-01-95-71 od 23. 8. 1995.

75 Isto.

76 Isto.

77 Ušljebrka, 2019: 176.

jedan je poginuo u Biovičinu Selu 6. kolovoza 1995. prilikom izviđanja terena.⁷⁸ Budući da su borbene aktivnosti završile, pristupilo se nadzoru svih postrojbi 8. kolovoza 1995. od strane dva tima iz zapovjedništva pukovnije,⁷⁹ kako bi se prikupile informacije o trenutnom stanju i donijele odluke za daljnje postupanje. Među prvim odlukama je bila ona o potrebi organiziranog odmora postrojbi. Na odmor je prva upućena 1. pb u trajanju od tri dana.⁸⁰ Novi položaji su uspostavljeni od Kaštel Žegarskog do sela Ervenik, a za tu zadaću je bila zadužena 3. pješačka bojna.⁸¹ Zbog velike prostorne odgovornosti u operaciji *Oluja* i netom nakon toga, 134. domobranska pukovnija vodila je posebnu pažnju o načinu prikupljanja i evidencije vojne opreme i naoružanja. Na prikupljanju ratnog plijena radila je unaprijed određena komisija.⁸² Obveza je bila izraditi popis vojne opreme i naoružanja te je propisan postupak prezaduživanja motornih vozila.⁸³ U vezi s time, poslano je detaljno izvješće o prikupljenoj napuštenoj vojnoj opremi i naoružanju prema Zapovjedništvu ZP-a Split prema kojem se, između ostalog, navodi da je prikupljeno 7 haubica, 8 topova, 14 minobacača, 17 protuzrakoplovnih topova, 36 vojnih motornih vozila i više od 5000 komada različitog topničkog streljiva.⁸⁴

5.3. Ostale borbene aktivnosti

Nakon operacije *Oluja* područje razmještaja 134. domobranske pukovnije odnosilo se na šire područje Kaštela Žegarskog. U sastav pukovnije vratila se 2. pb kojom je zapovijedao Joso Šarlija. Zapovjedno mjesto pukovnije uspostavljeno je 9. kolovoza 1995. u osnovnoj školi u Kaštelu Žegarskom. Logistika je izmještena iz Biograda n/M u Benkovačko Selo umjesto u vojarnu Benkovac koja je tada dodijeljena 307. logističkoj bazi Zadar. Dana 14. kolovoza 1995. postrojba je dobila zadaću pretresa oslobođenog područja u zoni lijevo: Cerovačke pećine (isključno) – tt. 683 Rujevac – tt. 2208 Veliko sedlo – selo Dabašnica (uključeno) i desno: tt. 821 Vodice – tt. 1207 Maglaj sa zadaćom pretresa do crte selo Dabašnica – Reljić – tt. 855 po posebnom planu. Zadaću je izvršila 1. pb ojačana protuoklopnom bitnicom u roku od dva dana.⁸⁵ U isto vrijeme 2. pb je dobila zadaću osiguranja pontonskog mosta u Maslenici, hidrocentrale i vodovodne postaje u Muškovicima, radova na osposobljavanju pruge za željeznički promet na dionici Gračac – Knin, ispomoći 307. logističkoj bazi Zadar, te zadaću pripreme taborišta za postrojbe 134. dp u području Benkovačko Selo.⁸⁶ Dana 16. kolovoza 1995., 3. pb dobila je zadaću uputiti konačarsku izvidnicu u područje Velika Popina radi spremnosti postrojbe za nadolazeće zadaće.⁸⁷

Ponovno angažiranje 134. dp na bojišnici počinje 17. kolovoza 1995. kada je dobila zadaću uspostave obrane u području odgovornosti ponad Srba, lijevo: Pogledalo – rijeka Una i desno: Grubarski Naslon – Runjevica – Orlova greda.

78 SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp: Opće izvješće po izvršavanju bojne zadaće, kl. 803-02/95-06/02, ur. br. 8286-01-95-71 od 23. 8. 1995.

79 SVA MORH, Dnevno operativno izvješće upućeno u Operativni centar ZP Split – IZM Zadar, kl. 803-02/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-454 od 5. 8. 1995.

80 SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp: Zapovijed za organiziran odmor 1.pb, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-492 od 8. 8. 1995. godine. Za kontrolu provedbe ove zapovijedi i praćenje kolone određen je djelatnik Sigurnosno-izvještajne službe Pero Zelić i operativni časnik Željko Kadija. U točki 4. je navedeno: „Prijevoz postrojbe na odmor vršiti organizirano, u koloni, izbjegavajući naseljena mjesta, osim gdje je to neophodno, a potpuno zabranjujem zaustavljanje u naseljenim mjestima, te prolazak kroz grad Benkovac.“

81 SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp: Opće izvješće po izvršavanju bojne zadaće, kl. 803-02/95-06/02, ur. br. 8286-01-95-71 od 23. 8. 1995.

82 SVA MORH, Zapovijedi zapovjednika 134. dp za prikupljanje i čuvanje ratnog plijena, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-484 od 2. 8. 1995.

83 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-490 od 7. 8. 1995.

84 SVA MORH, Zapovjedništvo 134. dp: Izvješće o prikupljenom ratnom plijenu, kl. 803-02/95-06/02, ur. br. 8286-01-95-70 od 21. 8. 1995.

85 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-503 od 14. 8. 1995. Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-504 od 14. 8. 1995.

86 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-506 od 14. 8. 1995. i Dopuna zapovijedi, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-508 od 15. 8. 1995 te Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-507 od 14. 8. 1995.

87 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-507 od 14. 8. 1995.

Obrambeni položaji su bili uz kanjon rijeke Unac radi osiguranja boka Operativne grupe Zapad. Izdvojeno zapovjedno mjesto pukovnije bilo je u Donjoj Suvaji. Izvršenju ove zadaće pristupila je 3. pješačka bojna ojačana topništvom i izvidničkim vodom. Unatoč stalnom djelovanju neprijateljeva topništva, neizgrađenosti putova do položaja i lošim vremenskim uvjetima zadaća je izvršena u zadanom roku.⁸⁸ Uspostavljene položaje 3. pb je predala 1. pb 23. kolovoza 1995. radi odlaska na odmor u trajanju od pet dana.⁸⁹ Zapovjedno mjesto pukovnije se nalazilo u selu Donja Suvaja. Pričuva je bila u selu Velike Popine.⁹⁰ Ostatak postrojbe se nalazio u području Benkovačkog Sela.⁹¹

U operaciji *Maestral* (8. - 15. rujna 1995.) 134. domobranska pukovnija sudjelovala je snagama jakosti pješačke bojne ojačane topničko-raketnim divizijunom i protuoklopnom bitnicom. Početni su položaji bili uz kanjon rijeke Unac koji je na tom dijelu neprohodan, a neprijatelj se utvrdio na suprotnoj strani pa se čekalo razbijanje neprijatelja u području s. Donji Gajevi na smjeru djelovanja 7. domobranske pukovnije.

Prelazak je izvršen 14. rujna 1995., a po formiranju nastupne kolone iz područja Donjih Gajeva krenulo se u pješački napad prema selu Očijevo uz topničku potporu koja je ostala u području Boboljusaca.⁹² Nakon operacije *Maestral*, 27. rujna 1995. godine 134. domobranska pukovnija je dobila novo područje odgovornosti, lijevo: Borik – Miljaruša – Velika Klekovača i desno: Kik – Bobijski vrh – Vršak.⁹³ Odmah se pristupilo uređenju položaja za boravak u najsloženijim vremenskim prilikama, koje su uskoro zavladaše. Na svaki položaj dovezen je kontejner iz sela Bruška. Zapovjedništvo pješaštva i logistika bili su u selu Potoci, a zapovjedno mjesto pukovnije u selu Jasikovac. Na terenu je postrojba boravila po petnaest dana i vršila smjenu sa 142. domobranskom pukovnijom, do 4. prosinca 1995. kada je položaje, zapisnički, predala 1. gardijskoj brigadi Hrvatskog vijeća obrane (HVO).⁹⁴

Već nakon uspješno provedene operacije *Oluja*, planirala se postupna demobilizacija, a to potvrđuje Plan demobilizacije postrojbi usuglašen na sastanku održanom 24. kolovoza 1995. godine.⁹⁵ Brojno stanje postrojbi trebalo je svesti na veličinu koja neće imati utjecaja na borbene aktivnosti postrojbe.⁹⁶ U skladu s dobivenom zadaćom uslijedilo je razvojačenje 1116 pripadnika na dan 31. kolovoza 1995. godine. Zbog smanjenog brojnog stanja ustrojene su dvije namjenske borbene skupine od preostalog pješaštva dok su topničko-raketni divizijun i pristožerne postrojbe nastavili rad sa smanjenim brojem ljudi.

Početak prosinca 1995. uslijedilo je postupno razvojačenje da bi ono do kraja mjeseca bilo svedeno na 123 pripadnika. Dana 20. prosinca 1995. upriličen je skup radi uručivanja pohvala istaknutim pripadnicima postrojbe tijekom izvršavanja borbenih zadaća. Na tom svečanom skupu zapovjednik 134. dp pukovnik Josip Čerina nazočnima se obratio riječima:

„... Zahvaljujem se svim pripadnicima postrojbe, posebno onima koji su ranjeni ili poginuli pri izvršavanju borbenih zadataka. Obvezujemo se čuvati uspomenu na njihovo herojstvo, a na poziv Domovine, zatreba li, ponovo ćemo obući odore Hrvatske vojske.“⁹⁷

U prvoj polovici 1996. došlo je do potpunog razvojačenja 134. domobranske pukovnije te je ostalo samo devet pripadnika i pripadnika ove postrojbe kao djelatna jezgra postrojbe koja će sljedećih godina obavljati administrativne poslove koji su se odnosili na ažuriranje dokumentacije za pripravnost i mobilizaciju, uspostavljanje skladišta ratne materijalne doknade te na smotriranje pričuvnika s ratnog rasporeda i druge zadaće u vezi s mobilizacijskom i borbenom spremnosti postrojbe.⁹⁸

88 Izjava Josipa Čerine, 26. 7. 2020.

89 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-520 od 22. 8. 1995.

90 Čerina, 2008: 429.

91 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika 134. dp, kl. 8/95-01/01, ur. br. 8286-01-95-521 od 22. 8. 1995.

92 Čerina, 2008: 429.

93 Isto.

94 Čerina, 2004: 45.

95 SVA MORH, Zapovjedništvo ZP-a Split, IZM Knin, Poziv na sastanak, Klasa: 80/95-01/01, 1080-01-95-297 od 22. 8. 1995.

96 SVA MORH, VP 8286 Biograd, Izvješće o brojnom stanju 134. dp, Kl. SP 803-02/95-05/01, ur. br. 8286-07-95-12 od 23. 8. 1995., Tiskanica 7/1, Trenutno stanje u postrojbi: 135 časnika, 206 dočasnika, 2137 vojnika, ukupno 2478.

97 „Podjela pohvala i priznanja“, Slobodna Dalmacija, 21. 12. 1995.

98 Prema izjavi Mile Rončevića 20. 8. 2020., takvo stanje ostaje do prosinca 1999. kada se potpuno gasi 134. domobranska pukovnija zbog preustroja Hrvatske vojske.

6. Zaključak

Postrojbu 134. domobransku pukovniciju Hrvatske vojske činili su iskusni branitelji biogradsko-benkovačkog kraja koji su se na početku Domovinskog rata uključili u dragovoljačke postrojbe, a osnivanjem domobranstva u srpnju 1992. većina njih je nastavila ratni put u 53., 54. i 55. domobranskoj bojni, do osnivanja 134. domobranske pukovnije u kojoj su bili do kraja Domovinskog rata. Analiza sadržaja arhivskog gradiva i informacija prikupljenih metodom usmene povijesti je pokazala da su svi važni događaji i procesi ostali zabilježeni. Može se reći kako se radilo o istim hrvatskim braniteljima, ali se mijenjao naziv postrojbi zbog preustroja Hrvatske vojske. Ratni put 134. domobranske pukovnije obuhvaća razdoblje od kolovoza 1994. do lipnja 1996. godine. Razdoblje do srpnja 1995. bilo je obilježeno mjerama i aktivnostima usmjerenima na jačanje borbene spremnosti i manevarsku sposobnost postrojbe. Pripadnici postrojbe sudjelovali su u oslobađanju Ravnih kotara i Bukovice tijekom operacije *Oluja*. Nakon toga 134. domobranska pukovnicija je dobila niz drugih zadaća koje su uspješno izvršene. Njeni pripadnici su aktivno sudjelovali u operaciji *Maestral* i borbenim aktivnostima na planini Klekovača do prosinca 1995. pokazujući pritom svoju manevarsku sposobnost. Demobilizacija postrojbe postupno se provodila od rujna do prosinca 1995., pri čemu se vodilo računa o borbenoj spremnosti za izvršavanje dobivenih zadaća. Do kraja lipnja 1996. demobiliziran je preostali dio pripadnika postrojbe osim djelatne jezgre koja je nastavila s izvršavanjem mirnodopskih zadaća.

7. Literatura

- Barić, N. (2005) *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. - 1995.* Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb.
- Brzić, D., Đinđić, M. i Banić, D. (2019) „Uloga i značaj 53. domobranske bojne Biograd u obrani biogradskog područja 1992. - 1994. godine“, 57-69. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Čerina, J. (2004) *134. domobranska pukovnicija*. Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Podružnica Zadar.
- Čerina, J. (2008) „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, *Društvena istraživanja*, 17 (3), 415-435.
- Čerina, J. (2019) „Doprinos 134. domobranske pukovnije hrvatskoj oslobodilačkoj operaciji ‘Oluja’“, 82-90. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Čulina, M. i Nikitović, D. (2017) *112. brigada od dragovoljačkih odreda do međunarodnog priznanja*. Udruga dragovoljaca i branitelja Domovinskog rata 112. brigade, Zadar.
- Duhović, D. (2019) „7. gardijska brigada ‘Pume’ na stankovačkom bojištu 1993. godine“, 70-75. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Fuzul, M. i Beretin, B. (2019) „112. brigada na stankovačkom bojištu 1993. – 1994.“, 76-81. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Jakić, A. i Paukovic, S. (2019) „Ratni zločini nad civilima počinjeni na benkovačkom području od 1991. do 1993. godine“, 92-100. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Jelić, I. (2005) *Čovjek i rat 90/92*. Hrvatski časnički zbor grada Splita.
- Kaleb, J. (2004) *Zadar u Domovinskom ratu 1994. – 1995.* Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije, Zadar.
- Radoš., I. (2019) „Ustroj i djelovanje oružanih snaga pobunjenih Srba na području Benkovca“, 31-45. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Rončević, M. (2019) „Pripreme 134. domobranske pukovnije za aktivna borbena djelovanja“,

173-174. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Šulj, T. (2019) „Topnički napadi po civilnim ciljevima na primjeru Biograda na Moru“, 115-128. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Ušljebrka, Ž. (2019) „Bitka za Gradinu u operaciji ‘Oluja’“, 175-176. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Sekulić, M. (2001) *Knin je pao u Beogradu*. Orion, Beograd.

Arhivsko gradivo:

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCDR).

Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane Republike Hrvatske (SVA MORH).

Hrvatski centar za razminiranje u Ministarstvu unutarnjih poslova (HCR MUP).

**HRVATSKE
ŽRTVE U
DOMOVINSKOM
RATU ▶▶▶**

Presudna uloga brda Debeljak u obrani biogradskog područja u Domovinskom ratu

Mirko Đinđić¹ i Denis Brzić²

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Autori u radu na temelju autentičnoga svjedočenja ratnih zapovjednika i branitelja, arhivskih dokumenata srpske provenijencije te literature i periodike istražuju slabo poznate ratne operacije na području sela Vrana, odnosno najznačajnije otporne točke brda Debeljak, na kojemu se provodila presudna obrana biogradskog područja. Središnja tema je usmjerena na prikaz borbenih djelovanja i načina obrane odnosno akcije oslobađanja brda Debeljak, prikaz pristupnosti i inženjerijskog uređenja položaja, opremljenosti, morala i snage postrojbi HV-a koje su branile to područje. Gubitkom brda Debeljak došlo bi do raspada obrane u selu Vrana što je srpskim pobunjenicima moglo omogućiti kontrolu Vranskog polja i Jadranske magistrale te prodor u smjeru Pakoštana i Biograda na Moru, što bi u konačnici dovelo do presijecanja Republike Hrvatske na dva dijela.

Ključne riječi: Domovinski rat, biogradsko područje, brdo Debeljak, selo Vrana, 53. db Biograd na Moru.

1. Uvod

Na početku Domovinskog rata bilo je najvažnije ustrojiti kvalitetnu obranu okružja sela Vrana³ koje se nalazi na razmeđi biogradske i benkovačke općine i koje je sa sjevera i sjeverozapada bilo okruženo srpskim pobunjeničkim uporištima, selima Jagodnja Donja, Jagodnja Gornja, Ceranje Donje i Ceranje Gornje. Sa zapadne strane bila su mjesta Stabanj i Kakma te uporišta na zaposjednutim dominantnim uzvisinama kao što su Petrim, Trojan, Mijovac i Ljubčen. Selo Vrana se prostire na više od sedam kilometara dužine i čine ga zaseoci smješteni iznad Vranskog jezera, najviše po padinama okolnih brda koja omeđuju mjesto sa sjeverne strane. S južne strane Vrana je omeđena brdom Crnogorka, koje se proteže od kraja jezera na zapadu cijelom dužinom jezera prema istoku. Zaseoci mjesta Vrana su Balkan, Pećina, Marina, Kneževići, Kuće Sidića, Oton, Biba, Škorići, Kuće Krklješa u kojima je prema popisu stanovništva iz 1991. živio 991 Hrvat i 229 Srba.⁴ Većina srpskog stanovništva sela Vrana je otišla na početku Domovinskog rata i priključila se pobunjeničkoj srpskoj paradržavi dok se samo dvoje pripadnika srpske manjine dragovoljno uključilo u postrojbe Hrvatske vojske.⁵ U težnji za „oslobađanjem“ područja koja nikada nisu bila srpska niti su sa Srbijom imala bilo kakve veze, kako piše *Novi list* 1993., pobunjeni Srbi u Hrvatskoj nimalo nisu tajili da im je posebno bilo stalo do dragulja smještenog uz Vransko jezero.⁶ To je bilo važno jer je među vodećim političarima i vojnim zapovjednicima u „Republici Srpskoj Krajini“ (RSK) prevladalo mišljenje kako je „srpski narod u Krajini pravilno izabrao svoj

1 dr. sc. Mirko Đinđić, satnik HV-a u miru, pomoćnik zapovjednika 53. db za političku djelatnost, umirovljenik.

2 Denis Brzić, umirovljeni bojnik HV-a, zamjenik zapovjednika 53. db i zapovjednik 53. db od 15. 4. 1994. do 18. 8. 1994.

3 <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65379> (posjećeno 31. 5. 2020.); Povijest Vrane: političko, kulturno i privredno značenje Vrane kroz stoljeća (ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović). Institut JAZU, Zadar, 1971.

4 Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1992., 52.

5 Prema iskazu Mladena Rogića iz Vrane, 17. 6. 2020.

6 „Selo Vrana - simbol otpora“, *Novi list*, 10. 3. 1993., 16.

put i da nema perspektive za svoj opstanak ni u kakvoj varijanti hrvatske države⁷, odnosno da je „svaka druga opcija ili alternativa koja zagovara ‘suživot’, ‘specijalni status’ ili autonomiju u ustaškoj Hrvatskoj narodu neprijateljska, neprihvatljiva i zlonamerna“.⁸ Također, izvori srpske provenijencije dalje navode kako je konačni cilj srpske politike „ujedinjenje srpskog naroda“, a borbe ne smiju prestati do „zauzimanja stvarnih etničkih granica u kojima živi srpski narod“, kojemu „nema suživota sa našim neprijateljima“, već je „RSK samo deo ukupne srpske zemlje, kojoj je matica i centar u Beogradu“.⁹ Čak su se hrabрили tijekom rata stihovima „ (...) da je i Bog Srbin a nebesa su naša“.¹⁰

U samim počecima Domovinskog rata prosudba hrvatskih snaga je bila kako treba izvršiti zaposjedanje dominantnih visova koji se prostiru cijelom dužinom sela, a njihovim ovladavanjem bila bi omogućena lakša kontrola i obrana prostora samog sela Vrana i u konačnici biogradskog područja. Raspored brežuljaka i brda imao je svoje prednosti, ali i mane kad je riječ o obrani. Između brda koja su dominirala protezali su se brojni manji putevi i kozje staze koje su bile jako teško branjive od pristupa diverzantskih skupina koje su u više navrata izvršile diverzije na komunikaciji Vrana - Radašinci. Također, prostor Vranskog polja omogućavao je pristup diverzantskim skupinama, posebice noću, koje su ugrožavale i prometnicu Vrana - Pakoštane.

Na početku Domovinskog rata uspostavlja se obrana cijelog biogradskog područja upravo na prostoru zapadno prema selu Stabanj u područje Sokoluše koje se brani na obroncima brežuljka Gradina u području kote 81 - brdo Debeljak tt. 195 - brdo Markovac tt. 135 - brdo Oparića glava tt. 150 - Veliki Umac - Mali Umac tt. 149 - Veliki Bak tt. 220 - Golo Brdo tt. 211 - Zamina tt. 193. U vrijeme uspostave obrane praktično nije bilo pristupnih puteva i staza za navedene otporne točke. Međuprostore su hrvatski branitelji pokrivali zasjedama i patrolama. Ovo selo iz kojeg se pruža prekrasan pogled na Vransko jezero nikad nije okupirano i zapravo je u svim dosadašnjim ratovima bilo svojevrsna granica Istoka i Zapada.

2. Metodologija istraživanja

Cilj rada je analitičkom i komparativnom obradom arhivskog gradiva, literature i periodike prikazati značaj brda Debeljak i njegovu presudnu ulogu u kontekstu ratnih zbivanja u Domovinskom ratu na biogradskom području. Također, i na temelju osobnih sjećanja, autentičnog svjedočanstva, iskaza i zabilješki zapovjednog kadra prikupljene su važne činjenice u svrhu utvrđivanja doprinosa branitelja i postrojbi koje su sudjelovale u ustrajnoj obrani brda Debeljak, mjesta Vrana i cijelog biogradskog područja.

3. Specifičnost presudne uloge brda Debeljak

Brdo Debeljak (tt. 195) smješteno je na sjeverozapadnom području Vrane, ustvari brdo je izvan naseljenog područja samog mjesta Vrana, pa je samim time organizacija obrane brda bila puno složenija i teža u odnosu na ostale visove koji su se branili u području Vrane te su bili puno bliže naseljenom dijelu. Brdo se nalazi na nadmorskoj visini od 195 metara, a za popeti se na brdo s južne strane bilo je potrebno savladati cjelokupnu visinsku razliku uz veliku strminu. Prosječno vrijeme dolaska na otpornu točku s punom ratnom opremom bilo je tridesetak minuta. Stacionar voda koji je branio brdo Debeljak bio je smješten na području Balkana u Golemovim kućama.

7 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj – lipanj 1993.). Pismo Glavnog štaba SVK o hrvatskoj propagandi koja srpskom narodu na Baniji nudi suživot te upozorava da je srpskom narodu potpuno jasno da ni jedna stranka „ni u snu“ ne bi predložila prihvaćanje takve ponude, od 31. siječnja 1993., 89

8 Isto, 222. Izvješće Komande 18. korpusa Glavnog štabu SVK o stanju borbene gotovosti, od 21. veljače 1993., RSK Zonski štab TO Zapadna Slavonija, Okučani, br. 18-117.

9 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 8, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1993.). Zapisnik sa sjednice Oblasnog vijeća SO SBiZS i Zapisnik sa sastanka poslanika SOZS od 19. i 20. ožujka 1993., 213, 223.; Saopštenje za javnost Ratnog Predsjedništva SO Benkovac s predstavnicima Vlade RSK i komandi vojnih jedinica, od 13. veljače 1993., 113.; Program rada novoizabrane Vlade RSK od 20. travnja 1993., 388.

10 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 11, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj - lipanj 1994.), Komanda 18. korpusa, Pov. br. 20-22, 14. 2. 1994., Informacija podčinjenim jedinicama, 143.

Vod je bio udaljen više od 1,5 km od otporne točke brda Debeljak. Brdo Debeljak je bilo uklinjeno u glavne obrambene položaje koje su pobunjeni Srbi uspostavili na reljefno višim točkama te je bilo poluokruženo sa zapada središnjom osmatračnicom srpskih snaga na biogradskoj bojišnici brdom Petrim (tt. 253), zatim na zapadu brdom Barakovača (tt. 212) udaljenim 700 metara od brda Debeljak, sjeverno su bili položaji na brdima Mali Lukovnjak (tt. 181) i Mala Čelinka (tt. 180), a u pozadini srpsko uporište Ljupčen (tt. 205) i na sjeveroistoku brdo Zvirinac (tt. 177) također udaljeno oko 700 metra zračne linije. Takva konfiguracija omogućavala je neometan pristup srpskoj strani do visinske razlike od četrdesetak metara od vrha brda Debeljak, što je onda diverzantskim skupinama omogućavalo gotovo neometano privući se do samog vrha brda. Isto tako srpske snage su prikriveno dolazile na obližnja brda i snajperskom vatrom ugrožavale brdo Debeljak. Hrvatske snage koje su branile brdo Debeljak bile su jačine jedne pješačke desetine, odnosno najviše do 12 vojnika sa zapovjednikom. Brdo se branilo polukružnom upornom obranom u smjeru objekata pobunjenih Srba od zapada prema istoku. Od naoružanja obrambene skupine HV-a su imale na raspolaganju osobno naoružanje s tri borbena kompleta, sredstva za blisku protuoklopnu borbu poput „zolja“, ručnih bacača (RB) i lakih ručnih raketnih bacača. Na položaju je stalno bio i puškomitraljez M53 i protuzrakoplovna strojica Browning 12,7 mm. Snage HV-a bile su dobro obučene za rukovanje naoružanjem koje su imale na brdu, kako osobnim tako i zajedničkim. Jedna desetina iz voda koja se nalazila u stacionaru u Golemovim kućama bila je pričuva. Ostale snage za intervenciju su bile iz satnije u čijem je sastavu bio vod Debeljak. Snage na brdu bile su i pod posebnim psihološkim pritiskom jer su znale da je položaj brda i samo brdo od najveće važnosti ne samo za obranu Vrane, već i za razvoj obrambenih aktivnosti u cijeloj zoni odgovornosti bojni i brigada koje su branile cjelokupno područje. Isto tako, vojnici koji su bili na smjeni na brdu znali su kako za obranu brda u prvom udaru moraju preuzimati najveći rizik za kvalitetnu obranu, jer su bili praktično prepušteni sami sebi iz razloga što je potrebno dosta vremena za pristizanje prve snage za pomoć. Obranu brda Debeljak pomagala je i desetina iz voda Sokoluša koja je jugozapadno branila područje Sokoluše s otpornom točkom na obroncima brda Gradina u razini kote 81 prema polju, a jedna otporna točka se branila na Lateralnom kanalu prema selu Stabanj. Prema istoku obranu s boka osiguravao je vod Markovac s položajem na brdu Markovac (tt. 135) gdje je formirana jedna otporna točka i položaj Oparića glava (tt. 150). Smjene branitelja na brdu Debeljak trajale su 12 sati, odnosno odvijale su se u sumrak i zoru kako bi se izvršile što više prikriveno. Uvjeti boravka na brdu Debeljak sve do svibnja 1993. bili su jako teški zato što do tada nisu postojali ozbiljniji zakloni za obranu i zaštitu od granata i pješačkog naoružanja, protuzrakoplovnih strojica i snajpera kao ni za smještaj gdje bi se vojnici mogli odmarati.¹¹ Najbrojnija i najjača postrojba 7. korpusa Srpske vojske Krajine (SVK) bila je 92. mtbr iz Benkovca, čije je područje odgovornosti u prvom dijelu 1993. bilo poprište snažnih borbi između hrvatskih i srpskih snaga. Ta je postrojba imala i značajne gubitke u ljudstvu i tehnici upravo na području Općine Benkovac. Nasuprot položajima 53. db, osim 92. mtbr bila je i 3. pbr SVK (od veljače 1994.). Uvjeti za obranu na brdu Debeljak također su, osim od djelovanja srpskih snaga, bili ugroženi i od loših vremenskih prilika. No, od 11. ožujka 1993., kad je brdo Debeljak po drugi put osvojeno na jedan dan, Zapovjedništvo 53. domobranske bojne Biograd n/M stavilo je težište na uređenje zaklona, bunkera i skloništa za smještaj ljudstva na brdu Debeljak. Do svibnja 1993. probijen je i put do samog vrha brda koji je omogućio lakše provođenje smjena, dostavu streljiva, dolazak pomoći, saniteta i dr. Sve te aktivnosti uređenja su se provodile pod stalnom topničkom ugrozom ljudi koji su radili na uređenju.

¹¹ Opširnije o oružanim snagama pobunjenih Srba na području Benkovca, koje su između ostaloga imale zadaću organiziranja obrane i borbenih djelovanja u zoni Vrana u: Radoš (2019), „Ustroj i djelovanje oružanih snaga pobunjenih Srba na području Benkovca“ U: Čerina, J. (ur.) 36, 39-41. Usp. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 5, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1992.), Zapovijed Glavnog štaba TO RSK za preustroj teritorijalne obrane i posebnih jedinica u Srpsku vojsku Republike Srpske Krajine. DT br. 947-23/1, Knin, 27. 11. 1992., 436-448. Zbog suočavanja s teškom situacijom na bojištu tijekom operacije Maslenica vodstvo RSK „u cilju stvaranja povoljnijih uslova za RiK na zadarsko-benkovačkom operativnom pravcu“ pristupa 29. siječnja 1993. osnivanju 1. operativne grupe (OG-1) koja je djelovala od siječnja do kolovoza 1993. i kojoj je u tom razdoblju bila podčinjena 92. mtbr. HR-HMDCDR, 8., kut. 2. Komanda 7. korpusa. Naredba, str. pov. br. 30-147, 29. 1. 1993. Sredinom kolovoza 1993. Komanda 92. mtbr preuzima u potpunosti zonu odgovornosti OG-1 kao i ostale postrojbe u ispomoći na tom području. HR-HMDCDR, 8., kut. 46. RSK, GŠ SVK, str. pov. br. 682-1, 14. 8. 1993., Organizacija RiK-a.

Kako je brdo Debeljak bilo uklinjeno s položajima pobunjenih Srba i to poluokruženo s tri strane, pokreti snaga bili su vidljivi kao na dlanu. Svako izlaganje za branitelje je moglo biti kobno.

4. Zadaće postrojbi koje su branile Vranu

Prostor biogradsko-stankovačkog područja branila je 134. brigada HV-a koja je ustrojena 18. listopada 1991. godine.¹² U sastav brigade ulaze 1. bojna 112. brigade HV-a i Samostalna benkovačko-stankovačka bojna. Brigada je imala zadaću na području sela Vrana i na svim dijelovima obrane zaustaviti napadna djelovanja srpskog agresora i to smjerom Miranje – Pakoštane – Kakma – Biograd n/M,¹³ te spriječiti širenje privremeno okupiranog teritorija i intenzivirati izvidničko djelovanje po taktičkoj dubini rasporeda SVK, a diverzantskim akcijama neutralizirati sredstva topničke, minobacačke i raketne potpore. Navedenim je također bilo potrebno ostvariti mogućnost napadnih djelovanja na području odgovornosti. Do sredine srpnja 1992. područje odgovornosti bilo je: Suska – Debeljak (tt. 195) - Oparića glava (tt. 150) - V. Bak (tt. 220) - Golo brdo (tt. 211) - Zmijevača (tt. 264). U početku je u Vrani 134. br HV-a imala vransku satniju iz sastava 1. bojne 112. br HV-a, a do kraja 1991. ustrojena je vranska 3. pješačka bojna 134. br HV-a¹⁴ koja je u svom sastavu imala dvije pješačke satnije, od toga jedna pješačka satnija brani prostor: Lateralni kanal - Sokoluša - Debeljak - Markovac - Oparića glava, a druga pješačka satnija: Veliki Umac - Mali Umac - Veliki Bak - Golo Brdo - Zamina.

Na temelju zapovijedi Sektora Zadar,¹⁵ 30. 1. 1992., za obrambeno-napadna djelovanja u zoni sela Vrana, 3. pješačka bojna 134. br HV-a koja brani prostor Sokoluša - Debeljak - Zamina imala je zadaću u svim zonama rasporeda snaga i u svim smjerovima obrane zaustaviti napadna djelovanja neprijatelja i spriječiti širenje na privremeno okupirani teritorij na smjeru Miranje – Vrana uz izvođenje diverzantskih akcija.

Razmjешtanje mirovnih snaga UNPROFOR-a (eng. United Nations Protection Forces) u zoni odgovornosti 134. br HV-a započelo je potkraj lipnja 1992. godine. Hrvatske snage napuštaju tada brdo Debeljak koje je demilitarizirano i do početka operacije *Gusar* (poznatija kao *Maslenica*) nije bilo vojnih snaga na tom području.

Na temelju zapovijedi Glavnog stožera (GS) HV-a od 7. lipnja 1992. i zapovijedi zapovjednika Sektora Zadar,¹⁶ dolazi do formiranja TG-134 i 53. domobranske bojne Biograd zbog preuzimanja odgovornosti UN-a u UNPA zoni (eng. *United Nations Protected Area - Zaštićena područja Ujedinjenih naroda*) - Sektor Jug tijekom lipnja i potrebe održavanja borbene spremnosti na potrebnoj razini.¹⁷ Na temelju zapovijedi zapovjednika TG-134¹⁸ područje odgovornosti: desno (uključeno) Zamina po dubini s. Drage (uključeno) – lijevo Veterinci (uključeno) – Krmčina preuzela je 53. domobranska bojna Biograd n/M. Domobranska bojna Biograd n/M u području Vrane držala je stalno punktove: Zamina - Umac i međuprostor posebno osiguravala patrolama i zasjedama.

12 Čerina, 2004: 11.

13 Kaleb, 2004a: 7.

14 Vrana nije okupirana zbog dva razloga, navodi izvjestiteljima Novog lista („Selo Vrana - simbol otpora“, 10. 3. 1993., 16) zapovjednik 5. satnije tijekom 1993. Mladen Rogić iz Vrane: „Jedan od razloga je taj što je stanovništvo bilo spremno oduprijeti se i kad je bilo najgore. Drugi je razlog dolazak u selo bivšeg legionara Borisa Prebega (imenovan zapovjednikom 3. bojne od Zapovjedništva 134. br HV-a, nap. aut.) koji je sa svojim obučanim momcima organizirao obranu, pružio na neki način potporu i sigurnost mještanima, što je rezultiralo porastom morala i nevidenom odvažnošću.“ Rogić dalje navodi „da se u početku uslijed nedostatka naoružanja pribjegavalo raznim varkama pa su se tako bojale vodovodne cijevi koje su se nosile na okolna brda kako bi djelovale kao topovi, a vrhunac prevare bilo je stvaranje dojma kako sve vrvi legionarima. Preko radiouređaja se komuniciralo na razne svjetske jezike (engleski, njemački, francuski, španjolski) što je djelovalo tako uvjerljivo da je Radio Knin ‘iz pouzdanih izvora’ saznao da se u Vrani uz ‘ustaše’ bore i ‘belosvetski plaćenici’.“ O Borisu Prebegu i njegovu svjedočanstvu u obrani Vrane vidi: Jurčević, 2017: 45-54.

15 Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane Republike Hrvatske (dalje: SVA MORH). Na temelju zapovijedi zapovjednika Sektora od 30. 1. 1992. Klasa: 8/92-01/28, Ur. br. 512-01-92-1 za 134. br HV-a.

16 SVA MORH, Zapovijed zapovjednika Sektora Zadar, Kl. 8/92-01/214, Ur. br. 3104-01-92-1 od 17. 6. 1992.; Usp. KALEB, 2004: 32.

17 Čerina, 2004: 11-12.

18 SVA MORH, OZS, Kl. 8/01-92-01, Ur. br. 2156-0192-40 od 14. 9. 1992.

Na temelju zapovijedi zapovjednika TG-134¹⁹ o podizanju borbene spremnosti, bojna je izvršavala zadaće po prijašnjoj zapovijedi, a u slučaju napada srpskih snaga smjerom Miranje - Vrana zaposjedala dopunske položaje za obranu: Golo brdo i Debeljak. Također, bojna je bila u spremnosti za mobilizaciju još dijelova postrojbe.

Na temelju zapovijedi zapovjednika Operativne zone (OZ) Split od 19. 11. 1992.,²⁰ zapovjednik 53. db Biograd n/M izdaje zapovijed za obranu i to za 2. pješačku satniju Vrana u zoni odgovornosti: lijevo (uključeno) Smrikovac - desno (uključeno) V. Margaretina - Zamina (tt.193), koja uspostavlja aktivnu obranu zauzimanjem dominantnih kota na području sela Vrana i to: Zamina, Veliki Bak i Veliki Umac, a područje Balkana osigurava držanjem dvaju punktova kod Drčinih kuća i južni predio Sokoluše. Samo selo Vrana se kontrolira patrolama. Punkt Umac na komunikaciji Vrana - Miranje nadzire se zajedno sa snagama Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) RH. Svaku od otpornih točaka osigurava snagama jačine jednog voda, dok otpornu točku Veliki Bak osigurava s dvije desetine.

Od početka operacije *Gusar (Maslenica)*, na temelju usmene zapovijedi načelnika GS HV-a generala Janka Bobetka na sastanku sa zapovjednicima postrojbi 21. siječnja 1993. zapovjednik 53. domobranske bojne Biograd n/M Darko Banić dobiva zapovijed o provođenju aktivne obrane u zoni odgovornosti bojne i zaposjedanju brda Debeljak koje se nalazilo u zoni razdvajanja pod nadzorom snaga UN-a.²¹

U skladu s dobivenom zapovijedi, u noćnim satima 21. siječnja 2. satnija 53. domobranske bojne Biograd n/M zaposjela je položaj na brdu Debeljak ne znajući da srpske snage raspolažu s podacima o tome da se hrvatske snage „(...) u rejonu s. Vrana - PK Vrana brane snage jačine jedne čete, a po dubini Biograd - Pakoštane također snage jedne čete“.²²

Prema srpskim izvorima, njihove snage će svoja napadna djelovanja zapovijedati iz zapovjednog mjesta Jagodnja Donja s raspoloživim snagama „(...) 5. mtb s jurišnim odredom i sredstvima ojačanja iz 92. mpoad i 7. mpoap napada na pravcu: Ceranje Donje - Vrana - Pakoštane, u sadejstvu sa 4. mtb i 2. lbr u bližem zadatku ovladati Marinom i PD Vrana, a u sledećem zadatku izbiti na Jankolovački Brig - Koševića i obezbediti uvođenje u napad Banijskog bataljona i prvog jurišnog odreda, obezbeđujući se sa delom snaga sa pravca Radašinovci“.²³

5. Borbena djelovanja 1992. godine: prva okupacija kote 195 (Debaljak)

Borbena djelovanja srpskih snaga u području Vrane nisu jenjavala od početka Domovinskog rata. Djelovanje pobunjenih Srba izražavalo se kroz aktivnost pješačkog naoružanja, snajpera i protuzrakoplovnih strojnica u cijelom području sela, posebice u području brda Debeljak. Djelovali su i minobacači svih kalibara, topništvo i oklopništvo. Hrvatske snage uzvraćale su svim raspoloživim naoružanjem manjih kalibara u sastavu bojni i satnija (MB 60 mm i MB 82 mm), djelovalo je i topništvo iz sastava MTRG haubice 105 mm smještene na paljbenim položajima u Crnogorki iznad Vranskog jezera te MB 120 mm na paljbenom položaju Pećine u Vrani. Iz sastava 11. protuoklopnog topničko-raketnog divizijuna (POTRD) djelovali su topovi T-12 s paljbenih položaja Sokoluša i Oparića glava. U ugroženijim situacijama djelovalo je i topništvo 134. br HV-a i 3. bojne iz istog sastava brigade, raspoređeno izvan područja Vrane radi neutraliziranja srpskog topništva koje je djelovalo po hrvatskim položajima u Vrani.

Uoči povlačenja snaga 9. korpusa Jugoslavenske narodne armije (JNA) s prostora RH, poglavito s benkovačkog područja, pobunjeni Srbi su tijekom ožujka i travnja 1992. iskazali svoje

19 SVA MORH, OZS, Kl. 8-01/92/01, Ur. br. 2156-01/92-59 od 26. 9. 1992.

20 SVA MORH, OZS, Kl. 8/12-01/604, Ur. br. 1080-01/92-2 od 19. 11. 1992.

21 Prema iskazu zapovjednika 53. db Darka Banića 10. 8. 2020.

22 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1993.). Zapovest za napad Komande 92. mtbr na pravcima Polača – Kakma – Biograd i Nadin – Sukošan, te zauzimanje mjesta između Biograda i Zadra, 14. 2. 1993., 191-193.

23 Isto, 193.

namjere osvajanja (pripajanja) određenih dijelova biogradske općine okupiranom teritoriju.²⁴ Svojim su diverzantskim aktivnostima nanosili gubitke hrvatskim snagama, a pretrpjeli su i vlastite gubitke, što je vrlo vjerojatno utjecalo na osvetničke akcije, pa je tako na brdo Debeljak u dva navrata izvršen izravan napad specijalnih pješačkih snaga SVK s ciljem osvajanja brda. Uslijed provedbe tih diverzantskih aktivnosti, 30. ožujka 1992. srpske snage u jutarnjim satima napadaju brdo i dolazi do raspada sustava obrane, pa pobunjeni Srbi kratkotrajno osvajaju brdo. U toj akciji smrtno stradava Miro Kukin, pripadnik 3. bojne 134. br HV-a.²⁵ Toga dana područje Vrane branila je 3. bojna 134. br HV-a. Zapovjednik bojne bio je Boris Prebeg, a njegov zamjenik Antonio Lekić. Treća bojna u svom sastavu imala je dvije pješačke satnije. Područje od Sokoluše - Debeljaka - Velikog Umca branila je vranska satnija. Područje od Sokoluše do Debeljaka branio je jedan vod iz te satnije sa zapovjednikom voda Nediljkom Maksanom - Brbljom. Organizacija obrane je bila takva da je vod bio podijeljen u grupe po šest vojnika koji su se rotirali na položajima Debeljak i Sokoluša. Smjene su se odvijale izmjenično, i to jedan dan bi držali dnevnu smjenu od zore do sumraka na brdu Debeljak, drugi dan smjenu u području Sokoluše i treći dan noćnu smjenu na brdu Debeljak. Nakon toga bi smjena od šest branitelja bila tri dana u pričuvi u stacionaru u Golemovim kućama, a nakon toga tri dana na odmoru. Područje Sokoluše su branili kod zadnjih kuća i na obroncima Gradine. Takvim prenapregnutim brojem ljudstva i organizacijom smjena bilo je teško osigurati optimalno funkcioniranje obrane položaja u toj zoni odgovornosti. Dana 30. ožujka 1992. smjena na Sokoluši je bila u sastavu: Silvo Ivanović, Krsto Milačić, Milenko Čudina, Ivica Mikulić, Evalt Vaniš i Predrag Vilić - Pepe. Oko 9 sati ujutro s položaja Sokoluša Evalt Vaniš je primijetio pokrete pobunjenih Srba u području štala na Sokoluši. Smjena je odlučila pozvati pojačanje iz stacionara u Golemovim kućama, ali i poći u daljnji pretres terena. U pričuvi su bili Šime Jeličić - Mlinar i Ivan Cigrovski koji su odmah došli do položaja čim su čuli da je nešto primijećeno oko štala na Sokoluši. Podijelili su se u dvije grupe, u jednoj su bili Predrag Vilić - Pepe i Ivan Cigrovski koji su krenuli sa sjeverne strane prema štalama na Sokoluši, a u drugoj grupi bili su Šime Jeličić i Ivica Mikulić koji su se pokušali neprimjetno privući s južne strane ispod kanala prema zgradi na Sokoluši. To se sve događalo između 9 i 10 sati ujutro. Pepe Vilić je Motorolom komunicirao i s Mirom Kukićem koji je bio na položaju Debeljak te ga pitao primjećuje li on išta. On je odgovorio da ništa ne vidi. Došli su do štala na Sokoluši i nisu uočili ništa sumnjivo te su se odlučili vratiti. Prilikom povratka grupa u kojoj je bio Pepe Vilić spuštala se prema kanalu kako bi se susrela sa Šimom Jeličićem i Ivicom Mikulićem. U tom trenutku, otprilike 150 metara udaljen od štala, Pepe Vilić je snajperskim metkom pogođen u predjelu leđa i lopatice. Tada su se obje grupe odlučile na prikriveno povlačenje uz kanal prema stacionaru u Golemovim kućama. Budući da se Pepe Vilić mogao sam kretati uspjeli su se izvući do stacionara, gdje ga je preuzela sanitetska služba te prebacila na zbrinjavanje u Ortopedsku bolnicu Biograd n/M. Gađanje snajperom izvršila je grupa srpskih snaga koja se privukla u područje Sokoluše, a bila je bočno osiguranje napadu na brdo Debeljak koji se dogodio neposredno nakon ranjavanja P. Vilića. U to vrijeme na promatranju i čuvanju brda Debeljak se nalazio vojnik Miro Kukin s kojim je grupa sa Sokoluše ostvarila radiovezu neposredno prije napada. Oko 10 sati specijalne snage pobunjenih Srba prikriveno su se privukle brdu Debeljak koristeći faktor iznenađenja te su usmratile M. Kukina koji je bio na položaju. Skupina srpskih snaga koja je izvršila napad na brdo potom se povukla s Debeljaka. Hrvatske snage tijekom toga dana, 30. ožujka, ponovo su uspostavile obranu brda Debeljak.²⁶

6. Borbena djelovanja 1993. godine: akcija oslobađanja brda Debeljak

Na samom početku vojno-redarstvene operacije *Maslenica* (od 22. do 25. 1. 1993.), po završetku uspješnih udarnih napada, general J. Bobetko u izjavi za *Narodni list* između ostaloga je rekao: „ (...) očito smo ih iznenadili. Nisu znali koji ćemo manevar pripremiti, kojim smjerom i na koji način ćemo osvojiti pojedine kote“.²⁷

24 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, knjiga 20, 9. korpus JNA (1992.). Dnevnik rada organa bezbednosti 9. korpusa JNA, 55.

25 SVA MORH, Raščlamba bojnih djelovanja u Zadru 1992. godine: Izvješće za 30. 3. 1992. godine.

26 Prema iskazu Predraga Vilića Pepea 14. 6. 2020.

27 „Kako smo protjerali četnike“, Narodni list, br. 7946, 30. 1. 1993., 3.; „Zapis s prve linije - domoljublje pomelo odmetnike“, Isto, 10.

Uspjeh operacije pod zapovjedništvom generala Bobetka ohrabrujuće je djelovao na hrvatske postrojbe, dok su srpske snage tražile opravdanja za svoj poraz i pretrpljene gubitke.

Poslije operacije *Maslenica*, u veljači 1993., obavještajno izvješće Komande 7. korpusa Glavnom štabu SVK govori da su raspolagali saznanjima o rasporedu topništva hrvatskih snaga, pa se tako navodi kako su „u Vrani mesto Zidine pored Mlade Nedelje tokom jučerašnjeg dana viđena dva tenka“. Također se navodi kako je „cesta između škole u Vrani i Umca te sporedni put Umca ka selu Pupavci, miniran s ciljem sprečavanja prolaza oklopnih sredstava“ te da se „između Bibe i Knežavića nalazi vatreni položaj MB 82 mm (broj oruđa nepoznat), a kod kuće u zaseoku Škorići položaj MB 120 mm“.²⁸ Podaci nisu bili potpuno točni, posebno oni o „viđena dva tenka“, što znači da su preneglasili jačinu hrvatskih snaga. Sigurnosno izvješće Komande Operativne grupe-1 (OG-1) od 4. ožujka 1993. donosi informacije o ubacivanju izvidničko-diverzantske skupine 5. bataljona na području Vrane koja je:

„(...) jučer u poslijepodnevnom i večernjim satima koristeći kišu došla do zaseoka Drlići u Radašinovcima s namjerom da unište tenk koji je ujutro gađao naše položaje. Tenk nisu pronašli pa su se vratili u zaselak Pupovci skinuvši usput 5 rasprskavajućih mina s minskog polja koje se proteže u liniji Veliki Bak - Debeljak - Magaretina - Zmijevača i dalje. Iznad Pupovaca su kamenjem zaprečili put i postavili zasjedu. Oko 18.30 sati naišao je kombi 'Zastava-750' crvene boje s trojicom ustaša. Kada su zastali na prepriči izviđači su na njih otvorili vatru i ispalili dvije zolje. Sigurni su da su svu trojicu ubili. Radio Zadar je danas objavio da je u Radašinovcima bila saobraćajna nezgoda u kojoj je jedno lice poginulo, a dva povređena.“²⁹

Nažalost, u toj akciji i postavljenoj srpskoj zasjedi poginuo je Zorko Zelić, pripadnik bojne.

Zadaća 53. db Biograd n/M bila je da u prvim danima operacije *Maslenica* vrši aktivnu obranu, vezujući na taj način agresorske vojne snage tj. onemogućavajući njihovu aktivnost na drugom području. Nakon nekoliko dana pobunjeni Srbi su se konsolidirali i dovukli svježije snage. Svakodnevno je otvarana topnička i vatra iz protuzrakoplovnog topa (PZT) po hrvatskim položajima. Srpske snage su pokušavale u više navrata probiti crtu obrane 53. domobranske bojne ubacujući svoje specijalne i diverzantske skupine u prostor, posebice u područje sela Vrana³⁰ i na najvažnije otporne točke kao što je bilo brdo Debeljak. Hrvatske interventne i izvidničke snage ulaze u međuprostore i prelaze crtu bojišnice radi prikupljanja podataka o rasporedu srpskih snaga te radi nanošenja gubitaka kako bi se unio nemir u neprijateljski raspored.³¹ O tome svjedoči i izvješće Komande 7. korpusa SVK da se 1. ožujka 1993. „dejtvovalo artiljerijom po Nadinskoj Gradini iz rejonu Raštane“ te da je „iz Sikova (Skadar) dejtvoovao ustaški tenk i haubica po širem rejonu s. Kakma“.³²

Neposredno u svitanje 11. ožujka 1993., grupa iz sastava specijalnih snaga SVK uz faktor iznenađenja neprimjetno se privukla do samog vrha brda Debeljak sa zapada i izvršila pješački napad. U prvom naletu smrtno je stradao vojnik Mile Knez,³³ dok ostatak desetine, u tom trenutku nespreman pružiti ozbiljniji otpor srpskim snagama, donosi odluku o povlačenju. Srpske snage otvaraju pješačku paljbu prema hrvatskim braniteljima koji uspijevaju napustiti brdo. Tada srpske snage nisu namjeravale napustiti brdo Debeljak, a s osmatračnica HV-a uočeno je dovlačenje dodatnog naoružanja, streljiva, hrane i vode za boravak na brdu. Istovremeno vrše i inženjerijsko uređenje položaja prepravljajući zaklone i utvrđujući se tako da se mogu braniti iz smjera istok - jug - zapad. Prisluškivanjem sredstava veze zaključuje se da snage koje su izvršile napadna djelovanja traže zamjenu sa snagama koje će čuvati položaj.

28 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1993.). Komanda 7. korpusa. Obav. bez. Organ, Str. pov. br. 21-70. od 21. 2. 1993. Dnevni izvještaj, 225-226.

29 HR-HMDCDR, 8., kut. 47, Izvješće Organa bezbednosti Komande OG-1 Glavnom štabu vojske RSK (OB 7. korpusa), Str. pov. br. 3-807 od 4. 3. 1993.

30 „Vrana – crna za četnike“, Slobodna Dalmacija (dalje SD), br. 15172, 2. 3. 1993., 8-9. U Vrani su do tada poginuli Marijan Šarić, Tomislav Kovačević, Ivica Rogić, Eduard Morožin, Miro Kukin i Željko Đinđić. Vranjanima su se u obrani pridružili mnogi branitelji s prostora bivše Općine Biograd n/M i šire, a svi za borbu sposobni mještani ostali su braniti mjesto i uspjeli ga obraniti. Da je Vrana pala u neprijateljske ruke, srpski teroristi bi došli možda na samo nekoliko stotina metara daleko od Jadranske magistrale kod Biograda n/M. Isto, 9.

31 Brzić, Đinđić, Banić, 2019: 66.

32 HR-HMDCDR, 8., kut. 8. Komanda 7. korpusa, pov. br. 30-1411, 2. 3. 1993. Informacija podčinjenim jedinicama.

33 „Pokopan Mile Knez“, SD, br. 15179, 14. 3. 1993., 6.

Smjena srpskih snaga izvršena je oko 13 sati toga dana. U centar veze 53. domobranske bojne Biograd iz 2. pješačke satnije Vrana došla je informacija da je oko 7.00 sati došlo do napada srpskih snaga i osvajanja brda Debeljak u selu Vrana. Položaje na brdu Debeljak branio je vod iz sastava 2. pješačke satnije 53. domobranske bojne Biograd n/M sa zapovjednikom satnije Nediljkom Maksanom Brbljom i zamjenikom Ivom Bakijom. U zapovjedništvo bojne došla je informacija o pješačkoj paljbi te nije bilo moguće uspostaviti vezu s braniteljima na brdu. Ista informacija odmah je prosljeđena i zapovjedniku 53. db Darku Baniću koji s time upoznaje zapovjedništvo IV. borbenog sektora i zapovjednika Zbornog područja (ZP) Split Antu Gotovinu. Zapovjednik 53. db malo kasnije na sastanku u Biogradu na Moru na zbornom mjestu (ZM) bojne sa zamjenikom zapovjednika ZP-a Split IZM-a Zadar Lukom Džankom dobiva konkretne zadaće. U tijeku dana trebalo je vratiti brdo Debeljak u posjed hrvatskih snaga, ali bez mogućnosti pružanja ozbiljnije pomoći ZP-a Split, osim topničke potpore s topničko-raketnom grupom (TRG II) IZM-a Zadar. Zapovjednik 53. db sa suradnicima odmah je analizirao trenutnu situaciju i izdao zapovijed postrojbama na crti za povećan oprez i promatranje te se pješačke satnije stavljaju u prvi stupanj borbene spremnosti. Pozvani su odmah zapovjednici pješačkih satnija, mješovite topničko-raketne grupe (MTRG) i interventnog voda koji se upoznaju s novonastalom situacijom. Zapovjednik 53. db poziva i zapovjednika topničko-raketne skupine ZP-a Split IZM-a Zadar TRG II Dragana Brkljaču na dogovor radi organizacije topničke potpore prilikom napadne akcije vraćanja brda Debeljak. Nakon toga zapovjednik 53. db sa suradnicima odlazi u Vranu radi pripreme organizacije akcije ponovnog vraćanja brda Debeljak, a na zapovjednom mjestu bojne ostaje zamjenik zapovjednika Denis Brzić. Oko 14 sati u zapovjedništvu 2. satnije na Balkanu zapovjednik 53. db Darko Banić organizira sastanak na kojem izdaje zadaće za napadnu akciju oslobađanja brda Debeljak. Na sastanku su iz zapovjedništva 53. db bili Nediljko Prtenjača - Prle, Nediljko Maksan - Brblje, zapovjednik 2. satnije; Goran Mikecin, zapovjednik interventnog voda 53. db; Boris Gotovina i Velimir Knez koji je došao iz Zadra po pozivu IV. borbenog sektora, te Dragan Brkljača, zapovjednik TRG II. Kasnije u zapovjedništvo satnije na Balkanu iz zapovjedništva IV. borbenog sektora dolazi Ante Žoni Maksan.³⁴ Topnička grupa TRG II u svom je sastavu imala bitnicu haubica (hab) 155 mm i hab 203 mm koje su se nalazile na paljbenim položajima u području Krmčine (Sv. Petar) i bitnicu topova 130 mm koja se nalazila na paljbenim položajima u području sela Draga u Modravama. Dragan Brkljača dobio je odobrenje načelnika topništva GS OSRH Milana Mikića, koji se nalazio u Zadru na IZM-u GS-a, da može otići u Vranu radi organizacije topničke potpore. U Vrani se u prijednevnom satima 11. ožujka našao sa zapovjednikom 53. db i zapovjednikom MTRG-a 53. db Merfijem Brzićem s kojim razrađuje plan djelovanja topništva koji će se provesti prilikom napadne akcije na brdo Debeljak. Sa zapovjednikom MTRG-a i njegovim zamjenikom Davorom Bačićem dogovorili su nove vatrene sektore za oruđa iz sastava MTRG-a. Nakon toga zapovjednik Dragan Brkljača je napravio plan djelovanja TRG II u akciji oslobađanja brda Debeljak. Zatim je otišao na osmatračnicu u selu Vrana na brdo Veliki Umac odakle je vodio cjelokupnu topničku potporu prilikom oslobađanja brda Debeljak. Na osmatračnici su uz njega bili Nedjeljko Prtenjača - Prle iz zapovjedništva 53. db i Mišo Knežević, zapovjednik bitnice MB 120 mm iz sastava MTRG-a koja je imala paljbene položaje u Pećinama u selu Vrana. U međuvremenu zapovjednik MTRG-a Merfi Brzić odlazi osobno pripremiti paljbene položaje MTRG-a za djelovanje pa obilazi MB 120 mm i ostale paljbene položaje MTRG-a. Davor Bačić odlazi na paljbeni položaj hab 105 mm u području Gladuše.³⁵

Preko IV. borbenog sektora s obuke na Bokanjcu iz Zadra je došao interventni vod „Pauci“ iz 55. db Benkovac sa zapovjednikom Ivanom Čerinom, kojima je pridodan Alen Čirjak iz Vrane koji je poznavao teren, te grupa iz Zadra kojom je zapovijedao Velimir Knez, koja je bila pozvana preko zapovjedništva IV. sektora. Grupa sa zapovjednikom Borisom Gotovinom vršila je bočno osiguranje napada iz smjera brda Markovac. Grupa s taktičkim snajperom, u kojoj su bili Bruno Zorica - Zulu i Nediljko Vegar, zauzela je položaj na jednoj kući na Balkanu odakle je vršila neutralizaciju puškostrojnice Browning 12,7 mm srpskih snaga, koja je djelovala s Debeljaka, a

34 Prema ratnim bilješkama zapovjednika 53. db Darka Banića.

35 Prema ratnim bilješkama zapovjednika TRG-a II ZP-a Split Dragana Brkljače i izjavi zapovjednika MTRG-a 53. db Merfija Brzića 26. 7. 2020.

onemogućavala je prilaz napadnih skupina HV-a brdu Debeljak.³⁶ Po dobivenoj zadaći skupine se organiziraju i dodatno opremaju sredstvima veze, naoružanjem i protuoklopnim sredstvima, bombama, bacačima granata MGL 40 mm. Skupina iz sastava interventnog voda 53. db Biograd n/M sa zapovjednikom Goranom Mikecinom imala je ukupno jedanaest pripadnika. Zadaća interventnog voda 53. db u prvom trenutku je bila bočno osiguranje napada sa zapada, odnosno iz područja Sokoluše i Gradine. Grupa Velimira Kneza imala je zadaću napada iz smjera jugozapada, no po dolasku na početne položaje ta grupa iz nepoznatih razloga odustaje. Njen smjer napada preuzima grupa iz interventnog voda koju vodi Goran Mikecin s pripadnicima grupe: Ante Smolić, Joško Stipić, Mile Kurtov, Pridrag Mandić i Nenad Banić Pruho, koji su izravno sudjelovali u oslobađanju brda Debeljak. Grupu jačine desetine, koju je organizirao zapovjednik 2. pješačke satnije Nediljko Maksan – Brblje, napada iz pravca juga, a njima su se priključili pripadnici satnije iz Vrane i Pakošтана: Stanko Lokin - Rambo, Robert Bačić, Mile Vođera, Perica Čudina, Ante Juričin - Ašola, Amarildo Lukić, Vlado Žepina, Joso Šarin i Ivan Vuljak. Ta grupa je već bila u selu Vrana.³⁷ Grupa koja je bila iz sastava voda „Pauk“ napadala je iz smjera istoka, a imala je 18 pripadnika voda „Pauci“ te još dvojicu, Silvija Butića i Marija Galešića, iz zapovjedništva IV. borbenog sektora. Iz sastava voda „Pauk“ u oslobađanju brda Debeljak sudjelovali su: Ivan Čerina, Slavko Čerina, Ivica Grubić, Vili Mikulić, Petar Jurica, Ante Jurica, Željko Uskok, Šime Guzić, Branko Guzić Brus, Denis Juković, Denis Vuksan Čusa, Mladen Čurković, Svetomir Birkić, Darko Guzić, Fikret Duratović, Mladen Zelić, Božo Bačić i Zoran Čerina. Toga dana zaseok Golemi u Vrani, nakon osvajanja brda Debeljak, bio je pod optičkom i vatrenom kontrolom srpskih snaga kao i komunikacija Pakoštane - Vrana. Vod „Pauci“ se dodatno podijelio u manje grupe.³⁸ Borbene grupe su se rasporedile od zapada, gdje je bio interventni vod s Goranom Mikecinom, koji se privlačio brdu iz smjera Sokoluše i Gradine. Od njih iz smjera juga napada grupa Nediljka Maksana - Brblje, a prema istoku su raspoređene grupe voda „Pauci“ koje su krenule u napad s istočne strane brda Debeljak. Skupine su od 16.00 sati počele prikrivenim kretnjama dolaziti na početne pozicije u podnožje brda Debeljak. Ondje su se neko vrijeme pritajili dok nije počela minobacačko-topnička priprema napada od strane hrvatskih snaga. Kada su napadne skupine zauzele početne položaje za napad, izvršena je pojedinačna korekcija svakog topničkog oruđa. Do samog prilaženja napadnih skupina HV-a vrhu brda Debeljak zapovijedalo se žičnom vezom, a kasnije radiovezom.³⁹

Po dobivenom signalu o spremnosti napadne grupe otpočela je topnička priprema napada najprije topovima 130 mm pa bitnicom haubica 105 mm i MB 120 mm. Na početku se gađala linija oko 200 metara iznad hrvatskih napadnih skupina, a zatim se linija gađanja podizala u skladu s napredovanjem napadnih skupina. Dolaskom napadnih skupina pred sam vrh brda obustavljeno je djelovanje topovima 130 mm, potom i haubicama 105 mm. Kada su se napadne skupine primaknule samom vrhu brda nastavili su djelovati samo minobacači 120 mm i to 4 minobacača s paljbenog položaja Pećine u Vrani dok minobacači iste bitnice na položaju Balkan zbog optičke vidljivosti srpskih snaga s Debeljaka nisu mogli djelovati.⁴⁰ Po zadanom signalu prestalo se s djelovanjem topništva, a u međuvremenu su pješačke snage izvršile završni napad i oslobodile brdo od srpskih snaga. Za vrijeme prilaženja napadnih skupina HV-a brdu Debeljak srpske snage su minobacačkom vatrom tukle prema Vrani. Napadne grupe su napredovale prema vrhu brda razvučene u strijelce, uspinjale su se lagano prema vrhu brda. Teren je bio strm i neprohodan, nije bilo staza, već su se provlačili kroz neprohodnu šikaru i stijenje. Dok su se privlačili vrhu brda Debeljak minobacačka i topnička vatra hrvatskih snaga je odlično pogađala vrh brda. Zbog visine grmlja i nepristupačnosti terena bio je otežan i vizualni kontakt s prvim susjednim suborcem. Zapovjednici grupa vezom su koordinirali kako bi svi zajedno izbili na vrh brda. Prije samog vrha brda susrele su se sve grupe i ostvarile vizualni kontakt sa susjedom, tako da je brdo bilo u polukruženju hrvatskih snaga. Na trenutak je bilo mirno, vatru nisu otvarali ni pobunjenici ni hrvatski branitelji koji su se privlačili na sam vrh brda misleći da su srpske snage napustile brdo.

36 Prema ratnim bilješkama zapovjednika 53. db Darka Banića.

37 Prema izvaji zapovjednika interventnog voda 53. db Gorana Mikecina 12. 8. 2020.

38 Prema izvaji zapovjednika interventnog voda 55. db Benkovac Ivana Čerine 17. 8. 2020.

39 Prema ratnim bilješkama zapovjednika 53. db Darka Banića.

40 Prema ratnim bilješkama zapovjednika TRG-a II ZP-a Split Dragana Brkljače.

No, u trenutku kad su branitelji izvirili i krenuli prema bunkerima srpski pobunjenici su otvorili rafalnu paljbu iz svega raspoloživog naoružanja po njima. Napadne grupe HV-a tada bacaju bombe na srpske vojnike, nakon čega se otvara vatra bacačem granate MGL i pješačkim naoružanjem. U tom trenutku uz viku i pokliče, napadne grupe HV-a se odlučuju za završni pješački upad u srpske rovove. Srpske snage bježe preskačući sjeverni zid obrane. Snage HV-a nastavljaju s potjerom prema odbjelim Srbima otvarajući paljbu po njima. Kada su branitelji došli do sjevernog zida na brdu Debeljak prekida se s potjerom.⁴¹ U tom trenutku je brdo Debeljak ponovo vraćeno u hrvatske ruke. Na vrhu brda su se planirano sastale grupe koje su osvojile brdo. Akcija je završena u suton istoga dana, 11. ožujka 1993. godine. U akciji je lakše ranjen Perica Čudina gelerom bombe. Na brdu je zatečen poginuli hrvatski branitelj Mile Knez koji je stradao u jutarnjim satima prilikom pobunjeničkog osvajanja brda. Zatečen je i jedan poginuli srpski vojnik, Đuro Čupić iz Jagodnje Gornje, s automatskom puškom, a iako je Radio Knin javio da su u bitci za brdo Debeljak pretrpjeli „nezatne gubitke – jedan poginuli i troje ranjenih“, stvaran broj poginulih je možda bio i veći, jer su neposredno nakon bitke, kao i obično, u znak odmazde iz svojih utvrda pobunjeni Srbi počeli gađati dalekometnim topništvom po Biogradu.⁴² Pretragom rovova na brdu našlo se dosta naoružanja, streljiva i vojne opreme koju je neprijatelj bio dovukao na brdo. Iz svake grupe HV-a izdvojena su po četiri branitelja koji su čuvali brdo do dolaska smjene. Pobunjeni Srbi su nastavili granatirati Vranu topništvom i VBR-om. Nakon nekog vremena grupe koje su osvojile brdo noću se spuštaju prema Vrani, a zamjena za branitelje došla je oko 22.00 sata. Napadnom akcijom su preko veze iz zapovjedništva 2. pješačke satnije s Balkana zapovijedali i koordinirali zapovjednik 53. db Biograd n/M Darko Banić i Ante Žoni Maksan iz IV. borbenog sektora.

Politička preslagivanja od strane pobunjenih Srba na okupiranom hrvatskom teritoriju, neposredno uz prvu crtu obrane u zaleđu Vrane, poprimila su bila i inicijative za formiranje stranačkih postrojbi koje bi vjerojatno ojačale njihovu vojnu premoć. Iz dokumenata RSK može se vidjeti da je veći dio pobunjenih Srba s okupiranog benkovačkog područja bio „okupljen oko bivšeg predsjednika Vlade RSK Zdravka Zečevića“ kojem su se pridružili „Branko Marjanović, profesor, David Rastović, bivši predsjednik SO Donji Lapac, Rade Čubrilo, i drugi“ tijekom travnja 1993. te podržali „stvaranje svojih stranačkih ili privatnih naoružanih grupa i sastava“ i na taj način, želeći sudjelovati u osnivanju „Ravnogorskog četničkog pokreta“, „pristupiti vojnom organizovanju na stranačkoj osnovi“ i formirati „četničku dinarsku diviziju“.⁴³ Izvori srpske provenijencije navode da je „Ravnogorski četnički pokret“ „(...) monarhističkog opredelenja i izjašnjava se da je jedan od ciljeva njihove političke borbe stvaranje monarhije na čelu s princem Tomislavom Karađorđevićem“. Stoga ne čudi povod posjeta srpskog princa benkovačkom području i vranskom zaleđu kojega je zapovjednik OG-1 pukovnik D. Tanjga pozdravio i „zaželio mu ugodan boravak u našoj zoni odgovornosti“. Isti izvor dalje navodi da je srpski princ bio upoznat s borbenim rasporedom srpskih snaga „koje obezbeđuju taj prostor“, osobito onim snagama koje su na tzv. vranskom koridoru „(...) sela Gornje i Donje Miranje i Ceranje prema Kakmi i Vranjskom jezeru takođe imamo snage iste jačine (jedna bojna, nap. aut.) radi obezbeđenja prodora neprijatelja od Biograda i Pakoštana van toga imamo i ostale elemente borbenog rasporeda od kojih ćemo vam (princu Karađorđeviću, nap. aut.) neke od njih i pokazati na licu mesta“.⁴⁴ Da bi se destabilizirala obrana biogradskog područja, 7. korpus SVK izdao je zapovijed Komandi OG-1 za uporabu SVRL 262 mm MB 87 „Orkan“ i to prvenstveno po civilnim ciljevima kako bi se nanijeli veliki gubici u ljudstvu i stvorila panika. Osim Biograda na Moru te pojedinih naselja na otoku Pašmanu, i Vrana je zabilježila djelovanje „Orkana“.⁴⁵ Nakon topničkih razaranja po civilnim ciljevima, 3. svibnja

41 Prema izjavi zapovjednika interventnog voda 55. db Benkovac Ivana Čerine 17. 8. 2020.

42 „Nepodnošljiva lakoća zavaravanja“, Narodni list, 20. 3. 1993., 11.

43 HR-HMDCDR, 8., kut. 46., Komanda OG-1, Str. pov. br. 240-1, 25. 4. 1993. Pozdravna reč povodom dolaska princa Tomislava Karađorđevića; Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 9, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1993.). Stanje bezbednosti i politička situacija u Republici Srpskoj Krajini, listopad 1993., 397. Usp. HR-HMDCDR, 6., kut. 31. Stanje bezbednosti u SVK, presek, 12. 4. 1994. Odeljenje bezbednosti GŠ SVK u svojoj analizi u točki II. Terorističko-ekstremistička djelatnost izdvaja „32 lica koja deluju razbijački prema SVK“, među njima je „19 van sastava SVK“, a kao najekstremnije iz ovog sastava posebno izdvajaju Radu Čubrila, komandanta Dinarske divizije, i Davida Rastovića, bivšeg predsjednika SO D. Lapac „(...) čiji je cilj bio stvaranje defetizma kod boraca, čime su u dobroj meri i uspeli“.

44 Isto.

45 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“

1993. srpske granate usmrtila su i četiri pripadnika 53. domobranske bojne na brdu Debeljak: Darka Dubravicu, Šimu Zelantova, Nikicu Tomasova i Ivana Vuljka.⁴⁶

Dnevno izvješće GŠ SVK podčinjenim postrojbama navodi da je tijekom „jučerašnjeg dana na severnodalmatinskom vojištu ispoljeno dejstvo neprijateljske artiljerije po reonima (...) Biljane Gornje, Biljane Donje (...)“⁴⁷ iz čega se ne može zaključiti da je pogibija branitelja na Debeljaku bila uzročno-posljedično povezana. Međutim, dnevno izvješće Komande 7. korpusa SVK nadređenom zapovjedništvu o očekivanom napadu HV-a na RSK i planiranom napadu SVK na područje Biograda n/M navodi „da o planiranoj akciji ustaše znaju jer raspolažemo saznanjima da su isti očekivali naš napad 12. 5. 1993. u 8.00 časova. U vezi s navedenim deo boraca iz sastava 92. mtbr javno govori da ne žele učestvovati u planiranoj akciji pravdajući svoje ponašanje rečima da teritorij koji se želi zauzeti nije nikad bio srpski.“⁴⁸ Sigurnosno izvješće Komande 7. korpusa od 24. svibnja 1993. Glavnom štabu SVK o primijenjenoj taktici u operaciji *Maslenica* te namjerama i ciljevima HV-a u idućem razdoblju navodi da je „svakodnevno dolazilo do upotrebe artiljerijskih jedinica, koje su ostvarivale vatru po našem p/k i po dubini zone odbrane, u cilju nanošenja gubitaka i odvracanja naših snaga da idu u napadna dejstva u čemu su postigli željeni cilj“⁴⁹. Ono što nije prošlo neidentificirano od „organa bezbednosti“ srpskih snaga su dobiveni podaci „o rasporedu ustaških snaga i položaju artiljerijskih oružja na biogradskom pravcu, haubice - južno od Svetog Roka, tt. 51, za oko 200 m; artiljerija - 200 metara od magistrale desno od puta za Crvenu luku; utvrđeni pešadijski položaji (6839) Jankolovački brig na raskrsnici puteva; objekti za smeštaj ljudstva h. ‘Gradis’, ‘Ina’ i ‘Crvena luka’“, o čemu svjedoče dokumenti srpskih sigurnosnih tijela.⁵⁰ Izvješće dalje navodi kako se „(...) iz privatnih razgovora preko mobitela vidi da su na biogradskom pravcu još uvek prisutni delovi 4. splitske brigade“⁵¹. Međutim, učestale provokacije SVK po položajima hrvatskih snaga tijekom lipnja, srpnja, rujna i listopada 1993. odnijele su nove ljudske žrtve hrvatskih snaga na brdu Debeljak, gdje 4. listopada 1993. od granate smrtno stradava pet pripadnika 53. db-a: Berislav Ivanišević, Dragan Maksan, Nikola Mikulić, Elio Banov i Franjo Vlašić, a teže je ranjen Drago Povijač (u dio leđa i vrata), te Mario Bačkov (u oko).

„(...) Bili smo na položaju, nas deset. Ručali smo, kad odjednom ‘doletjela’ granata. Petorica su odmah poginula, a ja sam onako teško ranjen trčao dolje do stacionara moleći Boga da ne padnem. Teško je ponovno doći ovdje jer slike se vraćaju“ – priča Mario prigodom posjete brdu Debeljak posljednje korizmene nedjelje (1999.) kada su otišli iskazati poštovanje svima poginulima za slobodu Hrvatske.⁵²

Važnost presudne uloge i obrane brda Debeljak nije imala alternativu i brdo se moralo obraniti pod svaku cijenu, jer ovladavanjem brda Debeljak zasigurno bi došlo do korekcije crte obrane te bi srpske snage imale kontrolu stanja u selu Vrana, a na taj način i kontrolu komunikacije Pakoštane - Vrana što bi stvorilo uvjete za daljnja napredovanja u prostoru Vrane i prema Pakoštanama i Biogradu na Moru.

Budući da su povremeni udari i razaranja topništvom nastavljeni od početka prosinca 1993.,⁵³ posebice 7. prosinca kad su uključeni raketni sustavi „Oganj“,⁵⁴ 53. db Biograd vrši intenzivno izviđanje i snimanje rasporeda srpskih snaga na prvoj crti bojišnice, tako i u prostoru

(srpanj - prosinac 1993.). Komanda 7. korpusa, str. pov. br. 30-3008, 26. 4. 1993., 492.; Hrvatski centar za razminiranje (HCR), Potvrda da je na području sela Vrane od tzv. zvončića bila onečišćena površina od 130.667 m². Eksplozivni „zvončići“ su i u lipnju 1993. padali na zgradu osnovne škole u Vrani, koji su se rasuli posvuda oko škole. „Orkani na Vranu i Pakoštane“, SD, br. 15271, 18. 6. 1993., 5. Nažalost, ti „zvončići“ su „još i danas nakon toliko godina, i tri godine otkako djeca pohađaju tu školu (...) i djeci lako dostupni i nadasve zanimljivi“. „Ne daj Bože da koje dijete pogine“, Večernji list, 3. 2. 1999., 19.

46 „Poginula četiri branitelja“, Večernji list, br. 10666, 5. 5. 1993., 8.

47 HR-HMDCDR, 6., kut. 5. Glavni Štab Srpske vojske, Pov. br. 01-443, 4. 5. 1993. Informacija podčinjenim jedinicama.

48 HR-HMDCDR, 8., kut. 15, Komanda 7. korpusa, Organ bezbednosti, Str. pov. br. 21-322, 13. maja 1993. Dnevni izvještaj.

49 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1993.). Komanda 7. korpusa, Organ bezbednosti, St. pov. broj 21-346 od 24. 5. 1993. Saznanja o ustaškim snagama i njihovim namerama, 558.

50 HR-HMDCDR, 8, kut. 15, Komanda 7. korpusa, Organ bezbednosti, Str. pov. 21-348, 25. maja 1993., Dnevni izvještaj.

51 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1993.). Obavještajno izvješće Organa bezbednosti Komande 7. korpusa SVK nadređenom zapovjedništvu o vojno-političkoj situaciji na hrvatskoj strani, 26. 5. 1993., 568.

52 „Križni put hrvatskih vitezova“, Večernji list, 23. 3. 1999., 11.

53 Dana 11. prosinca 1993. civil Marko Šarić je ispred prednje crte hrvatskih snaga (u zonu pod Smrikovcem) otišao na pašu s ovcama i nije se vratio. Ubijen je na predjelu Kamenog Mosta.

54 Sentić, 2015: 623.

sela Vrana. Osim sela zadarsko-biogradskog zaleđa, na meti je 13. prosinca 1993. bila i Vrana. Nakon prikupljanja dovoljno obavijesnih podataka tijekom 13. prosinca 1993. i uz odobrenje zapovjednika ZP-a Split A. Gotovine provedena je šira „akcija HV-a na neprijateljsko topničko uporište Trojan s kojeg neprijatelj učestalo djeluje u sektoru 4“.⁵⁵ HV uzvraća radi uništenja srpskih ciljeva u zahvatu cijelog područja odgovornosti 53. db Biograd n/M, posebice na prednjem kraju obrane u području Tinj – Kakma – Stabanj. Akcija se provodi uz korištenje svega raspoloživog topništva i oklopništva bojne te uz potporu topništva ZP-a Split raspoređenog u prostoru bojne. U prostor Jankolovice raspoređuje se oklopni vod 3. gbr HV-a, a s pješastvom napadna djelovanja izvodi vod iz sastava 9. bojne Hrvatskih obrambenih snaga (HOS) na smjeru Sokoluša – Trojan. Toga dana srpskim snagama nanoseni su veliki gubici u cijeloj zoni odgovornosti, a rezultat akcije je bio taj da do kraja Domovinskog rata nije više bilo djelovanja srpskog topništvom po civilnim ciljevima u Biogradu n/M i okolici. Borbena djelovanja od potpisivanja Zagrebačkog sporazuma 29./30. ožujka 1994.⁵⁶ svedena su na povremene provokacije i djelovanje protuzračnim sredstvima po položajima HV-a.

7. Inženjerijsko uređenje položaja

Inženjerijska satnija 134. br HV i inženjerija 53. db Biograd n/M od ustrojavanja su provodile inženjerijsko osiguranje crte bojišnice. Tako su izvršena zaprečivanja s PP i PT minama na smjerovima Vrana – Kakma – Sokoluša, obnovljena su minska polja oko brda Debeljak i brda Markovac. Na temelju zapovijedi zapovjednika OZ-a Split,⁵⁷ radi inženjerijskog osiguranja crte bojišnice 53. db Biograd N/M izvršeno je inženjerijsko izviđanje crte bojišnice zajedno s časnicima iz OZ-a Split. Na temelju zaključka s izviđanja utvrđena je potreba žurnog dodatnog inženjerijskog uređenja crte bojišnice, čemu se odmah i pristupilo. Izrađen je velik broj paljbenih položaja kako za pješastvo tako i za topništvo, bunkera, skloništa za ljudstvo uz korištenje borovih oblica i betonskih zidanih elementa za izradu skloništa. Izvršena su i dodatna zaprečivanja minama u području sela Vrana i brda Debeljak. Budući da se cjelokupno uređenje crte bojišnice nije uspjelo završiti do početka borbenih djelovanja, odnosno do početka operacije *Maslenica*, nastavak inženjerijskog uređenja nastavio se i tijekom najsnažnijih borbenih djelovanja tijekom 1993. sve do potpisivanja Zagrebačkog sporazuma u ožujku 1994. godine. Posebno loše stanje bilo je u području odgovornosti u selu Vrana na dominantnim brdima gdje nisu bili uređeni pješački položaji niti skloništa. Loše stanje bilo je na najvažnijem uporištu na brdu Debeljak koje je do početka operacije *Maslenica* bilo u zoni razdvajanja pod kontrolom UN-a pa ga se nije ni moglo inženjerijski uređivati. Za vrijeme borbenih djelovanja intenzivno se radilo na uređenju položaja na osjetljivim točkama u Vrani, na položajima Debeljak, Umac, Markovac, V. Bak, gdje je uređena i osmatračnica za topništvo. Posebno težište zbog važnosti samog položaja bilo je stavljeno na inženjerijsko uređenje brda Debeljak. Na samom brdu je izgrađen najvećim dijelom polukružni betonski zid u kombinaciji s kamenjem. Izrađena su natkrivena betonska skloništa za ljudstvo i tehniku i utvrđeni paljbeni položaji. Radnim strojevima probijeni su putovi do navedenih brda. Izrađeni putovi su kasnije omogućili puno lakšu provedbu smjena ljudstva na položaju te popunu naoružanjem, MTS-om i UBS-om.

55 Kaleb, 2004a: 238-239.

56 Više u: Barić, 2005: 261; Šarinić, 1999: 128; Usp. Nazor, Sekula Gibač, 2014: 13; Prema izvješću srpske strane, Zagrebački sporazum koji je trebao stupiti na snagu 4. travnja 1994. u 9 sati, potpisan je nakon dugih i napornih pregovora koji su trajali više od 18 sati. Osim prekida vatre definirano je bilo i razdvajanje snaga na najmanje 1 km od linije dodira (za minobacače i protuavionske topove 10 km, a topništvo i tenkovi najmanje 20 km), „a na ta područja će biti postavljene jedinice UNPROFOR-a“. Vidi: Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., knjiga 11, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj - lipanj 1994.). Komanda 92. mtbr, pov. br. 625-1, 1. 4. 1994. Informacija podčinjenim jedinicama, 284-285. Također, na dijelu područja koje je trebalo biti demilitarizirano „komanda brigade je donela odluku da se deo vojnika i starešina presvuče u civilna odela s naoružanjem (sakriveno po kućama) i zadrži na prvobitnim položajima (Kakma – Stabanj - Petrim (tt. 253) – Pristeg - Stražbenica (tt. 253)“. Isto, 459-461. Kako bi otklonili svaku sumnju, jasno su naglasili „da ni Zagrebački, kao ni bilo koji drugi dosadašnji sporazum ili primirje ne predstavlja nikakvo približavanje hrvatskoj strani, pogotovo ne u smislu da će Krajina ponovno u sastav Hrvatske“. Isto, 370.

57 SVA MORH, OZS, Kl. 8/92-01/703, Ur. br. 1080-02-05-92-1 od 7. 12. 1992.

Od sredine svibnja 1994. vrši se razminiranje u području Vrane da bi se mogla omogućiti komunikacija snagama UNPROFOR-a. Razminiranje je izvodila inženjerija bojne.

8. Snage Hrvatske vojske koje su provodile obranu u selu Vrana

Uspostavljanjem crte obrane u rujnu 1991. u selu Vrani prostor je branila jedna satnija iz sastava 1. bojne 112. br HV-a koja je formiranjem 134. brigade HV-a u listopadu 1991. ušla u njezin sastav. Krajem 1991. ustrojena je bojna u Vrani iz sastava 134. br HV-a. Dolaskom snaga UNPROFOR-a u srpnju 1992. i rasporedom u zoni odgovornosti 134. brigade HV-a došlo je do razdvajanja i izvlačenja snaga s brda Debeljak. Brdo Debeljak se u to vrijeme do početka operacije *Maslenica* nije branilo na otpornoj točki, već su se branili susjedni položaji Sokoluša i brdo Markovac (tt. 135). Otpočinjanjem operacije ponovo se preuzima brdo Debeljak i uspostavlja presudna obrana od strane voda iz sastava 2. pješačke satnije Domobranske bojne Biograd. Od 30. ožujka 1993. ustrojava se i 5. pješačka satnija iz sastava Domobranske bojne koja preuzima odgovornost od Velikog Umca do Golog Brda. U području odgovornosti Vrane od rujna 1993. formiraju se izdvojena zapovjedna mjesta. U selu Vrana formira se IZM-1 koje zapovijeda Drugom i Petom pješačkom satnijom, koje su raspoređene u selu Vrana. Cjelokupni prostor Vrane branio se snagama minimalne jačine od 90 vojnih obveznika (v/o), koliko je imala 2. pješačka satnija 53. domobranske bojne Biograd n/M na dan 31. prosinca 1992., do 236 v/o koliko je imalo IZM-1 na dan 20. studenoga 1993. godine. Stanje na crti bojišnice na području odgovornosti u selu Vrana na dan 20. studenoga 1993., koje se održalo uz neznatne promjene u broju v/o i MTS-a do potpisivanja Zagrebačkog sporazuma, bilo je: IZM-1 u selu Vrana broji oko 236 v/o, od toga 2. pješačka satnija broji oko 105 v/o i drži otporne točke Sokoluša, Brdo Debeljak, Markovac, Oparića glava i Lateralni kanal, a međuprostore pokriva patrolama i zasjedama. Satnija osim osobnog naoružanja na raspolaganju ima 1 MB 120 mm, 3 MB-a 82 mm, 1 BST, 1 PZS 12,7 mm, 1 MB 60 mm. Peta pješačka satnija ima ukupno brojno stanje oko 100 v/o te drži otporne točke Veliki Umac, Biba, Veliki Bak i Golo brdo. Peta satnija osim pješačkog naoružanja ima 2 BST-a, 2 MB-a 82 mm, 1 PZT 20 mm, 1 PZS 12,7 mm i 1 MB 60 mm. U zapovjedništvu IZM-1 je 31 v/o, od toga u zapovjedništvu 10, u vezi 5, osiguranju 8, a u izvidničkoj desetini 8, koja je ujedno i interventna desetina za IZM-1. Topničke postrojbe iz sastava MTRG-a koje se nalaze u zoni Vrane podređene su IZM-1, odnose se na vod MB 120 mm u Pećinama i dva topa T-12 iz sastava 11. POTRD-a, a nalaze se na položajima Sokoluša i Oparića glava. Topništvo u sastavu MTRG-a 53. domobranske bojne Biograd n/M nalazilo se u području sela Vrana: vod hab 105 mm sastava 3 oruđa, na paljbenom položaju Crnogorka s 27 v/o, i vod MB 120 mm, te pet MB 82 mm na paljbenom položaju Vrana - Pećine s ukupno 36 v/o i 11 POTRD sastava POV T-12, ukupno 16 v/o s dva oruđa na paljbenom položaju Sokoluša - Oparića glava.⁵⁸

U skladu sa Zagrebačkim sporazumom trebalo je izvršiti demobilizaciju ljudstva, objekata, izvući topništvo s crte razdvajanja te uskladištiti teško topništvo od crte razdvajanja, izvršiti razdvajanje snaga, odnosno korigirati crtu obrane. U vezi s time 53. db je trebala smanjiti brojno stanje na stanje koje je bilo predviđeno ustrojem, a to je 385 v/o (s dvije pješačke satnije). U zoni razdvajanja se počinju razmještati snage UN-a „tako da se između nove hrvatske i srpske ‘crte razdvajanja’ trebao naći pojas (‘tampon-zona’) dubine oko dva kilometra“.⁵⁹ Na temelju zapovijedi zapovjednika ZP-a Split dolazi do izvlačenja snaga: 2. pješačka satnija 53. domobranske bojne Biograd n/M 8. travnja 1994. izvučena je s položaja Debeljaka i Markovca, zaposjednuta je nova crta obrane u području odgovornosti Kamen most (Jablanac) – Gradina – Oparića glava (tt. 150). Peta pješačka satnija se izvukla s položaja V. Umac i Golo Brdo također 8. travnja 1994. godine. Zaposjednute su nove otporne točke Mali Umac (tt. 149) i Zamina (tt. 193). Formirana je nova satnija i to 1. pješačka satnija koja preuzima zonu bivše 2. satnije i 5. satnije 53. db u području sela Vrana, a preuzima područje lijevo: Kameni most (uključeno) – selo Vrana – Oparića glava – Golo Brdo desno (uključeno).

58 SVA MORH, Izvješće dozapovjednika IV. borbenog sektora, Kl. 8/93-01/01, Ur. br. 8286-01-93-1450 od 22. 11. 1993.

59 Barić, 2005: 261.

Nakon potpisivanja Zagrebačkog sporazuma 1. pješačka satnija s ukupno 115 v/o brani područje Vrane do ustroja 134. domobranske pukovnije 18. kolovoza 1994., te ista satnija prelazi u sastav 1. pb 134. domobranske pukovnije. Satnija brani prostor Vrane do početka operacije *Oluja*. Snage ojačanja u području Vrane su manji dijelovi bojne za specijalna djelovanja *Matija Vlačić*. U području odgovornosti Vrane nalazi se i vod iz sastava 3. satnije 72. bojne vojne policije koji se osim za nadzor reda i stege koristi i za čuvanje i kontrolu međuprostora te drži dva kontrolna punkta, jedan na komunikaciji Pakoštanje – Vrana na glavnom kanalu kod crpne stanice i drugi na komunikaciji u Vrani kod brda Umac. Vod je imao i interventnu grupu od osam ljudi.⁶⁰

Od 4. siječnja do travnja 1994. u zoni 53. db Biograd n/M nalazila se jedna satnija iz sastava 175. br HV-a jačine 70 v/o. Satnija je bila razmještena u kampu Kozarica u Pakoštanama. Postrojba je s jednim vodom sudjelovala u držanju položaja Markovac u Vrani i u inženjerijskim radovima u području Vrane.

9. Stanje morala branitelja Vrane

Otpočinjanjem operacije *Maslenica* moral među pripadnicima postrojbe bio je dobar, a početni uspjesi hrvatskih snaga na zadarskoj bojišnici podigli su ga na maksimalnu razinu. Kako su pobunjeni Srbi zbog gubitaka na zadarskoj bojišnici željeli ostvariti prevlast u zoni odgovornosti 53. bojne, a posebno u području sela Vrana, što se i ostvarilo na način upadanja srpskih diverzantskih skupina do samog osvajanja brda Debeljak 11. ožujka 1993., to je rezultiralo privremenim padom morala pripadnika satnije i voda. Dolazilo je do zamora i povećane potištenosti kod pripadnika koji su branili najteže otporne točke. Nakon tih događanja došlo je do potpunog raspada strukture voda te se nije mogla organizirati kvalitetna smjena na najtežim položajima, posebice na brdu Debeljak. Otežana je bila i popuna novim vojnicima pa nije postojala mogućnost adekvatnog odmora vojnika. U tim danima i za vrijeme stradavanja četiri pripadnika bojne na brdu 3. svibnja 1993. te 4. listopada 1993. kada je stradalo pet pripadnika bojne, smjenu na brdu Debeljak su davali i drugi dijelovi bojne i zapovjedništva bojne koji su se rotirali na položaju dok se ne bi izvršio odmor pripadnika i adekvatna popuna. Isti problem postojao je i sa zapovjednim kadrom desetine voda i satnije koji se često izmjenjivao jer tako teške i stresne situacije jednostavno je rijetko koja osoba mogla izdržati u dužem vremenskom razdoblju. Branitelji Vrane nisu bili samo branitelji po teritorijalnom načelu, odnosno samo iz bivše Općine Biograd n/M, već su Vranu branili, uz mještane, i branitelji iz svih mjesta bivše Općine Biograd n/M, kako kopnenog tako i otočnog dijela. Vranu su branili i branitelji iz Zadra i okolice koji su do operacije *Maslenica* bili u sastavu zadarske satnije. Posebno je raznolik sastav branitelja branio brdo Debeljak zato što su mnogi branitelji prepoznali važnost brda u obrambenom smislu. Brdo Debeljak su dragovoljno dolazili braniti branitelji iz cijele Hrvatske. Tako je među poginulim braniteljima na brdu Debeljak i u Vrani bilo branitelja iz cijele bivše Općine Biograd n/M, Benkovca i šire: Pakoštanje, Vrane, Sv. Filipa i Jakova, Draga, Dobropoljane s otoka Pašmana, otoka Vrgade, iz Pristega, Čakovca, Ivanić-Grada, Crikvenice... Braniteljima koji su presudnom obranom branili brdo Debeljak treba odati najveće priznanje jer su se penjali braniti brdo s mislima na stradale suborce.

10. Zaključak

Presudna obrana Vrane, posebice brda Debeljak, zbog najveće važnosti za obranu biogradskog područja nije se smjela dovesti u pitanje. Gubitak položaja za obranu u području Vrane, a posebice brda Debeljak, omogućio bi stalnu srpsku kontrolu komunikacije selo Vrana - Pakoštanje i kontrolu Vranskog polja. Snagama pobunjenih Srba bio bi omogućen ulazak u bok hrvatskim snagama koje su branile područje Vrane pa bi u pitanje došao i ostatak obrane u području sela Vrana. Isto tako bi se stvorili uvjeti za daljnja napadna djelovanja Srpske vojske Krajine u smjeru Biograda n/M i Pakoštanje uz mogućnost presijecanja Republike Hrvatske na dva dijela.

60 Brzić, Đinđić, Banić, 2019: 66.

Crta obrane iznad Vrane, koja je uspostavljena na početku Domovinskog rata, nije se pomaknula do kraja rata. Brdo Debeljak se neprekidno držalo do 8. travnja 1994., kada počinje provedba Zagrebačkog sporazuma o razdvajanju snaga i izvlačenju teškog naoružanja. Nakon toga obranu sela Vrane provode 1. pješačka satnija 53. domobranske bojne Biograd, a od 18. kolovoza 1994. ista satnija ulazi u sastav 1. pb 134. domobranske pukovnije koja provodi obranu Vrane do početka operacije *Oluja*. Zahvalu za to potrebno je odati svim poginulim braniteljima stradalima na području sela Vrane i brda Debeljaka na kojem je stradalo jedanaest branitelja, kao i svim preživjelim braniteljima koji su branili prostor Vrane i Debeljaka. Brdo Debeljak u povijesti će ostati upamćeno kao najvažnija otporna točka na biogradskoj bojišnici na kojoj se presudnom obranom branila Republika Hrvatska, kao i najtragičnijim mjestom u obrani toga područja. „(...) Vječni spomen u golome kamenu stoji na Debeljaku. Pod njime u pitomu bazenu Vranskoga jezera seljaci beru i sade u miru koji su im omogućila i ova jedanaestorica domoljuba. Sa strane je sada slobodno brdo Petrim, a i dalje, sve dokle pogled seže, a to su daleke bukovičke uzvisine, slobodan je prostor.“⁶¹

11. Literatura i izvori:

Literatura:

- Barić, N. (2005) *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. - 1995*. Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb.
- Brzić, D., Đinđić, M. i D. Banić (2019) „Uloga i značaj 53. domobranske bojne Biograd u obrani biogradskog područja 1992. - 1994. godine“, 57-69. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Čerina, J. (2008) „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, *Društvena istraživanja*, 17 (3), 415-435.
- Čerina, J. (2019) „Doprinos 134. domobranske pukovnije hrvatskoj oslobodilačkoj operaciji ‘Oluja’“, 82-90. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Juričević, J. (2017) *Heroji Hrvatskoga domovinskog rata – Svjedočanstva*. DIS, Zagreb.
- Kaleb, J. (2004) *Zadar u Domovinskom ratu 1992. - 1993*. Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije, Zadar.
- Marjan, D. (2007) *Oluja*. HMDCDR, Zagreb.
- Nazor, A. (2011.) *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*. HMDCDR, Zagreb.
- Nazor, A. i Sekula Gibač, J. (2014) „Proces pokušaja normalizacije hrvatsko-srpskih odnosa i mirne reintegracije Republike Srpske Krajine 1994./1995. na okupiranom području zapadne Slavonije“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1.
- Radoš, Ivan (2019.) „Ustroj i djelovanje oružanih snaga pobunjenih Srba na području Benkovca“, 31-45. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Sentić, M. (2015) *Kronologija Republike Hrvatske (1990. - 1998.)*. Školska knjiga, Zagreb.
- Šarinić, H. (1999) *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem 1993 – 1995 (98)*. Globus Internacional, Zagreb.

Objavljeni izvori:

- Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske*, priredio Anđelko Milardović, Zagreb, 1992.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, Knjiga 5. Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1992.)* (ur. M. Rupić), Zagreb, 2009.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, Knjiga 7.*

61 „Crni mramor za vitezove Debeljaka“, SD, 5. 10. 1995., 6.

Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1993.) (ur. M. Rupić), Zagreb, 2009.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, Knjiga 8. Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1993.) (ur. M. Rupić, J. Sekula), Zagreb – Slavonski Brod, 2009.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, Knjiga 9. Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (srpanj - prosinac 1993.) (ur. M. Rupić, J. Maras Kraljević), Zagreb, 2010.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, Knjiga 11. Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj - lipanj 1994.) (ur. J. Barunčić Pletikosić, I. Brigović), Zagreb, 2012.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, Knjiga 20., 9. korpus JNA (1992.) (ur. I. Brigović, I. Radoš), Zagreb, 2017.

Povijest Vrane: političko, kulturno i privredno značenje Vrane kroz stoljeća. (ur. Grga Novak i Vjekoslav Maštrović), Institut JAZU, Zadar, 1971.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Republika Hrvatska, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

Uspon i pad „Republike Srpske Krajine“, Dokumenti (ur. Davor Pauković), Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2005.

Neobjavljeni izvori:

HR-HMDCDR, 6, Glavni štab Srpske vojske Krajine.

HR-HMDCDR, 8, 7. korpus Srpske vojske Krajine.

Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane RH, Glavni stožer Hrvatske vojske (SVA MORH).

Periodika:

Narodni list (1993.)

Slobodna Dalmacija (1993., 1999.)

Večernji list (1993.)

Novi list (1993.)

Internetski (web izvori):

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65379> (posjećeno 31. 5. 2020.).

<https://www.lijepanasadomovinahrvatska.com> (posjećeno 24. 5. 2020.).

Spomenici žrtvama Domovinskog rata na benkovačkom području

Luka Šajnović¹

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Spomenici žrtvama na benkovačkom području ukazuju na razmjere zločina spram civilnog stanovništva hrvatske nacionalnosti koje su tijekom velikosrpske agresije počinili pripadnici srpskih pobunjeničkih snaga i Jugoslavenske narodne armije. Velik broj civila stradao je izravno u borbenim djelovanjima tijekom druge polovice 1991., odnosno u napadima srpskih pobunjeničkih snaga i JNA, a kasnije je nad velikim brojem civila koji su ostali živjeti na okupiranim područjima počinjen ratni zločin. Braneći napadnuta područja, poginuo je velik broj pripadnika Hrvatske vojske i policije, što je također zabilježeno na spomenicima posvećenima žrtvama velikosrpske agresije. Kako bi se dobio neophodan kontekst za uvid u rasprostranjenost te agresije, odnosno razmještaj spomenika stradalnika, rad analizira predratni nacionalni sastav benkovačkog i čitavog sjevernodalmatinskog prostora, a potom začetke i razvoj srpske pobune tijekom 1990. i 1991. godine. Okolnosti stradanja i broj žrtava hrvatskih civila i branitelja koji su zabilježeni na spomenicima u radu su opisani podjelom benkovačkog područja na četiri prostorne cjeline.

Ključne riječi: Benkovac, benkovačko područje, Domovinski rat, spomenici, civili, okupacija.

1. Uvod

Područje prijeratne benkovačke općine već od ljeta 1990. godine našlo se u žarištu srpske pobune uperene protiv hrvatske vlasti izabrane na travanjским i svibanjskim izborima za Sabor Socijalističke Republike Hrvatske (SRH). Stalni rast međunacionalnih napetosti na području sjeverne Dalmacije, posebno na benkovačkom području, pretvorio se u otvorenu agresiju pobunjenika srpske nacionalnosti, u koju su se postupno uključile snage Jugoslavenske narodne armije (JNA), s ciljem zauzimanja što većeg dijela teritorija Republike Hrvatske (RH) i protjerivanja hrvatskog stanovništva s okupiranih područja. Cilj rada jest kroz tumačenje ratnog konteksta, analizu nacionalnog sastava i koristeći geografsku raščlambu opisati spomenike Domovinskog rata kao svjedočanstvo o stradanju hrvatskog stanovništva na ovom prostoru. Iz tog razloga benkovačko područje podijeljeno je u radu na četiri prostorne cjeline gdje je moguće locirati spomenike o ratnim zločinima tijekom velikosrpske agresije. Prva od tih cjelina je sjeverozapadno benkovačko područje koje se nalazilo na napadnom pravcu JNA prema Zadru, a zasigurno najpoznatiji spomenik na tom prostoru je onaj u Nadinu. Prostornom izdvojenosti ističu se i spomenici u sjeveroistočnom dijelu općine, odnosno na prostoru Bukovice, gdje se izdvajaju spomenici u mjestima Bruška i Medviđa. Preostali spomenici raspoređeni su u južnu, odnosno jugoistočnu te središnju prostornu cjelinu. Radi jasnoće i preglednosti rada nužna je ovakva podjela spomenika benkovačkog kraja koja se temelji na geografskim odrednicama toga prostora.

2. Prijeratni nacionalni sastav stanovništva na benkovačkom području

Područje prijeratne Općine Benkovac nalazi se na prostoru sjeverne Dalmacije koja je bila žarište srpske oružane pobune još od ljeta 1990. godine. Uz nju, u teritorijalno-administrativnom pogledu, na sjevernodalmatinskom prostoru bile su još i kninska, obrovačka, zadarska te biogradska prijeratna općina, kao i manji dijelovi općina Šibenik i Drniš. Benkovačko područje obuhvaća

¹ Luka Šajnović, mag. hist.; e-mail: sajnovicluka@gmail.com.

dvije geografske mikroregije. Sjeverozapadni dijelovi općine pripadaju krševitom području Bukovice, dok ostatak općine pripada Ravnim kotarima. Općinsko središte Benkovac smjestilo se upravo na dodiru tih dviju geografskih mikroregija.² Prema popisu stanovništva iz 1991., prijeratna Općina Benkovac brojila je 33.378 stanovnika raspoređenih u ukupno 53 naselja, a prostirala se na površini od 640 km². Od toga broja 18.986 stanovnika, odnosno 56,88 %, izjasnilo se Srbima, dok se Hrvatima izjasnilo njih 13.553, odnosno 40,60 posto.³ Srbi su činili većinu u 27, a Hrvati u 25 naselja. U općinskom središtu i najvećem naselju, Benkovcu, većina od 3776 stanovnika bili su Srbi, uz značajan udio Hrvata, njih 749, koji su činili gotovo petinu stanovništva samog naselja. Mjesto s najvećim brojem Hrvata u benkovačkoj općini bila je Polača, zapadno od Benkovca, s 1292 Hrvata, dok je upravo Benkovac bio naselje s najvećom koncentracijom srpskog stanovništva, gdje se Srbima izjasnilo njih 2780. Najveća koncentracija Hrvata bila je u južnom i jugoistočnom dijelu općine koji se administrativno „naslanjao“ na prijeratne općine Šibenik i Biograd na Moru. Mjesta s najvećim brojem Hrvata na tom području bila su Lišane Ostrovičke s 884 Hrvata i Stankovci s 941 Hrvatom. Upravo na tom prostoru nalazila su se jedina naselja benkovačke općine koja tijekom Domovinskog rata nisu bila okupirana od strane JNA i srpskih pobunjeničkih snaga.⁴ Dakle, mješovitost nacionalnog sastava bitno je obilježje benkovačkog, ali i cijelog sjevernodalmatinskog prostora. Ta karakteristika umnogome je odredila tijek razvoja najprije srpske pobune, a potom i rata na ovome prostoru.⁵ Raštrkana naselja, od čega je u dobrom dijelu njih, bez obzira na većinski udio Hrvata ili Srba, bila prisutna i značajna manjina, predstavljala su pogodno tlo za razvoj najprije napetih međunacionalnih odnosa, a potom i pokretanje rata uperenog protiv hrvatskog stanovništva s ciljem odvajanja značajnih dijelova teritorija Hrvatske i pripajanja tzv. Velikoj Srbiji. Svakako valja istaknuti i važnost blizine grada Knina i okolice, političkog središta srpske pobune, na širenje pobune na prostoru prijeratne benkovačke općine.⁶

3. Prikaz razvoja srpske pobune tijekom 1990. i početka Domovinskog rata 1991. godine na benkovačkom području

Sve snažniji prodor velikosrpske politike u Hrvatsku tijekom 1989. i 1990. godine prouzročio je znatan porast međunacionalnih napetosti na velikom dijelu hrvatskog teritorija. Pri tome ni sjeverna Dalmacija, kao područje izrazito mješovitog nacionalnog sastava, nije bila iznimka.⁷ Dapače, odnosi između hrvatskog i srpskog stanovništva na prostoru koji su sačinjavale prijeratne općine Obrovac, Benkovac i Knin tijekom 1990. sve se više zaoštravaju.⁸ Tako je, primjerice, član Srpske demokratske stranke (SDS) Bogoljub Popović u lipnju na okupljanju povodom osnivanja mjesnog odbora stranke u Kuli Atlagić, nedaleko od Benkovca, izjavio kako „SDS ne priznaje republičke granice, SDS ne priznaje granice kontinenta“. Uz to, Popović je izjavio kako „nije daleko dan kada ćemo se spojiti od mora do Drine“,⁹ na taj način otvoreno iskazujući program velikosrpske politike. Ovakvi i slični istupi političkih predstavnika hrvatskih Srba neminovno su vodili sve većem porastu međunacionalnih napetosti i nepovjerenja na području benkovačke općine. Nakon što su krajem srpnja 1990. proglašeni amandmani na hrvatski Ustav, na širem području

2 Nejašmić, 1992: 61-62; <https://www.benkovac.hr/o-benkovcu/povijest> (posjećeno 7. 6. 2020.).

3 Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske (Zagreb, 1992.), 50-51 i prikaz III.

4 Čerina, 2008: 420.

5 U prijeratnoj Općini Obrovac 1991. bila su 7572 građanina koji su se izjasnili kao Srbi, a 3761 građanin izjasnio se kao Hrvat. Kninska općina iste je godine imala 37.888 Srba i 3886 Hrvata. Na prostoru prijeratne Općine Zadar veća koncentracija srpskog stanovništva bila je prisutna, ne računajući sam Zadar, samo u selima Smoković i Zemunik Gornji na samom dodiru sa susjednom benkovačkom općinom. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 114, 138-139, 210-212 i prikazi XXXIX, LVI, C.

6 Mamut, 2019: 27-28; Radoš, 2019: 31.

7 Barić, 2005: 42-52; Brigović i Radoš, 2011: 6.

8 Neposredno prije konstituiranja prvog višestranačkog Sabora, a nakon izbora provedenih u travnju i svibnju 1990., upravo u Benkovcu je 18. svibnja 1990. insceniran napad na predsjednika Mjesnog odbora SDS-a Miroslava Mlinara s ciljem dodatnog zaoštavanja međunacionalnih odnosa na sjevernodalmatinskom području. Čerina, 2008: 418; Barić, 2005: 63-65.

9 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 2, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. - 1991.), HMDCDR, Zagreb, 2007. Govor predstavnika Srpske demokratske stranke na osnivanju Mjesnog odbora stranke u Kuli Atlagić kod Benkovca, 23. 6. 1990., 30.

Knina sredinom kolovoza izbija otvorena pobuna dijela stanovništva srpske nacionalnosti protiv novih hrvatskih vlasti. Skupština Općine Benkovac 6. kolovoza 1990. odbacila je sve amandmane na Ustav RH, a nova hrvatska obilježja proglasila je ustaškim.¹⁰ Ne želeći prihvatiti hrvatska državna obilježja, lišena socijalističkih simbola, te ističući kako im nove hrvatske vlasti ugrožavaju opstanak upravo je srpsko stanovništvo triju sjevernodalmatinskih općina (kninske, obrovačke i benkovačke) bilo pokretač srpske pobune u Hrvatskoj.¹¹ Naoružani pobunjenici su postavljanjem prepreka blokirali prometnice te su vršili nezakonitu regulaciju prometa i organizirali mjesne straže. Potaknuti ovakvim ponašanjem srpskog stanovništva i mještani hrvatskih naselja u Ravnim kotarima i Bukovici, bojeći se mogućih upada naoružanih srpskih pobunjenika, organizirali su straže oko vlastitih sela.¹² Tako su već 17. kolovoza 1990., usporedo s događanjima na području okolice Knina, pobunjeni Srbi iz Benkovačkog Sela postavljanjem kamenja u predjelu Kule Atlagić blokirali prometnicu koja od Benkovca vodi prema Donjem Karinu.¹³ Srpski pobunjenici nedugo zatim napadaju i benkovačku policijsku postaju s ciljem uzimanja oružja koje je u njoj bilo pohranjeno.¹⁴ Isključivost politike koju je provodio politički vrh pobunjenih Srba u Hrvatskoj dodatno je zaoštravala međunacionalne odnose. Protuzakonito i agresivno ponašanje pobunjenika tijekom 1990. kulminiralo je u prosincu kada su politički predstavnici Srba u Hrvatskoj proglasili osnivanje Srpske autonomne oblasti Krajina (SAO Krajina) sa sjedištem u Kninu, a u čiji su sastav ušle i tri sjevernodalmatinske općine.¹⁵ Svoju odluku o pristupanju SAO Krajini benkovačka je općina donijela 20. prosinca 1990., a takva je odluka doprinijela daljnjem pogoršanju sigurnosnog stanja na općinskom prostoru.¹⁶ Oružani sukobi hrvatskih redarstvenika i srpskih pobunjenika u Pakracu početkom, odnosno na Plitvičkim jezerima krajem ožujka 1991. dodatno su produbili već ionako teško narušene međunacionalne odnose na prostoru sjeverne Dalmacije.¹⁷ O tome svjedoči i „Zapovest za odbranu“ koju je 5. travnja 1991. izdala Komanda 9. korpusa JNA, a kojom se snagama jugoslavenske vojske naređuje da onemoguće prodor postrojbama Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske (MUP RH) na područje pobunjenih općina Benkovac, Obrovac i Knin. Oslonac jugoslavenske vojske na tom području bile su 180. i 221. motorizirana brigada (mtbr) 9. korpusa JNA, prva smještena u Benkovcu, a potonja u Kninu.¹⁸ Postrojbe 9. korpusa JNA razmještaju se na području prijeratne benkovačke općine, „preuzimaju nadzor nad gotovo cijelim teritorijem općine“, uspostavljaju nadzorne točke na općinskim prometnicama i omogućavaju srpskim pobunjenicima nesmetano djelovanje.¹⁹ Prijetnje i zastrašivanja Hrvata postaju sve učestalija na cjelokupnom sjevernodalmatinskom prostoru.²⁰ To potiče hrvatske vlasti na odlučnije postupanje prema samoproglashenoj SAO Krajini. Na benkovačkom području MUP RH osniva ispostave policijskih postaja u mjestima s većinskim hrvatskim stanovništvom, Stankovcima i Polači. Takvi postupci hrvatskih vlasti sa srpske su strane shvaćeni kao prijetnja

10 Knez, 2019: 19-20.

11 Izbacivanje socijalističkih odrednica iz Ustava i službenog državnog znakovlja potaknulo je pripadnike srpske nacionalnosti u Stanici javne sigurnosti (SJS) Knin da odbiju nositi nova obilježja na svojim uniformama. Naime, oni su nova državna obilježja i povijesni hrvatski grb, kao i Skupština općine Benkovac, označili „ustaškim“, a uputili su i prosvjedno pismo saveznom sekretaru (ministru) unutrašnjih poslova Petru Gračaninu. Time su praktično otkazali lojalnost legalno izabranim hrvatskim vlastima. Gibač i Vučur, 2019: 15-16; Marijan, 2002: 6.

12 Ružić, 2011: 404.

13 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. - 1991.), HMDCDR, Zagreb, 2007. Stanica javne sigurnosti Benkovac, br./90, 19. 9. 1990., 53.

14 Marijan, 2002: 6.

15 Proglašenje Republike Srpske Krajine provedeno je u prosincu 1991. godine. Radetić, Marijan, Barić, Bing i Živić, 2006: 222.

16 Ružić, 2011: 403.

17 Marijan, 2016: 72-73. Odmah nakon intervencije hrvatskih redarstvenika na Plitvičkim jezerima iz Benkovca je prema Plitvicama „upućen autobus pun naoružanih građana“ srpske nacionalnosti. Ružić, 2011: 404.

18 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Komanda 9. korpusa, DT 1-4, 5. 4. 1991., 108; Komanda 9. korpusa JNA tom se prilikom vodila strategijom stvaranja tzv. tampon-zona. Snage JNA provele bi razdvajanje hrvatskih redarstvenika i srpskih pobunjeničkih skupina čime bi zapravo onemogućile djelovanje legalnih hrvatskih postrojbi. S druge strane, onemogućavanje djelovanja postrojbi MUP-a RH značilo je zaštitu srpskih pobunjenika. Ružić, 2011: 406; Marijan, 2002: 3-4, 9.

19 Čerina, 2008: 420; Ružić, 2011: 8.

20 Krajem travnja 1991. „pobunjena srpska policija napala je sela Potkonje i Vrpolje“ u okolici Knina i protjerala tamošnje Hrvate. Ratni zločini srpskih vojnih i paravojnih postrojbi u Lici i sjevernoj Dalmaciji 1991. - 1995., CPD, Knin, 2000., 6.

i izravna ugroza za srpsko stanovništvo na području zahvaćenom pobunom.²¹ Sigurnosno stanje na području benkovačke općine dodatno se pogoršalo početkom svibnja kada je u Polači ubijen pripadnik specijalnih jedinica MUP-a RH Franko Lisica.²² Položaj Hrvata na benkovačkom području postao je neizdrživ, sve se više bilježe „razni oblici psiholoških pritisaka, maltretiranja i otežavanja svakodnevnog života“.²³ Jedan od primjera primjene takvih metoda zasigurno je bilo miniranje i oštećivanje željezničke pruge Benkovac - Zadar, u predjelu sela Rašević, s hrvatskom većinom i značajnim udjelom srpske manjine.²⁴ Tijekom srpnja i kolovoza 1991. pobunjeni Srbi započeli su s minobacačkim napadima na hrvatska sela, osobito na Lišane Ostrovičke i Polaču.²⁵ Hrvatsko stanovništvo benkovačkog područja sve masovnije počinje napuštati svoja naselja i sigurnost pronalazi na slobodnim područjima, pretežito biogradske općine. Sredinom rujna hrvatski su branitelji bili prisiljeni napustiti položaje u Polači i Lišanama Ostrovičkim, a krajem rujna 1991. JNA i srpske pobunjeničke snage zauzimaju sela Bulić, Lišane Ostrovičke i Vukšić. Hrvatske snage rasporedile su se na crti Raštane - Tinj - Jankolovica - Vrana - Pristeg - Radašinovci - Bila Vlaka - Stankovci, a stanje na bojišnici se donekle stabiliziralo. Napadi agresora ograničili su se na povremene pješачke i minobacačke napade u svrhu pripreme velikog napada na Zadar koji je izveden 4. listopada 1991. godine.²⁶ Krajem 1991. sva mjesta prijeratne općine Benkovac, izuzev sela Bila Vlaka, Budak, Crljenik, Dobra Voda, Radašinovci, Stankovci i Velim, bila su pod okupacijom JNA i srpskih pobunjeničkih snaga.²⁷ Pri tome je važno naglasiti kako se navedena mjesta nalaze upravo u jugoistočnom dijelu benkovačke općine u kojemu je bila najveća koncentracija hrvatskog stanovništva.²⁸ Unatoč tome, određen broj Hrvata, bez obzira na opasnost, nije napustio svoje domove, iz razloga što nisu željeli ili zato što nisu mogli napustiti svoja sela te su ostali živjeti u mjestima koja su bila okupirana. Upravo to stanovništvo postalo je lakom metom srpskim pobunjeničkim skupinama koje su u više navrata izvršile ratne zločine nad hrvatskim civilnim stanovništvom, s ciljem potpunog protjerivanja Hrvata s okupiranog područja prijeratne benkovačke općine.²⁹

4. Spomenici Domovinskog rata na sjeverozapadnom benkovačkom području

Krajem rujna 1991. pritisak na Zadar sve je više jačao, a opći napad je 2. listopada osobno naredio načelnik Generalštaba Oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (OS SFRJ) general Blagoje Adžić.³⁰ Tijekom velikog napada JNA na Zadar provodili su se minobacački napadi i osvajanje hrvatskih sela u zadarskom zaleđu te na području Općine Benkovac. U tim napadima stradavaju i hrvatski civili u ravnokotarskom selu Korlat, oko 9 kilometara sjeveroistočno od Benkovca. Korlat je prema popisu stanovništva iz 1991. bio većinski hrvatsko selo.³¹ U napadima na Korlat stradalo je troje civila čija se imena nalaze na spomeniku podignutom ispred mjesne crkve.

21 Marijan, 2016: 73; Ružić, 2011: 409-410.

22 Ubojstvo hrvatskog redarstvenika izazvalo je ogorčene reakcije hrvatske javnosti, u Zadru je održan i veliki prosvjed zbog sve učestalijih pritisaka, a sada i napada srpskih paravojnih skupina na tijela legalne hrvatske vlasti i hrvatske civile. Čerina, 2008: 419; Ružić, 2011: 410.

23 Jakić i Paukovic, 2019: 94.

24 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Komanda 180. mtbr, str. pov. br. 3/303, 11. 7. 1991., 176.

25 Tako je, primjerice, i selo Vukšić, smješteno jugoistočno od Benkovca, 24. srpnja 1991. pretrpjelo minobacački napad. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Štab TO SAO Krajine, pov. br. 31/3, 26. 7. 1991., 195.

26 Nakon potpisivanja primirja 7. listopada 1991. godine JNA je započela s izvlačenjem vojnika i naoružanja iz Zadra. Marijan, 2016: 163.

27 Čerina, 2008: 416, 420-421; Brigović i Radoš, 2011: 6-7; Marijan, 2016: 162-163.

28 Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima; prikaz III.

29 Jakić i Paukovic, 2019: 94.

30 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Komanda 9. korpusa, str. pov. br. 571-11/4, 3. 10. 1991., 352-357; Marijan, 2016: 162-163.

31 U Korlatu je 1991. živjelo 519 Hrvata i 405 Srba. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 50.

Spomenik je pravokutnog oblika i podijeljen je na 22 jednaka pravokutna polja sa statuom Isusa Krista u ispražnjenom središnjem prostoru koji spomenik dijeli na dva jednaka dijela. Podignut je 2013. i rad je zadarskog akademskog kipara Dragana Kwiatkowskog.³² Na spomeniku se nalaze i imena hrvatskih civila koji su stradali tijekom 1992. i 1993. za vrijeme okupacije: Martin Buljat (rođ. 1930., ubijen 1991.), Cecilija Buljat (rođ. 1926., ubijena 1991.), Soka Šikić (rođ. 1924., ubijena 1992.), Kristina Galić (rođ. 1932., ubijena 1992.), Milan Bulić (rođ. 1941., ubijen 1992.), Joso Jurjević (rođ. 1910., ubijen 1993.), Darinka Jurjević (rođ. 1921., ubijena 1993.), Đurđija Modrić (rođ. 1933., ubijena 1993.), Lucija Zorić (rođ. 1930., ubijena 1993.), Slava Vrkić (ubijena 1992.), Grgo Milković (rođ. 1932., ubijen 1992.) i Domo Modrić (rođ. 1936., ubijen 1992.). Valja istaknuti kako je četvero civila ubijeno iz osвете tijekom siječnja 1993., i to u osvetničkom pohodu srpskih paravojnih snaga kao odmazda za pretrpljeni poraz u oslobodilačkoj operaciji hrvatskih snaga kodnog naziva *Gusar*, široj javnosti poznatijoj kao *Maslenica*.³³ Konačno, na spomeniku se nalazi i ime pripadnika 4. gardijske brigade (gbr) HV-a, Stanka Buljata, koji je poginuo 1995. nakon vojno-redarstvene operacije *Oluja*.³⁴

Nedaleko od Korlata, u Nadinu, mjestu sjeverozapadno od Benkovca, smještenom na samom rubu benkovačke općine, nalazi se spomen-obilježje poginulim hrvatskim civilima i braniteljima u Domovinskom ratu. Spomenik je podignut u spomen na 14 ubijenih i tri nestala hrvatska civila nakon okupacije naselja u studenom 1991. te pet poginulih hrvatskih branitelja. Riječ je o četiri metra visokom i 12 tona teškom uspravno položenom obrađenom kamenu na kojemu su uklesani hrvatski grb, krunica i imena poginulih i nestalih Nadinjana i branitelja, a također je rađen prema idejnom projektu Dragana Kwiatkowskog.³⁵ Naime, nakon privremenog smirivanja napadnih djelovanja na zadarskom dijelu sjevernodalmatinskog ratišta dijelovi 180. mtbr 9. korpusa JNA izveli su 18. studenoga 1991. napadnu akciju kojoj je cilj bio zauzimanje ravnokotarskih sela Škabrnje i Nadina.³⁶ Udaljena desetak kilometara sjeverozapadno od Benkovca, koji se tada nalazio pod okupacijom, oba naselja su prema popisu stanovništva 1991. bila naseljena gotovo isključivo hrvatskim stanovništvom.³⁷ Njihovim zauzimanjem JNA i srpske pobunjeničke postrojbe odbacile bi hrvatske snage još dalje od okupiranog Benkovca, dodatno bi osigurale komunikaciju sa zračnom lukom u Zemunik i uspostavile nadzor nad dominantnim kotama u Ravnim kotarima s kojih se vrlo dobro mogla kontrolirati komunikacija Zadar - Benkovac.³⁸

Napad na Škabrnju, koja je administrativno pripadala Općini Zadar, započeo je topničkom, minobacačkom i tenkovskom vatrom iz smjera Zemunika Gornjeg i Biljana Gornjih. Nakon teških borbi i snažnog otpora branitelja, snage JNA i srpske pobunjeničke skupine zauzimaju Škabrnju u kojoj potom započinje jedan od najmasovnijih zločina nad zarobljenim hrvatskim civilnim stanovništvom i braniteljima.³⁹ U okrutnosti prilikom počinjenja zločina u Škabrnji, kao i onoga koji će uslijediti u Nadinu, prednjačili su pripadnici Teritorijalne obrane (TO) Benkovac, o čemu svjedoče izvješća „Organa bezbednosti 180. mtbr“ JNA.⁴⁰

32 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Korlatu. Popis ustupio: dr. sc. Josip Čerina. U posjedu autora.

33 Na spomeniku se nalaze imena ukupno 12 ubijenih civila i jednog stradalog branitelja. Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine. O okrutnosti napada na hrvatske civile u Korlatu svjedoči i potvrđena optužnica Županijskog suda u Zadru od 1. kolovoza 1995. godine. Prema njoj je skupina pripadnika srpskih paravojnih postrojbi nakon fizičkog maltretiranja vilama ubila Milana Bulića, invalida bez lijeve šake. <https://www.documenta.hr/hr/zlo%C4%8Din-u-korlatu.html> (posjećeno: 18. lipnja 2020.). Početkom 1993. godine na okupiranom benkovačkom području nalazili su se pripadnici paravojne skupine „Tigrovi“ (Srpska dobrovoljačka garda), predvođeni ozloglašanim Željkom Ražnatovićem Arkanom. Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine“ (siječanj – lipanj 1993.), HMDCDR, Zagreb, 2009., GŠ Srpske vojske RSK, str. pov. br. 43-2, 20. 2. 1993., 232.

34 <https://www.4brigada-zng.hr/in-memoriam/1995/stanko-buljat> (posjećeno 5. 6. 2020.).

35 <https://www.zadarskilist.hr/clanci/20112008/kameni-spomenik-u-nadinu---simbol-ponosa-i-sjecanja> (posjećeno 5. 6. 2020.).

36 Marijan, 2016: 164; Još početkom listopada hrvatske snage u Nadinu odbile su pješačko-tenkovski napad na mjesto pri čemu je JNA izgubila dva tenka. Brigović i Radoš, 2011: 11; Čerina, 2008: 421.

37 U Nadinu je 1991. živjelo 650, a u Škabrnji 1906 Hrvata. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 50, 210 i prikazi XXXIX, C.

38 Čerina, 2008: 421.

39 Brigović i Radoš, 2011: 12-14; Jajić i Paukovic, 2019: 94; Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Komanda 180. mtbr, str. pov. br. 3/559, 473.

40 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Organ bezbednosti 180. mtbr, str. pov. br. 416/1, 481-485. Također i: Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Organ bezbednosti 180. mtbr, str. pov. br. 423/1, 486-488.

Kratak prikaz okupacije i zločina u Škabrnji važan je za razumijevanje zločina koji se potom zbilo u Nadinu zato što je okupacija oba sela bila dio iste, kontinuirane napadne akcije JNA i srpskih paravojskih snaga. U noći 18. na 19. studenoga veći dio hrvatskog civilnog stanovništva uspješno je evakuiran iz Nadina, a samo mjesto okupirano je 19. studenoga u poslijepodnevnim satima od strane JNA i srpskih pobunjeničkih snaga.⁴¹ Usljedio je ratni zločin nad preostalim civilnim stanovništvom koji su, kao i u Škabrnji, počinili pripadnici TO Benkovac. Sveukupno su pripadnici srpskih paravojskih snaga nakon okupacije Nadina ubili 14 mještana hrvatske nacionalnosti, dok se tri mještana vode kao nestali.⁴²

Navedena stradanja hrvatskih civila nisu bila jedina stradanja na sjeveroistočnom dijelu okupirane benkovačke općine. Tome svjedoči spomenik *Vukovarska golubica* u mjestu Biljane Donje. Autor spomenika je akademski kipar Slavomir Drinković. Podiglo ga je tadašnje Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH 2005. u spomen na šest ubijenih hrvatskih civila.⁴³ Na mjestu spomenika u Biljanama Donjim je masovna grobnica iz koje je ekshumirano troje mještana sela Smilčić, a troje je ekshumirano iz pojedinačnih grobnica u Smilčiću.⁴⁴ Hrvati sela Smilčić koji su ostali na okupiranom prostoru ubijeni su nakon neuspješne akcije srpskih pobunjeničkih postrojbi u okolici Škabrnje krajem 1992. u znak odmazde.⁴⁵ Iz dokumenata Stanice javne bezbednosti (SJB) u Benkovcu vidljivo je kako je troje članova obitelji Arbanas krajem studenog 1992. zapaljeno u svojoj obiteljskoj kući u Smilčiću.⁴⁶ Svi ubijeni mještani Smilčića nose prezime Arbanas.⁴⁷ Imena poginulih nalaze se i na Spomeniku stradalnicima u Domovinskom ratu u Smilčiću, također radu Dragana Kwiatkowskog, podignutom 2012. godine.⁴⁸

Hrvatsko stanovništvo sela Rašević, udaljenog oko 8 kilometara od Benkovca u smjeru Zadra, također nije bilo pošteđeno stradanja.⁴⁹ Tijekom 1992., 1993. i 1994. godine ubijeno je osam civila o čemu svjedoči mjesni Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu, autora Dragana Kwiatkowskog. Spomenik je podigao Grad Benkovac 2012. godine.⁵⁰ Prema podacima Grada Benkovca, na okupiranom području Benkovca u ovom je razdoblju evidentirano 29 ubijenih osoba, no SJB Benkovac bilježi 44 ubojstva i jedan pokušaj ubojstva, a među njima samo jedan ratni zločin protiv civilnog stanovništva.⁵¹ Navedeni primjer svjedoči o odnosu okupatorskih vlasti prema civilnom stanovništvu hrvatske nacionalnosti, odnosno o nepostojanju ikakve namjere da se to stanovništvo zaštiti, a napadi zaustave.

Spomen-obilježja stradalim civilima i hrvatskim braniteljima na sjeverozapadnom benkovačkom području, koje se nalazilo na glavnom smjeru napada JNA i srpskih paravojskih

41 Brigović i Radoš, 2011: 13-14; Marijan, 2016: 164; Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Štab TO SAO Krajina, pov. 19. 11. 1991., 475.

42 Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine. Prema podacima HMDCDR-a, od 19. do 21. 11. stradalo je 14 mještana Nadina od čega 2 branitelja.

43 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Vukovarska golubica u Biljanima Donjim.

44 Prema popisu stanovništva 1991., Biljane Donje su bile većinski naseljene srpskim stanovništvom, a samo troje mještana se izjasnilo Hrvatima. Smilčić je također bio naseljen pretežito srpskim stanovništvom, ali sa značajnom hrvatskom manjinom. Srbima se izjasnilo 439, a Hrvatima 192 mještana. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima; 50; (<https://vlada.gov.hr/vijesti/potpredsjednica-vlade-na-otkrivanju-spomen-obilježja-mjesta-masovne-grobnice-u-biljanima-donjim/12313>, posjećeno 6. 6. 2020.).

45 Prema opisu Zorana Arbanasa, sina jedne od žrtava (<https://www.zadarskilist.hr/clanci/19032012/stradali-u-srpskoj-odmazdi>, posjećeno 6. 6. 2020.).

46 Republika Hrvatska i Domovinski rat, 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 6., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj – prosinac 1992.), Zagreb, 2009. Stanica javne bezbednosti Benkovac, br. 2039/92, 26. 11. 1992., 383.

47 Ljubica i Marijan Arbanas ubijeni su 21. siječnja 1992., a Krste, Kosara i Anica Arbanas 25. studenog, dok je Mirko Arbanas ubijen 26. studenog 1992. godine. Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

48 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Smilčiću.

49 U selu Rašević je prema popisu stanovništva 1991. živjelo 647 Hrvata i 570 Srba. Miješani nacionalni sastav sela dodatno je otežavao položaj hrvatskog stanovništva u Raševiću. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 51.

50 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Raševiću.

51 Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine. Također i: Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 6, MUP, SUP, Stanica javne bezbednosti Benkovac, br. 08-01-02-03-510/92, 11. 8. 1992., 116.

snaga prema Zadru, te brojnost žrtava ukazuju na svakodnevnu opasnost i upornost srpskih snaga u obrani privremeno okupiranih područja.

5. Spomenici Domovinskog rata na sjeveroistočnom benkovačkom području (Bukovica)

U Bruški, točnije u zaseoku Gornji Marinovići, naselju u Bukovici naseljenom isključivo hrvatskim stanovništvom, smještenom desetak kilometara sjeveroistočno od Benkovca, krajem 1991. počinjen je jedan od najmasovnijih ratnih zločina nad hrvatskim civilnim stanovništvom koje je ostalo živjeti na okupiranom područje benkovačke općine.⁵² Boško Dražić, načelnik SJB-a Benkovac, u svojem izvješću upućenom SJB-u Obrovac navodi kako je 21. prosinca 1991. u Bruški, odnosno zaseoku Gornji Marinovići, skupina od „više nepoznatih lica izvršila masovno ubojstvo mještana tog zaseoka“.⁵³ Prema svjedočenju Ante Marinovića, koji je preživio pokolj, trojica nepoznatih počinitelja obučenih u „maskirne uniforme kakve nosi milicija Krajine“ ulazili su u kuće mještana i potom ih strijeljali „automatskim puškama domaće proizvodnje“.⁵⁴ Preživjeli Ante Marinović spasio se bijegom prema Bjelini nakon čega je prevezen u Dom narodnog zdravlja Benkovac. Pripadnici srpskih paravojnih jedinica u Bruški su 1991. pogubili ukupno devet Hrvata i jednog Srbina koji se zatekao u posjetu kod stradale obitelji Marinović.⁵⁵ Ubijeni mještani Bruške 21. prosinca 1991.: iz obitelji Marinović: Roko (rođ. 1931.), Dušan (rođ. 1957.), Petar (rođ. 1923.), Dragan (rođ. 1967.), Ika (rođ. 1939.), Krste (rođ. 1926.), Draginja (rođ. 1930.), Manda (rođ. 1927.) i Stana (rođ. 1926.), dok je ubijeni građanin srpske nacionalnosti bio Svetozar Drača (rođ. 1957.).⁵⁶ Ubijeni Hrvati, svi iz obitelji Marinović, pokopani su u obiteljskoj grobnici u Rodaljicama uz, kako se navodi u izvješću, „jako obezbeđenje“.⁵⁷ U Bruški je 11. lipnja 1992. ubijen još jedan član obitelji Marinović, Josip (rođ. 1942.), koji je 4. lipnja 1992. pušten iz zatvora u Kninu. Masovni zločin nad hrvatskim civilnim stanovništvom u Bruški jasno pokazuje obrazac djelovanja srpskih pobunjeničkih snaga na okupiranom području Republike Hrvatske. Osim odvajanja dijelova hrvatskog teritorija, pripadnici pobunjeničkih snaga nastojali su iznenadnim upadima u sela i domove te napadima na Hrvate provesti i potpuno „čišćenje“ okupiranog teritorija od nesrpskog stanovništva.⁵⁸ Kao upozorenje na ta zbivanja danas se na ulazu u zaseok Gornji Marinovići nalazi spomenik stradalim mještanima tijekom srpske okupacije benkovačke općine. Njega je 2004. podigao Grad Benkovac, a autor mu je već spomenuti kipar Dragan Kwiatkowski. Na samom spomeniku nalazi se 11 imena stradalih hrvatskih civila.⁵⁹

Nakon što su hrvatske snage krajem siječnja i početkom veljače 1993. uspješno okončale operaciju *Gusar* i time oslobodile dio zadarskog zaleđa i dalje od Novskog ždrila odbacile srpske snage, uslijedila je odmazda nad hrvatskim civilnim stanovništvom koje se nalazilo na okupiranom području.⁶⁰

52 Jakić i Paukovac, 2019: 95-96. Prema popisu stanovništva 1991., u Bruški su živjela 334 Hrvata. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 50 i prikaz III.

53 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Stanica javne bezbednosti Benkovac, br. KU-88/91, 26. 12. 1991., 572.

54 Isto.

55 Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine; Policijska uprava Zadar, Službena zabilješka, 10. srpnja 1992. (https://www.lijepanasadomovinahrvarska.com/index.php/dokumenti/sudski-dokumenti-srpski-zlocini-u-hrvatskoj/3502-zadarska-zupanija-zd-0035?fbclid=IwAR2H7nBIGU6AAQYM-Jx_aV3oj8TDXS5UcNNW9YUYaR2vuOFvRaOEckRIHQo; posjećeno: 1. 6. 2020.).

56 Isto.

57 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 1, Stanica javne bezbednosti Benkovac, br. KU-88/91, 26. 12. 1991., 573.

58 Dr. sc. Jakša Raguž smatra kako postoji mogućnost da je pokolj nad hrvatskim civilnim stanovništvom u Bruški bio motiviran prijelazom bivšeg pukovnika JNA Nojka Marinovića, inače rodom iz Bruške, na hrvatsku stranu. Ovakvo mišljenje zasigurno zaslužuje dodatnu pažnju i istraživanje (<https://narod.hr/kultura/26-prosinca-1991-bruska-benkovac-masakr-civila-u-zaseoku-marinovici-i-danas-vapi-za-pravdom>; posjećeno: 1. 6. 2020.).

59 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Bruški. Također: <https://ika.hkm.hr/novosti/blagoslov-spomen-obilježja-civilnim-zrtvama-domovinskog-rata/>; posjećeno 1. 6. 2020.

60 Marijan, 2016: 261-262.

U selu Medviđa, koje je administrativno pripadalo prijeratnoj Općini Obrovac i nalazi se nedaleko od sela Bruška, pripadnici srpskih paravojskih postrojbi izvršili su ratni zločin nad hrvatskim civilnim stanovništvom koje je ostalo živjeti u svojim domovima i nakon okupacije većeg dijela sjeverne Dalmacije. Prema popisu stanovništva 1991., u Medviđi se 395 mještana izjasnilo Hrvatima, dok se njih 282 izjasnilo Srbima.⁶¹ U veljači 1993. ubijeno je deset članova obitelji Erstić. Najmlađa žrtva imala je 18, a najstarija 88 godina. Ubijeni članovi obitelji Erstić: Dušan (rođ. 1937.), Jeka (rođ. 1947.), Petar (rođ. 1944.), Ivan (rođ. 1920.), Šimica (rođ. 1905.), Draginja (rođ. 1942.), Stoja (rođ. 1932.), Mira (rođ. 1975.), Jeka (rođ. 1929.), Stoja (rođ. 1931.). Ostali ubijeni mještani Medviđe: Ivan Adžić (rođ. 1959., ubijen 1991.), Božo Demo (rođ. 1910., ubijen 1992.), Ika Serdarević (rođ. 1926., ubijena 1992.), Šime Serdarević (rođ. 1912., ubijen 1992.), Ivan Mršić (rođ. 1934., ubijen 1993.), Marko Genda (rođ. 1944., ubijen 1993., ekshumiran 1998.),⁶² dok se Anka Pilipović (rođ. 1936.) vodi kao nestala. O ovome masovnom zločinu nema spomena u dokumentima Republike Srpske Krajine (RSK). Tijekom okupacije ubijeno je još osmero mještana Medviđe.⁶³ Svim žrtvama je 2004. podignut Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu, autora Dragana Kwiatkowskog, a pod pokroviteljstvom Grada Benkovca.⁶⁴

Također u blizini Bruške, u sjeveroistočnom dijelu prijeratne benkovačke općine, nalazi se selo Rodaljice. Prema popisu stanovništva 1991., selo je bilo u potpunosti naseljeno hrvatskim stanovništvom.⁶⁵ U selu se nalazi spomenik koji su 2011. podigli mještani Rodaljica „u čast hrvatskim mučenicima“.⁶⁶ Naime, 11. lipnja 1992. u poslijepodnevnim satima naoružani civili srpske nacionalnosti ubili su Luku Šunića (rođ. 1936.) i njegovu ženu Grgicu Šunić (rođ. 1935.), dok su u susjednom zaseoku ubijene Milka Grgas (rođ. 1939.) i Marija Šunić (rođ. 1932.).⁶⁷ Okolnosti ubojstva hrvatskih civila u Rodaljacama opisane su i izvještaju Općinskog suda u Benkovcu.⁶⁸ Područje sela Bruška, Medviđa i Rodaljice od samoga se početka, odnosno ljeta 1990., našlo u žarištu srpske pobune, a zatim i pod okupacijom, zbog svog izdvojenog geografskog položaja u odnosu na ostala hrvatska sela u Općini. Gotovo u potpunosti okruženi naseljima s većinskim srpskim stanovništvom mještani ovih sela našli su se u teškom položaju. Mnogo Hrvata s područja Bukovice napustilo je svoje domove, a preostalo stanovništvo bilo je izloženo zastrašivanju, pritiscima i čestim napadima s ciljem njihova trajnog uklanjanja s tih prostora.

6. Spomenici Domovinskog rata na južnom i jugoistočnom benkovačkom području

Krajem ljeta i početkom jeseni 1991. napadi na hrvatska sela u jugoistočnom dijelu benkovačke općine postaju sve učestaliji. Tada se bilježe i prva stradanja hrvatskih civila i branitelja na tom području. U tom razdoblju i u Lepurima, prema popisu stanovništva iz 1991. većinski hrvatskom selu, stradavaju prve civilne žrtve.⁶⁹ Na Spomeniku stradalnicima u Domovinskom ratu u Lepurima, koji je podigao Grad Benkovac i čiji je autor već spomenuti akademski kipar Dragan Kwiatkowski, nalaze se imena troje ubijenih civila (Janko Perica, rođ. 1927., i Marko Miletić, rođ. 1922., a na popisu ubijenih civila

61 Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 138 i prikaz LVI.

62 Prema podacima HMDCCR-a.

63 Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

64 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Medviđi.

65 Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 50 i prikaz III.

66 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik u Rodaljacama.

67 Policijska uprava Zadar, službena zabilješka, 29. ožujka 1993. (https://www.lijepanasadomovinahrvatska.com/index.php/dokumenti/sudski-dokumenti-srpski-zlocini-u-hrvatskoj/3836-benkovac-zd-0031?fbclid=IwAR3oY9w5RlgvwTh5AWhH0oa31tKM1Z_S8t0VJ3hXBpKa00i-s-CMInGPdDE; posjećeno 12. 6. 2020.). Također i: Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

68 Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 4, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1992.), Zagreb - Slavonski Brod, 2008., Zapisnik o uvidaju, posl. broj: Kri 50/92, 12. 6. 1992., 353.

69 U Lepurima je 1991. od ukupno 270 stanovnika bilo 235 Hrvata. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 50 i prikaz III.

Grada Benkovca nedostaju podaci o Jandrijani Mijić, rođ. 1906., čije se ime nalazi na spomeniku⁷⁰), te ime pripadnika specijalne policije MUP-a RH Marinka Karduma koji je poginuo 17. rujna 1991. u borbama kod Šibenskog mosta.⁷¹ Istoimeni spomenik autora Kwiatkowskog podignut je 2013. i u selu Bulić pored mjesne crkve.⁷² Na spomeniku je navedeno ime civilne žrtve Ike Nekić, koja je stradala 13. studenoga 1991., te imena dvojice hrvatskih branitelja, Stipe Nekića i Željka Čubrića. Stipe Nekić, sin spomenute Ike Nekić, poginuo je neposredno prije okupacije Bulića, a Željko Čubrić bio je pripadnik 113. brigade Zbora narodne garde (ZNG) RH, te je poginuo 31. kolovoza tijekom granatiranja sela od strane srpskih snaga iz Kolarine.⁷³ Udruga hrvatskih dragovoljaca Domovinskog rata (UHDDR) Benkovac i Mjesni odbor Vukšić podigli su 2013. u istoimenom selu spomenik hrvatskim civilima i braniteljima.⁷⁴ Selo Vukšić je zajedno sa selima Bulić i Lišane Ostrovičke okupirano 29. rujna 1991. godine.⁷⁵ Za vrijeme okupacije mjesta ubijeno je devet civila hrvatske nacionalnosti, pretežito starije životne dobi, koji su nakon povlačenja većine mještana ostali u selu, i šest hrvatskih branitelja. Ubijeni civili su: Ivan Ledenko (rođ. 1908.), Cvitko Ledenko (rođ. 1913.), Anica Ledenko (rođ. 1925.), Cvitko Ledenko (rođ. 1908.), Cvita Ledenko (rođ. 1920.), Stana Marić (rođ. 1914.), Mate Marić (rođ. 1910.), Zorka Kardum (rođ. 1944.), Joso Džepina (rođ. 1932.).⁷⁶

Posebno teško stanje bilo je u selu Pristeg. Naime, prema popisu stanovništva iz 1991., selo je bilo većinski hrvatsko uz značajan udio srpskog stanovništva.⁷⁷ Nakon djelomične stabilizacije stanja na tom dijelu benkovačkog ratišta, kroz selo Pristeg prolazila je linija razgraničenja. Položaji hrvatskih branitelja „bili su na puškomet od neprijateljskih“ te su u „ovakvom stanju bile neizbježne žrtve među braniteljima i civilnim stanovništvom“.⁷⁸ Tijekom 1993. i 1994. položaje u selu Pristeg držali su dijelovi 112. brigade HV-a te su u navedenom razdoblju poginuli pripadnici te brigade: Denis Bajlo (1993.), Dubravko Torbarina (1993.), Damir Matić (1993.), Radovan Čakarun (1993.), Boris Nikpalj (1994.) i Danije Špralja (1994.).⁷⁹ Spomenik poginulim braniteljima podigle su obitelji i suborci u samom mjestu pokraj ceste Benkovac – Stankovci. U Pristegu se nalazi još jedan spomenik – Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu, podignut 2012., autora Dragana Kwiatkowskog. Na spomeniku se nalazi 12 imena stradalih civila i hrvatskih branitelja. Imena poginulih branitelja: Predrag Morić (rođ. 1970., poginuo 1991.), Milan Pandžić (rođ. 1956., poginuo 1991.), Zvonimir Pandžić (rođ. 1972., poginuo 1994.), Ljube Pandžić (rođ. 1946., poginuo 1994.), Dario Samirić (rođ. 1970., poginuo 1992.). Civili poginuli u mjestu Pristeg: Kuzman Miletić (rođ. 1920., ubijen 1991.), Đuka Miletić (rođ. 1921., ubijena 1991.), Ljubo Pintur (rođ. 1920., ubijen 1992.), Ivan Šarić (rođ. 1914., ubijen 1993.), Luka Samirić (rođ. 1931., stradao 1995.), Mirko Bljajić (rođ. 1952., poginuo 1997.) i Danica Ivandić (rođ. 1941., poginula 2002.).⁸⁰

70 Prema podacima HMDCDR-a, pronađena je mrtva u svojoj kući.

71 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Lepurima. Također i: Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine. Marinko Kardum podrijetlom je iz sela Lepuri. (<https://sibenskiportal.rtl.hr/aktualno/foto-na-sibenskom-mostu-polozeni-vijenci-i-zapaljene-svijee-u-sjecanje-na-marinka-karduma-i-hrvatske-branitelje/>; posjećeno 13. 6. 2020.).

72 Prema popisu stanovništva 1991., selo Bulić bilo je naseljeno većinski hrvatskim stanovništvom. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 50 i prikaz III.

73 Jakić i Paukovic, 2019: 94; Čerina, 2006: 421; (<https://www.braniteljski-portal.com/bulic-foto-obiljezjeno-28-godina-od-pogibije-hrvatskog-dragovoljca-i-viteza-zeljka-cubrica?fbclid=IwAR1fqMyll80xUczBRTy16jHI2l6W1lfx2x7hMGAEWHHYC-YdUjEebWozZOW; posjećeno 13. 6. 2020.>). Također i: Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Buliću.

74 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Vukšiću. Prema popisu stanovništva 1991., selo Vukšić bilo je većinski naseljeno hrvatskim stanovništvom, 663 od ukupno 787 stanovnika izjasnilo se Hrvatima. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 52 i prikaz III.

75 Čerina, 2006: 421.

76 Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

77 Hrvatima se izjasnilo 528, a Srbima 410 mještana sela. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 52 i prikaz III.

78 Čerina, 2006: 423.

79 Fuzul i Beretin, 2019: 80.

80 Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Pristegu. Također i: Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

Kako je vidljivo iz prethodnog prikaza, i ovaj dio benkovačke općine pretrpio je velike ljudske gubitke tijekom Domovinskog rata. Uočljiva je činjenica da je na ovom prostoru zabilježen manji broj civilnih žrtava u odnosu na prethodno obrađena područja, ali je veći broj stradalih hrvatskih branitelja, što je posljedica intenzivnijih borbenih djelovanja na liniji razgraničenja.

6. Spomenici Domovinskog rata na središnjem benkovačkom području

Grad Benkovac i njegova okolica bili su jedno od žarišta velikosrpske pobune od samoga početka u ljeto 1990., čime je u velikoj mjeri bio uvjetovan i položaj hrvatskog stanovništva središnjeg dijela benkovačke općine. Izloženi raznim oblicima pritisaka i prijetnji, benkovački Hrvati usporedo sa širenjem pobune i početkom otvorenih neprijateljstava sve masovnije napuštaju svoje domove. U bližoj okolici nalaze se sela Šopot i Perušić Donji, većinski hrvatska naselja, koja su dijelila sudbinu ostalih većinski hrvatskih naselja na benkovačkom području.⁸¹ Civilni koji su ostali živjeti na okupiranom području bili su izloženi teroru pobunjenog srpskog stanovništva i snaga JNA. Krajem srpnja 1991. u kninskom zatvoru je od posljedica zlostavljanja preminuo Ivan (Frane) Knez, mještаниn sela Šopot.⁸² Njegovo se ime nalazi na spomeniku kapelice sv. Nediljice u Šopotu. Uz njegovo ime na spomeniku su uklesana imena članova obitelji Marinović ubijenih 1992., te imena još petero njihovih sumještana ubijenih u razdoblju od 1992. do 1995. u različitim okolnostima. Ubijeni članovi obitelji Marinović: Božo (rođ. 1930.), Stipe (rođ. 1949.), Gordana (rođ. 1957.), Luka (rođ. 1919.) i Vukosava - Vuka (1925.). Preostali ubijeni civili su: Tadija Mikulić (rođ. 1919., ubijen 1993.), Milka Savković (rođ. 1928., ubijena 1992.), Ante Vuksan (rođ. 1913., ubijen 1993.), Anica Vuksan (rođ. 1912., ubijena 1993.) i Zorka Zrilić (rođ. 1912., ubijena 1995.).⁸³

U Perušiću Donjem također se nalazi Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu, podignut 2013., na kojem se nalaze imena troje civila: Veronika Ivanić (rođ. 1926., ubijena 1992.), Cvita Guzić (rođ. 1909., ubijena 1993.) i Petar Guzić (rođ. 1936., ubijen 1993.).⁸⁴ Važno je spomenuti i spomenik poginulim hrvatskim braniteljima u Miranjama Donjim na kojemu se nalaze imena Mire Barešića, Zdeslava Turića, Frane Bokanovića i Milana Pandžića. U samom Benkovcu nalazi se spomenik svim hrvatskim braniteljima poginulima u Domovinskom ratu.⁸⁵ Izuzimajući spomenik u Miranjama Donjim, svi na spomenicima navedeni stradalnici su civili koji su ostali živjeti u svojim mjestima nakon okupacije benkovačkog prostora.

7. Zaključak

Spomenici ratnim stradalnicima trajan su podsjetnik i uspomena na žrtvu stradalih vojnika i civila u ratovima. Njihovim podizanjem, održavanjem i posjećivanjem države i društva su kroz povijest čuvala i prenosila sjećanja na ljudske žrtve, ali i pokazivala poštovanje prema ljudima poginulima u ratnim sukobima, zaslužnim, ali i „nepoznatim“ vojnicima te nedužnim civilima, posebno brojnim tijekom „totalnih“ ratova tijekom 20. stoljeća. Temeljni razlog njihova nastanka je očuvanje trajne uspomene na prošlost i ljudsku žrtvu koja je često nerazdvojni dio identiteta mnogih skupina, društava i nacija. Srpska pobuna i agresija na Republiku Hrvatsku uzrokovala je velika materijalna razaranja i brojne ljudske gubitke.

81 U Šopotu je prema popisu stanovništva 1991. živjelo 369, a u Perušiću Donjem 433 Hrvata. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, 52 i prikaz III.

82 Jakić i Paukovic, 2019: 94.

83 Spomenik je podignut 2005., podigli su ga mještani Šopota i Grad Benkovac. Autor je Dragan Kwiatkowski. Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Kapelica sv. Nediljice. Također i: Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

84 Autor spomenika je Dragan Kwiatkowski. Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik stradalnicima u Domovinskom ratu u Perušiću Donjem. Također i: Grad Benkovac, Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

85 Autor spomenika u Benkovcu je akademski kipar Ratko Perić, a podignuli su ga UHDDR i HVIDRA Benkovac te Grad Benkovac. Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Spomenik hrvatskim braniteljima u Benkovcu.

Velik broj stanovnika hrvatske nacionalnosti na benkovačkom području je uslijed ratnih zbivanja bio izložen zastrašivanju, maltretiranju i nasilju te je morao iseliti, a nemali broj njih ostao je živjeti u svojim domovima. Uslijed napadnih djelovanja JNA i srpskih paravojskih jedinica stradao je velik broj civila i branitelja. Međutim, i nakon okončanja borbenih djelovanja događali su se zločini nad hrvatskim civilima. Te su zločine počinili pripadnici srpskih paravojskih jedinica koji za svoje zločine nisu ni na koji način odgovarali od strane okupatorskih vlasti.

Mjesta stradavanja hrvatskih civila i branitelja te mjesta masovnih grobnica obilježena su brojnim spomenicima koji dokazuju kontinuitet i namjeru provođenja etničkog čišćenja u svrhu odvajanja velikih dijelova teritorija Republike Hrvatske. Spomen-obilježja stradalim civilima i hrvatskim braniteljima na benkovačkom području te brojnost žrtava ukazuju na svakodnevnu opasnost i upornost srpskih snaga u obrani okupiranih područja.

8. Literatura i drugi izvori:

Knjige:

Barić, Nikica (2005) *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. - 1995.*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb.

Marijan, Davor (2016) *Domovinski rat*, Despot Infinitus - Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Marijan, Davor (2002) *Smrt oklopne brigade*, ZORO, Zagreb.

Radelić, Zdenko et al. (2006) *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Hrvatski institut za povijest - Školska knjiga, Zagreb.

Ratni zločini srpskih vojnih i paravojskih postrojbi u Lici i sjevernoj Dalmaciji 1991. - 1995., CPD (Knin, 2000).

Članci:

Čerina, Josip (2008) „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, god. 17, br. 3 (95).

Brigović, Ivan i Radoš, Ivan (2010) „Zločin Jugoslavenske narodne armije i srpskih postrojbi nad Hrvatima u Škabrnji i Nadinu 18. - 19. studenoga 1991. godine“, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, Vol. 1 No. 2.

Ružić, Slaven (2011) „Razvoj hrvatsko-srpskih odnosa na prostoru Benkovca, Obrovca i Zadra u predvečerje rata (ožujak - kolovoz 1991. godine)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 43 No. 1.

Knez, Luka (2019) „Demokratska strujanja i početak velikosrpske pobune na prostoru benkovačke općine tijekom 1989. - 1990. godine“, *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa*, Čerina, Josip (ur.). HMDCDR, Zagreb, 2019.

Sekula Gibač, J. i Vučur, I. (2019) „Služba unutarnjih poslova i policajci srpske narodnosti na pobunom zahvaćenom području sjevernoj Dalmaciji, Lici i na Banovini 1990. godine“, *Polemos*, XXI (42).

Jakić, A. i Paukovic, S. (2019) „Ratni zločini nad civilima počinjeni na benkovačkom području u razdoblju od 1991. do 1993. godine“, *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa*, Čerina, Josip (ur.). HMDCDR, Zagreb, 2019.

Fuzul, M. i Beretin, B. (2019) „112. brigada na stankovačkom bojištu 1993. - 1994. godine“, *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa*, Čerina, Josip (ur.). HMDCDR, Zagreb, 2019.

Objavljeni izvori:

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991.: stanovništvo prema narodnosti po naseljima, Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1992.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995. Dokumenti, knjiga 1, Oružana pobuna

Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.) (ur. Mate Rupić), HMDCDR, Zagreb, 2007.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 2, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine” (siječanj – lipanj 1993.) (ur. Mate Rupić), HMDCDR, Zagreb, 2009.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 4, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (siječanj - lipanj 1992.) (ur. Mate Rupić), HMDCDR, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema, Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2008.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 6, Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (srpanj – prosinac 1992.) (ur. Mate Rupić), HMDCDR, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema, Baranje, Zagreb – Slavonski Brod, 2009.

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. - 1995., Dokumenti, knjiga 7, Dokumenti vojne provenijencije „Republike Srpske Krajine” (siječanj – lipanj 1993.) (ur. Mate Rupić), HMDCDR, Zagreb, 2009.

Neobjavljeni izvori:

Grad Benkovac, Upravni odjel za gospodarstvo, društvene i komunalne djelatnosti, Podaci o stradalim civilima tijekom Domovinskog rata na području Grada Benkovca – Popis ubijenih civila, klasa: 561-02/19-01/1, ur. broj: 2198/27-03-19-2 od 30. srpnja 2019. godine.

Popis spomenika hrvatskog obrambenog i osloboditeljskog (Domovinskog) rata na području grada Benkovca. Popis ustupio: dr. sc. Josip Čerina. U posjedu autora.

Internetski (web) izvori:

<https://www.lijepanasadomovinahrvarska.com> (posjećeno 1. 6. 2016.).

<https://www.zadarskilist.hr/> (posjećeno 5. 6. 2020.).

<https://vlada.gov.hr/> (posjećeno 6. 6. 2020.).

<https://www.4brigada-zng.hr/> (posjećeno 5. 6. 2020.).

<https://sibenskiportal.rtl.hr/> (posjećeno 13. 6. 2020.).

<https://narod.hr/> (posjećeno 11. 6. 2020.).

<https://www.braniteljski-portal.com/> (posjećeno 13. 6. 2020.).

<https://ika.hkm.hr/> (posjećeno 1. 6. 2020.).

<https://www.documenta.hr/hr/naslovnica.html> (posjećeno 18. 6. 2020.).

**ŽIVOT NA RATOM
POGOĐENOM
PODRUČJU ▶▶▶**

Život u progonstvu na primjeru naselja Lišane Ostrovičke

Ivan Nimac¹

Stručni rad

Sažetak

Jedna od posljedica velikosrpske agresije na području Bukovice i Ravnih kotara bio je progon civilnog stanovništva. Na primjeru naselja Lišane Ostrovičke kroz autentična svjedočenja svih sudionika tih događaja (stanovnika - prognanika, župnika župe sv. Mihovila, načelnika općine Lišane Ostrovičke) te dostupnog arhivskog gradiva daje se kronološki pregled događaja na tom području. Granatiranjem Lišana Ostrovičkih 17. srpnja 1991. od strane srpskih pobunjenika dolazi do odluke o privremenom napuštanju stoljetnih ognjišta, kako bi se spriječile bespotrebne civilne žrtve. Najveći dio ljudi privremeno je bio smješten u Pirovcu, Vodicama i „Solarisu“ pored Šibenika, dok manji dio odlazi kod rodbine i prijatelja diljem zemlje i inozemstva. Život u progonstvu pokušava se normalizirati organiziranjem škole, djelovanjem župe te formiranjem novih subjekata koji olakšavaju život prognanika. Tijekom progonstva dolazi i do osnivanja Općine Lišane Ostrovičke koja je kao institucija koordinirala rad svih subjekata u progonstvu. Tema je obrađena kroz tri razdoblja: Lišane Ostrovičke prije progonstva (1990. - 1991.), progonstvo (1991. - 1995.) i povratak na razorena ognjišta uz stvaranje osnovnih preduvjeta za život (1995. - 2004.).

Ključne riječi: Lišane Ostrovičke, Domovinski rat, progonstvo, povratak.

1. Uvod

Republika Hrvatska u prijeratnom vremenu bila je podijeljena na gradove i općine. Od dvadeset četiri dalmatinske općine, tri su bile s većinskim srpskim stanovništvom (Knin, Benkovac, Obrovac). Općina Benkovac je dio Zadarske županije i čini prostor Ravnih kotara i Bukovice gdje je započela pobuna dijela srpskog stanovništva protiv demokratski izabrane hrvatske vlasti 1990. godine.

Predmet istraživanja u ovom radu je prostor Općine Lišane Ostrovičke koja je prije demokratskih izbora 1990. bila u sastavu Općine Benkovac i obuhvaćala je sela Lišane Ostrovičke, Vukšić, Bulić, Lepuri, Dobropoljci, Kolarna, Bjelina i Ostrovica. Cilj rada je doprinijeti širem razumijevanju ratne stvarnosti u kojoj su se našla naselja s većinskim hrvatskim stanovništvom Općine Lišane Ostrovičke u razdoblju od 1991. do 1995. godine. Analitičkom obradom dokumenata Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske (RH), te kroz svjedočenja tadašnjeg župnika župe sv. Mihovila i tadašnjeg načelnika Općine Lišane Ostrovičke mogu se vidjeti okolnosti i uzroci progona stanovništva s prostora Općine Lišane Ostrovičke.

U radu je najveći naglasak stavljen na analizu masovnog progona civilnog stanovništva koje se uspjele na vrijeme skloniti odlaskom i spašavanjem golih života u privremenim skloništimama u priobalju Šibenske i Zadarske županije. Uprave hotela, razna odmarališta i privatni smještaji postali su glavni skrbnici o prognanicima te su zbog složene situacije tražili rješenja od Vlade Republike Hrvatske. Također, prognanici su se nakon nekog vremena i sami počeli organizirati pa su na nekim mjestima bile osnivane škole, zdravstvena služba, kao i prehrana u prognaničkim naseljima.

Vlada RH u studenom 1991. donosi stratešku odluku o osnivanju središnjeg državnog Ureda za prognanike i izbjeglice, koji počinje s radom 22. prosinca 1991. godine. Zadaća tog Ureda bila je organizacija i koordinacija aktivnosti u vezi sa skrbi za prognanike i izbjeglice kojih

¹ Ivan Nimac, dipl. ing., prof., umirovljenik, e-mail: ivan.nimac@gmail.com.

je od kraja 1991. do sredine 1992. znalo biti više od 700.000, s time da je taj broj tijekom 1992. zbog izbijanja rata u Bosni i Hercegovini znao dosežati i brojku od milijun raseljenih osoba.² Ured radi na organizaciji smještaja i osiguranja prehrane, a u sve te aktivnosti uključilo se i tadašnje Ministarstvo kulture i prosvjete (pitanje školovanja djece prognanika i izbjeglica, uključujući besplatne školske knjige i pribor, prijevoz do škole i prehrana) te Hrvatski Crveni križ, Caritas i mnogi drugi. Posebnu ulogu, osim nacionalnog sustava zbrinjavanja prognanika i izbjeglica, imale su i druge domaće i međunarodne organizacije i institucije poput Visokog povjereništva za izbjeglice (UNHCR), Međunarodnog Crvenog križa, Međunarodne organizacije za migracije (IOM), kao i brojne humanitarne organizacije.

Sustav zbrinjavanja prognanika i izbjeglica 1990-ih godina u RH temeljio se na brojnim zakonima koji su polazili od relevantnih međunarodnih dokumenata o izbjeglicama, poput Konvencije Ujedinjenih naroda (UN) o statusu izbjeglica iz 1951. te Protokola o statusu izbjeglica iz 1967. godine. Među najvažnijim dokumentima je i Uredba o statusu prognanika i izbjeglica iz 1991., Zakon o statusu prognanika i izbjeglica iz 1993. te Zakon o humanitarnoj pomoći iz 1992. godine. Dana 19. ožujka 1993. osnovana je Zajednica prognanika za Vukovarsko-srijemsku i Osječko-baranjsku županiju s ciljem „zaštite dostojanstva prognanika“³. Ta inicijativa pokreće registraciju prognaničkih zajednica diljem hrvatskih županija u kojima su bili smješteni prognanici pa se u kratko vrijeme u travnju 1993. osnivaju i Zadarsko-kninska, Šibenska, Splitska, Istarska, Ličko-senjska, Požeška i Zagrebačka zajednica prognanika koje se ubrzo udružuju u Zajednicu prognanika Republike Hrvatske.⁴

2. Početak ratnih sukoba na benkovačkom području

Općina Benkovac prije Domovinskog rata imala je 53 naselja i 33.378 stanovnika.⁵ Srbi su bili većinsko stanovništvo u 27 naselja Općine i u općinskom središtu Benkovcu. Činili su 56,9 % ukupnog broja stanovnika Općine.⁶ Hrvati su u ukupnom broju stanovnika zauzimali udio od 40,6 %, a u tijelima općinske uprave svega 12,6 %. S druge strane, Srbi su u strukturi stanovništva bili zastupljeni s 56,88 %, dok su istovremeno popunjavali više od 80 % rukovodećih položaja Općine.⁷ Ono što je navedeni prostor činilo posebnim upravo je mješovito stanovništvo, kao i strateški položaj, jer osvajanjem toga područja bilo je moguće razdvojiti i izolirati Dalmaciju od ostatka Hrvatske.

Na prvim višestranačkim izborima u RH u travnju i svibnju 1990. u Benkovcu je pobijedila Srpska demokratska stranka (SDS), dok je u Zadru pobjedu odnijela Hrvatska demokratska zajednica (HDZ). Upravo su izbori bili jedan od bitnih elemenata koji je pridonio razjedinjenosti stanovništva na tim prostorima. Velik dio srpskog stanovništva nije prihvaćao početak demokratskih promjena i legalno izabranu vlast u Hrvatskoj. Djelovanje SDS-a u Hrvatskom saboru bilo je često na rubu incidenta, a ubrzo su i prestali sudjelovati u radu Sabora RH.

Uljetu 1990. nezadovoljno stanovništvo srpske nacionalnosti na području sjeverne Dalmacije započinje s postavljanjem barikada na prometnicama. Tzv. balvan revolucija u kolovozu 1990. označila je početak oružane pobune dijela Srba u Hrvatskoj protiv demokratski izabrane hrvatske vlasti s krajnjim ciljem pripajanja znatnog dijela teritorija Republike Hrvatske Republici Srbiji i stvaranja jedinstvene srpske države – tzv. Velike Srbije. Eskalacijom srpske oružane pobune od ljeta 1991. život na području Općine Benkovac građanima hrvatske nacionalnosti postaje gotovo nemoguć jer su svakodnevno bili izloženi maltretiranju i pljački imovine.

Selo Lišane Ostrovičke jedno je od brojnih hrvatskih sela koja su opustošena ratom. Hrvatska početkom 1991. nije imala svoje oružane postrojbe pa taj nedostatak pokušava nadoknaditi ustrojavanjem većih policijskih snaga. Širom Hrvatske uspostavljaju se nove policijske postaje kojima je zadaća čuvanje mira i sprečavanje srpske pobune. Jedna od policijskih postaja

2 Rogić i drugi, 1995: 52.

3 Bobanović, 2019: 152.

4 Bilten XV. konvencije zajednice povratnika, Zagreb, 2008., 5.

5 Jakić i Paukovic, 2019: 93.

6 Krpina, 1993: 35-39.

7 Mamut i Baković, 2019: 50.

organizirana je i u selu Lišane Ostrovičke. Pokazalo se da je razlog za to bio opravdan jer je selo već 15. srpnja 1991. napadnuto minobacačima.

U Lišanama Ostrovičkim 15. srpnja 1991. ustrojena je policijska bojna od pripadnika redovnog i pričuvnog sastava Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) RH. Prvi zapovjednik bio je Franjo Medvedac iz Splita, a zamjenik mu je bio Jurica Dragan iz Šibenika. Od 12. kolovoza zapovjednik je bio Mladen Plazina iz Lišana Ostrovičkih.⁸ Napadi na Lišane Ostrovičke 17. srpnja 1991. bili su kobni za fra Milu Mamića i policajca Josipa Žulja koji su smrtno stradali.⁹ Mještane je nakon toga obuzeo strah i panika, a u isto vrijeme i inat da, iako goloruki, brane svoje mjesto i domove. Trebalo je najprije zbrinuti stare, nemoćne, žene i djecu, što je i učinjeno. Velik doprinos dao je župnik fra Mirko Klarić koji je istoga dana, 17. srpnja, u popodnevnim satima donio odluku o brznoj evakuaciji civila. Tako autobusima istog popodneva iz sela izlazi oko 400 civila.¹⁰ U iduća dva i pol mjeseca Lišane Ostrovičke trpjele su stalna granatiranja. I u Zadru je stanje u to vrijeme bilo jako teško. U gradu je bilo nekoliko vojarni iz kojih se djelovalo po gradu.

Budući da je broj policajaca u Lišanama Ostrovičkim bio nedostatan za organizaciju obrane, mještani se samoorganiziraju i sami uređuju borbene položaje na brdima iznad sela. Tako je prema popisu predsjednika Mjesnog odbora Lišana Ostrovičkih, za obranu mjesta bilo angažirano 120 mještana. Obrana je bila organizirana uređenjem šest borbenih položaja. Imali su tajne nazive „Vuka 1, 2, 3, 4, 5, 6“, a veza se održavala Motorolama. Često se u toj komunikaciji moglo čuti: „Neka nas tuku izdaleka, ali kad pokušaju ući pješadijom, onda su naši.“ Takva komunikacija očito je izazvala strah kod srpskih snaga tako da kad su Lišane osvojene još tri dana u selo zapravo nitko nije ušao.¹¹ Na svakom položaju je bilo raspoređeno 15 – 20 branitelja naoružanih pješačkim naoružanjem, ostavljenim nakon povlačenja pripadnika MUP-a.¹² Po brdima se uređuju zakloni za samoobranu. Ti visovi više služe kao osmatračnice, dok manje imaju funkciju organizirane vojne obrane. Po Lišanama Ostrovičkim, okruženima sa svih strana srpskim snagama, djeluje se s istoka iz Ostrovice, s juga iz Morpolache, s jugozapada iz Kolarine, a sa zapada s Mejanice. Straže se drže uglavnom noću. Danju ljudi znaju izići i izvan sela posjećujući svoje obitelji ili kupujući namirnice. Jedina komunikacija kojom je moguće izići iz sela je ona preko Vukšića - Stankovaca - Pirovca. Nakon svakog granatiranja ljudi se dozivaju i traže bojeći se da netko nije stradao. Svakodnevno se slušaju vijesti o napadima na Vukovar, Zadar, Šibenik...

Srpske snage bile su grupirane oko tadašnjeg 9. (kninskog) korpusa JNA kojim je zapovijedao pukovnik Ratko Mladić, te brojnih paravojnih skupina, a cilj im je bio izolirati Zadar udarom na sjeverozapadni dio smjerom Posedarje – Paški most te presjeći jedinu kopnenu komunikaciju između sjevera i juga Hrvatske. Drugi smjer trebao je ići od Benkovca uz Vransko jezero i izbiti na magistralu iznad Biograda n/M, dok se treći trebao spustiti od Čiste Male preko Zatona na Šibenski most. Na taj način bi se izolirali srednjodalmatinski gradovi te bi njihova obrana slabila bez mogućnosti međusobne komunikacije i pomoći. Lišane Ostrovičke nisu izravno napadnute, već su se tenkovi spustili s Mejanice u Čelinku i na taj način presjekli jedinu komunikaciju prema Vukšiću. U popodnevnim satima 28. rujna 1991. srpske snage ušle su u Vukšić. Nakon što su tenkovima gađale kuću po kuću, dolaze između Gradine i Provića. Vidjevši da im je odsječen i zadnji izlaz, branitelji Lišana Ostrovičkih probijaju se kroz srpske položaje i dolaze u Bilu Vlaku, a u večernjim satima iz Bile Vlaka tri grupe dragovoljaca kreću na tenkove. Jedna grupa bila je sastavljena od mještana Lišana Ostrovičkih, druga od Bulićana, a treća od pričuvnih policajaca iz Policijske postaje Stankovci. Grupe su došle do tenkova te su čekale suton da krenu u akciju, no do najsjevernije, lišanske grupe dolazi teklić iz policije s obavijesti da je akcija otkazana i da su ostale dvije grupe već povučene te da su ostali sami. Grupa se pod okriljem noći razočarana povukla prema Stankovcima. Sela Lišane Ostrovičke, Vukšić i Bulić su do temelja opljačkana i spaljena dok je većina branitelja ostala na stankovačkom području. Ogroman doprinos u obrani sela stankovačkog kraja dali su upravo branitelji i mještani Lišana, Bulića, Vukšića i Provića. Oni su bili okosnica formiranja samostalne benkovačke bojne.

8 Nimac, 2004: 35.

9 Klarić, 1991., „Kronika župe sv. Mihovila, Lišane Ostrovičke“ 17. srpnja 1991. godine.

10 Prema iskazu Branka Nimca, 14. 10. 2019.

11 Prema iskazu branitelja Mile Nimca koji je ostao u okruženju u Lišanama, 11. 3. 2019.

12 Prema iskazu Branka Nimca, 14. 10. 2019.

Srpske snage nisu uspjele izolirati srednjodalmatinske gradove, ali su tijekom četverogodišnjega razdoblja okupacije Ravnih kotara i Bukovice pljačkale, palile, rušile i uništavale te počinile brojne zločine nad civilnim stanovništvom i braniteljima toga kraja.

Dana 17. srpnja 1991. godine 1956 mještana Lišana Ostrovičkih (Lišani, Vukšić, Prović, Bulić) protjerano je sa svojih ognjišta.¹³ U selima je ostalo 17 civila koje su pripadnici srpskih paravojskih jedinica pogubili i kojima se ne zna za grob. U napadima je teško ranjen i fra Mile Mamić, franjevac iz splitske Provincije Presvetog Otkupitelja.¹⁴ On je oko 4.40 sati te noći na 17. srpnja izjurio iz župne kuće čuvši zapomaganje ranjenika te se izložio neprijateljskoj paljbi u želji da pomogne ranjeniku, no pogođen je u glavu. Župnik fra Mirko i fra Milin brat Ante pod granatama automobilom su ga hitno prevezli u Šibenik, odakle je zbog težine ozljeda trebao biti prebačen u Split, no preminuo je putem do splitske bolnice. Pokopan je 19. srpnja u Splitu.¹⁵

Župnik iz Lišana, fra Mirko Klarić, preselio se kod župnika u Stankovce, no redovito je dolazio u Lišane Ostrovičke te svakoga jutra odvozio na položaje hranu braniteljima i policajcima koji su ostali braniti mjesto. Misa se u Lišanama Ostrovičkim nije održavala ni nedjeljom jer čim bi se tko približio crkvi započela bi pucnjava s Ostrovičke glavice. Iz dana u dan Lišane Ostrovičke su bile zasipane granatama, a u Vukšiću je 31. kolovoza poginula mještanka Zora Kardum te u Buliću istoga dana gardist Željko Čubrić iz Pirovca. Fra Mirko Klarić, lišanski župnik, 9. rujna obišao je crkvu u Lišanama te ustanovio da je potpuno uništena. Više je nije obilazio, pogotovo nakon 28. rujna, kada su tenkovi JNA ušli u polje između Vukšića i Lišana Ostrovičkih. Preostali mještani napustili su Lišane Ostrovičke, probijajući se prema Stankovcima. Neki se nisu htjeli povući, osobito starice i starci, smatrajući da im se ništa neće dogoditi kad ni oni nikome nisu nanijeli zlo. I dok su se ostali mještani Lišana Ostrovičkih nalazili kao prognanici u Pirovcu, u Vodicama, u Jezerima na otoku Murteru, u „Solarisu“ kod Šibenika i drugdje, gdje su proveli četiri teške godine, oni koji su ostali platili su životima svoju lakovjernost, pretrpjevši prije smrti glad, hladnoću i nasilje. Odmetnuti Srbi, pod zaštitom JNA, ubijali su Hrvate koji su ostali na svojim ognjištima.¹⁶ Manjinsko srpsko stanovništvo iz Vukšića, Ostrovice i Provića ostalo je u navedenim selima.

O zločinima srpskih snaga nad civilnim stanovništvom svjedoči popis ubijenih u Lišanama Ostrovičkim 1991., kojima se ne zna mjesto počivališta:¹⁷

1. Marko (Šime) Ćurčija, rođen 27. 2. 1918.
2. Milica (Ivana) Šimunac, rođena 13. 3. 1938.
3. Marko (Jakova) Radaš, rođen 25. 4. 1944.
4. Marko (Jokana) Dević, rođen 20. 11. 1942.
5. Stoja (Mate) Nimac, rođena 11. 2. 1930.
6. Šimica Pavić, rođena 10. 10. 1924.

Poginuli branitelji iz naselja Lišane Ostrovičke:¹⁸

1. Mile Mamić, franjevac neklerik, pripadnik pričuvnih postrojba MUP-a; rođen 23. 9. 1955. u zaselku Mamići, od oca Marka i majke Veselke rođ. Ivković. Teško ranjen i umro u minobacačkom napadu 17. srpnja 1991.
2. Nikola Mamut, pripadnik HV-a; rođen 1. 12. 1948. u Lišanama Ostrovičkim od oca Bože i majke Stoje rođ. Brčić. Poginuo na cesti Vukšić - Bila Vlaka 5. rujna 1991. odlazeći u posjet roditeljima u Stankovce. Pokopan je 8. rujna 1991. u Stankovcima, a nakon oslobođenja posmrtni ostaci preneseni su u obiteljsku grobnicu u Lišane Ostrovičke.
3. Mile Nimac, pripadnik HV-a; rođen 13. 8. 1960. u Lišanama Ostrovičkim od oca Mile i majke

13 Popis stanovništva u Hrvatskoj 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, 1992.

14 Klarić, 1991., „Kronika župe sv. Mihovila Lišane Ostrovičke“, 17. srpnja 1991.

15 „Fra Mile je prolio krv za bližnje“, Glas Koncila, XXX (1991.), br. 30, 1. i 8.

16 Klarić, 1991: Kronika župe sv. Mihovila, Lišane Ostrovičke, 28. rujna 1991.

17 Klarić, 1998: Kronika župe sv. Mihovila, Lišane Ostrovičke, u: Bezina, Šibenska biskupija kroz dva rata, Biskupski ordinarijat, Šibenik.

18 Nimac, 2004: 35.

Anice (Nake) rođ. Mijić. Umro 24. 9. 1995. od posljedica PTSP-a u Zadru; pokopan 25. 9. 1995. na mjesnom groblju u Lišanama Ostrovičkim.

4. Milan Pavić, pripadnik HV-a, rođen 3. 11. 1949. u Lišanama Ostrovičkim od oca Mirka i majke Božice rođ. Orlović. Umro od posljedica PTSP-a 16. travnja 1996. u Šibeniku; pokopan 18. travnja na mjesnom groblju u Lišanama Ostrovičkim.

5. Branimir Mamić, pripadnik HV-a; rođen 20. 6. 1973. u Lišanama Ostrovičkim u zaselku Mamići, od oca Ive i majke Cvite rođ. Radaš. Teško je ranjen 30. 12. 1991. u zračnom napadu u Stankovcima, umro 3. veljače 1992. u bolnici u Šibeniku; pokopan je na šibenskom gradskom groblju Kvanj, a po oslobođenju prebačen u obiteljsku grobnicu u Lišanama Ostrovičkim.¹⁹

U obrani Lišana Ostrovičkih poginuo je 17. srpnja 1991. i pričuvni policajac Josip Žulj (rođ. 3. 8. 1952. u Oklaju), koji je sa suprugom i troje djece živio u Zadru, gdje je i pokopan.

3. Život u progonstvu

Prognani mještani župe Lišane Ostrovičke uglavnom su bili smješteni u kampovima „Podravke“ i ŽTP-a u Pirovcu, Vodicama i Zadru, a veći dio u hotelskom naselju „Solaris“ pokraj Šibenika. Osnovna škola Ivana Gorana Kovačića, Lišane, početkom Domovinskog rata prestala je s radom u Lišanama Ostrovičkim, a nastavila u Pirovcu, od 1. rujna do 1. studenog 1991. godine. S odlaskom prognanika u „Solaris“ škola prelazi u prostorije tog hotelskog kompleksa, gdje djeluje od 4. studenog 1991. do 31. kolovoza 1996. godine. Kako bi prognanici bili što bolje povezani osniva se i zavičajni klub „Sv. Nikola Tavelić“ čiji je predsjednik bio Ivan Nimac.²⁰ Po dolasku u Pirovac i hotelsko naselje „Solaris“ počinju aktivnosti kluba prognanih iz Lišana. Zavičajni klub je napravio svoj program rada, ali glavna aktivnost je bila da se pomogne i utješi protjerane ljude koji su sve morali napustiti i ostaviti iza sebe zgarista. Razumijevanje sredina u koje su pristizali i u kojima su boravili bilo je od velike važnosti za te ispaćene i osiromašene ljude. U zavičajnom klubu je bio veći broj ljudi, a nositelji aktivnosti bili su Ivan Nimac, Budimir Galić i Jere Šimunac. Česti obilasci prognanika, povezivanje obitelji i rješavanje problema bile su glavne aktivnosti kluba. Bilo je prognanih iz Lišana koji su se sa svojim stadam ovaca smjestili u Banjevcima i Radašinovcima. Primjerice, Stipe Šimunac koji je imao stado ovaca i iznajmio u Radašinovcima trošnu staru kuću za sebe i ovce. Materijalnu pomoć i duhovnu i moralnu podršku pružali su prognanicima svi građani Hrvatske. Stizali su kamioni svega što je bilo nužno da bi se odvijao normalan život. Posebno treba istaknuti stanovnike Zagreba koji su porijeklom bili iz Lišana Ostrovičkih. Dok su se prognanici iz Lišana Ostrovičkih prilagođavali novoj sredini, njihove su kuće i domovi koje su morali ostaviti bile opljačkane, a potom i zapaljane, i samo su mogli sa stankovačkih brda svakodnevno i bespomoćno gledati gusti, crni dim koji se dizao nad njihovim selom.

Nakon Pirovca župljani župe sv. Mihovila iz Lišana preseljavaju u hotelsko naselje „Solaris“ gdje su uglavnom bili smješteni u hotelima „Jure“ i „Niko“. Dani su im sporo prolazili. Držala ih je jedino nada u povratak, kao i duhovna potpora u vidu euharistijskog slavlja koje je svake nedjelje vodio fra Mirko Klarić, župnik svih prognanika i izbjeglica u „Solarisu“. Zbog velikog broja vjernika fra Mirku se u pastoralnom radu pridružio i fra Karlo Krolo, župnik iz Rupa. Sveta misa slavila se u kongresnoj dvorani u hotelu „Ivan“. Prognanici su bili iz raznih krajeva Ravnih kotara, drniške krajine te iz Slavonije. Bilo je i puno izbjeglica iz Bosne i Hercegovine.²¹

Važni događaji u životu prognanika iz Lišana bile su proslave blagdana sv. Nikole Tavelića (14. studenoga), zaštitnika Lišana Ostrovičkih. Po prvi se puta od progonstva 15. studenoga 1992. orila pjesma *Oj Lišani, tri puta ste gorili, al' se nikada niste pokorili*. Pjesma je ispjevana u narodu još davno, a svjedoči o tome kako su osvajači u povijesti i prije Domovinskoga rata dizali oružje na taj dio hrvatske domovine.²²

Djeca prognanika nastavljaju školsku godinu u prostorijama hotela „Jure“ i „Ivan“. Nastavni zbor čine nastavnici Osnovne škole Ivana Gorana Kovačića iz Lišana Ostrovičkih i nastavnici stankovačke i drniške škole.

19 Mamić i Mamić-Dragi, 2000: Glas Lišana, Lišane Ostrovičke, br. 2, 23-24.

20 Nimac, 2004: 41.

21 Klarić, 1992: Kronika župe sv. Mihovila, Lišane Ostrovičke, 24. 12. 1992.

22 Nimac, 2004: 39.

Život u hotelima prolazi uhodanim ritmom. Šetnje, dječja igra, sport (tenis, mini golf, balote, nogomet, odbojka, plivanje...), natjecanja u raznim sportovima, što je posebno motiviralo djecu i ispunjavalo praznine koje je skrivala hotelska soba. Iako su uvjeti života bili relativno zadovoljavajući, starija i srednja generacija teško se mirila sa sudbinom jer je bilo teško preživjeti napuštanje svojih ognjišta na kojima su se rodili, proveli djetinjstvo i mladost. Teško su se snalazili u gradskoj sredini. Bili su uglavnom osamljeni i otuđeni iako ih nije napuštala nada u skori povratak u njihove domove. Gubitak socijalnog statusa, razjedinjenost među obiteljima i rodbinom, sve proživljene traume rezultirale su posebnim oblicima ponašanja tih i budućih naraštaja.

4. Statusna pitanja prognanika i izbjeglica

Velikosrpska agresija na Republiku Hrvatsku koja je započela 1991., a potom 1992. i na Bosnu i Hercegovinu, izazvala je najveću prognaničko-izbjegličku i humanitarnu krizu u Europi nakon Drugoga svjetskog rata. Na stotine tisuća ljudi moralo je napustiti svoje uglavnom razorene domove s neizvjesnim mogućnostima i vremenom povratka. Prvi prognanici počeli su pristizati u ratom manje zahvaćene dijelove Hrvatske u ljeto 1991., a ubrzo je bio uspostavljen sustav za zbrinjavanje prognanika. Za cijeli sustav skrbi o prognanicima i izbjeglicama u ime Vlade RH bio je zadužen potpredsjednik Vlade RH (prvo Mate Granić, a kasnije Ivica Kostović). Kao operativna institucija prvo je formiran Ured za prognanike i izbjeglice pri Ministarstvu rada i socijalne skrbi, a 22. studenoga 1991. i zaseban Ured za prognanike i izbjeglice pri Vladi RH na čelu s Adalbertom Rebićem.²³ Osim središnjeg Ureda, postojala je i mreža regionalnih ureda za prognanike i izbjeglice koja je uglavnom pratila novoformirani županijski sustav regionalne samouprave. Postojao je 21 regionalni ured diljem zemlje sa zadaćom rješavanja statusnih pitanja prognanika i izbjeglica, vođenja evidencija, skrbi o smještaju, raspodjeli humanitarne pomoći i sl. Regionalni ured mogao je ovlasti o statusnim i drugim pitanjima, uz suglasnost Ministarstva rada i socijalne skrbi, prenijeti i na centre za socijalni rad.²⁴ Sustav je u Hrvatskoj tada poznao četiri kategorije potrebitih osoba: prognanike, povratnike, izbjeglice i izbjeglice u tranzitu.²⁵

Ured za prognanike prvi je popis prognanika proveo u travnju 1992., a prvi popis izbjeglica u travnju 1993. godine. Sljedeći popis proveden je u svibnju i lipnju 1994., a revizija popisa izvršena je u ožujku 1995. te su se potom podaci sustavno nadopunjavali. Podaci o broju prognanika krajem 1991., na vrhuncu prognaničke krize, iznosili su oko 700.000. Do kraja 1995. i početka masovnijeg povratka u oslobođena područja, nakon vojno-redarstvenih operacija *Bljesak* i *Oluja*, u Hrvatskoj je bilo registrirano 198.672 prognanika i 214.746 izbjeglica ili ukupno 413.418 prognanika i izbjeglica, uključujući povratnike (9488) i izbjeglice u tranzitu (6818).²⁶ U Hrvatskoj su tada prognanici i izbjeglice činili devet posto stanovništva, a u nekim područjima i više od petine. Tijekom 1995. procjenjuje se da je još 50.000 – 55.000 osoba iz Hrvatske bilo u progonstvu u inozemstvu (ne računajući Srbiju). Istovremeno, preko Hrvatske je za treće zemlje od 1992. do 1995. otišlo oko 500.000 bosanskohercegovačkih izbjeglica.²⁷ Također valja istaknuti kako su i nakon *Oluje* bila nastavljena protjerivanja iz Bosne i Hercegovine te je u Hrvatsku od 14. kolovoza do 21. rujna 1995. prispjela 21.011 izbjeglica.²⁸

5. Stambeno zbrinjavanje

Zakonom o statusu prognanika i izbjeglica za smještaj su bila predviđena brojna rješenja, od prognaničkih naselja, izbjegličkih centara, prihvatilišta, sabirnih centara i smještaja u druge obitelji i odmarališta, do hotela i drugih hotelsko-turističkih objekata..

23 Rogić i drugi, 1995: 50.

24 Esterajher, 2015: 15.

25 Rogić i drugi, 1995: 53.

26 Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 1994b, Popis i preregistracija prognanika, povratnika i izbjeglica u RH izvješće. digured.srce.hr/arhiva/1584/106779/popis_izbjeglice_srpanj94.pdf.

27 Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 1994a, Glasnik Ureda za prognanike i izbjeglice, 22-23.

28 Esterajher, 2015: 17.

Zakon je Uredu za prognanike i izbjeglice propisao mogućnost *da može narediti socijalnim ustanovama, prosvjetnim ustanovama internatskog tipa, odmaralištima, hotelima i drugim organizacijama na kojima pravo raspolaganja, odnosno vlasništva imaju ili drže u posjedu poduzeća i druge pravne i fizičke osobe sa sjedištem na teritoriju Republike Hrvatske, da organiziraju smještaj, prehranu i podmirivanje drugih nužnih životnih potreba prognanika.*²⁹ Prema podacima za listopad 1995., u privatnom je smještaju bilo oko 296.176 prognanika i izbjeglica. U privatnom smještaju (kod udomiteljskih obitelji ili samostalno po praznim kućama, vikendicama i sl.) prognanici su imali pravo na mjesečni obiteljski paket humanitarne pomoći, kao i na novčana sredstva u iznosu od 150 + 100 kuna po osobi za režije i sl. iz državnog proračuna. Istovremeno, ovisno o raspoloživosti, UNHCR (eng. United Nations High Commissioner for Refugees - Visoki povjerenik za izbjeglice Ujedinjenih naroda) je svakih mjesec ili dva izbjeglicama donirao po 100 kuna po osobi. U organiziranom smještaju (hoteli, radnička odmarališta, škole, bolnice, sportske dvorane, vrtići, napuštene vojarne, željeznički vagoni, kamp naselja) tada je bilo smješteno 53.462 prognanika i 24.383 izbjeglice. Za navedeni smještaj bila je zajamčena cijena od 6,2 do 6,7 njemačkih maraka po osobi dnevno, ovisno o vrsti smještaja. Regionalni Ured za prognanike i izbjeglice Zadarske županije je u prosjeku skrbio u organiziranom smještaju za 7873 prognanika i 24.121 u privatnom smještaju. Ured Šibenske županije je skrbio u organiziranom smještaju za 9590 i 14.142 prognanika u privatnom smještaju.³⁰

Za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica tijekom 1991. – 1995. ukupno je potrošeno oko 2 milijarde njemačkih maraka, a godišnje 528 milijuna američkih dolara, putem Republičkog fonda Kralj Zvonimir 1,3 milijarde njemačkih maraka ili oko 808,5 milijuna američkih dolara od čega samo za smještaj oko 203 milijuna američkih dolara. Većinu troškova podmirivala je neposredno Republika Hrvatska, u iznosu od 89 posto, a 11 posto podmirili su strani donatori, primjerice UNHCR (160,5 milijuna njemačkih maraka), Europska unija, itd. O udjelu izdvajanja za potrebe prognanika i izbjeglica govori podatak kako je plan državnog proračuna Republike Hrvatske za 1995. iznosio 28.631.605.000 kuna, od čega je Uredu za prognanike i izbjeglice bilo namijenjeno 1.323.926.196 kuna (samo za Fond 1,320 milijardi kuna) ili 4,6 posto.³¹

Prikupljanje i raspodjela humanitarne pomoći bili su jedno od središnjih pitanja za sustav skrbi o prognanicima i izbjeglicama. Već je istaknuto da je i ovo pitanje bilo uređeno i da je postojalo 200 organiziranih domaćih i inozemnih subjekata, ne računajući brojne inicijative i individualne doprinose osoba u zemlji i inozemstvu, posebice u hrvatskoj dijaspori, koje su nesebično pomagale žrtve rata u Hrvatskoj. Izuzetno važan doprinos u pribavljanju humanitarne pomoći dala je Europska unija koja je sustavno od 1992. do 1995. kroz različite programe dostavila 171.000 tona hrane, a potom i dodatnih 28.000 (u prosjeku 5 – 6 tisuća tona hrane mjesečno). Početkom 1994. pomoć je počela stagnirati, a potrebe za prognanike, izbjeglice i druge osobe u socijalnoj potrebi, kojih je tada u Hrvatskoj bilo 230.000, kretale su se oko 12.000 tona mjesečno.³²

Prognanici i izbjeglice bili su žrtve rata i kao takvi su osim materijalnih gubitaka trpjeli velike psihičke i obiteljske gubitke. Progonstvo je uvećalo psihičku, fizičku i socijalnu osjetljivost prognanika i izbjeglica, a produženje frustracija rezultiralo je konfliktima, agresijom i ponekad i samoubojstvima. Stoga su mnoge domaće i međunarodne humanitarne organizacije pružale psihosocijalnu pomoć na velikom broju lokacija, a primarna im je zadaća bila očuvanje mentalnog zdravlja ljudi, očuvanje strukture obitelji i zajednica, te realizacija povratka.

6. Priprema prognanika za povratak

Tijekom 1991. srpske snage okupirale su gotovo trećinu teritorija RH. S područja koje su nadzirale srpske snage ubijeno je ili protjerano gotovo sve nesrpsko stanovništvo, čak i Srbi koji nisu podržali velikosrpsku politiku, a hrvatska je kulturna i crkvena baština opljačkana i razrušena. Početkom 1992. pod srpskom okupacijom nalazilo se više od tisuću naselja u RH.

29 Esterajher, 2015: 18.

30 Ured prognanika, Struktura prognanika i izbjeglica prema vrsti smještaja, Zagreb, listopad 1995., Prilog - područje CZSR Šibenik i CZSR Zadar.

31 Esterajher, 2015: 17.

32 Isto, 18.

Nakon operacija *Bljesak* i *Oluja* svojim kućama moglo se vratiti 121.729 prognanika, a u progonstvu su ostala još 76.694 prognanika protjerana s okupiranih područja istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema.³³ Prognanika je također bilo i u zemljama zapadne Europe (oko 50.000), a manji broj prognanika u Hrvatskoj nije ni tražio prognanički status snalazeći se samostalno u progonstvu. Krajem 1994. osnovano je Ministarstvo razvitka i obnove koje je preuzelo sve poslove oko obnove ratom razorenih područja RH.

Vlada RH je na sjednici 5. listopada 1995. donijela Uredbu o povratku prognanika i izbjeglica na oslobođena područja. Uvjeti za stjecanje statusa povratnika utvrđuju se u prvom redu po stupnju oštećenja njihovih domova.³⁴ Prognanici kojima su kuće ostale neoštećene, a u područjima su za koje je Vlada utvrdila da imaju sve uvjete za povratak (struju, vodu i ostale tehničke i socijalne uvjete) gube prognanički status od 30. studenoga 1995. do kada je predviđeno da se trebaju vratiti. Prognanici kojima su kuće imale od 1. do 4. stupnja oštećenja, a koje su se obnavljale kreditima HKBO-a, do 30. studenog morali su podnijeti zahtjev za kredit, jer im je 90 dana nakon dobivanja kredita prestajao prognanički status. Prognanici čiji su domovi bili 5. i 6. stupnja oštećenja mogli su do 31. prosinca 1995. podnijeti zahtjev za obnovu i sklopiti ugovor o organiziranoj obnovi s Ministarstvom razvitka i obnove. Svi prognanici koji su po načelima ove uredbe izgubili prognanički status postali su povratnici, a koliko dugo su se mogli smatrati povratnicima bilo je određeno različito u različitim područjima Hrvatske, ovisno o stupnju razvoja gospodarstva. Uredba je također definirala status i prava povratnika na mjesečnu novčanu pomoć kakvu su imali dok su bili prognanici, humanitarnu pomoć, pomoć u socijalnoj adaptaciji, psihološku pomoć, djeca povratnici besplatno se školuju te imaju pravo na besplatnu cjelokupnu zdravstvenu zaštitu. Uredba je predviđala i pomoć povratnicima za podmirivanje drugih nužnih životnih potreba, primjerice za pogrebe, prijevoz itd.³⁵

7. Povratak prognanika u Lišane Ostrovičke

Najveća radost prognanicima bile su oslobodilačke akcije i operacije Hrvatske vojske koje su im ulijevale nadu u povratak vlastitim domovima. U vojno-redarstvenoj operaciji *Oluja* 5. kolovoza 1995. oslobođen je Knin, središte srpske pobune, a istog dana oko 18 sati Hrvatska vojska je oslobodila Benkovac te potom i okolna sela među kojima i Lišane Ostrovičke. Načelnik Općine Ivan Nimac, koji je među prvima ušao u Lišane Ostrovičke, nakon progonstva iznio je svoje dojmove i doživljaje od toga dana, 6. kolovoza 1995. godine. Rano ujutro 6. kolovoza, oko 7 sati, s J. Šimuncem uputio se iz Šibenika preko Žažvića do Lišana Ostrovičkih, gdje su stali tik uz groblje. Plakali su od radosti, ali i tuge uz grobove na kojima su svi spomenici i mramorne ploče bile otuđene ili porazbijane. *Gluha tišina oko nas, sve je zaraslo u suhu travu, koju očito nije imao tko pasti. Grobovi kao da nikad nisu ni spomenika ni natpisa imali. Pomislih: ni mrtvima nisu mira dali! Pogled na selo: samo sivilo, nigdje crvenog krova. Idemo prema naselju Vruljama i, vidi čuda, s obje strane, naročito s lijeve, sve puno zrelih rajčica i paprika. Kažem čudo jer su ti prostori uvijek bili pod livadama; eto, nešto su nam i dobra ostavili. Ne mirujemo dok ne vidimo dva simbola Lišana Ostrovičkih: crkvu i školu. Dolazimo do sv. Nikole Tavelića, ali imamo što vidjeti! Jere mi kaže: „Kako su onakvu građevinu mogli uništiti?!“ Samo ulazna vrata vise, oko kojih leže gromade betona, kamena i željeza. Otišli smo do škole. Ista slika. Mogu razumjeti zašto su uništili crkvu, ali nikako zašto su srušili školu koju su pohađali i oni koji su je uništili. Preko naselja Pavića idemo prema izvoru Trubnju. Ceste pune nanosa, smeća i mulja, zarasle u kupinu i travu. Ipak smo se uspjeli provući bez posljedica. Bili smo sretni što smo tu, ali ja se sjetim: Bože moj, koliko je ovdje pjesama palo, koliko konja napojilo, koliko je sukanaca oprano, a danas pustoš. Jere, ovo je prvi zadatak u obnovi infrastrukture. Željeli smo poći do naselja Nimaca, ali kuda?*

33 Živić, 2005: 451.

34 Vlada RH, Ured za prognanike i izbjeglice, Prognanici i izbjeglice u RH, studeni 1995., Izvješće, str. 14.

35 Vlada RH, Ured za prognanike i izbjeglice, Prognanici i izbjeglice u RH, studeni 1995., Izvješće, str. 15. i Uredba o povratku prognanika i izbjeglica na oslobođena područja, NN 81/95, 10. 10. 1995.

Ostavimo automobil kod Trubnja i polako se uputimo pješice. Jarugom dođosmo do Devičeva guvna, odakle puca pogled na svu grozotu. Nema zavijanja pasa, nema raspjevanih pivaca, nema blejanja ovaca, nigdje cvrkuta ptica, nigdje ničeg živog - gdje je to sve nestalo i zašto... Obišli smo i ostala sela općine. Zapalo nam je za oči da su u prostoru zadruga Vukšić mecima izrešetani kazani za spremanje vina. Ni selo Ostrovicu nismo zaboravili jer je i to dio naše općine. Sve kuće su na svom mjestu, s tradicionalnim pločastim i crvenim krovovima. U selu je sve pusto, susreli smo samo dvoje staraca srpske nacionalnosti. Na povratku kući navratismo i do Bare. Zaista se ima što vidjeti, sve parcele su pune povrća s uređenim sustavom za navodnjavanje! Vozeći prema Šibeniku nešto ne da mira: zašto su baš Lišane nemilosrdno uništili? Zbog čega su to Lišane zaslužile? Što će nekome moja kuća, moja njiva, moj vinograd, osim meni? Svaki okupator je u ratnom vihoru nemilosrdan, ali ovaj je s mržnjom uništio i istrijebio sve što je hrvatsko. Znao je da to ne može biti njegovo i da nikad nije ni bilo. Uzalud im paljenja i razaranja, oni su rat izgubili onog trenutka kada su skovali san da nas protjeraju s naših ognjišta.³⁶

Mještani župe sv. Mihovila 22. kolovoza 1995. prvi put organizirano kreću iz „Solarisa“, Vodica i Pirovca u obilazak rodnih mjesta. Šest autobusa i bezbroj osobnih automobila predvodili su župnik fra Mirko Klarić i načelnik Ivan Nimac. Glavnu ulogu je ipak preuzeo župnik koji je strpljivo trpio sve izbjegličke dane. Obećao je biti uz narod i vratiti se samo s njima, i eto, obećanje se ostvarilo.³⁷ Obilazak je počeo od Vukšića – Provića – Bulića do groblja u Lišanama Ostrovičkim.

Župnik se tom prigodom obratio povratnicima s nekoliko dirljivih riječi, a potom i načelnik Općine rekavši: *Sve je zapaljeno i uništeno, ali, dragi moji Lišanci, ne tugujte i ne plačite. Imat ćemo nove Lišane kojima ćemo se diviti.* Iako su u svome selu našli sve spaljene kuće, stanovnici Općine i župe Lišane Ostrovičke ipak su bili sretni jer su napokon bili svoji na svome, iako su im dojučerašnji susjedi, kojima nikada nisu nanijeli nikakvo zlo, uništili dugogodišnje plodove rada.

Obišli su i ostala sela u Općini koja nisu bila porušena ni spaljena, no naišli su na problem zatvorene stoke. Nije bilo vremena za čekanje pa je iduća tri dana načelnik s još nekoliko ljudi išao od kuće do kuće, otvarali su štale i pustili stoku na slobodu. Situacija je bila vrlo teška. Načelnik je imao zamisao da svu stoku preko brda dovede u lišansko polje, kako bi se spasila, i podijeli je povratnicima u općini. Nažalost, tijekom noći sve je bilo pokradeno i odvezeno. Otada općinska uprava i župnik kreću u žurnu akciju obnove i povratka prognanog stanovništva. Već sredinom rujna fra Mirko počinje s uređenjem i čišćenjem zapaljene crkve sv. Mihovila gdje se već od idućeg Božića slave mise.

U svibnju župnik obnavlja i crkvu sv. Ante u Ostrovici. Crkva sv. Ante u Buliću također je obnovljena i osposobljena za bogoslužje. Dana 17. srpnja 1996. blagoslovljen je kamen temeljac za novu crkvu sv. Nikole Tavelića, koja je napravljena na temeljima prethodne, građena prema nacrtu ing. arh. Dragice Knežević iz Daruvara, i dovršena 2001. godine. Sva ta događanja pokazuju da su mještani bili prionuli pripremama za obnovu te počeli s čišćenjem i uređenjem svojih obiteljskih domova.³⁸

Radovi na obnovi obiteljskih kuća započeli su 4. lipnja 1996. u organizaciji Ministarstva obnove, odnosno građevinske tvrtke za izvođenje radova „Forming“, načelnika Općine i predsjednika mjesnih odbora Općine Lišane Ostrovičke.³⁹

Prvi koraci obnove počeli su popisivanjem objekata u svim selima Općine i stavljanjem brojeva na svaku kuću. Predstavnici firme „Forming“ izvršili su kategorizaciju oštećenja svih kuća. Popis i procjena vršeni su do kraja 1996. godine. Početak radova upriličen je na kapeli lišanskog groblja 27. lipnja 1996., a kamen temeljac postavio je zadarski župan Šime Prtenjača uz blagoslov fra Mirka Klarića. Toga dana potpisani su i prvi ugovori za obnovu obiteljskih kuća. Prvi koji je potpisao ugovor za obnovu bio je Frane Radaš iz sela Lišane

36 Nimac, 2004: 72.

37 Isto, 42.

38 Isto.

39 Isto, 79.

Ostrovičke.

Ministarstvo obnove RH financiralo je izgradnju 534 kuće 5. i 6. kategorije oštećenja u selima Općine Lišane Ostrovičke i potrošilo 113.590,370 kuna. Obnova kuća trajala je do kraja 1999. godine.

Paralelno su se gradile ceste, elektrifikacija, osposobljavali bunari za pitku vodu, digitalne centrale za telefone, pet crkava i jedna osnovna škola u Lišanama Ostrovičkim.⁴⁰ Do 2001. godine sve stambene i gospodarske kuće, infrastruktura, crkve i škola u selima Lišane Ostrovičke, Vukšić, Bulić, Prović, Lepuri, Dobropoljci i Ostrovica bile su izgrađene (Tablica 1. i 2.).

Tablica 1: Broj prognanika s područja Općine Benkovac koji su sudjelovali u obnovi 1991.

Naselje	Broj prognanika
Bulić	221
Dobropoljci	10
Lepuri	213
Lišane Ostrovičke	821
Vukšić	641
Ostrovica	28
Ukupno	1934

Izvor: izrađena na temelju baze podataka regionalnih Ureda za prognanike i izbjeglice (listopad 1995.).

Tablica 2: Oblik financiranja obnove objekata na području Općine Benkovac po naseljima.

Naselje	Novčane potpore I-III		Organizirana obnova		Povrat sredstava		Ukupno	
	Broj objekata	Iznos sredstava	Broj objekata	Iznos sredstava	Broj objekata	Iznos sredstava	Broj objekata	Iznos sredstava
Donji Lepuri	-	-	52	11 762 348	-	-	52	11 762 348
Dobropoljci	11	204 500	44	10 102 589	-	-	55	10 307 089
Lišane Ostrovičke	3	66 000	216	49 594 529	-	-	219	49 660 529
Ostrovica	11	150 500	17	3 903 273	-	-	28	4 053 773
Bulić	1	22 000	38	8 595 562	-	-	39	8 617 562
Vukšić	2	44 000	131	29 632 969	8	319 370	141	29 995 439
Ukupno	28	487 000	498	113 590 370	8	319 370	534	114 396 740

Izvor: izrađena na temelju baze podataka regionalnih Ureda za prognanike i izbjeglice (listopad 1995.).

Tablica 3.: Broj stanovnika Općine Benkovac 1991. – 2019. po naseljima.

Naselje	1991.	2001.	2011.	2019.
Lišane Ostrovičke	892	680	583	534
Vukšić	810	462	513	487
Bulić	251	172	147	130
Ostrovica	250	60	86	67
Prović	226	84	93	63
Dobropoljci	494	24	29	27
Ukupno	2923	1482	1451	1308

Izvor: Državni zavod za statistiku RH, Popis stanovništva u Hrvatskoj 1991., 2001., 2011.

Vidljivo je da su 2011. u Lišanama Ostrovičkim bila 583 stanovnika, što u odnosu na 1991. iznosi 40,2 % osoba manje (jedan od razloga je što nije bio isti pristup prijave prebivališta).

⁴⁰ U selo Lišane Ostrovičke u obnovi je uloženo: za obnovu obiteljskih kuća 49.594.529 kn, u cestovnu infrastrukturu 2.150.000 kn, za izgradnju nove školske zgrade 10.000.000 kn, za elektrifikaciju objekata i javnu rasvjetu 4.852.025 kn, za izgradnju telefonske mreže 3.532.000 kn (do 1997. bila je samo jedna telefonska linija u L. Ostrovičkim). Ukupno je uloženo 70.128.554 kn. Podaci izrađeni na temelju baze podataka regionalnog Ureda za prognanike i izbjeglice (listopad 1995.); Nimac, 2004: 95.

8. Zaključak

Nakon oružane pobune srpskih snaga od ljeta 1991. život na području Općine Benkovac postao je građanima hrvatske nacionalnosti gotovo nemoguć zbog sustavnog maltretiranja, pljačke i paleža imovine, a česti napadi na naselja u kojima su većinski živjeli Hrvati rezultirali su ubojstvima i iseljavanjem stanovništva s tih prostora. Tako su bili protjerani i mještani Lišana Ostrovičkih koji su se smjestili u odmarališta i kampove na području Pirovca, Murtera i Šibenika. Materijalnu pomoć i duhovno-moralnu podršku pružili su im svi građani Hrvatske, a Vlada RH donijela je, između ostaloga, odluku o osnivanju Središnjeg državnog ureda za prognanike i izbjeglice u studenom 1991. godine. Uz Središnji, osnovani su i brojni područni uredi koji su omogućili uvjete koliko-toliko normalnog života u četverogodišnjem razdoblju progonstva.

Zahvaljujući hrabrosti hrvatskih branitelja, nakon hrvatske oslobodilačke operacije *Oluja* mještani Lišana Ostrovičkih vratili su se na svoja ognjišta u kolovozu 1995. godine. Najveći dio aktivnosti oko organizacije života nakon povratka preuzela je lokalna samouprava u koordinaciji s Uredom za prognanike i izbjeglice, što se očitovalo i u donošenju zakonskih regulativa za obnovu i izradi uredbe o povratku prognanika te obnovi života na oslobođenom području.

9. Literatura i drugi izvori:

- Krpina, D. (1993) „Etnocid nad Hrvatima u općinama Benkovac i Obrovac: Hrvati „nesposobni“ za vlast“, *Benkovački ljetopis: časopis za kulturu*, 1, 35-39.
- Marijan, D. (2016) „Događanja naroda u Kninu 1989. godine – slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u Hrvatskoj“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 58, 439-467.
- Mesić, M. (1992) Osjetljivi i ljuti ljudi, Hrvatski izbjeglice i prognanici, Ured za prognanike i izbjeglice, Zagreb, 23 (1992), 3/4; 45-47.
- Nimac, S. (2002) *Ravnokotarski fratar Mile Mamić hrvatski junak i kršćanski mučenik u Domovinskom ratu*, Lepuri, Benkovac, 128.
- Nimac, I. (2004) *Općina Lišane Ostrovičke, Progonstvo, povratak i obnova 1991. – 2004.*, 140.
- Rogić, I., Esterajher, J., Knezović, Z., Lamza-Posavec, V. i Šakić, V. (1995) *Progonstvo i povratak: psihosocijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika*, Zagreb, 326.
- Raboteg-Šarić, Z., Brajsa-Zganec, A. (1993) „Uzroci progonstva i obilježja hrvatskih prognanika u kontekstu izbjegličkog problema u svijetu“, *Društvena istraživanja*, 4-5, 383-387.
- Živić, D. (2006) „Demografski okvir i gubici“, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 451.
- Bilten XV. konvencije zajednice povratnika Hrvatske, Zagreb, 29 ožujka 2008.
- Esterajher, J. (2015) *Iskustva zbrinjavanja prognanika i izbjeglica i suvremena izbjegličko-migrantska kriza u Hrvatskoj*, broj 23, 25.
- Narodne novine, 96. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1993-10-96-1879.html> (posjećeno 24. 5. 2019.).
- Narodne novine, 98. <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1994-12-98-1717.html> (posjećeno 16. 6. 2019.).
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 1992., Glasnik Ureda za prognanike i izbjeglice, 1 (1).
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 1994a, Glasnik Ureda za prognanike i izbjeglice, 22 (3).
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice 1994b, Popis i preregistracija prognanika, povratnika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj – prvo izvješće, <http://digured.srce.hr/arhiva/1584/106779/popis-izbjeglice-srpanj94.pdf>.

Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 1995a, Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj, <http://digured.srce.hr/arhiva/1584/106779/izvj-izbjeglice-srpanj95.pdf>.

Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 1995b, Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj, <http://digured.srce.hr/arhiva/1584/106779/izvj-izbjeglice-studeni95.pdf>.

Popis stanovništva u Hrvatskoj 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima, Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, 1992.

Život žitelja Općine Polača u progonstvu (1991. - 1995.)

Radoslav Bobanović¹

Stručni rad

Sažetak

U radu se piše o uzrocima, tijeku i obilježjima progonstva žitelja Općine Polača u razdoblju od 1991. do 1995. godine. Na temelju arhivskih dokumenata, tiska i ostalih relevantnih izvora zaključuje se kako su osnovna obilježja položaja polačkih prognanika bila u skladu s općim obilježjima ukupne hrvatske prognaničke populacije. Poteškoće s kojima su se suočavali prognanici bile su uglavnom one sa smještajem, nedostatnom humanitarnom pomoći i u vezi s neizvjesnošću njihova povratka kućama.

Ključne riječi: Općina Polača, progonstvo, život, prognanici.

1. Uvod

Jedno od obilježja oružanih sukoba su masovne prisilne migracije civilnog stanovništva. U razdoblju 1991. – 2000. na području Republike Hrvatske smještene su bile stotine tisuća prognanika i izbjeglica. S obzirom na to da međunarodno pravo izbjeglički status priznaje samo osobama izbjeglim izvan granica njihovih matičnih država, za sve izbjeglice koje su smještene unutar Hrvatske uvriježio se bio termin prognanici. U skladu s time prihvaćeno je kako su prognanici istoznačnica unutarnjim izbjeglicama.²

Upravo je prostor Ravnih kotara i Bukovice tijekom Domovinskog rata bio poprištem masovnih prisilnih kretanja civilnog stanovništva. Progonstvo je pogodilo veliki dio biogradskog i benkovačkog područja, posebice područje Općine Polača.

Republika Hrvatska u predratnom vremenu bila je podijeljena na gradove i općine. Od 24 dalmatinske općine tri su bile s većinskim srpskim stanovništvom (Knin, Benkovac, Obrovac). Upravo općine Benkovac, Obrovac i dio zadarske općine čine prostor Ravnih kotara i Bukovice gdje je započela pobuna dijela srpskog stanovništva protiv demokratski izabrane hrvatske vlasti na prvim višestranačkim izborima u travnju/svibnju 1990. godine.³

Kao dio sjeverne Dalmacije, benkovačka se općina razvila na prostoru koji obuhvaća sjeverne dijelove Ravnih kotara i južne dijelove krševite Bukovice, s površinom od 640 km² gravitirajući prema gradu Benkovcu kao glavnom središtu. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku koji je 1991. izradio popis stanovništva, benkovačka je općina brojala 33.378 stanovnika raspoređenih u 53 naselja. Od ukupnog broja stanovništva Srbi su činili apsolutnu većinu s 56,88 %, dok je Hrvata bilo 40,60 posto. Ostatak se odnosio na Jugoslavene, neopredijeljene i ostale.⁴ Srbi su činili većinu u 27 naselja, uključujući i grad Benkovac, a Hrvati u 25 naselja, s najvećom koncentracijom u Polači, Rašteviću, Vukšiću i Stankovcima.⁵

Polača i Tinj, dva naselja u neposrednoj blizini, smještene su 10-ak kilometara jugozapadno od Benkovca, odnosno sjeverno od Biograda na Moru. Oba naselja su smještene istočno od Zadra na udaljenosti malo većoj od 30 km. Prije Domovinskog rata Polača je, prema tadašnjoj upravno-

¹ Radoslav Bobanović, bojnič HV-a u miru, predsjednik Zajednice prognanika za Zadarsko-kninsku i Šibensku županiju, dopredsjednik Zajednice prognanika Republike Hrvatske i načelnik Općine Polača (1993. – 2000.).

² Mesić, 1992: 19.

³ Mamut, 2019: 23.

⁴ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva u Hrvatskoj 1991.

⁵ Knez, 2019: 11.

teritorijalnoj organizaciji, pripadala Općini Benkovac.⁶ Kao jedno od 53 mjesta Općine Benkovac, Polača je uz Benkovac, prema popisu stanovništva 1991., najveće naselje s 1467 stanovnika.⁷ Pobunjeni Srbi u Hrvatskoj nisu prihvaćali početak demokratskih promjena. Politička situacija se na području benkovačke općine zaoštravala, a u travnju 1991. bilježi se znatan porast nacionalne netrpeljivosti i različitih incidenata.⁸ Od jeseni 1990. hrvatske vlasti više nisu imale nadzor i kontrolu nad teritorijem pod nadzorom pobunjenika, a JNA je zauzimala sve aktivniju ulogu u rješavanju jugoslavenske unutarnjopolitičke krize. Krajem 1990. JNA u doktrinu postupanja u izvanrednim prilikama unosi zadaću sprječavanja građanskog rata čime dobiva još veći manevarski prostor, a što će se u Hrvatskoj očitovati postavljanjem “tampon-zona” između hrvatske policije i srpskih pobunjenika.⁹

Nadzor nad područjima nekadašnjih općina Benkovac i Obrovac je preuzela JNA uspostavljajući nadzorne punktove na cestama koje vode prema većim naseljima u kojima su živjeli Hrvati. Demonstrirala je silu, na nekim mjestima zajedno sa srpskim pobunjenicima. Sve su se češće mogli vidjeti mobilizirani vojni obveznici s oružjem na javnom mjestu. Sve je to kod hrvatskog stanovništva izazivalo ogorčenost i strah.¹⁰ Naselja s većinskim hrvatskim stanovništvom organizirala su seoske straže kako bi se zaštitila te čuvaju ulaze u naselja. Hrvatska državna vlast pokušavala je normalizirati život i povećati sigurnost građana pojačavanjem i raspoređivanjem policijskih snaga u kriznim područjima. Na komunikaciji Benkovac – Biograd n/M raspoređene su bile policijske snage u mjestu Polača. Ubojstvo hrvatskog redarstvenika Franka Lisice 2. svibnja 1991. u Polači može se smatrati početkom oružanih sukoba na području Općine Benkovac.¹¹

U proljeće 1991. događaju se progoni nesrpskog stanovništva u pojedinim selima Bukovice i Ravnih kotara uslijed pojedinačnih napada i zastrašivanja od strane pobunjenih Srba, a od ljeta 1991. dolazi do masovnog progona.¹²

Napetost u zadarskom zaleđu stalno je rasla. Najteže je bilo u Lišanama Ostrovičkim, Polači i Kruševu gdje je došlo do otvorenog napada na hrvatsku policiju i branitelje. Neprijatelj nije birao sredstva, upotrijebio je topništvo, oklopništvo i zrakoplovstvo. Nakon tjedan dana neprekidnog granatiranja i blokade ceste prema Tinju i Biogradu n/M, 18. rujna 1991. u večernjim satima branitelji Polače povukli su se preko Nadinskog blata prema Škabrnji i Raštanama.¹³

2. Život i događanja u naseljima Polača i Tinj do progonstva – razdoblje od travnja do rujna 1991. godine

Stanovništvo Polače i Tinja živjelo je uobičajenim seoskim životom u predratnom razdoblju. Radili su, obrađivali polja, u svakodnevnim migracijama odlazili na posao, školu ili k doktoru u Benkovac, Biograd na Moru ili u Zadar. No, neposredno nakon prvih demokratskih izbora u Republici Hrvatskoj u proljeće 1990. sve se više čulo zveckanje oružja u redovima jugovojske, stvarale su se paravojne srpske jedinice koje su osim prijetnji nesrpskom stanovništvu blokirale hrvatske prometnice. Stoga mještani Polače i Tinja ustrojavaju svoje zaštitne odrede koje popunjavaju civili potpomognuti hrvatskom policijom bez gotovo ikakvoga naoružanja. Stvaraju se i krizni stožeri, a onaj u Polači čine Zdenko Prtenjača (pok. Mile - Jožarov) u ime Mjesne zajednice Polača, Duško Kulaš (pok. Karla) u ime tadašnje političke vlasti (Hrvatska demokratska zajednica), dok je zapovjednikom Policijske postaje, a ujedno i nositeljem ustrojavanja od strane Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) Republike Hrvatske (RH) imenovan Mladen Gulan. Tu dužnost nastavlja Rade Župan, Dragan Isaković, Vinko Barešić i Zoran Kurtov kao zadnji zapovjednik Policijske postaje sve do dana progonstva 17. - 18. rujna 1991. godine.

6 Čerina, 2008: 431.

7 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva u Hrvatskoj 1991.

8 Jakić i Paukovic, 2019: 93

9 Marijan, 2008: 57.

10 Čerina, 2004: 9.

11 Rakić i Dubravica, 2009: 142.

12 Bobanović, 2019: 151.

13 Čerina, 2004: 10.

U Tinju je Miljenko (Mate) Vrkić bio voditelj kriznog stožera te ujedno zapovjednik mjesnih odreda civilne i vojne zaštite. Treba napomenuti kako je u Polači zbog učestalih provokacija u travnju 1991. policijska postaja organizirana i utemeljena kao dio obrambene snage u svrhu zaštite civila i njihove imovine. Agresija koja je bila na vidiku ogledala se u bjesomučnom pucanju pobunjeničkih postrojbi iz zasjede u selu Kakma na kamion Poljoprivredne zadruge Polača, kojim je u to vrijeme upravljao Marko (Mrći) Bobanović u pratnji Nevenka Ražnjevića (obojska zaposlenici Zadruga). Tom prilikom, 26. travnja 1991., obojska su ranjena i samo čudom preživjela pakao od 89 ispaljenih metaka. Nedugo nakon toga, 2. svibnja, tijekom uobičajenih nadzora terena na brdu Štrkovača iznad Polače paravojsne snage pobunjenih Srba ubijaju pripadnika specijalne jedinice MUP-a RH „Poskoci“ Franka Lisicu.¹⁴ Ova dva teška zlodjela, uz večernje mitraljiranje mjesta od strane srpskih snaga, upozoravaju mještane, kao i čitavu hrvatsku javnost kako je ratno stanje na vidiku. Ta su događanja još više mobilizirala mještane oba sela da se još bolje organiziraju za obranu svojih mjesta. Uz pomoć teške mehanizacije (bagera) u vlasništvu Duška-Dule Ražnjevića (Rafe) uređuju se obrambeni rovovi, a traži se pomoć i od sumještana koji se nalaze u Hrvatskoj i diljem svijeta. Tako se stanovnici Rijeke koji su porijeklom bili iz Polače, Tinja i drugih obližnjih mjesta organiziraju u društvo „Zavičajni klub Polačana“. Osnivačka skupština Kluba održana je uz prethodne pripreme u hotelu „Neboder“ u Rijeci 17. travnja 1991. s osnovnom zadaćom da se pomogne svom kraju. Tom skupu nazočilo je više od 500 ljudi koji potječu ne samo iz navedenih, već i drugih dalmatinskih mjesta. Vodstvo Kluba odrađuje dogovorene ciljeve te u nekoliko konvoja (po nekoliko kamiona) šalje sve neophodne kućne i prehrambene potrepštine civilnom stanovništvu i pripadnicima policije. Uz pomoć Policijske uprave Rijeka i privatnih kanala osigurana je i mala količina nužnog oružja i potrebnog inventara za opremanje spavaonica Policijske postaje Polača.

No, bez obzira na sve političke napore hrvatskog državnog vodstva za mirno rješavanje nastalih incidenata, tortura nad hrvatskim stanovništvom od strane četničkih ekstremista ne prestaje. Do srpnja 1991. mjesto je već bilo u poluokruženju, a uvjeti života iznimno teški. Danju se nekako moglo raditi u polju, a noću su se držale straže u strahu od upada srpskih ekstremista. Velik problem predstavljalo je i nefunkcioniranje školske nastave u Polači, jer je dio nastavnika i učenika srpske nacionalnosti napustio posao i školu.¹⁵

Članovi Kriznog stožera Polače, Tinja i predstavnici policije uspostavili su kontakt s dijelom pripadnika JNA koji su bili smješteni na predjelu zvanom Kosa iznad sela Kakma u vojnom objektu. Tom postrojbom zapovijedao je oficir JNA hrvatskih korijena Stjepan Rauker, uz potporu istaknutijih Srba iz okolnih Lišana Tinjskih, Kakme i Benkovca. Na tim sastancima (najviše ih je održano u Polači) navedeni oficir često je govorio kako je njegova zadaća štititi jedne od drugih. Mještani Polače i Tinja sredinom rujna dobivaju od tzv. Martićeve milicije, smještene u selu Kakma, prijeteću poruku koju prenosi Miro Vojvodić (Srbin iz Kakme) 15. rujna 1991.: „Do 17. rujna svi mještani Polače i Tinja moraju napustiti sela ili će u protivnom biti pobijeni, a mjesta srušena sa zemljom“. Prijetnja je ozbiljno shvaćena od strane vodstva Policijske postaje i kriznog stožera Polače i Tinja. Tražio se još jedan sastanak s Vojvodićem, koji je održan 16. rujna oko 16 sati na raskrižju državne ceste 503 koja povezuje Biograd n/M i Benkovac kod odvajanja za selo Tinj. Na sastanak su došla dvojica predstavnika iz Polače i Tinja koji prenose poruku da mještani Polače i Tinja nemaju namjeru nikoga napasti, već čuvaju sebe od brojnih dnevnih i noćnih provokacija. Na njihovo pitanje Vojvodiću zašto se mještane provocira i maltretira, on im je odgovorio da on tu jednostavno ništa nije u mogućnosti promijeniti. Sastanak je završio bez pozitivnog ishoda, a Vojvodićeva poruka prenesena je kriznom stožeru u Polači.¹⁶

Nakon toga izvršene su pripreme oko evakuacije, u noći 17. na 18. rujna 1991., kada se izvlači dio starijih mještana i djece. Svi oni koji su na bilo koji način mogli pružiti otpor ostali su uz Policijsku postaju i njezino vodstvo. Napad srpskih snaga (pobunjeni Srbi i JNA) započeo je u večernjim satima 17. rujna i trajao do 20. rujna u večernjim satima. Tim događajima započinje progon mještana Polače i Tinja. Taj je događaj kratkom poetskom zabilježskom naslova *Bijeg iz*

14 Ružić, 2011: 410.

15 Isto, 416.

16 Osobni arhiv Radoslava Bobanovića.

Plače opisala Dijana Kulaš, učenica sedmog razreda Osnovne škole Polača:

Dan bijaše kišovit, najteži dan u mom životu, dan kada sam morala napustiti svoje selo. Pričali su mi ljudi koji su davno otišli da je to neopisiva bol, jad da si daleko od svog sela i svog ognjišta. Ni sanjala nisam da ću na taj način otići.

Kad sam odlazila, gledala sam svoju kuću na neki poseban način, kao da sam znala da je gledam posljednji put.

Autobus je krenuo prepun žena i djece, svi su plakali, plakala sam i ja. U selu su ostali mnogi muškarci, među njima moj tata i brat, a smrt je posvud vrebala. Mislila sam da ih nikada neću vidjeti.

Počeo je minobacački napad na selo, čula sam svaku detonaciju koja mi se duboko zabadala u srce. Molila sam Boga da svi ostanu živi. Ostali su bez municije, iscrpljeni povukli su se, došli su četnici i zapalili sve. Sela više nema, nema ničega, ali vratit ćemo se ŽIVJETI...¹⁷

3. Život stanovnika Polače i Tinja u progonstvu 1991. – 1992.

Policijske snage u Polači i slabo naoružani civili nisu se mogli oduprijeti daleko moćnijim srpskim snagama. Unatoč granatiranju i dalekometnim strojnicama, velik dio mještana provukao se kroz dijelove polja Nadinskog blata i sjeverne strane sela Lišane Tinjske. Mještani su uzeli lijekove, malo hrane i najnužnije stvari, spremni za odlazak. U napadu u noćnim satima 17. rujna od četničke granate u svojem dvorištu u polačkom zaseoku Prtenjače ubijen je Jerko Prtenjača (star 60 godina, otac dvojice hrvatskih branitelja, Marija i Darija). U podnožju brežuljka-kote Gubavica, u selu Tinj, u dvorištu pred njegovom kućom 19. rujna 1991. srpske snage su ubile Gojka Bašića. Nakon toga, nekoliko starijih osoba ostalo je u selu jer nisu htjele otići sa svojih ognjišta. Jedan od njih, Ljube Bobanović, ubijen je u jesen 1991. u dvorištu svoje kuće u zaseoku Rasti u Polači, gdje su pronađeni posmrtni ostaci u improviziranoj grobnici nakon oslobođanja i povratka 1995. godine. Za Kažimira Peraića i Zorana Kulaša se još uvijek ne zna gdje su pokopani.¹⁸ No, bez obzira na bjesomučno granatiranje i pucnjavu po Polači i Tinju, jugovojaska i srpske snage nisu tijekom čitavog razdoblja agresije i okupacije mogle protjerati 13 tinjskih težaka i hrvatskih branitelja.¹⁹

Što se tiče prognanih mještana Polače i Tinja, primarni smještajni kapaciteti bili su turističko-ugostiteljski kompleksi i kampovi. Najveći broj prognanika bio je smješten u hotelski kompleks „Ilirija“ u Biogradu na Moru, zatim u turističko naselje „Croatia“ u Sv. Filipu i Jakovu, dio po privatnim kućama u Biogradu n/M, Pakošanama i ostalim priobalnim mjestima, a neki su odlazili svojim bližnjima prema Rijeci, Puli, Zagrebu i inozemstvu.

U tim primorskim naseljima gdje su bili izgrađeni turistički objekti u namjeri pružanja smještaja turistima, pod snagom zla i bez doze razuma, u nuždi je bilo smješteno više od 3500 prognanika, najvećim dijelom iz Polače i Tinja. Osim njih, u ta dva naselja svoj novi dom našli su i prognani Hrvati iz drugih mjesta benkovačkog kraja.

Velik broj prognanika, kojih je zbog napada srpskih snaga iz dana u dan bilo sve više, potaknuo je Vladu RH da osnuje tijelo koje će pomoći u organizaciji, skrbi, smještaju, prehrani, zdravstvu i svemu onome potrebnom za minimalne uvjete preživljavanja. Tako Vlada RH 30. kolovoza 1991. osniva Ured za prognanike i izbjeglice kojem je osnovna zadaća bila koordinacija aktivnosti skrbi za prognane i izbjegle.²⁰ Ured je ustrojen u okviru tadašnjeg Ministarstva rada i socijalne skrbi i imao je zadaću utvrđivati i osiguravati provedbu Vladine politike u zbrinjavanju i pomoći izbjeglicama, što se odnosilo na plan evakuacije, prihvata i zbrinjavanja, stacioniranja izbjeglica po općinama, plan školovanja i dr. Uredbom o Uredu za prognanike i izbjeglice koju je Vlada donijela

17 Izvor: Polača, Program: povratak, obnova i razvoj, 1992: 141.

18 Osobni arhiv Radoslava Bobanovića.

19 Njima u posebni spomen iznosimo imena: Ivan (Mile) Bašić, Paško (Antiša) Bašić, Mate (Marko) Birkić, Niko Čačić, Nede (Tome) Jurjević, Joso (Stipan) Jurjević, Srećko (Luka) Jurjević, Kruno Jurjević, Bašte (Mile) Jurjević, Toma (Niko) Jurjević, Šime-Šima (Špiro) Mitrović, Luka-Luketa (Ivan) Mitrović, Božo-Božina (Špiro) Mitrović.

20 Uredba o formiranju Ureda za izbjeglice Republike Hrvatske, Narodne novine 45/1991.

22. studenoga 1991., Ured je prešao izravno u nadležnost Vlade RH.²¹ No, tijekom vremena pojavili su se problemi koji su nadilazili njegove kadrovske i organizacijske mogućnosti.²² To je bio jedan od razloga samoorganizacije prognanika, posebice kod mještana Polače i Tinja. Tako se već 6. siječnja 1992. u hotelu „Adriatic“ u Biogradu na Moru (jedan od hotela unutar poduzeća „Ilirija“), u kojemu su bili smješteni brojni prognanici, osniva Savjet mjesne zajednice u ratnim uvjetima kojem su osnovni zadaci bili organizacija humanitarne pomoći i podjela i suradnja Polačana s drugim hrvatskim vojnim i civilnim institucijama. Za predsjednika je imenovan Mićo Ražnjević (sin Kate i Marka-Petra). Stvorena je dobra jezgra odvažnih Polačana koji su bez obzira na svoje ratne zadaće nesebično pomagali u organizaciji smještaja, raspodjeli donacija pristiglih higijenskih potrepština, dječje hrane i drugih najosnovnijih životnih namirnica.

Sustav prehrane bio je uspostavljen na način da su hoteli kao smještajni kapaciteti jednostavno iz svojih zaliha i primljenih donacija spremali tople obroke. Bio je to neki vid socijalne kuhinje, po načelu „daj što daš“. Ovaj sustav je upravo zahvaljujući samoorganiziranosti prognanika zaista brzo profunkcionirao, a u samo financiranje se uključila i Vlada RH. U isto vrijeme pripadnici Hrvatske vojske i policije imali su, ovisno o događanjima na bojišnici, hranu iz vojne kuhinje, također organizirane unutar hotelskih kapaciteta.

Vjerske obrede stanovnici iz Polače i Tinja bez obzira na ratne strahote nisu propuštali. Bez obzira na granatiranja Biograda n/M i šire okolice, u organizaciji Zadarske nadbiskupije, odnosno nadbiskupa mons. Marijana Oblaka i koadjutora mons. Ivana Prende tadašnji polački i tinski župnik Igor Ikić (koji je netom prije početka agresije preuzeo župu Polača i Tinj od Ivana Mustaća) oraganirao je na Torovima (Biograd n/M) u župnoj crkvi sv. Ivana crkvene obrede. Obredi su se ondje održavali sve do povratka na njihova ognjišta krajem 1995. godine.

Dio radno sposobnih civila koji nisu bili uključeni u obrambeni sustav, radio je u svojim poduzećima kao i prije početka rata gdje je to bilo moguće. Osnovna škola (OŠ) Polača, iako se zatekla u progonstvu, užurbano se organizirala. Ravnatelj škole Boris Tokić dogovorio je s ravnateljima osnovnih škola iz Biograda na Moru Josipom Brtanom i iz Pakoštana Vinkom Rinčićem ustupanje nekoliko prostorija za učenike OŠ Polača kako bi se nastava i dalje odvijala. Zadržani su svi učitelji i profesori, a nastavu je kroz ratne godine sve do povratka i obnove razrušene škole u Polači 1996. pohađalo više od 200 učenika iz Polače, Tinja, Donje Jagodnje, Gornje Jagodnje i desetak učenika iz susjednih mjesta, Nadina, Raševića, Pridrage.

Organizacijski duh Polačana nije posustao. Štoviše, iako su bila ratna djelovanja, u travnju 1992. na igralištu nogometnog kluba „Primorac“ u Biogradu na Moru inicirali su okupljanje nogometaša nogometnog kluba „Polača“, osnovanog 1973., koji su zbog progonstva bili primorani prestati igrati. Birala se nova uprava kluba, a za predsjednika je izabran Zlatko Kaštelanac, Šime Prtenjača (pok. Bože) bio je trener, Zoran (Lola) Kulaš pomoćni trener. Klub je bez obzira na sve ratne nedaće kao i uključenost u postrojbe Hrvatske vojske i policije uspio održati kontinuitet koji i sada, nakon skoro 50 godina od osnutka, uspješno djeluje.

U tijeku operativnih radnji oko prognanika i nogometnog kluba potaknuta je inicijativa na prijedlog nekoliko Polačana pod okriljem Savjeta mjesne zajednice za pripremu dokumentacije i tekstova za tiskanje knjige o Polači. Knjiga je objavljena u studenom 1992. pod radnim imenom „POLAČA: Program, povratak, obnova i razvoj“, a u knjizi su objedinjene povijesne vrijednosti, predratni život, progonstvo i projekcije za budućnost nakon okončanja rata. Knjiga s vrijednim podacima, slikama, dokumentima i raznovrsnim tekstovima promovirana je u hotelu „Adriatic“ u Biogradu na Moru u studenom 1992. godine.²³

U organizaciji Savjeta mjesne zajednice i uz pomoć zapovjedništava Hrvatske vojske (HV) 134. i 112. brigade, 4. gardijske brigade te policije, 11. srpnja 1992. organizirano je zajedničko okupljanje (koliko je u to vrijeme bilo moguće) svih Polačana te pripadnika Hrvatske vojske i policije. Na okupljanju je bilo više od 160 Polačana u odorama kao i sve prognano stanovništvo Polače, Ravnih kotara i šire. Ova kulturna, povijesna i vojna

21 A. Perković Paloš, Vlada demokratskog jedinstva, 2020: 256-257.

22 Ured se kroz ratno vrijeme 1991. - 1995. skrbio za više od 500.000 prognanika s područja RH kao i za isto toliko izbjeglih iz Bosne i Hercegovine u razdoblju 1992. - 1995.

23 Predgovor su napisali Goran Ražnjević i Radoslav Bobanović.

manifestacija događala se za vrijeme kratkog zatišja ratnog djelovanja. Naime, u to vrijeme, od proljeća 1992., u skladu s mirovnim planom Cyrusa Vancea, na okupirano područje RH došle su Zaštitne snage UN-a (United Nations Protection Forces) – tzv. UNPROFOR, koje su se rasporedile u tri područja, odnosno četiri predviđene zone pod zaštitom Ujedinjenih naroda (United Nations Protected Areas) – tzv. UNPA zone.²⁴ Nakon potpisivanja Sarajevskog primirja početkom siječnja 1992., uspostavilo se kratkoročno primirje koje je dobro došlo hrvatskoj politici, vojsci i civilima za operativniju organizaciju, kao i školovanje određenog vojnog i policijskog kadra za nadolazeće ratne zadaće.

4. Osnivanje i djelovanje Općine Polača 1993. - 1995.

U ozračju političkih traženja mirnog rješenja oko oslobađanja okupiranih dijelova Hrvatske, uspostavljen je i novi administrativni ustroj Republike Hrvatske. Teritorijalnom reorganizacijom Hrvatske, do koje je došlo nakon što je Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske izglasao Zakon o područjima županija, gradova i općina Republike Hrvatske 30. prosinca 1992., od nekad većih općinskih i gradskih središta nastale su nove lokalne zajednice. Na taj način od dotadašnje Općine Benkovac ustrojava se Grad Benkovac s općinama Smilčić, Lišane Ostrovičke, Stankovci, Lisičić i Općina Polača.²⁵ U Općinu Polača ustrojbeno su ušla naselja: Polača, Tinj, Lišane Tinjske, Jagodnja Donja, Jagodnja Gornja, Zapužane, Kakma, Nadin, Rašević, Korlat, Šopot, Podlug, Perušić Gornji i Perušić Donji (Benkovački Perušić). Općina Polača je konstituirana u društvenim prostorijama u Biogradu n/M 17. travnja 1993., a bili su prisutni potencijalni vijećnici, predstavnici svih naselja Općine Polača, tada izabrani načelnik te izaslanica Zadarske županije Suzana Hrabra. Za načelnika Općine izabran je Radoslav Bobanović iz Polače, a za predsjednika Općinskog vijeća Nebojša Petar Zrilić iz Podluga.²⁶

Osnivanjem Općine tražio se i privremeni ured za smještaj općinske administracije. Uz uredovanje i pomoć Grada Biograda dodjeljuje se tada slobodna privatna kuća naziva „Villa Vera“. Već sredinom svibnja 1993. u općinski ured zapošljava se Zdravka Vrankulj na poslovima administracije i računovodstva, a uz to obavlja i sve ostale svakodnevne zadatke. Početni koraci bili su oslanjanje na Vladin Ured za prognanike i izbjeglice u prikupljanju podataka o tome gdje su prognani stanovnici novouspostavljene Općine Polača smješteni, u kakvim uvjetima žive i s kakvim se problemima osim prognaničkih suočavaju. Informacije koje su prikupljane tijekom gotovo tri mjeseca ukazale su na to da nije bilo lokacije uz obalu od Šibenika do Zadra na kojoj nije bio smješten netko s područja Općine Polača. Većina nije imala osnovne uvjete za život, kao niti odgovarajući smještaj i grijanje tijekom zime, hrana je bila loša, a oskudijevalo se i higijenskim potrepštinama, dječjom hranom itd. Stoga se poduzimaju aktivnosti za nabavu higijenskih proizvoda i ogrijeva za zimu od lokalnih ljudi koji su radili u inozemstvu. Prve pomoći osnovnih higijenskih i prehrambenih namirnica, uključujući i dječju hranu, stižu u ljetnim mjesecima 1993. kada se nekolicina Polačana pod vodstvom načelnika Općine uputila u Njemačku. U gradovima Moers i Solingen, uz koordinaciju i izravnu pomoć Marinka-Riga Škare te Društva Hrvata „Grgur Ninski“ osigurana su tri kamiona nužnih proizvoda.²⁷

Velik dio prognanika bio je privremeno zbrinut u naseljima predviđenima prvenstveno za ljetno, a ne zimsko razdoblje (Turističko naselje „Croatia“, odmaralište „Vodna zajednica“ Sv. Filip i Jakov, naselje zvano „Partizanski put“ u Biogradu n/M). Trebalo je stoga iznaći rješenja i pomoć za opskrbu grijanjem. S obzirom na to da su neki mještani Polače imali određene kontakte i obiteljske veze s predstavnicima Grada Ogulina, posebno sumještanim Svetozar Uzelac, uspostavljena je prijateljska poveznica. Neophodno je spomenuti mještane naselja Ribarići kojim tada upravljaju Mijo Cetinjanin i Ivan Vučić - zapovjednici kriznog stožera, naselje Desmerice koje predstavljaju Ivan Francetić i Jurica Bertović, a Zagorje Ogulinsko vode Franjo Kolić, Ive Puškarić, prof., i Nikola Ivanac (Šmit). U suradnji s Gradom Ogulinom, na čelu s gradonačelnikom

24 Nazor, 2011: 123.

25 Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine 90/1992.

26 Arhiva Općine Polača, Zapisnik s 1. konstituirajuće sjednice Općinskog vijeća održane 16. 4. 1993.

27 Osobni arhiv Radoslava Bobanovića.

Ivanom Kolićem, spomenuti Ogulinci osigurali su nekoliko šlepera bukovih balvana i metarskih cjepanica, a Polačani prijevoz. U kratkom vremenu uslijedila je realizacija pa je oko 100 m³ drva iskrcano u naselju „Croatia“ u Sv. Filipu i Jakovu. Prognanici su se uz pomoć Hrvatske vojske organizirali u cijepanju, a članovi Savjeta izvršili su podjelu. Ovaj čin u tim teškim vremenima ugrijao je mnoge domove, obitelji, tek rođenu djecu, stare i nemoćne.

Uviđajući nestašicu vode tijekom ljetnih mjeseci u prognaničkim naseljima, započeo je i angažman za nabavu vatrogasnog vozila - autocisterne iz hrvatskih robnih rezervi. Za istu se kao posrednik u nabavi dobrovoljno aktivirao tadašnji zapovjednik biogradskog Dobrovoljnog vatrogasnog društva (DVD), Andro Zorica, a potom se 2. lipnja 1994. saziva osnivačka skupština.²⁸ Inicijator osnivanja DVD-a Polača bio je tadašnji načelnik Općine Polača Radoslav Bobanović. Za prvog predsjednika izabran je Milenko Zagorac, za zapovjednika Ivica Čačić, dok su dozapovjednici bili Marko-Mrčić Bobanović i Slavko-Miljenko Kulaš. Dobrovoljno vatrogasno društvo dalo je svoj neprocjenjiv doprinos kako tijekom progona i ratnih operacija, tako sve do današnjih dana.

Tijekom ratnih godina došlo je i do razaranja kulturnog i posebno sakralnog blaga. Tako su srpske snage tijekom jeseni 1991. do temelja razorile staru i novu župnu crkvu u Polači, a teško su oštetile i staru župnu crkvu u Tinju koja se nalazi na popisu zaštićenih nepokretnih kulturnih dobara Ministarstva kulture RH. Do temelja je tijekom okupacije bila porušena i župna crkva sv. Paškvala.²⁹ Djevojke i majke iz Polače koje su bile smještene u prognaničkom naselju „Vodna zajednica“ u Sv. Filipu i Jakovu, na inicijativu načelnika Općine Polača, radile su na obnovi narodnog veza „polačke ravnokotarske narodne muške i ženske nošnje“. Pod koordinacijom Marice-Mare Bobanović, Mirjane (Mrćove) Bobanović, Soke-Sokce Bobanović, Mare (Mačkove) Peraić i mnoštva ostalih žena, zaživjela je obnova narodnih nošnji, koja je istovremeno potaknula inicijativu za osnivanje Kulturno-umjetničkog društva „Gradina“ Polača. Takve su aktivnosti doprinijele lakšem prevladavanju ratnih strahota i utjecale na zbližavanje zajednice, a tada, kao i danas, imale su ulogu upotpunjavanja povijesno-kulturnih vrednota Polače.

Dana 13. lipnja 1994. organiziran je prvi veći posjet masovnoj grobnici na Kamenjaku³⁰ od strane prognanih Polačana, vojske, policije te mještana okolnih sela, kada je postavljen križ na vrhu jame i izvršen blagoslov od strane polačkog župnika don Igora Ikića. Tom prilikom, iako još u ratnom vihoru, tadašnji načelnik Polače donosi odluku podržanu od Općinskog vijeća Polače, za izgradnju križnog puta s 14 postaja na putu prema jami. Svaka od 14 postaja je sačinjena od oblikovane hrpe kamena do dva metra visine s križem veličine 1,5 m napravljenim od bračkog kamena, a križni put završava nad samom jamom gdje je izgrađena prikladna kapelica. Ovaj prijedlog predstavljen je tada nadbiskupu Zadarske nadbiskupije msgr. Marijanu Oblaku i vikaru msgr. Ivanu Prendi. Kada je prijedlog usvojen prognani Polačani su uz pomoć pripadnika Hrvatske vojske pokrenuli izgradnju kamenog puta gdje je do tada postajala tzv. kozja staza. Za izradu križeva od bračkog kamena pomoglo je poduzeće „Kamen Brač“ koje je ostatak neobrađenog kamena dalo za pročelje buduće kapelice.

28 Arhiva Općine Polača, dopis Klasa: 000-01/94-01, Ur. br. 2198/26-01/94-1 od 31. 5. 1994.

29 Barunčić Pletikosić, 2019.

30 Široj javnosti manje su poznate činjenice oko stradanja stanovništva mjesta Polače u noći 13. na 14. lipnja 1944. godine. Naime, tijekom dana pa sve do u noć, u samom mjestu zapaljena je ili ubijena 41 osoba (djeca, žene i starije osobe), dok su 43 muške osobe i dvije žene svezane žicom i odvedene te ubijene tada na nepoznatom mjestu. U tajnosti se, zbog tada još uvijek vjerojatno živih egzektora i komunističke vlasti, godinama tražilo mjesto stradanja, no bez uspjeha. Dolaskom demokratskih promjena i mogućnošću govora o tom zločinu, počela su istraživanja o mogućem mjestu masakra. Stariji koji su preživjeli pokolj u Polači ukazivali su na to kako bi lokacija stradanja mogla biti negdje na brdima iznad Vranskog jezera u blizini sela Radašinovci ili bližem okružju, gdje je potom uslijedila opsežna potraga. Stariji mještani Radašinovaca i zaseoka Donji Bakovići pomogli su usmjeravajući pojedine mještane Polače uz vodstvo načelnika Općine Polača Radoslava Bobanovića te Josipa Žilića, jednog od preživjelih tog zlodjela, na brdo prekriveno velikim grmljem crnike, planike, smrike i graba. U narodu poznata „Crnogorka“ proteže se skoro čitavom sjevernom stranom Vranskog jezera, duljinom od oko 11 km, a 305 metara ponad mora na jednom od brežuljaka zvanom „Kamenjak“, gotovo 50 godina od tragedije, 6. lipnja 1994., otkrivena je posljednja stanica Polačana kao vjerojatno i drugih nestalih Hrvata iz tog područja za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata. Veća jama nepravilne širine, otvora 2 - 3.5 m, pri dubini seže na 57 m i širi se promjerom površine od čak 35 - 40 m², istražena je uz pomoć članova Gorske službe spašavanja Zadar. Upravo ta jama prekrivena ljudskim ostacima bila je mjesto tragičnog stradanja i ustanovljena je kao masovna grobnica.

Za zidanje kapelice pozvana su dva vrsna kamenoklesara, Branko Bačić - Crni iz Lisičića i Joso Kvartuč iz Šopota, obojica u progonstvu, smještena u zajedničkim prognaničkim objektima po Biogradu n/M. Radovi su započeli na blagdan Gospe od Blagovijesti, a blagoslov početka radova izvršio je župnik don Igor Ikić. Završni radovi odrađeni su uoči samog dana blagoslova, odnosno povijesnog stradanja. Blagoslov križnog puta i kapelice Svih svetih predvodio je nadbiskup msgr. Marijan Oblak 13. lipnja 1995. na blagdan sv. Ante. Spomen na žrtve stradanja odale su nepregledne kolone tisuća vjernika iz krajeva Zadarske nadbiskupije, Šibenske biskupije i šire. Sve prisutne preplavile su emocije toliko da je suzu pustio i sam nadbiskup. U novije vrijeme taj križni put i kapelica na Kamenjaku postaju na Veliki petak posebno mjesto hodočašća Hrvatske vojske, policije i mnoštva katolika, a isto tako i sve posjećenija izletnička točka u sklopu programa Parka prirode Vransko jezero. Neposredno nakon vojno-redarstvene operacije *Oluja* mještani naselja Polača obišli su porušena i spaljna ognjišta, ali povratak je trajao nekoliko godina dok nisu obnovljene obiteljske kuće i infrastruktura.

5. Poginuli i umrli stanovnici Općine Polača od rujna 1991. do kolovoza 1995. godine

U naseljima Općine Polača u predratnom razdoblju živjelo je većinsko hrvatsko stanovništvo koje je tijekom Domovinskog rata pretrpjelo značajne demografske gubitke. Poginuli i umrli žitelji Općine Polača od rujna 1991. do kolovoza 1995., po naseljima:

- iz naselja Raštevici: Nada Klarica r. Jurjević (17. 10. 1954. - 1. 8. 1991.), Darinka Klarica r. Brkljača (20. 4. 1916. - 17. 9. 1991.), Stanko Čirjak, poginuo od nagazne mine (1. 10. 1957. - 6. 3. 1992.), Mate Brkljača (9. 10. 1924. - 21. 4. 1992.), Nikola Brkljača (14. 2. 1948. - 21. 7. 1992.), Tadija Klarica, poginuo u ratu (16. 6. 1945. - 26. 11. 1992.), Ivan Čirjak, ubijen u kući u Raštevici od četnika (1. 12. 1927. - 7. 12. 1992.), Stipanija Čirjak, ubijena sa suprugom u kući u Raštevici (20. 12. 1920. - 7. 12. 1992.), Šimica Brkljača r. Klarica (2. 11. 1911. - 11. 3. 1993.), Mate Jurjević (20. 12. 1920. - 30. 9. 1993.), Danica Tadić r. Tepša (8. 1. 1921. - 17. 5. 1994.), Bašte Klarica, suicid na bojištu (2. 1. 1959. - 4. 8. 1994.), Nikola Banović, ubijen u Podlugu za vrijeme okupacije (15. 8. 1929. - 17. 3. 1994.), Šime Brkljača (10. 3. 1928. - 21. 1. 1995.) i Marija Vručinić r. Mikić (1. 5. 1904. - 27. 6. 1995.);

- iz naselja Tinj: Nikola Erlić (6. 12. 1952. - 28. 8. 1991.), Gojko Bašić, ubijen od četnika (1955. - 19. 9. 1991.), Luka Erlić (1903. - 25. 9. 1992.), Petar Erlić, ubijen od četnika (4. 8. 1914. - 9. 2. 1993.), Petar Jurjević, nagazio na minu (2. 7. 1967. - 23. 7. 1993.), Branko Vrkić (5. 2. 1918. - 7. 8. 1993.), Petar Bašić (1941. - 10. 8. 1993.), Stipan Jurjević (1911. - 27. 8. 1993.), Stoja Bašić (1911. - 19. 4. 1993.), Zoran Čačić, poginuo od četnika (1965. - 2. 4. 1993.), Gojko Čulina (1965. - 28. 8. 1993.), Ivica Erlić, nagazio na minu (1953. - 18. 3. 1993.), Paško Jurjević (1925. - 23. 8. 1994.), Milija Bašić (1900. - 20. 2. 1994.), Toka Bašić r. Gulić (? - 8. 12. 1994.), Mile Čačić (1913. - 28. 12. 1994.), Soka Čulina (1907. - 3. 2. 1994.), Marija Nonković (? - 4. 6. 1995.);

- iz naselja Polača: Jerko Prtenjača, poginuo od granate (19. 9. 1931. - 17. 9. 1991.), Josip Bobanović, ubijen od četnika u kući (15. 3. 1927. - 4. 10. 1991.), Božo Bobanović (Rebac) (28. 1. 1925. - 6. 10. 1991.) i Ivica-Lafta Bobanović (17. 11. 1937. - 6. 10. 1991.), poginuli od četničke granate u prognaničkom naselju „Croatia“, Šime Bobanović (15. 12. 1919. - 19. 9. 1991.), Ivica Peraić (20. 6. 1909. - 12. 10. 1991.), Stoja Jurjević r. Škara (8. 7. 1919. - 14. 10. 1991.), Karlo Bobanović (18. 2. 1925. - 15. 10. 1991.), Srećko Žepina, masakriran u rodnoj kući u Jagodnji Donjoj (24. 11. 1935. - 13. 10. 1991.), Stoja Bobanović (21. 11. 1920. - 9. 11. 1991.), Jurka Peraić r. Glavić (22. 4. 1904. - 3. 11. 1992.), Marijan Prtenjača, poginuo u Veterincima (13. 5. 1971. - 1. 5. 1992.), Bogdan Kulaš (14. 11. 1913. - 8. 2. 1992.), Grgica Tuta (20. 1. 1908. - 10. 6. 1992.), Tereza Bobanović r. Ražnjević (14. 8. 1921. - 22. 7. 1992.), Mile Tuta (29. 1. 1920. - 22. 9. 1992.), Mara Prtenjača r. Kulaš (3. 7. 1930. - 8. 11. 1992.), Marko Prtenjača (25. 4. 1905. - 7. 12. 1992.), Šimica Kulaš r. Žilić (2. 7. 1928. - 21. 12. 1992.), Jurka Prtenjača (11. 2. 1907. - 13. 12. 1992.), Milan Maslarđa, poginuo u ratu (1. 9. 1967. - 12. 1. 1993.), Marija Zagorac (2. 12. 1914. - 18. 1. 1993.), Drago Bobanović, poginuo od granate u Tinju (2. 6. 1956. - 29. 1. 1993.), Stoja Kulaš r.

Galešić (1902. - 7. 3. 1993.), Stana Čakarun (29. 2. 1900. - 11. 4. 1993.), Zdenko Tokić (? - 20. 4. 1993.), Damjan Tuta (21. 7. 1911. - 29. 4. 1993.), Mara Bobanović r. Peraić (27. 5. 1911. - 21. 4. 1993.), Lidija Vrankulj (28. 8. 1969. - 14. 6. 1993.), poginula od srpske granate na plaži Soline s još četvero mladih, Marija Šarić (5. 8. 1913. - 22. 3. 1993.), Stipan Žepina, ubijen od četnika (23. 11. 1929. - 19. 3. 1993.), Luca Kulaš (5. 12. 1921. - 23. 2. 1994.), Marta Vojvodić (1. 11. 1921. - 8. 5. 1994.), Ljube Peraić (23. 2. 1912. - 22. 10. 1994.), Marica Zelić (4. 5. 1978. - 1. 1. 1995.), Šime Peraić (4. 2. 1910. - 8. 2. 1995.), Ante Žepina (25. 5. 1922. - 10. 8. 1995.), Šime Žilić (1922. - 11. 7. 1993.), Zore Kulaš (1916. - tijekom Domovinskog rata u rujnu 1991. zatočen na kućnom pragu u Polači, još se vodi kao nestao).³¹

Ubijani su civili, većinom starije životne dobi, a stradavale su i žene i djeca. Mnogi su umrli izvan svojih domova, a nakon Domovinskog rata su ekshumirani i njihovi ostaci su preseljeni na mjesna groblja.

6. Zaključak

Općina Polača i njeni stanovnici funkcionirali su kao cjelina, iako su bili izvan administrativnog prostora svoje općine. Zahvaljujući općinskim vlastima, Polača je i u progonstvu uspješno djelovala kao općina s većinom svojih institucija, prvenstveno se brinući o svojim prognanim stanovnicima. Tijekom prognaničkog razdoblja Općina Polača ostvarila je plodnu političku, kulturnu, vjersku i sportsku djelatnost. U razdoblju progonstva izraženi su bili problemi smještaja, nedostatne humanitarne pomoći, ali unatoč svemu tome prognanici Polače su se organizirali i sudjelovali u brojnim aktivnostima kako bi upotpunili prognaničke dane daleko od svojih domova. Raznolikošću manifestacija i događanja prebrodili su neočekivano dugo prognaničko razdoblje i uspješno očuvali identitet Polače, koji su nosili i promicali dočekavši povratak u svoju Općinu i svoje domove. Ovaj rad nije imao cilj prikazati sva zbivanja i život u progonstvu žitelja Općine Plača, već potaknuti druge autore na pisanje i istraživanje civilnih tema iz Domovinskog rata.

7. Literatura i drugi izvori

Barunčić Pletikosić, J. (2019) „Ratna razaranja kulturne baštine na biogradsko-benkovačkom području“, 130-137. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Bobanović, M. (2019) „Prognanici i ratnici“, 151-153. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Čerina, J. (2004) *134. domobranska pukovnija*. Zadar: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Podružnica Zadar.

Čerina, J. (2008) „Branitelji benkovačkog kraja u Domovinskom ratu“, *Društvena istraživanja*, 17 (3), 415-435.

Jakić, A. i Paukovic, S. (2019) „Ratni zločini nad civilima počinjeni na benkovačkom području od 1991. do 1993. godine“, 92-100. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Knez, L. (2019) „Demokratska strujanja i početak velikosrpske pobune na prostoru benkovačke općine tijekom 1989.-1990. godine“, 10-22. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Mamut, M. (2019) „Utjecaj prirodno geografske osnove i prijeratnih demografskih značajki prostora na uspostavu biogradsko-benkovačkog bojišta“, 23-30. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Marijan, D. (2008) „Sudionici i osnovne značajke rata u Hrvatskoj 1990.-1991.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 40, br. 1.

³¹ Arhiva Općine Polača, Evidencija poginulih i umrlih od rujna 1991. do kolovoza 1995. po naseljima.

- Mesić, M. (1992) *Osjetljivi i ljuti ljudi. Hrvatske izbjeglice i prognanici*, Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Nazor, A. (2011) *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*, HMDCDR, Zagreb, 123.
- Perković Paloš, A. (2020) *Vlada demokratskog jedinstva*, 256-257.
- Rakić, R. i Dubravica, B. (2009) *Kratak pregled vojnih djelovanja u Domovinskom ratu 1991.-1995.* Hrvatsko vojno učilište Petar Zrinski, Zagreb.
- Ražnjević, G. i dr. (1992) *Polača: Program povratka, obnove i razvoja*. Naučna biblioteka Rijeka.
- Ružić, S. (2011) „Razvoj hrvatsko-srpskih odnosa na prostoru Benkovca, Obrovca i Zadra u predvečerje rata (ožujak – kolovoz 1991. godine)“ U: *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 43.

Ostali izvori:

- Arhiva Općine Polača, Općina Polača: 1991.-1995.
- Arhiva Općine Polača, Evidencija poginulih i umrlih od rujna 1991. do kolovoza 1995.
- Arhiva Općine Polača, Ustrojavanje i djelovanje DVD-a Polača (1994.)
- Uredba o formiranju Ureda za izbjeglice Republike Hrvatske, Narodne novine 45/1991.
- Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine 90/1992.
- Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 1991.

Skrb o djeci rane i predškolske dobi u vrijeme Domovinskog rata na biogradskom području

Esma Brzić¹

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Vrijeme Domovinskog rata na području Biograda na Moru vezuje se za različita stradanja kako branitelja tako i civila. Uz obranu teritorija iznimno je bilo važno skrbiti o domicilnom stanovništvu, kao i o pridošlim prognanicima i izbjeglicama s rubnih dijelova Biograda na Moru ili iz drugih krajeva. Jedna od najranjivijih skupina civila bila su djeca. Posebno se to odnosilo na djecu ranog i predškolskog uzrasta. Njihov rast i razvoj ovise o uvjetima u kojima odrastaju. Ovaj rad analizira različite aspekte skrbi o djeci ranog i predškolskog uzrasta u razdoblju najvećih ratnih djelovanja i utjecaj različitih okolnosti na njihov rast i razvoj. To se odnosi na institucionalni odgoj, brigu za djecu u skloništima te prihvata djece prognanika u organiziranom smještaju. Opasnost od granatiranja sprječavala je kontinuirani dolazak djece u dječje vrtiće koji su radili u posebnim uvjetima. Zbog ratnih ili radnih obveza roditelja kao i nedostatka jasličkog programa u vrtićima, o djeci su uglavnom brinule majke ili članovi šire obitelji. Život djece u takvim uvjetima bio je izložen različitim psihičkim i fizičkim traumama. Posebno su traumatizirana bila djeca stradalnika Domovinskog rata, djeca prognanika iz okupiranih krajeva u zaleđu Biograda kao i izbjeglice iz susjednih država. Za potrebe rada korištena je analiza različite dokumentacije, osobno iskustvo autorice, kao i različiti zapisi suvremenika tog doba.

Ključne riječi: djeca rane i predškolske dobi, Domovinski rat, biogradsko područje.

1. Uvod

Vrijeme ratnih zbivanja značajno utječe na život djece. Područje Biograda na Moru (n/M) od 1991. bilo je izrazito nesigurno za različite oblike skrbi za djecu ranog i predškolskog uzrasta. Predškolske ustanove na području Biograda n/M bile su nedostatne za svu djecu, posebno nakon dolaska prognanika i izbjeglica. Organizacija i struktura rada vrtića mijenjala se u uvjetima učestalih granatiranja, premještanjem vrtića na druge lokacije, uključivanjem djece prognanika i izbjeglica u rad vrtića, koordinacijom s ostalim odgojno-obrazovnim ustanovama i institucijama kao što su Civilna zaštita, Crveni križ, Hrvatska vojska, nadležno ministarstvo, Caritas... U specifičnim uvjetima rata predškolske ustanove osjećale su teret nedostatka stručne službe, ali i pripremljenih i educiranih odgojitelja za rad s traumatiziranom djecom. Sigurnost mnoge djece unutar obitelji također je bila upitna s obzirom na različite vrste smještaja u skloništima ili podrumima privatnih kuća koji često nisu udovoljavali potrebama djece. Posebno se to odnosilo na zdravstveno ugroženu djecu, djecu s teškoćama ili posebnim potrebama koja u organiziranom ili privatnom smještaju u skućenim prostorima hotelskih soba ili podrumima kuća nisu imala odgovarajuću skrb. Razdvojenost članova uže i šire obitelji, kao i izloženost roditelja stresnim okolnostima utjecale su na veću ranjivost djece. Predškolsko razdoblje u razvoju djece iznimno je važno i značajno. Neodgovarajući uvjeti u kojima djeca rastu zaustavljaju njihov motorički, kognitivni i socio-emocionalni razvoj. Onemogućenost različitih aspekata dječje igre značajno mijenja ponašanje djeteta. Duži boravak u skućenim prostorima negativno utječe na temeljnu potrebu djece za kretanjem. „Motoričke aktivnosti kroz kretanje potiču stvaranje sinapsi u mozgu, kinestetičko pamćenje, ravnotežu, koordinaciju i snagu. (...)“

¹ Esma Brzić, univ. spec. educ., ravnateljica Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru, e-mail: esma.brzic@gmail.com. U vrijeme ratnih zbivanja bila je odgojiteljica u Dječjem vrtiću u Pakošanama, ravnateljica Dječjeg vrtića Cvit u Sv. Filipu i Jakovu, 1994. voditeljica je socijalnog programa za pomoć prognanicima i izbjeglicama u Biogradu n/M pri Međunarodnoj organizaciji Crvenog križa i Crvenog polumjeseca.

Kod predškolske djece motoričke aktivnosti utječu i na kontrolu ponašanja.² Za predškolsko dijete iznimno je važno kretanje u prirodi jer je ono povezano s različitim načinima mišljenja, adaptivnim procesima, govorom. Prva emocionalna iskustva stvaraju temelj za rani razvoj djeteta te „ostaju duboko i trajno zapisana u najdubljim slojevima djetetove svijesti (...)“.³ Pedagoška istraživanja Rousseaua, Pestalozzija, Froebela, Montessorija, Stainera, Korezaka ističu važnost okruženja u kojima dijete doživljava prve spoznaje.⁴ Iskustva iz okoline određuju i utječu na dječji rast i razvoj. Suvremene spoznaje o djetetu govore o utjecaju socio-kulturalnih procesa na njihov rani razvoj. Odgoj je vezan uz iskustva djece i obrasce ponašanja koje dijete usvaja u različitim kontaktima u kontekstu događaja i načina na koji ono razumije svijet. Zaključci mnogih istraživanja govore da su prva dječja iskustva osjetilna, što potvrđuju i ranije pedagoške koncepcije.⁵ Takvi osjetilni podražaji individualno su shvaćeni i dijete ih prerađuje na temelju svoje radoznalosti i interesa za okruženje. Dijete stječe različite spoznaje kroz igru te se dječjoj igri treba pristupiti vrlo pažljivo i obzirno, jer kroz igru dijete uči rješavati frustracije, uči kako se nositi s problemima, razvija svoje kognitivne i socijalne motoričke vještine. Igrom se povećava i emocionalna sigurnost kod djeteta.⁶ U vrijeme odrastanja djeca trebaju integrativnu brigu kako bi zadovoljila svoje potrebe uzimajući u obzir specifičnosti prostora i vremena u kojem žive. Ljudi općenito imaju socijalnu potrebu graditi odnose, biti u interakciji s drugima, komunicirati međusobno.⁷ U kontekstu ratnih okolnosti odrasli ljudi, kao i djeca uskraćeni su okruženja koje u poticajnom smislu doprinosi razvoju socijalnih vještina i emocionalne stabilnosti. Psihičko zdravlje odraslih osoba značajno utječe na dječji razvoj. Nove paradigme odgoja i obrazovanja donijele su značajne promjene u rad dječjih vrtića baš u vrijeme početka Domovinskog rata. *Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece* doneseno je 1991. godine⁸ i to je bio početak promjena u kojima se radu s djecom pristupa na integrativan način s gledišta djetetova ukupnog razvoja. Novim programskim usmjerenjem vrtić prestaje biti mjesto „medicinskog“ i „poučavateljskog“ načina rada.⁹ Vodstvo dječjeg vrtića i stručni radnici u složenim ratnim uvjetima imaju posebnu zadaću prilagoditi odgojno-obrazovni rad novim paradigmama, težeći stvoriti materijalnu i organizacijsku pretpostavku za novo programsko usmjerenje.

Biogradsko područje u vrijeme Domovinskog rata duže je razdoblje bilo izloženo kriznim i nesigurnim danima u kojima su civilima bila uskraćena temeljna ljudska prava, posebno prava djece. Prema provedenim istraživanjima 1999., hrvatski građani su se s 98,2 posto izjasnili da vrednuju važnost i ulogu obitelji.¹⁰ Stabilnost obitelji iznimno je važna i u kriznim razdobljima ratnih zbivanja. U posebno teškom položaju su djeca bez jednog ili oba roditelja, djeca razdvojenih obitelji, prognanici i izbjeglice koji su izgubili svoj dom. Vrijeme od jeseni 1991. do vojno-redarstvene operacije *Oluja* u kolovozu 1995. obilježavaju česte opće opasnosti, ratna djelovanja u okruženju i neposredna granatiranja što izaziva nesigurnost kod najosjetljivije populacije, ali i ostalih članova obitelji. U takvim uvjetima straha djeca u dobi do šest godina teško se prilagođavaju promjenama i gubitku te se osjećaju bespomoćno (...).¹¹ Sadržaji za igru i učenje na način i u mjeri kako su to koristili prije rata, djeci su nedostupni. Svakodnevni stresni događaji kao i život u neizvjesnosti postaju nepovoljne okolnosti za njihovu skrb, kao i odgoj i obrazovanje u sklopu predškolskih ustanova. Područje Biograda na Moru naseljavaju prognanici iz zaleđa Biograda n/M, iz drugih rubnih mjesta u Hrvatskoj, kao i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, Vojvodine i ostalih krajeva bivše Jugoslavije. Djeca prolaze iskustvo razdvojenih obitelji koje su morale napustiti svoje domove, često u posljednji trenutak spašavajući gole živote. Posebno traumatično iskustvo za djecu je smrt roditelja i život obitelji nakon takvoga događaja.

2 Fulgosi-Masnjak, 2020: 2.

3 Jurčević Lozančić, 2011: 154.

4 Bašić, 2011:19.

5 Roth 1997, Spitzer, 2002 prema Bašić, 2011: 20.

6 Plummer Deborah, 2010.

7 Ljubetić, 2011: 73.

8 Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture, br. 7/8, 18. lipnja 1991.

9 Petrović-Sočo, 2011: 249.

10 Maleš i Kušević, 2011: 42.

11 Bujišić, 2005: 17.

Predškolske ustanove stoga imaju posebnu ulogu provodeći neprekidno odgojno-obrazovni rad pokušavajući osigurati uvjete za različite socijalne i marginalne grupacije, što je iznimna inkluzivna vrijednost. Nažalost, predškolske ustanove nisu mogle uvijek pratiti propisane standarde inkluzivne pedagogije. U vrijeme kada je potreba preživljavanja bila primarna, sve ostale potrebe djece padale su u drugi plan i nisu bile dovoljno vrednovane zbog teških ratnih okolnosti. Djeci je bila uskraćena sloboda kretanja, pravo na socijalnu i zdravstvenu zaštitu, pravo na slobodan odabir aktivnosti kroz različite institucije. Jednom riječju, uskraćena su im bila dječja prava temeljena na Konvenciji o pravima djece iz 1989. godine.¹²

2. Metodologija istraživanja

Rad istražuje integrativni pristup skrbi o djeci predškolskog uzrasta u vrijeme Domovinskog rata na području Biograda na Moru. Istražena je dokumentacija i literatura koja stvara teorijsku podlogu za razumijevanje uvjeta života i utjecaja kriznih ratnih događaja na rast i razvoj djece ranog i predškolskog uzrasta. Istraživanje nastoji dati odgovore na postavljena pitanja i teme kao što su: utjecaj ratnih zbivanja na kvalitetu rada odgojno-obrazovnih ustanova na području Biograda na Moru; zašto je skrbr djece u skloništu rizična za rast i razvoj djece ranog i predškolskog uzrasta; koje su mogućnosti i načini za skrbr o djeci ranog i predškolskog uzrasta u Biogradu n/M uključujući prognanike i izbjeglice. Korištena je metoda opisivanja i objašnjavanja kao predikcija istraživačkom pitanju o inkluzivnom položaju djece u skloništim i ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje u ratno vrijeme na području Biograda na Moru. Za potrebe istraživanja korišteno je arhivsko gradivo koje analitički i autentično prikazuje stvarne događaje o navedenoj temi, kao i osobna svjedočenja. Podaci prikupljeni kombinacijom strukturiranog i polustrukturiranog intervjua introspektivno prikazuju doživljaj djeteta u uvjetima osobne traume gubitka roditelja. Holističkim pristupom i kauzalnom metodom moguće je utvrditi specifičnosti uvjeta u kojima su djeca rasla kako bi se mogle postaviti nove hipoteze za daljnja istraživanja ove problematike.

3. Intenzitet napada na civilne ciljeve u Biogradu na Moru i okolici

Općina Biograd na Moru 1991. imala je 17.661 stanovnika u 19 naseljenih mjesta. Ratne prijetnje Biogradu na Moru dolazile su s područja Benkovca u kojem su se nalazile snage pobunjenih Srba i Jugoslavenske narodne armije (JNA). Sustavno granatiranje područja od Zadra do Biograda na Moru od ljeta i jeseni 1991. bilo je uvod u teško razdoblje koje je zadesilo civile na području Biograda n/M. Prve sirene za opću i zračnu opasnost oglasile su se u Biogradu n/M 16. rujna 1991. godine. Dva dana nakon toga teškim oružjem napadnuto je bilo i samo središte grada: dječji odjel Doma zdravlja, Narodno sveučilište (Kino) i dio zgrade „Uglovnica“, kao i okolna mjesta. Od 18. rujna do sredine listopada 1991. gotovo se svakodnevno napadalo biogradsko područje. Sve veze sa svijetom (uključujući telefonske i prometne) bile su prekinute. Od 15. rujna do 10. listopada 1991. na snazi je bila prva pomorska blokada. Nakon srpske okupacije sela Polača i dolaska velikog broja prognanika u Biograd n/M 18. rujna 1991., kod građana se stvara psihoza straha i panike. Neprijatelj se koristio topništvom, sabotажama, prekidom električne energije, vode, a Jadransku magistralu su držali pod topničkom paljbom.¹³ Drugo razdoblje napada na grad bilo je od 31. listopada 1991. do 3. siječnja 1992., odnosno do stupanja na snagu Sarajevskog primirja potpisanoga dan ranije u Sarajevu između predstavnika hrvatskih vlasti i JNA. U tom razdoblju počinjeni su teški zločini nad civilima i hrvatskim braniteljima u Nadinu i Škabrnji (18. i 19. studenoga 1991. godine). Biograd n/M je bombardiran 21. i 22. prosinca 1991., a najsnažniji napadi dogodili su se od 31. prosinca 1991. do 3. siječnja 1992., kada je Biograd i biogradsko područje pretrpjelo najveće gubitke od početka rata.

¹² Konvencija o pravima djece donesena je na Generalnoj skupštini UN-a 20. studenog 1989. godine. U njoj se prvi put dijete spominje kao subjekt s pravima, a ne samo sa zaštitom;

<https://www.unicef.org/croatia/konvencija-o-pravima-djeteta> (posjećeno 20. 12. 2020.).

¹³ Bobanović, 2019: 151.

U samom gradu Biogradu stradala su osim društvenih i 94 privatna stambena objekta. Nastavak granatiranja grada u 1992. bio je i 29. travnja, 6. svibnja, 16. svibnja, 18. svibnja kada je prvi put napadnuta stara gradska jezgra Poluotok, a tom je prilikom poginuo mladić od 17 godina - prva civilna žrtva u Biogradu na Moru. I 24. svibnja 1992. neprijatelj je gađao središte grada haubicama (različitog kalibra), minobacačima i VBR-om.¹⁴ Tijekom 1993. Biograd na Moru bio je jedan od najviše teškim topništvom napadanih gradova na teritoriju Republike Hrvatske (RH), a područje od Zadra do Biograda neprekidno se napadalo od druge polovice 1991. do kraja 1993. godine.¹⁵

4. Utjecaj ratnih zbivanja na ustroj rada Dječjeg vrtića u Biogradu na Moru

U razdoblju prije početka ratnih djelovanja Biograd na Moru imao je ustanovu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje¹⁶ (dalje: dječji vrtić) s dva područna objekta u Pakoštanima i Sv. Filipu i Jakovu. Osnivač dječjeg vrtića je skupština Općine Biograd n/M. Ustanova je imala primarni cjelodnevni program bez jaslica, a predškolski program dodatno je bio organiziran u mjestima bez vrtića (Tkon, Dobropoljana, Ždrelac, Vrana, Raštane Gornje i Donje, Sikovo, Turanj). Kratki program predškole odvijao se u područnim zgradama tamošnjih osnovnih škola.

U jesen 1991. dolazi do oglašavanja prvih općih opasnosti, a time i prvih strahova odraslih i djece. Razdoblje navikavanja na sirene opće opasnosti i suočavanje djece s novim i nesigurnim uvjetima svakodnevice postaju izazov za roditelje, ali i odgojitelje. S time u vezi mijenja se i način rada vrtića. Suradujući s Civilnom zaštitom i Crvenim križem, rad vrtića je usklađen prema potrebama zaštite djece od ratnih opasnosti. Pratile su se upute nadležnih službi na razini Općine i države. Vrtić je u to vrijeme pohađalo i oko 12 djece prognanika jer još nisu bila okupirana okolna mjesta. No, taj se broj ubrzo povećao.

Uprava vrtića Biograd n/M dobiva 9. rujna 1991. od Štaba Civilne zaštite Općine Biograd n/M naredbe o provođenju mjera pripravnosti.¹⁷ Jedna od njih je i priprema za zamračivanje objekata te stavljanje u stanje upotrebljivosti skloništa, podrumskih prostorija odnosno zaklona, te uputa o rasporedu sklanjanja za svaku osobu pojedinačno.

Uz majke i članove šire obitelji, jer su im očevi uglavnom sudjelovali u obrani države, djeca su stalno ili povremeno boravila u zaštićenim prizemljima ili podrumima privatnih kuća, a djeca prognanika i izbjeglica u prizemljima hotela ili odmarališta.

Sekretarijat upravno-pravnih i inspeksijskih poslova Općine Biograd na Moru 14. rujna 1991. prosljedio je odgojno-obrazovnim ustanovama na svom području uredbu predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana u kojoj je u članku 12. bilo navedeno: (...) *predškolske organizacije dužne su u suradnji s organizacijama socijalne skrbi prvenstveno zbrinjavati djecu bez roditelja, djecu roditelja uključenih u Oružane snage RH i roditelja koji su pozvani na izvršenje propisanih ili od ovlaštenog organa utvrđenih obveza, u skladu s uputama Ministarstva.*¹⁸

Roditelji su preuzeli odgovornost za uključivanje djece u program vrtića, ovisno o učestalosti granatiranja, a često nisu imali izbora zbog radnih obveza. Zaposlenici vrtića koji su živjeli izvan mjesta rada imali su otežane i rizične uvjete dolaska na posao. Rad u programu „male škole“ na otoku Pašmanu bio je rizičan zbog prijelaza trajektom Biograd n/M – Tkon, a dolazak iz Zadra onemogućen zbog blokade magistrale. Iznimno opasno područje bilo je rubno područje Biograda n/M.

14 Podaci iz arhiva Zavičajnog muzeja Biograd na Moru.

15 Šulj, 2019: 120.

16 Predškolska radna organizacija „Miro i Rudolf Jelenković“ (današnji Dječji vrtić Biograd n/M) osnovana 1975. godine. U svom sastavu imala je dva područna objekta na području Općine Biograd n/M: Pakoštane i Sv. Filip i Jakov.

17 Naredba se donosi na temelju dokumenta Izvršnog vijeća Skupštine općine Biograd na Moru o provođenju mjera pripravnosti te Plana mjera pripravnosti koje Općinski štab Civilne zaštite Biograd na Moru donosi 7. rujna 1991. KLASA: Str. pov. 815-01/91-01/01, URBROJ: 2102-05-05-01-STR. POV. 3 za sve mjesne zajednice, pravne osobe, poduzeća, stambene zgrade.

18 Uredba Vlade Republike Hrvatske - evidencijski broj 55 od 22. kolovoza 1991. s uputama o djelatnosti odgoja i obrazovanja, kulture, tehničke kulture i športa za vrijeme ratnog stanja ili u slučaju neposredne ugroženosti neovisnosti i jedinstvenosti Republike Hrvatske koju treba odmah primijeniti.

Primjerice, jednoj zaposlenici vrtića koja je živjela u zaseoku Viterinci u zaleđu Biograda, Krizni štab Općine Biograd n/M odobrio je preseljenje s malodobnom djecom u Njemačku s datumom povratka 31. siječnja 1992. navodeći: *obiteljska kuća nalazi se u izuzetno nesigurnoj zoni (1. linija fronte)*.¹⁹

Izvršno vijeće Skupštine općine Biograd n/M u više je navrata donosilo odluke o prekidu rada vrtića i nastave na području Općine. O tome govori i zaključak 39. izvanredne sjednice održane 8. svibnja 1992., kao i 40. sjednice održane 27. svibnja 1992., kada je donesen zaključak kojim se odgađa nastava u svim školama te rad dječjih vrtića na području općine Biograd na Moru do 8. lipnja 1992. godine.

Nakon hrvatske vojno-redarstvene operacije *Gusar (Maslenica)* u siječnju 1993. biogradsko područje bilo je izloženo jakim i učestalim topničkim napadima. To je područje dotad uglavnom bilo bez vode i struje, a uvjeti za život pogoršavaju se učestalim granatiranjem civilnih ciljeva. Tada se i vrtić iz sigurnosnih razloga preseljava u hotel „Adriatic“ hotelskog poduzeća „Ilirija“ u Biogradu n/M. Dječji vrtić u Biogradu pogođen je 6. i 29. ožujka 1993., nakon što je već u kolovozu 1992. bio pogođen. U napadima u ožujku oštećeno je krovništvo, fasada, stolarija i stakleni dio objekta.²⁰

Tijekom 1993. godine Dječji vrtić Biograd sa svoja dva područna objekta brojio je oko 200 djece u primarnom programu i oko 54 djece u kratkom programu predškole u mjestima na otoku Pašmanu. Ustroj i organizacija rada Dječjeg vrtića pokazuje koliki je bio obuhvat zbrinute djece.

Tablica 1: Ustroj rada Dječjeg vrtića 1993. - 1994. godine.²¹

Objekt	Program	Kapacitet/broj skupina	Broj djece	Broj skupina	Broj odgojno-obrazovnih djelatnika
Biograd n/M	Primarni program	3	60	3	3
Sv. Filip i Jakov	Primarni program	3	40	2	2
Pakoštane	Primarni program	1	27	1	1
UKUPNO:	Primarni program	7	127	6	6
Otok Pašman - Dobropoljana	Mala škola	1	34		0,5
Otok Pašman - Tkon	Mala škola	1	20		0,5
UKUPNO	Mala škola	2	54		0,5

Izvor: Arhiva Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru.

Iz navedene tablice uočava se da je „mala škola“²² bila planirana samo u mjestima na otoku Pašmanu, jer u ostalim mjestima biogradskog zaleđa nije bilo moguće organizirati rad zbog ratnih djelovanja, kao što je to bilo organizirano do 1991. godine. Iz navedenog godišnjeg plana ustanove vidljivo je da su bili planirani kratki programi engleskog jezika, glazbeni vrtić, Lego igraonica, kako bi se zadovoljile različite potrebe i interesi djece. U planu je bilo navedeno: *Prema dosadašnjim podacima postojao je interes za planiranje istih pa su iz navedenih razloga stavljeni u program, a njihova realizacija ovisi o nizu faktora, a kao najvažniji je taj što radimo u posebnim ratnim uvjetima. Ti uvjeti otežavaju realizaciju navedenih programa.* Nažalost, svi programi nisu mogli biti realizirani, jer je ustanova bila usredotočena na sanaciju objekta kako bi se stvorili uvjeti za povratak u vrtić, a time i realizirali novi programi.

19 Potvrda Kriznog štaba Općine Biograd, broj: 264-2/1991. od 30. 12. 1991. Arhiva Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru.

20 Opis ratne štete (obračun troškova za popravak) od 28. srpnja 1994. godine. Članovi komisije: Vukoja J., Troskot M., Pelicarić I. Arhiva Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru.

21 Godišnji plan i izvedbeni program predškolske RO „Miro i Rudolf Jelenković“ za radnu 1993./94. godinu; Arhiva Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru.

22 „Mala škola“ – pojam koji se koristi za kratki program pripreme djece za polazak u školu.

Tablica 2: Materijalne potrebe iz Programa rada vrtića za 1993. - 1994. u vezi s obnovom vrtića.²³

Unutarnji prostor	Obnašatelj zadaće	Vrijeme
Obnova vrtića u Biogradu n/M – temeljita obnova, jer je objekt tri puta granatiran. Obnovu i popravak obaviti putem zapisnika od strane stručnjaka Grada Biograda.	Ravnateljica sa suradnicima, predstavnicima i stručnjacima Grada Biograd n/M.	Čim prestane rat.
U svim ostalim vrtićima obnovu obaviti prema zapisnicima.	Predstavnici Općina.	Čim prestane rat, a hitne popravke u tijeku godine.
Zaštita svih objekata od granata u privremenim vrtićima u Hotelu „Adriatic“ Biograd i Pakoštanama te u Sv. Filipu i Jakovu.	Ravnatelj i predstavnici CZ Grada Biograda, Općine Sv. Filip i Jakov i Pakošтана.	Rujan i listopad 1993.

Izvor: Arhiva Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru.

U dijelu Programa rada koji govori o njezi, brizi za tjelesni razvoj i zdravlje djece, također se planirala zaštita objekata od granata. Obnašatelj zadaće je Civilna zaštita, ravnatelj, odgojitelji i svi ostali djelatnici. Zaštita objekata od granata bila je pretpostavka za siguran rad ustanove i boravak djece u njoj. Program navodi i planiranje rada s djecom prognanika. Pod stavkom 2. tako se navodi: *Uključivanje djece prognanika u redovni život odgojne skupine. Potrebno je uočiti i zadovoljiti njihove specifične potrebe, a također ispunjavati upitnike o prognanoj djeci koja su uključena u redovne skupine.* Dječji vrtić sustavno je planirao načine kako održavati u funkciji svoje prostore, ali i programe kako bi mogao odgovoriti različitim potrebama djece u okolnostima ratnih zbivanja.

U tri godine boravka Dječjeg vrtića u hotelu „Adriatic“ mnoga poduzeća pomogla su vrtiću. Najveća pomoć dobivena je od hrvatske zajednice „Grgur Ninski“ iz Njemačke, koja je donirala dva dostavna vozila i agregat.²⁴ Donacija dostavnog vozila bila je iznimno važna jer je dostavno vozilo vrtića bilo mobilizirano za potrebe obrane grada.²⁵ Veliku pomoć za organizaciju aktivnosti s djecom vrtića dale su i tvrtke „Benedictus“, TIZ iz Zadra, VIS Varaždin, Banka Zagreb, „Croatia osiguranje“ i mnoge druge organizacije poput Crvenog križa, Caritasa i Zavičajnog kluba Biograđana u Zagrebu.²⁶

Vrtić u Pakoštanama nije pretrpio veću štetu nakon topničkog napada između 23. i 24. veljače 1993. godine. U napadu teškim oružjem 5. travnja 1993. na Sv. Filip i Jakov oštećena su bila stakla i drvenarija na tamošnjem područnom vrtiću koji se nalazi u suterenu višekatnice.²⁷

5. Djeca prognanici i izbjeglice uključeni u rad dječjih vrtića na području Biograda n/M²⁸

Ratna zbivanja u okolici Biograda n/M izazvala su migracije stanovništva prema priobalnim mjestima. Prva obitelj iz rubnog dijela Benkovca zatražila je u Centru za socijalnu skrb Biograd n/M utočište već u svibnju 1991. godine.

Ubrzo poslije toga Centar je primio kolone „nesretnih, ožalošćenih i protjeranih“ civila. „Zeleni karton je u tom trenutku bio sve što su imali. Sve drugo im je zapaljeno ili uništeno...“²⁹ Uz pomoć Kriznog štaba i Crvenog križa Biograd n/M prognanici i izbjeglice bili su smješteni u

23 Godišnji plan rada Dječjeg vrtića u Biogradu za pedagošku godinu 1993./94.

24 Arhiva Dječjeg vrtića Biograd (izvješće ravnateljice Nile Belamarić).

25 Za potrebe obrane Domobranska bojna Biograd mobilizirala je u dva navrata službeno dostavno vozilo vrtića marke Polo, reg. oznake ZD 521-38. Mobilizirano je i vraćeno do 21. rujna 1992., a zatim ponovno 27. siječnja 1993. godine. Domobranska bojna Biograd izdala je potvrdu 22. srpnja 1993. da je 4. srpnja 1993. uslijed VBR neprijateljskog napada pogodeno i u cijelosti izgorjelo vozilo VW kombi reg. oznake WES-348-D.

26 Iz izvješća o radu vrtića u vrijeme Domovinskog rata (arhiva Dječjeg vrtića Biograd).

27 Procjena ratne štete Dječjeg vrtića „Miro i Rudolf Jelenković“ Biograd na Moru, 28. srpnja 1994. godine.

28 Izbjeglica je onaj tko je izbjegao iz svoje domovine ili iz mjesta stalnog prebivališta. Prognanik je onaj koji je prognan u Domovinskom ratu iz jednog dijela u drugi dio RH. Anić V. i sur. (2002, 2004).

29 Tadić, 2006: 249.

objekte hotelskog poduzeća „Ilirija“, u hotel (odmaralište) „Maglaj“ (današnji hotel „Bolero“) i odmaralište „Elektroslavonija“ u Biogradu, u hotel „Mayca“, odmaralište „Croatia“ s apartmanskim naseljem te odmaralište „Margarita Maris“ u Sv. Filipu i Jakovu, kao i u sva manja odmarališta na području Biograda n/M. Prvi prognanici 1991. u Sv. Filipu i Jakovu su iz Šopota, Raštevica Donjeg, Raštana Gornjih, Perušića Donjeg, Ceranja, Podluga, Popovića, Jagodnje.

Bez obzira na okolnosti smještaja u sklopu hotela, djeci je bilo potrebno osmisliti program koji bi im pomogao prebroditi ratno vrijeme. Prostori skućenih soba nisu mogli pružiti odgovarajuće aktivnosti koje su djeci bile potrebne. Njihova igra bila je usmjerena na prostor ispred soba, predvorja, a često i na vanjski prostor koji je bio vrlo nesiguran. Skrb o predškolskoj djeci u tim uvjetima bila je izuzetno zahtjevna. Iz tog razloga vodstvo hotela „Adriatic“ uputilo je 7. listopada 1991. pismo namjere upravi Dječjeg vrtića Biograd u kojem se, između ostaloga, navodi: *U našem objektu, među izbjeglicama boravi cca četrdesetak djece predškolskog uzrasta. S obzirom na cijelu situaciju, predlažemo vam da se u okvirima svojih mogućnosti angažirate oko zbrinjavanja te djece te da organizirate kratke programe kojima bi djecu udaljili od grube stvarnosti barem povremeno i kako bi djeca psihički što stabilnije podnijela izbjeglištvo. Nudimo vam svoju pomoć.*

Ubrzo nakon toga počeli su veći napadi na Biograd n/M, a na meti su bili civilni ciljevi među kojima i vrtić koji premješta svoj rad u suteran južnog dijela hotela „Adriatic“ gdje zbrinjava i djecu prognanike. U Matičnoj knjizi djece vrtića u Biogradu prvo dijete prognanik evidentirano je 18. veljače 1992. pod rednim brojem 462. Djeca su bila upisana kao prognanici iz Tinja, Radašinovaca, G. Ceranja, Vrane, Drniša, Nadina, Polače, Podluga, Raštevica, Bjeline, Perušića, Šopota, Gorice, Zelengrada, Benkovca, Radoljice, te jedno dijete izbjeglo iz Kulen Vakufa u Bosni i Hercegovini (BiH).³⁰

Odsjek za gospodarstvo tadašnjeg Sekretarijata upravno-pravnih i inspeksijskih poslova 12. studenoga 1991. dostavio je vrtiću u Biogradu dopis u kojem su tražili podatke o broju djece izbjeglica uključenih u program dječjeg vrtića. U tekstu se navodi: *Usljed rata u Hrvatskoj došlo je do pojave izbjeglištva u većim razmjerima. Među izbjeglicama nalazi se veliki broj djece predškolske dobi.*³¹ A u svom odgovoru uprava Dječjeg vrtića je izvijestila da se *rad s djecom predškolskog uzrasta izvodi u Hotelu „Adriatic“ u Biogradu na Moru. Rad se provodi u jutarnjim i poslijepodnevnim satima. U vrtiću su prisutna djeca iz sela: Polača, Sikovo, Raštane, Kakma, Vrana, Jagodnja, Jankolovica, Nadin. U samom objektu postoji adekvatno sklonište. Sav potrošni materijal za rad s djecom prema Naredbi Kriznog štaba od 8. listopada 1991. godine dostavio je Crveni križ Općine Biograd na Moru. Prema Izvještaju o broju djece, posljedicama ratne agresije Dječjeg vrtića Biograd (broj 10/92), dostavljenog Skupštini Općine Biograd na Moru 30. ožujka 1992., uprava vrtića navodi da je u vrtić trenutno upisano ukupno 60 djece prognanika na način: 27 djece u matični vrtić u Biogradu, u vrtić u Sv. Filipu i Jakovu 30 djece, te u Pakošanama troje djece prognanika. Navodi se i trošak zbrinjavanja djece u iznosu od tadašnjih 104.880 hrvatskih dinara (HRD).*

U hotelu „Adriatic“ vrtić je organizirao rad u dvije smjene kako bi mogao obuhvatiti svu djecu. U rad vrtića bilo je uključeno više od stotinu djece. U jutarnjem programu su bila djeca mješovite dobi, a poslijepodne 22 djece starijeg predškolskog uzrasta. U Sv. Filipu i Jakovu ukupno je bilo 50 djece, u Pakošanama 30 djece, a u Dobropoljani na otoku Pašmanu 34 djece iz svih mjesta otoka. U 1994. godini planiralo se otvoriti još jednu vrtićku skupinu djece iz Tkona u kojoj bi bilo 25 djece.³²

Područni objekt Dječjeg vrtića u Pakošanama bio je vrlo nesiguran za boravak djece pa je organiziran rad u suterenu višekatne obiteljske kuće Velimira Bakije u predjelu Janica u Pakošanama. Program su polazila uglavnom djeca u dobi od četiri do šest godina. No, višenamjenski prostori koji su preuzimali ulogu dječjih skupina nisu bili dobro opremljeni.

Prostoriju je grijala krušna peć koju je (prije dolaska djece) palila odgojiteljica koristeći drva

30 Matična knjiga djece Dječjeg vrtića u Biogradu iz 1992. godine.

31 U tablici obrasca koristi se samo pojam „izbjeglice“, ali se podaci odnose i na prognanike.

32 Tolić, 2008: 86.

koja je dovozila iz matičnog vrtića prilikom dolaska na posao. Prostorija je često bila zadimljena, a sanitarni čvor hladan. Bez obzira što je kuća bila višekatnica, postojala je opasnost od posljedica granatiranja. Djeca uglavnom nisu izlazila van.

Prostor vrtića u Sv. Filipu i Jakovu imao je najbolje pedagoške uvjete jer je to bio prostor dotadašnjeg vrtića, koji je bio dodatno zaštićen. Južni dio ostakljenih površina bio je obložen vrećama s pijeskom i balvanima pa su dječje skupine uglavnom bile pod umjetnim svjetlom. U vrtić se radi sigurnosti tijekom 1994. premjestio i dio Osnovne škole Sv. Filip i Jakov. Te godine došlo je i do promjene upravljačke strukture vrtića.³³

6. Briga za djecu ugroženu ratnim zbivanjima na području Biograda n/M kroz institucionalni rad i ostale vrste pomoći

Planiranje odgojno-obrazovnog rada u predškolskim ustanovama trebalo je odgovarati potrebama djece u kriznim situacijama. To je uključivalo fizičku i psihičku zaštitu djece, a izrazito velik broj upisane djece onemogućavao je kvalitetan rad. U vrtić su dolazila djeca s različitim traumama. Još nerođena djeca proživljavala su traume svojih izmučenih majki. Jedno od mnogih svjedočanstava govori upravo o tome: (...) *Poslije su mi pričali da mi se trbuh jako tresao i grčio od silnog plača. (...) On se rodio, a ja nisam imala volju za životom. (...) Dojila sam deset dana i mlijeko je nestalo...*³⁴

Djeca su odrastala u različitim uvjetima općih opasnosti, granatiranja ili proglašanih primirja koja nikada nisu bila dovoljno sigurna. Upisom djece u vrtić sve okolnosti njihovog života trebalo je analizirati i prilagoditi rad svakom djetetu ponaosob. U uvjetima prekobrojnih skupina posao odgojitelja bio je iznimno zahtjevan. Dječji vrtići mnogima su postali jedino utočište izvan skloništa gdje su mogli provesti kvalitetno vrijeme. No, vrtić nije imao stručnu službu pa je savjetodavni rad bio prepušten odgojiteljima, koji pak nisu imali stručno znanje o psihološkoj pomoći.

Puno je primjera teških sudbina djece koja su u to vrijeme pohađala dječje vrtiće na biogradskom području. Primjerice, u područnom objektu u Sv. Filipu i Jakovu bila je upisana djevojčica B. J., rođena 1990., koja je ranjena uslijed izravnog napada.³⁵ U vrijeme napada djevojčici je ranjena i majka, a brat u dobi od jedne godine smrtno je stradao. Taj je vrtić pohađalo i dijete poginulog branitelja Ž. Đ.

Kako bi se pokušale ublažiti ratne posljedice, organizirane su radionice za djecu i roditelje gdje se primjerice šivalo oko osamdeset kostima za dječje aktivnosti. U zapisu o radu vrtića u vrijeme rata tadašnja ravnateljica vrtića Nila Belamarić zapisala je: *Zbog teške svakodnevnice naš je rad usmjeren na pružanje pomoći djeci i roditeljima s traumatskim ratnim iskustvom. Zbog toga smo nastojali da sadržaji rada stvaraju vedro raspoloženje i da djeca što više osjete zaštićenost i sigurnost za vrijeme boravka u vrtiću. Nastojali smo u rad i rješavanje problematike uključiti i roditelje da bi proširili pozitivan utjecaj na djecu. Posebnu brigu posvetili smo djeci prognanicima. Uz pomoć donacija i suradnjom s različitim institucijama organizirane su svečanosti za djecu povodom Sv. Nikole, Božića i Uskrsa. Organizirana je i jedna prodajna izložba dječjih radova u Zagrebu uz pomoć Zavičajnog kluba Biograd.*³⁶

Djecu vrtića često su uveseljavale i glazbeno-scenske predstave biogradske udruge „Mali Princ“³⁷ koju je pomagao i UNICEF (eng. United Nations Children's Fund). Udruga je u rad uključila i djecu iz biogradskog vrtića zainteresiranu za glazbu i scensko izražavanje. U Biogradu

33 Skupština općine 1993. donosi odluku o promjeni naziva vrtića u Biogradu. Predškolska radna organizacija „Miro i Rudolf Jelenković“ preimenovana je u Dječji vrtić Biograd. Iz njegovog sastava izdvajaju se područni objekti koji 1994. postaju zasebne ustanove u sklopu novoformiranih općina. Vrtić u Sv. Filip i Jakovu postaje Dječji vrtić „Cvit“, a vrtić u Pakošanama Dječji vrtić „Gardelin“.

34 Špika, 2013: 13.

35 Prema izvješću Dječjeg vrtića u Sv. Filipu i Jakovu, dostavljenom 21. veljače 1995. Uredu za prosvjetu i kulturu, inf., šport i tehničku kulturu, Ispostava Zadar.

36 Arhiva Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru.

37 Voditeljica udruge bila je Arlen Lončarević.

je djelovala i udruga Društva „Naša djeca“ Biograd koja je organizirala dječje forume u Biogradu i Sv. Filipu i Jakovu koji su bili prekidani iz sigurnosnih razloga.³⁸

Tadašnje Ministarstvo prosvjete i kulture - Zavod za školstvo RH, provelo je tijekom 1994. edukaciju svih djelatnika vrtića u okviru programa psihosocijalne pomoći UNICEF-a. U naputku za ostvarivanje Programa psihosocijalne pomoći (PPSP)³⁹, upućenom dječjim vrtićima i igraonicama u prognaničkim naseljima, između ostaloga je pisalo: *...do 1995. godine nastavlja se s planiranim djelatnostima, a to su: radionice, supervizijske djelatnosti na terenu, evaluacijski seminari, seminar za odgojitelje krizno-ratnih područja, izdavanje priručnika II. za odgojitelje koji ostvaruju PPSP, istraživačke djelatnosti i drugo.* No, program nije bio realiziran na planirani način. U suradnji s nadležnim Ministarstvom kao i uz pomoć pojedinih nevladinih udruga provodili su se drugi programi koji su bili osmišljeni za psihološku pomoć putem različitih aktivnosti. U sklopu UNICEF-a u nekoliko navrata gostovale su skupine amaterskih umjetnika s glazbenim i dramskim programom za djecu. Različite donacije slatkiša i didaktičkih igračaka i sredstava razveselile bi povremeno djecu u vrtićima. Zavičajni klub Biograđana u Zagrebu donirao je za 216 djece vrtića u Biogradu, Sv. Filipu i Jakovu, Pakošanama i Dobropoljani na otoku Pašmanu pakete sa slasticama i didaktičkim materijalom. Ostvarena je bila suradnja i s dječjim vrtićima Jarun i Gajnice iz Zagreba, koji su također donirali materijal za rad s djecom.⁴⁰ Najavljen je za 1994. bio i UNICEF-ov program financijske pomoći djeci na području Biograda n/M.⁴¹

Putem Crvenog križa Biograd od 1. ožujka 1994. organiziran je bio i psihosocijalni program za prognanike koji je financirala Međunarodna organizacija Crvenog križa i Crvenog polumjeseca. Osim programa za starije populacije prognanika u svim objektima u Biogradu n/M, organizirane su likovne radionice za predškolsku i školsku djecu u hotelima „Adriatic“ i „Maglaj“⁴². Cilj programa bio je pružiti psihosocijalnu potporu najviše ugroženim i traumatiziranim osobama koje su živjele u kolektivnom smještaju.⁴³ Program se promovirao putem Radija Biograd. Organizirane su bile različite aktivnosti za mlađu i stariju populaciju kao i izložba kreativnih radova u Zavičajnom muzeju. Program je nažalost započeo tek 1994. godine i trajao je samo godinu dana. U Biogradu je nedostajalo organizirane stručne pomoći, posebno za najosjetljiviju populaciju – djecu. Pomoć se mogla zatražiti u 30 km udaljenom Caritasu Zadarske nadbiskupije, koji je osnovan u studenom 1990. godine. U sklopu Caritasa, u rujnu 1993. pokrenuto je Obiteljsko savjetovalište i program „Pro Vita“ koji je pružao duhovnu, psihološku i socijalnu pomoć za vrijeme rata svim ugroženim skupinama na području Nadbiskupije, u kojem su osim volontera radila i dva socijalna radnika, liječnik i psiholog.⁴⁴

7. Traumatska iskustva djece prouzročena ratnim zbivanjima na području Biograda na Moru

Način djelovanja neprijatelja bio je usmjeren na civilne ciljeve na temelju „strategije realne prijetnje“, koju su snage pobunjenih Srba provodile djelovanjem dalekometnim topništvom po civilnim ciljevima na području Biograda na Moru.⁴⁵ Civilno stanovništvo zaštitu je pronalazilo u organiziranim i privatnim skloništima, u kojima se boravilo gotovo cijelo vrijeme rata. Ljudi su iz skloništa izlazili samo radi opskrbe...⁴⁶ Veća skupna skloništa u Biogradu n/M bila su organizirana u stambenoj zgradi „Uglovnica“ i sadašnjem hotelu „In“ (nekadašnji hotel „Pančevo“). No, kako

38 Voditeljica dječjeg foruma u Biogradu bila je Renata Šarić, a u Sv. Filipu i Jakovu Esma Brzić.

39 Program psihosocijalne pomoći Ministarstva prosvjete i športa RH, 30. prosinca 1994. godine.

40 Tolić, 2008: 87.

41 Tolić, 2008:88. Članak iz Slobodne Dalmacije od 6. svibnja 1995. govori o posjetu glasnogovornice Ureda UNICEF-a u Hrvatskoj Maje Tafra-Vlagović i predstavnice splitskog Ureda Nade Marasović. Navodi se da su od dopunskog fonda UNICEF-a zatražena tri milijuna američkih dolara za pomoć djeci u Hrvatskoj. UNICEF je 1994. od međunarodne zajednice tražio dodatnih pet milijuna dolara za pomoć djeci Hrvatske. Također piše da bi inicijativa „Gradonačelnici branitelji djece“ doniranim sredstvima od UNICEF-a obnovila Osnovnu školu i Dječji vrtić Biograd (sanacija krova).

42 Voditeljice programa bile su Esma Brzić i Cvita Baričić.

43 Navod iz potvrde voditeljici programa potpisane od strane koordinatorice Međunarodne organizacije Crvenog križa Kirsten Danielsen, 20. rujna 1994. godine.

44 Tadić, 2006: 257.

45 Čerina i Šulj, 2019: 111.

46 Brzić, Đinđić i Banić, 2019: 67.

se u skloništima duže boravilo, obitelji samoinicijativno pribjegavaju podrumskim dijelovima svojih obiteljskih kuća ili vikendica. Zapis iz tog vremena slikovito opisuje mjesta koja su služila kao skloništa: *Stiješnjeni po mračnim konobama i podrumima u kojima je vrelo tek napravljeno vino i vonjao ukiseljeni kupus i odbačene stare stvari, djeca su se zajedno igrala i sjedili zajedno šćućureni susjedi koji su se do jučer jedva pozdravljali (...).*⁴⁷

U podrumima zadarske opće bolnice, koja je cijelo vrijeme rata bila na meti neprijateljskog topništva, a više puta je bila pogođena, rađala su se i biogradska djeca. Dolazak do bolnice bio je iznimno opasan. U noćnim satima vozilo se trudnice u automobilima bez svjetala i u strahu od snajpera. Dolazak i odlazak iz bolnice s tek rođenim djetetom odvijao se pod granatama i u iznimno velikom strahu. Briga za novorođenče potom se nastavljala u improviziranim skloništima. *Većinu je vremena spavala u kartonskoj kutiji od cipela u malom zahodu jer je to bio najsigurniji dio stana. (...) U podrumu je bilo zagušljivo, nije bilo zraka...*⁴⁸ Bolnica je pružala pomoć djeci i nakon rađanja, a bolesna djeca pomoć su dobivala od liječnika iz Doma zdravlja i Ortopedske bolnice u Biogradu na Moru. Hrvatska radiotelevizija je 4. veljače 1993. objavila snimku iz Ortopedske bolnice gdje su se djeca pacijenti s dječjeg odjela evakuirala u podrum bolničke kapele sv. Marije zbog topničkog napada.⁴⁹ Kretanje po Biogradu bilo je izrazito opasno jer neprijatelj nije poštovao potpisana primirja. Granatiranja su izazivala teške detonacije ne samo po danu, već i u noćnim satima. Djeca su tako nekoliko godina bila izložena prekidu sna jer su udari na civilne ciljeve iz minobacača ili topništvom uglavnom bili u kasnim satima predvečerja i povečerja.⁵⁰ Roditelji su bili potpuno nemoćni u potrebi da ih zaštite. Jednom prilikom je u trenutku izravnog pogotka obiteljske kuće prizemnice u njezinu podrumu boravilo dvoje djece (od dvije i šest godina) s majkom i bakom, koje su djecu pokrile jastucima i tijelom. Šestogodišnje dijete nakon toga je izjavilo: *Ja ne bih volio da sam sada niti u maminom stomaku.*⁵¹ Strah djece, kao i roditelja, izravno je utjecao na psihičko djeteta i njihovo ponašanje. Uvjeti takvog okruženja često su izazivali psihosomatske smetnje. Sklonište koje je bilo organizirano u kompleksu Ortopedske bolnice Biograd n/M bilo je utočište i za obitelji iz okolnih kuća u vrijeme kada je kod ljudi bio izražen strah od većih napada. *Posebno je dirljivo gledati djecu koja danima borave u tom prostoru skloništa, gdje su vladali minimalni higijenski uvjeti. S vanjske strane, podrumski prozori bili su zaštićeni vrećama s pijeskom. Nema struje niti vode. Pranje ruku odvija se tako da se plastična boca drži ispod pazuha, i lagano polijeva čuvajući svaku kap...*⁵²

Skloništa s agregatom smatrala su se privilegiranima. No, silna buka koju bi agregat proizvodio (a bio je uvijek smješten vrlo blizu skloništa) onemogućavala je djeci miran i nesmetan san. Podrumi i skloništa uglavnom su bili opskrbljeni voštanim svijećama pod kojima su djeca učila ili se igrala u vrijeme kada nije bilo električne energije. Baterijske lampe pomagale su u reduciranim i opasnim kretanjima izvan skloništa, a poseban značaj imale su tijekom noći kada su djeca bila bolesna. U skloništima su bile i trudnice i tek rođena djeca. Skloništa su najčešće bila prenapučena, bez odgovarajućih higijenskih i sigurnosnih uvjeta. Djeca nisu imala svoj prostor za igru i bila su izložena različitim komunikacijskim modelima odraslih. Dječja igra poprimila je drugačija obilježja u skladu s teškim okolnostima u kojima su djeca živjela. S obzirom na nedostatak električne energije, informacije su dobivane putem tranzistora i nerijetko je informativni program bio primarni sadržaj kojem su djeca bila izložena.

Odrasli su dijelili zajednička iskustva u neposrednom razgovoru, a najčešće su to bile traumatizirane osobe koje prepričavaju ratne novosti neprimjerene dječjoj dobi. Prostorije su uglavnom bile višenamjenske, u njima se i kuhalo i spavalo i boravilo. Podrumi koji su bili zadimljeni duhanskim dimom nisu se mogli dobro prozračivati pa je i dječje zdravlje time bilo ugroženo. Zvukovi granatiranja, strahovi roditelja, plač i uznemirujuće vijesti putem medija poticali su negativne misli kod djece koje su prelazile u različita zabrinjavajuća stanja. Simptomi dječjih kriza ogledali su se

47 Dominis, 2006: 38.

48 Ivanković, 2013: 39.

49 Isto, 121.

50 Isto, 118.

51 Pogođena kuća T. Morožina, Dubrovačka 2, Biograd na Moru. Izjava šestogodišnjeg djeteta u trenutku izravnog pogotka u kuću (Brzić, A. 1992.).

52 Medić, 2013: 65.

u regresiji (prelazak u raniju razvojnu fazu), odbijanju odvajanja od roditelja, javljanju različitih strahova, potištenosti, smanjenoj toleranciji na frustraciju te brojnim tjelesnim simptomima.

Tijekom 1993. Biograd n/M je bio i bez pitke vode. Voda je dolazila na nekoliko sati svakog trećeg dana. Izlazak iz skloništa bio je iznimno opasan pa se odjeća prala u podrumima ili ispred njih. Djeca su u nedostatku prostora za igru koristila vrijeme nakon granatiranja za pretraživanje prostora oko skloništa u želji za bilo kakvom promjenom rutine. Jedna od dječjih igara bilo je sakupljanje gelera nakon ispaljenih granata. No, bez obzira na teške uvjete, korišteni su različiti načini i kreativne domišljatosti primjerice u proslavama dječjih rođendana ili obilježavanju svetkovina s djecom u prostoru skloništa, a optimizma i nade kod mještana Biograda ipak nije nedostajalo.

Stagniranje u razvoju, regresiju ili tjelesne promjene kod djece predškolskog uzrasta, s teškoćama ili posebnim potrebama, izazivao je gubitak kontinuiteta u terapiji, nedostupnost stručnjaka, promjena sredine, nedostatak socijalnog kontakta s drugom djecom i svim članovima obitelji, nemogućnost zadovoljavanja potreba za kretanjem i redovnog odlaska u vrtić ili potrebne institucije skrbi. Posebno traumatsko iskustvo bilo je suočavanje djeteta s gubitkom roditelja. Dječji rast i razvoj u kriznoj situaciji općenito uvelike je rizičan i može izazvati mnoge poremećaje koji mogu narušiti psihosocijalni integritet djeteta. Postavlja se pitanje: osjećaju li ta djeca i danas posljedice proživljenoga vremena u ratnim uvjetima? A u nedostatku stručnog tima, prva psihološka pomoć djeci koja su proživjela traumu očekivala se upravo od odgojitelja. Korištenjem dječjeg crteža kao dijagnostičkog, ali i terapijskog sredstva, odgojiteljica opisuje svoje iskustvo u radu s djevojčicom J. M. čiji je otac poginuo tijekom granatiranja 22. studenog 1993. godine:⁵³ *Jedna od aktivnosti s cijelom skupinom je crtanje olovkom na temu „Što se roji u mojoj glavi“. Djeca su promatrala sjenu svoje glave i crtala sve ono što se vidi, ali i ono što se ne vidi okom. Djevojčica je nacrtala sebe, mamu i dvije sestre. Otac je na crtežu smješten dalje od obitelji. Blizu njega djevojčica crta tenk koji baca granate.*⁵⁴

Psihološka istraživanja govore o različitim emocionalnim procesima kroz koje djeca prolaze u trenutku gubitka roditelja. Smrt roditelja je najtraumatičniji događaj u djetetovom životu.⁵⁵ Proučavajući psihičko stanje djeteta u traumi gubitka roditelja G. Bujišić navodi: *Emocionalna nezrelost i ograničene mogućnosti suočavanja sa smrću sprječavaju dijete da proživi žalovanje koje prati smrt voljene osobe.* Predškolsko dijete u boljem je položaju u trenutku smrti roditelja od djeteta školskog uzrasta zbog faze separacije i identifikacije kroz koju prolazi dolaskom u školsku sredinu.⁵⁶ Iznenađni, neočekivani gubitak roditelja koji intenzivno utječe na dječju psihu dijete čini obeshrabrenim. Trauma gubitka roditelja u djetetu također može izazvati osobni osjećaj krivnje. U uvjetima izolacije zbog ratnih djelovanja, nedostatka prostora i kvalitetne psihološke podrške često je izostajalo i razdoblje žalovanja što također može negativno utjecati na psihičko zdravlje djeteta. Takva iskustva proživljavala su djeca u vrijeme ratnih zbivanja u Biogradu n/M i okolici, kao i u mnogim drugim mjestima u RH.

8. Svjedočanstva o iskustvu gubitka roditelja

Za potrebe ovog rada metodom strukturiranog i polustrukturiranog intervjua istraženo je iskustvo dvoje (tada) predškolske djece (na prijelazu u osnovnu školu) koja su imala vrlo tragična iskustva gubitka jednog roditelja u vrijeme dok su bila u skloništu u Biogradu na Moru. Dobiveni odgovori govore o načinu na koji je djetetu bila prenesena vijest o smrti jednog roditelja, je li dijete imalo dovoljno informacija o događaju, je li razumjelo što znači smrt, je li dobilo psihološku pomoć od stručne osobe... Također je ispitano je li dijete imalo strahove od smrti ili neke druge strahove, je li osjećalo krivnju za smrt roditelja, tko je pomagao djetetu u toj stresnoj situaciji i kojim metodama (zagrljajem, igrom, različitim izrazima ljubavi), je li dijete prisustvovalo pogrebu

53 Brzić, Đinđić i Banić, 2019: 68.

54 Marija Miočić, ravnateljica Dječjeg vrtića „Gardelin“ Pakoštane, opisuje svoje iskustvo odgojiteljice u radu s djecom u prosincu 1993. godine (iskaz od 20. prosinca 2019. godine).

55 Bujišić, 2005: 47.

56 Stevanović, 2000: 548.

roditelja? Ispitane su i posljedice koje je dijete imalo uslijed tog traumatskog iskustva u vidu poremećaja sna, prehrane, uspjeha u školi, različitih negativnih emocija i sl.

• Analiza događaja od 7. prosinca 1993. godine.⁵⁷

Djevojčica je tada je imala 7 godina (krenula je u osnovnu školu). Dijete je prisutno u skloništu obiteljske kuće u trenutku kada je majka teško ranjena od posljedica granatiranja Biograda n/M 7. prosinca 1993. godine. Majka je ubrzo nakon toga preminula.

Vijest da je mama umrla došla je od tate, iako sam znala po onome što sam vidjela (po količini krvi po podu i samim time što je bila bez svijesti) da je ozbiljno. Ja sam već tad u podrumu mislila da je više nema, a u trenutku kad je zazvonio telefon i kad sam vidjela bolni izraz tatinog lica, to mi je samo potvrđeno. Nisam dobila dovoljno informacija, svi su bili koncentrirani na tješjenje želeći da vidim i osjetim što manje, a nisu pojma imali da sam sve jako dobro razumjela i itekako jako osjetila. Vrlo brzo nakon što je majka pala na vrata i tata je prenio u prostoriju, došao je stric po mene i dok su fjukale granate iznad nas, štiteći me svojim tijelom koliko god je mogao, odveo me kod drugog strica i strine u podrum. Poslije je i tata došao. Tamo su mi davali čaj od kamilice, kao za smirenje, koji bih popila i povratila od plakanja... I dan-danas taj čaj ne mogu ni okusiti. Što se tiče njene smrti, sve sam razumjela. Nisam razumjela zašto ne mogu ostati s tatom nakon njene smrti. Osjećala sam se kao da sam izgubila i mamu i tatu u par dana. Na sahrani majke sam bila. Čak imam i fotografiju.

Prije samog događaja ne sjećam se da je netko pričao o smrti sa mnom, a nakon nitko. Smrt je bila tabu tema. Svi su se trudili da to što prije zaboravim.

Nikakvu psihološku pomoć nikakve stručne osobe nisam nikad primila u životu i smatram da zbog toga imam dosta posljedica, iako opet i ne toliko, s obzirom na to što sam vidjela i doživjela. Imala sam jako puno strahova, i dan-danas ih imam. U početku su to bile noćne more, pričanje u snu, osjetljivost na zvukove sirene ili praska (recimo petarde), koju imam i dan-danas. Strah od vlastite smrti nisam nikad imala. Čak sam je kroz jedan period svog života vidjela kao spas od tadašnjeg teškog i mučnog životnog perioda, koji je (hvala Bogu i mom tadašnjem momku, a sadašnjem mužu) već odavno prošao. Imala sam strah od smrti za ljude koje volim i bila sam uvjeren da nosim neko prokletstvo kad mi je tata umro, jer su sve osobe prisutne tog dana u tom podrumu mrtve osim mene.

Nisam osjećala krivnju koliko uvjerenost da sam prokleta i da ljudi oko mene umiru. Ovaj susjed koji je bio s nama u podrumu, kojeg sam obožavala (pazio me kao rođeni djed), umro je vrlo brzo nakon majke.

Tu traumu uglavnom sam riješila sama sa sobom i moju podsvijest kroz snove. Moja polusestra je preuzela ulogu odgojitelja, ali nije bila jako brižna kao "majka" odnosno nije izražavala svoju ljubav kroz grljenje i poljupce. Njen odgoj je bio: "prestani plakati i očvrzni". Vjerojatno jer je i ona dosta rano ostala bez majke. Tata bi (onih jednom tjedno što bi se vidjeli) izbjegavao razgovarati o tome jer mu je bilo previše bolno. Sjećam se da bi mi kroz suze rekao: "Petra, molim te, nemoj me pitati, ne mogu pričati o tome..." Tek godinama poslije i malo prije nego će umrijeti pričali smo o mami, ali opet ne o tom događaju.

Sad kad bi se gledalo unatrag, bilo koji poremećaj koji sam imala mogao bi se pripisati tom događaju. Imala sam probleme u školi, dovoljno je reći da sam 1. i nakon toga tek 7. razred osnovne škole prošla s odličnim, a i te četvorke su bile iz sažaljenja. Nisam mogla pratiti nastavu, učiteljica bi ostala sa mnom i prepisala mi s ploče što je trebalo. Srećom, za svaki moj problem tu je bila moja sestra da me s malo "tvrde ljubavi" pogura naprijed.

Jesti nisam htjela ništa, prvo zbog toga što smo mi bili jako siromašni i pola hrane nisam ni vidjela ni znala kakav okus ima kad sam došla u Šibenik. Moja sestra je znala tri sata sjediti sa mnom za stolom dok ne pojedem i nije odustajala. Tako je bilo i za čitanje, pisanje, učenje, ma sve s čim sam u početku imala problema. Sama njena tvrdoglavost i upornost me izvukla iz tih problema.⁵⁸

57 „U predvečerje 7. prosinca 1993. na Biograd n/M je ispaljeno 15 različitih projektila uključujući i rakete

‘Oganj’ pri čemu je poginula Božena Jokić, rođena 1953. godine.“ (Šulj, 2019: 125).

58 Iskaz Petre Jokić udane Pavlinović, 18. travnja 2020.

Ispitanica je u vrijeme proživljene traume razloge za gubitak majke vezala za percepciju ratnih događaja na način kako joj je to kao djetetu bilo predstavljeno od strane odraslih osoba.

- Analiza događaja od 1. listopada 1991.:

Djevojčica je imala 7 godina kada joj je otac Siniša Brkljača poginuo kao branitelj.

Kada je otac poginuo tek sam krenula u školu. Imala sam 7 godina. Ne sjećam se osobe koja mi je priopćila vijest da je otac poginuo (mislim sestrina kuma). Teško je nekome riječima približiti taj događaj. I sada prisjećajući se u meni se sve smrzne. Čujem majku kako ga doziva i plače. Što su govorili, ne sjećam se... Znam da su sestre i mene odveli kod te kume, ne znam koliko dugo smo bili kod nje. Na sahrani nisam bila jer je bilo granatiranje i prisutna je bila samo vojska.

Nisam osjećala osobnu krivnju za smrt oca. Nisam razumjela što znači smrt. Dugo sam mislila da će se vratiti. Nitko sa mnom o smrti nije pričao. Čak je to bila tabu tema u kući, to se nije spominjalo. Mama je to teško i sama podnosila, a mlađa sestra (od dvije godine) stalno je pitala gdje je tata išao i kad će se vratiti.

Nisam imala psihološku pomoć od stručne osobe. Nije tu bilo previše ni podrške ni razumijevanja od okoline. Svi su se pravili kao da im je stalo, a ja sam samo htjela odrasti i biti sve ono što tad nisam mogla. Strah od smrti sam imala, a i danas imam. Ne sebe nego voljenih osoba. Kada putuje suprug mi svako malo mora poslati poruku. Sin je instalirao aplikaciju po kojoj ga mogu u svakom trenu vidjeti (često putuje).

Sestre su mi pomogle da prebrodim gubitak oca. Živjele smo jedna za drugu. Emocije i danas teško izražavam, teško zaplačem, samo prihvatim činjenicu i slično. Mislim da je za tu proživljenu traumu vezan bijes koji sam osjećala kao dijete. Stvarala sam štitove jer mi je bilo draže da me se druga djeca boje (crnilo, lanci, piercing u nosu i sl.), nego da me ponižavaju i da mi se rugaju (kao kad sam bila mala), a vjerujte, jesu. Jednom mi je jedan dječak rekao: „Ja barem imam tatu, a ti nemaš.“ Jako sam bila vezana za tatu, zato mi je uvijek kroz život nedostajao. I danas mu se obraćam, ali se nosim s tim. Kao mala, znala sam kriviti mamu jer je odustala (prvo tablete za smirenje, pa alkohol). Sad više ne krivim nikoga. Sve ovo sam morala proživjeti da bih bila ovo što jesam danas. Osoba koja cijeni baš svaki dan i svaku osobu u svom životu.⁵⁹

Analiza oba događaja, kao i razgovori s drugom djecom koja su proživjela gubitak roditelja, potvrđuju važnost bavljenja struke s djecom ranog i predškolskog uzrasta koja su bila izložena takvim traumama.⁶⁰ Postoje istraživanja⁶¹ u kojima se navodi da su reakcija čežnje zbog gubitka roditelja „srdžba, agitacija, tuga i obrambena nezainteresiranost“ koje se mogu očekivati od djece predškolskog uzrasta do adolescenata. Autor ističe da dijete može osjećati srdžbu i prema osobi koja ga je napustila, ali se ona može odnositi i na osobe iz okoline kao i na fizičke predmete.

Autorica Spitz ističe privrženost kao primarnu kategoriju u odnosu djeteta i majke koja je iznimno važna za djecu ranog uzrasta. Također, istraživanja provedena 1992. govore da je postotak pojave depresije kod žena u odrasloj dobi bila veća ako su bile izgubile majku do šeste godine života, a značajnija ako je gubitak majke bio do treće godine života. Način na koji su djeca bila zbrinuta nakon smrti roditelja ovisio je uvelike o strukturi obitelji, ali i mogućnostima u kojima se obitelj zatekla.

Način na koji se može pomoći djeci kroz razvijanje emocionalne samodiscipline zahtijeva poznavanje strategija učenja radi preusmjeravanja pažnje djece s doživljene frustracije, u čemu značajnu ulogu preuzimaju osobe najbliže djeci.⁶²

59 Iskaz Ane Brkljača udane Kovačević, 17. travnja 2020.

60 U pripremi istraživanja pojedine osobe nisu bile spremne razgovarati o događajima u vezi smrti njihovih roditelja u ratu iz emocionalnih razloga.

61 Wenar, 2003: 196-202.

62 Berk, 2015: 407-409.

Skrb o djeci nakon gubitka roditelja pretpostavlja i potrebu sustavne brigu za njihovo psihičko zdravlje, što je tijekom navedene vrste ratovanja u okolnostima u kojima se našao Biograd na Moru tijekom Domovinskog rata bilo nedostatno. Organizacija psihološke pomoći ovisila je o odluci i prosudbi članova obitelji i njihovim mogućnostima, a predškolske ustanove na biogradskom području nisu imale potrebni stručni tim.

9. Zaključak

Biograd n/M i okolna mjesta bili su izloženi ratnim djelovanjima od jeseni 1991. do vojno-redarstvene operacije *Oluja* u kolovozu 1995. godine. U takvim ratnim uvjetima skrb o djeci ranog uzrasta bila je posebno osjetljivo područje. Djeca s biogradskog područja rađala su se i liječila u skloništu zadarske bolnice udaljene od Biograda 30 kilometara. Od početka, njihov život bio je izložen mnogim nepovoljnim okolnostima uvjetovanim posljedicama rata i ratnih stradanja, kao i okupacijom teritorija u biogradskom zaleđu te prognaničkim životom.

Čitavo vrijeme rata djeca su boravila s obiteljima u podrumima obiteljskih kuća ili organiziranim skloništim na biogradskom području, a zbog dugotrajne izloženosti stalnoj opasnosti od granatiranja civilnih ciljeva na području Biograda n/M bila su gotovo svakodnevno životno ugrožena.

Djeca su bila suočena i s nepovoljnim životnim uvjetima u skloništim i podrumima, ali i s traumom odlaska njihovih očeva u rat, raspadom obitelji, napuštanjem domova. Posebno se to odnosilo na djecu prognanika i izbjeglica. Institucionalna skrb o djeci prognanicima i izbjeglicama, kao i ostaloj djeci ranog uzrasta u vrijeme rata na biogradskom području bila je organizirana jedino kroz predškolske ustanove.

Dječji vrtić u Biogradu n/M sa svoja dva područna objekta u Pakošanama i Sv. Filipu i Jakovu prihvatio je djecu prognanike i provodio odgojno-obrazovni rad u prenapučenim i nedovoljno sigurnim prostorijama vrtića.

Kvalitetni oblici skrbi o djeci ranog i predškolskog uzrasta nisu bili mogući u uvjetima rata kada su djeci bila uskraćena njihova osnovna prava. Predviđene programe koji su bili planirani u stalnim ratnim uvjetima nije bilo moguće realizirati. Pedagoški radnici i odgajatelji uložili su veliki napor kako bi se održao kontinuitet u radu s djecom te kako bi ih zaštitili od negativnih utjecaja rata.

U specifičnim uvjetima stresnih ratnih događaja jedinu stručnu i savjetodavnu pomoć djeci i roditeljima pružali su upravo odgojitelji. No, djeci suočenoj s teškom traumom gubitka člana obitelji nedostajala je stručna psihološka pomoć u najpotrebnije vrijeme njihova ranog razvoja.

10. Literatura i drugi izvori:

Anić, V. i sur. (2002) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, Novi Liber.

Bašić, S. (2011) *Nova slika djeteta u pedagogiji djetinjstva*, 19, Nove paradigme ranog odgoja U: Maleš, D. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Berk, L. E. (2015) *Dječja razvojna psihologija*, 407-409. Zagreb, Naklada Slap.

Bobanović, R. (2019) „Prognanici i ratnici“, 151-153. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Brzić, E. (2013) „Dan koji mijenja život“, 229-234. U: Haberle, I. i sur., *Svjedočanstvo žena otoka i priobalja iz Domovinskog rata - Koracima nade u istinu*, Udruga Žene iz Domovinskog rata Zadar.

Brzić, D., Đinđić, M. i Banić, D. (2019) „Uloga i značaj 53. domobranske bojne Biograd u obrani biogradskog područja 1992. - 1994. godine“, 57-69. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

- Bujišić, G. (2005) *Dijete i kriza*, 17-50, Goldenmarketing - Tehnička knjiga, Zagreb.
- Čerina, J. i Šulj, T. (2019) „Paljbena moć srpskog topništva korištena na biogradskoj bojišnici“, 102-115. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Dominis, D. (2006) „Ratna sjećanja iz Nevidana“, 37-43. U: Slišković, M., *Žene u Domovinskom ratu, Snaga ljubavi činiti dobro*, Udruga Žene u Domovinskom ratu, Zagreb.
- Fulgosi-Masnjak, R. (2020) „Kretanje i cjeloviti razvoj djece predškolske dobi“, 2. U: *Dijete, vrtić, obitelj*, br. 93/2020, Pučko otvoreno učilište Korak po korak, Zagreb.
- Ivanković, D. (2013) „Tebi moja Kroacija“, 37-42. U: Haberle, I. i sur. *Svjedočanstvo žena otoka i priobalja iz Domovinskog rata - Koracima nade u istinu*, Udruga Žene u Domovinskom ratu, Zadar.
- Ljubetić, M. (2011) „Stabilna obitelj i poželjno roditeljstvo u kaotičnom svijetu – (moguća) stvarnost ili iluzija? (imaju li perspektivu i/ili alternativu?)“, 73. U: Maleš, D., *Nove paradigme ranog odgoja*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Maleš, D. i Kušević, B. (2011) „Nova paradigma obiteljskog odnosa“, 42. U: Maleš, D., *Nove paradigme ranog odgoja*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Medić, M. (2013) „Svetinje“, 63-68. *Svjedočanstvo žena otoka i priobalja iz Domovinskog rata*, Udruga Žena iz Domovinskog rata, Zadar.
- Petrović-Soćo, B. (2011) „Nove paradigme shvaćanja konteksta ustanova ranog odgoja“, 249. *Nove paradigme odgoja* U: Maleš, D., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Plummer, Deborah M. (2010) *Dječje igre za razvoj socijalnih vještina*, Naklada Kosinj, Zagreb.
- Šulj, T. (2019) „Topnički napadi po civilnim ciljevima na primjeru Biograda na Moru“, 115-128. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Tolić, M. (2008), *Spomen knjiga 66 godina rada D. V. Biograd*, Vlastita naklada, Zadar.
- Tadić, M. (2006) „Domovino, lijepa li si!“, 248-260. U: Slišković, M., *Žene u Domovinskom ratu, Snaga ljubavi: činiti dobro*, Udruga Žene u Domovinskom ratu, Zagreb.
- Stevanović, M. (2000), *Obiteljska pedagogija*, 548. Nakladnička kuća Tonimir, Varaždinske Toplice.
- Špika, S. (2013) „Njegovi koraci i danas me prate“, 11-17 U: Haberle, I. i sur. *Svjedočanstvo žena otoka i priobalja iz Domovinskog rata – Koracima nade u istinu*, Udruga Žene u Domovinskom ratu Zadar.
- Wenar, C. (2003) *Razvojna psihopatologija i psihijatrija od dojenačke dobi do adolescencije*, 196-202. Naklada Slap, Zagreb.

Arhivski izvori:

- Arhiva Dječjeg vrtića Biograd, Biograd na Moru.
 Arhiv Zavičajnog muzeja Biograd na Moru.
 Matična knjiga djece Dječjeg vrtića u Biogradu na Moru iz 1992. godine.

Periodika:

- Slobodna Dalmacija* (1993.).
Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture (1991.).

Internetski izvori:

<https://www.unicef.org/croatia/konvencija-o-pravima-djeteta> (posjećeno 20. 12. 2020.).

Doprinos pirotehničara Civilne zaštite u obrani biogradskog područja 1991. - 1995.

Gordana Šarić¹, Boran Ivanović²

Stručni rad

Sažetak

U radu je prikazan doprinos pirotehničara Civilne zaštite u obrani biogradskog područja. Podaci su prikupljeni metodom usmene povijesti te istraživanjem arhivskog gradiva i dostupne literature. Analizirane su radne zadaće i situacije u kojima su pirotehničari djelovali tijekom hrvatskog obrambenog Domovinskog rata. Rezultati analize izvora podataka ukazuju na to kako su pirotehničari svojom djelatnošću i angažmanom na zadaćama otkrivanja, onesposobljavanja i uništavanja neeksploziranih ubojnih sredstava i edukacijom stanovništva u ratno vrijeme znatno umanjili broj potencijalnih ljudskih žrtava, kako sa smrtnim ishodom, tako i ranjavanja, te ratnu psihozu koju je kod civilnog stanovništva izazivalo stanje opasnosti od čestih i iznenadnih djelovanja srpskog topništva. Pirotehničari Civilne zaštite omogućili su siguran pristup javnoj infrastrukturi (dalekovod, vodovod, telekomunikacije, prometnice i dr.), koja je djelomično bila minirana, radi sanacije i ponovnog stavljanja u funkciju, što je značajno pridonijelo brznoj normalizaciji života i rada za civilno stanovništvo na biogradskom području.

Ključne riječi: pirotehničari, Domovinski rat, Biograd na Moru, biogradsko područje.

1. Uvod

Područje grada Biograda na Moru (n/M) s pripadajućim mjestima Banj, Dobropoljana, Donje i Gornje Raštane, Drage, Kraj, Krmčina, Mrljane, Neviđane, Pakoštane, Pašman, Sikovo, Sveti Filip i Jakov, Tkon, Turanj, Vrana, Vrgada i Ždrelec čini biogradsko područje.³ U proljeće 1990. dogodilo se nekoliko slučajeva pronalaska eksplozivnih naprava u Biogradu na Moru,⁴ primjerice kada je komunalni radnik Borislav Ivanović pronašao eksplozivnu napravu kod općinske zgrade, koja nije aktivirana, ali je mogla prouzročiti ljudske žrtve.⁵ Prvo miniranje obiteljske kuće zabilježeno je u Biogradu na Moru 25. travnja 1991..⁶ Sutradan, 26. travnja 1991., srpski teroristi su na putu od Kakme prema Polači na području Jagodnje Donje otvorili rafalnu paljbu na kamion Poljoprivredne zadruge Polača koji se iz Biograda n/M kretao prema Polači,⁷ pri čemu su ranjeni vozač i suvozač.⁸ Istoga dana Općinski odbor Srpske demokratske stranke (SDS) uputio je priopćenje u kojem su „zbog upada redarstvenika nama susedne republike Hrvatske u opštinu Benkovac, tačnije u selo Polača“, tražili od „agresora, odnosno hrvatskih bojovnika

1 Gordana Šarić, mag. praesc. educ., dragovoljka Domovinskog rata, pripadnica 134. domobranske pukovnije Hrvatske vojske.

2 Boran Ivanović, ing. stroj., voditelj tima pirotehničara Stožera Civilne zaštite Biograd na Moru.

3 Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991., Stanovništvo prema narodnosti po naseljima. Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1992.

4 Prema iskazu Vida Pribilovića, 27. 4. 2021.

5 Isto.

6 <https://www.vecernji.hr/vijesti/danas-bi-mi-bilo-draze-da-se-nisam-fizicki-sukobio-sa-zastupnikom-draganom-hinicem-u-saborskom-kaficu-1150667> (posjećeno 2. 5. 2021.).

7 Polača se nalazi u zapadnom dijelu Općine Benkovac koja graniči s teritorijem Općine Biograd na Moru, te kroz nju prolazi prometnica iz smjera Benkovca prema Biogradu na Moru, dok s južne i istočne strane ovog mjesta naseljenog pretežno hrvatskim stanovništvom graniče mjesta naseljena pretežno stanovništvom srpske nacionalnosti.

8 Martinić Jerčić, Natko; Nazor, Ante (2019.) Ubojstva hrvatskih policajaca 2. svibnja 1991. – najava velikosrpske agresije na Hrvatsku, HMDCDR, Zagreb.

da se povuku sa naše teritorije jer za eventualne posledice sami će snositi odgovornost“⁹, što se odnosilo na uspostavu Policijske postaje Polača. Ovaj slučaj je pokazao kako dio građana srpske nacionalnosti u Hrvatskoj u susjednoj općini s većinskim srpskim stanovništvom nije prihvaćao hrvatsku vlast te je uskoro započeo oružanu pobunu. U rubnim područjima nekadašnje biogradske općine započele su prve cestovne barikade koje su postavili naoružani pobunjenici, primjerice u selu Kakma, na glavnoj prometnici koja sa sjevera vodi prema Biogradu na Moru. Turistička sezona 1991. time je bila naglo prekinuta, zatečeni turisti panično su napuštali biogradsku rivijeru, čime je nanesena velika šteta lokalnom turističkom gospodarstvu. Pobunjenici su imali cilj izazvati međunacionalni sukob u kojem bi se hrvatske građane srpske nacionalnosti prikazalo kao ugroženo stanovništvo koje je treba zaštititi Jugoslavenska narodna armija (JNA). U tome su uspjeli jer je JNA tijekom ljeta 1991. potpuno preuzela nadzor kretanja ljudi i roba na području tadašnje Općine Benkovac, što znači i južni prostor koji je graničio s naseljima Općine Biograd na Moru. Iako nije bilo proglašeno izvanredno stanje, hrvatskoj strani nije preostalo ništa drugo osim žurnog pripremanja za obranu naselja u kojima su Hrvati bili većinsko stanovništvo.

Prvi napad srpskog topništva na Biograd n/M dogodio se 18. rujna 1991. godine. „Gotovo na sva mjesta biogradske općine padaju granate različitog kalibra. Od predsjednika SO Biograd Mile Maretića dobila se informacija da je pogođena crkva sv. Ivana na Kosi, Dom zdravlja, zgrada Narodnog učilišta, privatne kuće i zgrade“¹⁰. Općinski stožer Civilne zaštite Biograd n/M nastojao je ublažiti posljedice toga napada na civilno stanovništvo. U takvim okolnostima gradski čelnici poduzimali su mjere samozaštite, organizirali sustav motrenja i obavješćivanja te provedbu učinkovite zaštite sa svrhom spašavanja stanovništva od posljedica iznenadnog djelovanja srpskog topništva. Priprema skloništa i drugih prostora za sklanjanje, uzbunjivanje, provođenje i nadziranje zamračivanja, evakuacija, sudjelovanje u zbrinjavanju prognanika i izbjeglica, osiguranje humanitarne pomoći, informiranje stanovništva, zaštita od neeksplozivnih ubojnih sredstava (NUS) i požara kao sekundarne pojave eksplozija, bile su mjere i aktivnosti u sustavu zaštite civilnog stanovništva. Prema načelu obveze i dragovoljnosti u navedene, ali i brojne druge aktivnosti uključile su se službe, udruge, organizacije, institucije, pojedinci i kolektivno ljudi iz radnih organizacija i mjesnih zajednica prema teritorijalnoj pripadnosti. U to vrijeme formirani su Općinski krizni štab, Centar za motrenje i obavješćivanje, Krizni štab mjesne zajednice i Narodna zaštita, uz postojeći Štab civilne zaštite Biograd n/M, Crveni križ i Sekretarijat za upravno-pravne i inspeksijske poslove Biograd n/M kao i druge službe. Općinski stožer Civilne zaštite Biograd n/M ustrojio je specijaliziranu postrojbu sa zadaćama razminiranja gospodarskih i infrastrukturnih objekata, poljoprivrednih površina, kuća i okućnica, prikupljanja i uništavanja zaostalih neeksplozivnih ubojnih sredstava. Istovremeno se dodatno obučavalo ljudstvo kako bi bilo sposobno suočiti se s navedenim izazovima.

Pisati o tome kako je na biogradskom području ustrojavan civilni sektor koji je bio u funkciji zaštite civilnog stanovništva bilo bi previše opširno za jedan rad pa je za potrebe ovoga rada izdvojen onaj dio sustava koji se odnosio na pirotehničku službu Civilne zaštite. Analitičkom metodom prikupljanja i obrade relevantnih podataka, memoarskog i arhivskog gradiva, autentičnih sjećanja živih sudionika, dokumentacije iz privatnih zbirki, literature i periodike prikupljene o aktivnostima pirotehničara u vrijeme Domovinskog rata, namjera je rasvijetliti doprinos pirotehničara Civilne zaštite u obrani biogradskog područja. U središtu istraživanja je dio sustava Civilne zaštite koji se odnosio na zaštitu stanovništva i materijalnih dobara uslijed opasnosti od djelovanja srpskog topništva i zaostalih neeksplozivnih ubojnih sredstava.

2. Služba pirotehničara Civilne zaštite Biograda na Moru

Mala zgrada u Biogradu na Moru koja se nalazi uz glavnu prometnicu nasuprot autobusnoj postaji na današnjem Trgu hrvatskih velikana¹¹ tijekom Domovinskog rata služila je Općinskom

9 Isto.

10 Kaleb, 1999: 104.

11 Zgrada uz semaforско raskrižje na samom ulazu na poluotok, položena svojim pročeljem prema jugozapadu (istočno od nje smjer je prema „Ilirijimim“ hotelima, a zapadno prema trajektnom pristaništu), sagrađena u razdoblju od 1930. do 1934. za potrebe

sekretarijatu za narodnu obranu Općine Biograd n/M, kasnije Uredu za obranu i općinskom stožeru Civilne zaštite Biograd na Moru (Stožer Civilne zaštite). No u jeku najsnažnijih topničkih napada na Biograd n/M polovicom 1993., budući da je bila zgrada bez skloništa, pokazala se nesigurnom, pa su uredi iz zgrade bili privremeno premješteni u zgradu odmarališta Tvornice parnih kotlova (TPK) iznad „Ilirijine“ marine Kornati i plaže Bošana na zapadnoj strani grada, gdje su svoje prostorije u ratno vrijeme imali i Radio Biograd n/M, Komunalac te Skupština općine Biograd na Moru s predsjednikom Milom Maretićem. Ondje se, prema riječima pomoćnika pirotehničara Baldasara Morožina, u jednoj prostoriji u prizemlju privremeno odvijala i nastava jednog razreda Osnovne škole Marija Eškinje (danas OŠ Biograd). U susjednoj prostoriji su svoje urede imali pirotehničari pri općinskom stožeru Civilne zaštite Biograd n/M, čiji je načelnik u ratno vrijeme bio Siniša Filipović.

Uz veliki entuzijazam i želju, ali bez dovoljnog stručnog znanja, pirotehničari su bili angažirani na samom početku Domovinskog rata, kada se započelo s obukom osoba koje su kasnije uspješno mogle upravljati eksplozivnim sredstvima. Cjelokupnu organizaciju obuke pirotehničara Civilne zaštite proveo je Stožer Civilne zaštite Republike Hrvatske.¹² Osim korištenja resursa obrazovnog centra Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske (MUP RH) u Zagrebu, gdje su u Centru za stručno obrazovanje vatrogasnih kadrova MUP-a RH predavali stručnjaci za minsko-eksplozivna sredstva, obuka se istovremeno provodila i u praksi, na terenima, pa su se paralelno s izvršenjima ratnih zadaća stjecala i prva neposredna iskustva u radu s neeksplozivnim ubojnim sredstvima. Prva grupa pirotehničara završila je obuku do kraja 1991. godine.¹³ Odlukom i naredbom za krizne štabove od 6. veljače 1992., svaka lokalna zajednica (općine i gradovi) bila je dužna osigurati određeni broj ljudi za pronalaženje, deaktiviranje i uništavanje neeksplozivnih ubojnih sredstava.¹⁴ Prema analiziranim dokumentima, vidljivo je da je Općinski stožer Civilne zaštite Biograd n/M bio sastavni dio Ureda, a predstojnik je bio Slavko Adžić-Kapitanović, dok je Pero Uroda bio član Izvršnog vijeća Skupštine općine Biograd na Moru i zapovjednik Civilne zaštite po ratnom rasporedu. Općinski stožer Civilne zaštite Biograd n/M neposredno je surađivao s Odjelom za operativne poslove Policijske postaje Biograd n/M i Tehničko-prometnom upravom pri Ministarstvu obrane Republike Hrvatske (MORH). Najvećim dijelom suradnja je bila dvosmjerna i odvijala se prilikom nabave eksploziva koji se koristio za uništavanje neeksplozivnih ubojnih sredstava pronađenih na području odgovornosti općinskog stožera. Stožer je imao područje odgovornosti za bivšu Općinu Biograd na Moru s 21 mjesnom zajednicom, a pirotehničari su bili angažirani i na drugim mjestima na širem području, primjerice u zadarskom zaleđu i na otocima, o čemu je hrvatski novinar Mladen Stubljar radio priloge za potrebe Hrvatske televizije (HTV). Jedna od mnogobrojnih intervencija bila je na otoku Ugljanu nakon napada na radiorelejnu postaju Sveti Mihovil, kada su uklonili zaostale granate i tako osigurali pristup radnicima Telefonsko-komunikacijskog centra Zadar. Uz intervencije u kojima su sudjelovali pirotehničari, telekomunikacijski sustav prilagođen potrebama obrane zemlje, odnosno Zbora narodne garde (ZNG) u to vrijeme i snaga MUP-a, kao i tijelima državne i lokalne uprave te stanovništvu, uspio se održati bez obzira na razaranja topništvom i zračnim napadima na radiorelejne postaje Dračevac u Zadru i Sveti Mihovil na Ugljanu.¹⁵

Premda je prostor bivše Općine Biograd na Moru graničio sa selima s većinskim srpskim stanovništvom, počevši od Lišana Tinjskih, Kakme, Jagodnje Donje, Miranja, niti jedno mjesto u bivšoj biogradskoj općini nije bilo okupirano u razdoblju Domovinskog rata, no velik broj zaostalih neeksplozivnih ubojnih sredstava nakon učestalih topničko-raketnih napada na biogradsko područje predstavljao je izrazito veliku opasnost po civilno stanovništvo pa su pirotehničari u to vrijeme bili prilično angažirani kod njihovog pretraživanja, uklanjanja i uništavanja.

antimalarične stanice, budući da ima sve značajke provincijalne moderne gradnje zaštićeno je kulturno dobro na području Biograda na Moru u kategoriji „profana graditeljska baština“.

12 Mesić, 2021: 11.

13 Mesić, 2021: 12.

14 Isto.

15 HPT u Domovinskom ratu 1991. – 1995.

U Knjizi dežurstava Mjesne zajednice Biograd n/M tadašnjeg Štaba Civilne zaštite mjesne zajednice i Narodne obrane od 7. rujna 1991. tako piše da je „temeljem naređenja Općinskog Kriznog štaba uvedeno 24-satno dežurstvo u prostorijama Mjesne zajednice Biograd na Moru. Stalna dežurstva uvode se u 3 smjene do 7. siječnja 1992. godine“. Naime, u navedenom razdoblju vodila se svakodnevna evidencija i sačuvane su ručno pisane zabilješke o svim važnim događajima koji su se odvijali na prostoru Biograda n/M, pri čemu su danonoćno dežurali Zlatko Jakšić, Marko Miočević, Jere Peraić, Miljenko Mikulić, Jere Uroda, Stipe Ivanović i drugi.

Općinski stožer civilne zaštite, prema dokumentima u knjizi, 16. rujna 1991. donosi uredbu o prvom djelomičnom zamračivanju Biograda na Moru, a istoga je dana u 12.00 sati zabilježena i prva zračna uzbuna od strane Centra za obavješćivanje. Već sljedećeg dana primljena je dojava o tome da su napadnuti Polača i Jankolovica te se navodi: „oko 18.00 sati započeo napad minobacačkim granatama na Jankolovicu. Na Kosi istok palo oko 16 granata. Nema prijava štete. Oko 18.00 sati dan je i znak za zračnu opasnost. Do 22.00 još nije dan znak prestanka opasnosti.“ Napadi se nastavljaju i idućeg dana, 18. rujna 1991., a prema zapisima, toga je dana ujutro u 7.05 sati u minobacačkim napadima oštećena crkva svetog Ivana i više obiteljskih kuća na gradskom predjelu Kosa istok, u 11.43 sati pogođena je farma na Jankolovici, u 14.00 sati palo je više granata na središte Biograda n/M, pri čemu su pogođeni dom zdravlja, kinodvorana, vrt uz zgradu „Uglovnica“ pokraj osnovne škole, dok su dvije granate pale u more. U grad su počeli pristizati prvi prognani civili iz Polače, a stanje je bilo opasno zbog granatiranja srpskog topništva pa se jedan dio građana uputio privatnim brodovima u naselja na otoku Pašmanu.

Pred pirotehničarima, kojih u to vrijeme na biogradskom području nije bilo osim Ivana Kazije¹⁶ koji je tada bio djelatnik Vatrogasnog društva Biograd na Moru, od pronalaženja prvih zaostalih granata ispaljenih na Biograd n/M i njegovu okolicu 18. rujna 1991. nalazio se vrlo složen i opasan posao. No, nakon tragične pogibije prvog stručno osposobljenog pirotehničara Ivana Kazije 22. listopada 1992.,¹⁷ područje biogradske općine uslijed gotovo svakodnevnih raketno-topničkih napada ostalo je bez stručne osobe za pronalaženje, deaktiviranje i uništavanje neeksploziviranih ubojnih sredstava, pa se ukazala žurna potreba za stručnom osobom koja bi nastavila obavljati tu zahtjevnu i opasnu zadaću.

Stanje nakon dolaska mirovnih snaga Ujedinjenih naroda (UN) od proljeća 1992. i nakon povlačenja JNA (nakon što je naoružala pobunjene Srbe u RH, osigurala im logistiku te kadrovsku pomoć)¹⁸ iz Republike Hrvatske, u drugoj polovici 1992. omogućilo je preustroj Hrvatske vojske (HV) i obrambenog sustava koji je obuhvaćao i Civilnu zaštitu. Pokrenute su tada različite vrste specijalističke obuke, među kojima i obuka za pirotehničare. Početkom 1993. Općinski stožer Civilne zaštite Biograda n/M, na tečaj za pirotehničare uputio je Borana Ivanovića.¹⁹ Od veljače 1993. on je bio voditelj tima pirotehničara pri Općinskom stožeru Civilne zaštite s tri pomoćnika: Svetko Burčul, Srećko Burčul i Baldasar (Balde) Morožin. Oni su imali iskaznice Civilne zaštite koja im je prema potrebi omogućavala ulazak u tzv. UNPA (eng. United Nations Protected Areas – Zaštićene zone Ujedinjenih naroda) zonu.²⁰ Njihov status bio je reguliran dokumentom MORH-a i potpisan od strane ministra obrane RH Gojka Šuška 11. srpnja 1992. pod naslovom *Naputak o statusu pripadnika specijaliziranih jedinica Civilne zaštite za pronalaženje, onesposobljavanje i uništavanje neeksploziviranih ubojnih tijela*.²¹ Dokument o njihovoj organizaciji, postupanju na terenu, preporukama, pravima i obvezama objavljen je pod naslovom *Naputci o pripremi, okvirnom ustroju i zadaći specijaliziranih postrojbi Civilne zaštite na provođenju mjera zaštite od neeksploziviranih minsko-razornih naprava i ubojnih sredstava*.²²

16 Ivan Kazija bio je mobiliziran pri Općinskom stožeru civilne zaštite, a početkom 1992. godine prešao je u 134. brigadu Hrvatske vojske.

17 Prema podacima HMDCDR-a, Ivan Kazija (1938. - 1992.) bio je pripadnik Hrvatske vojske, poginuo je nesretnim slučajem na radnoj zadaći pirotehničara.

18 Nazor, 2011: 128.

19 Boran Ivanović završio je specijalističku obuku u trajanju od ukupno 170 sati, u razdoblju od 18. siječnja do 15. veljače 1993. godine, Uvjerenje o završenoj obuci stručnog osposobljavanja za pronalaženje, deaktiviranje i uništavanje neeksploziviranih ubojnih sredstava, dokument broj: PT 1 – 126/93, 5. 2. 1993.

20 Mesić, 2021: 17.

21 MORH, Klasa: 810-05/92-02/02, Urbroj: 512-01-92-1283, 11. 7. 1992.

22 MORH, Klasa: 810-05/92-02/02, Urbroj: 512-09-92-4, 20. 8. 1992.

Ustrojavanje i djelovanje tima pirotehničara Boran Ivanović opisao je sljedećim riječima: *Početkom 1993. godine započinjanjem VRO Maslenica mobiliziran sam pri općinskom stožeru Civilne zaštite Biograd kao voditelj ekipe pirotehničara uz tri pomoćnika koje sam predvodio u obavljanju poslova prikupljanja i uništavanja neeksploziviranih ubojnih sredstava na području Općine, a i šire po potrebi, tako da je to područje postajalo sve šire, da bi se na koncu ratne zadaće proširile na cijelu Zadarsko-kninsku županiju, od Starigrada do Knina i od otoka Ugljana, Pašmana, Vrgade do Plitvica. Uz navedeno, početkom VRO Maslenica zadaće i zapovijedi vezane za obranu ovog prostora izdavao je i general Janko Bobetko kao zapovjednik Zbornog područja Split, a odnosilo se i na Stožer Civilne zaštite Biograd. U ovom razdoblju gotovo svakodnevni su bili poslovi prikupljanja i uništavanja NUS-a, osobito u lipnju 1993. godine. Od 1. siječnja 1994. Civilna zaštita prelazi pod nadležnost MUP-a RH, tako da se poslovi na prikupljanju NUS-a, kao i poslovi podrške HV-u i MUP-u vezani uz pirotehniku i dalje nastavljaju do kraja ratnih djelovanja, do lipnja 1996. godine. Iza toga datuma poslove razminiranja preuzimaju komercijalne tvrtke. Pirotehničari su aktivno kroz cijelo vrijeme rata sudjelovali u izravnom organiziranom otporu protiv agresora u vidu sprječavanja stradavanja svih građana Republike Hrvatske na području ratnog djelovanja neprijatelja te svojim znanjem i vještinama uspješno surađivali s HV-om i MUP-om RH.²³*

Kakav je bio status pripadnika specijaliziranih jedinica Civilne zaštite za pronalaženje, onesposobljavanje i uništavanje NUS-a u MORH-u vidljivo je i u napucima ministra obrane RH Gojka Šuška iz 1992. u kojima ističe zapažene rezultate pirotehničara Civilne zaštite. On je pritom istaknuo potrebu da se zaustavi njihovo preraspoređivanje u druge postrojbe i na druge zadaće, a oni koji su već bili raspoređeni da se po mogućnosti vrata u Civilnu zaštitu na poslove za koje su bili obučeni. Također navodi da pirotehničari angažirani po mobilizacijskom pozivu ostvaruju sva prava kao i pripadnici Hrvatske vojske, a onima koji su imali čin isti će se prevesti u odgovarajući čin pričuvnog časnika. Međutim, sve navedeno u praksi ipak nije zaživjelo. Od 1. travnja 1994. postrojbe pirotehničara prelaze u sastav MUP-a RH,²⁴ odnosno osnivaju se specijalističke interventne postrojbe MUP-a RH, a pirotehničke aktivnosti s biogradskog područja nastavljaju se na prostoru oslobođenog zadarskog zaleđa i oko Maslenice te ispred položaja Hrvatske vojske i policije.²⁵

3. Uloga i djelovanje pirotehničara Civilne zaštite na biogradskom području 1991. - 1995.

3.1. Intervencije pirotehničara nakon djelovanja srpskog topništva po civilnim ciljevima

Kolikoj pogibelji su bili izloženi civili govori svjedočanstvo pomoćnika pirotehničara Baldasara Morožina o napadu srpskih snaga početkom siječnja 1992. raketnim sustavom „Orkan“ s kasetnim punjenjem na civilne ciljeve, čija su ubojna sredstva „zvončići“ padali u neposrednoj blizini benediktinskog samostana sv. Kuzme i Damjana i glagoljaškog središta na brdu Čokovac na otoku Pašmanu. *Bio je to prvi „Orkan“ na civilno stanovništvo ispaljen na otok Pašman, područje Čokovca 3. siječnja 1992. godine, samo dan nakon što je u Sarajevu potpisano Sarajevsko primirje u kojem je dogovoreno bezuvjetno prekidanje vatre u Hrvatskoj. Najprije se čulo ispaljenje, za koje tada nitko nije očekivao niti znao što je taj zvuk. Djeca su skupljala žuti prah oko Čokovca. Jedna osoba dobila je ozljede u predjelu trbuha kada je iz neznanja jedan od tih „zvončića“ završio u vatri. Drugi dan netko je donio jedan „zvončić“ u Biograd, za koji nitko nije znao o čemu se radi, sve dok ta informacija nije došla do mog kolege, pirotehničara Ive Kazije. Potom smo nas dvojica otišli do Čokovca i ondje prikupili 60 neeksploziviranih komada „zvončića“, pune dvije najlonske vreće i tako smo očistili to područje.²⁶*

23 Iskaz Borana Ivanovića, 25. 4. 2021.

24 Mesić, 2021: 28.

25 Isto, 53.

26 Iskaz Baldasara Morožina, 24. 4. 2021.

Jedan od napada „Orkanom“ zahvatio je plažu Soline 14. lipnja 1993., pri čemu su poginuli Lidija Vrankulj, Danijela Vidaković, Marijan Pulić, Jozo Tomić i Karlo Paić, a ranjeni Tanja Tolić i Sebastijan Perišić iz Biograda na Moru, Dalibor Drlić iz sela Radošinovci, Neven Maleš iz Zadra, Stevo Jergović iz Sunje, Dalibor Čović iz Širokog Brijega i Mladen Galić iz Splita te jedna osoba neutvrđenog identiteta.²⁷ Škotski reporter Paul Harris boravio je u to vrijeme na biogradskom području te je samo šest dana nakon tragičnog događaja, 20. lipnja 1993. vijest o ratnim strahotama na biogradskom području poslao u svijet. U škotskom tjedniku *Scotland on Sunday* objavljena je njegova reportaža pod naslovom „Beside the seaside at war“,²⁸ gdje između ostalog navodi petero poginulih i više od 30 ranjenih osoba u 90-minutnom napadu srpskih vojnika na Biograd na Moru.²⁹ Također opisuje neeksplodiranu granatu koja je pogodila plivački bazen.³⁰ I hrvatski mediji tada izvješćuju o tragičnom događaju i o tome kakvim je pogibeljnim situacijama bilo izloženo stanovništvo Biograda n/M i okolice. Pritom treba naglasiti da je napad na plažu, bazen, dječji vrtić, školu, bolnicu, stambene i gospodarske objekte odnosno cjelokupno civilno područje bio planski, u sklopu neprijateljske „strategije realne prijetnje“, što potvrđuje i sljedeći iskaz: *Oružje „Orkan“ M-87 koje ima veliki doomet do 50 kilometara, a agresorski ciljevi svi oni gdje može usmrtili, zaplašiti, razarati. Neću reći da nisu birali ciljeve. Znali su što gađaju i zašto. To je precizno oružje, pokrivenost kazetno-kumulativnog punjenja 2 ha s 288 granata. Ovisno o visini raspršivanja i strukturi površine na koju padne dijelom eksplodira, a dijelom pravi minsko polje. Svaka granata (tzv. zvončić) ima ubojiti radijus 10 metara. Napominjem, svaka. A ima ih 288. Nije slučajaj napad. Vrijeme lijepo. Mladi svijet traži sunce. Danima zatvoren u skloništim bez struje i radosti. Ljudi brzo zaborave opasnost. Pero Uroda, zapovjednik Civilne zaštite, svjestan toga daje zadatak Svetku Burčulu i Srećku Burčulu (koji su kao pomoćnici također dio pirotehničke ekipe) da svojom brodicom isplove i uzbune građane na plaži varkom da se pojavio morski pas, kako bi odvratio ljude od kupanja i možebitnog stradavanja prilikom eventualnog iznenadnog napada. Taj način uzbunjivanja provodio se nekoliko dana uzastopno. Sve službe radile su maksimalno koliko su mogle, Centar za uzbunjivanje, MUP, HV, Civilna zaštita. Pratio se svaki pokret i sve radio-telekomunikacijske aktivnosti neprijatelja, očekivalo se da će nešto biti. Ali gdje i što? Tada je doletjela smrt lansirana srbočetničkom vojskom. Pet mladih ljudi je poginulo, desetke njih je ranilo.*³¹

Idućeg dana zabilježeni su novi napadi na biogradsko područje. Rakete „Orkan“ ispaljene su 16. i 17. lipnja 1993. na Pakoštane i Vranu.³² U kakvom je tada opsadnom stanju zbog straha od projektila srpskog topništva živjelo cjelokupno stanovništvo biogradske općine možda je najbolje svjedočila fotografija s naslovnice *Večernjeg lista*³³ koja prikazuje mladića s rukama punim neeksplodiranih „zvončića“.³⁴ Boran Ivanović, mladić s naslovnice, samo dan nakon odrađene intervencije u Biogradu n/M otišao je na novu intervenciju u Pakoštane, o čemu svjedoči: *Drugi dan iza tragedije u Solinama novi orkanski udar, ovaj put na Pakoštane, područje udara iznad sjevera crkve, u obliku elipse. Granate posvuda, nema gdje ih nema, pravo minsko polje, krovovi, dvorišta, kuće, kokošinjci, grmlje, plotovi, auti. Naseljeno područje, urbana sredina. Ne znam kako nije nitko stradao osim kokoši u kokošinjcu. Dječak Neven Maksan „Paški“, osnovnoškolac, jako je zainteresiran za ono što mi radimo, i on bi to. Djeca na terenu su jako znatiželjna. Odrasli bježe. Objašnjavam mu da je to izuzetno opasno, da ne dira iako izgledaju prazni s rupom u sredini. Nije mu baš drago i pomalo razočarano odvodi nas do svog dvorišta i kokošinjca da pokaže kako su stradale kokoši i gdje je uočio granate „zvončiće“ koje*

27 <https://www.zadarskilist.hr/clanci/16062020/bolna-sjecanja-u-samo-nekoliko-trenutaka-na-plazi-soline-poginulo-je-pet-mladih>.

28 Harris, P., „Beside the seaside at war“, *Scotland on Sunday*, 20. 6. 1993.

29 Isto.

30 Isto.

31 Iskaz Borana Ivanovića koji je s pomoćnicima Baldasarom Morožinom, Svetkom i Srećkom Burčulom te kolegama pirotehničarima Civilne zaštite „Alen Bruketa“ Zadar (ekipa nazvana u čast poginulom pirotehničaru Alenu Bruketi), u sastavu: Ante Peranić, Dragan Vrkić, Stanislav Kostić, Davor Pekas, Marijo Dražević, i liječnikom Ivanom Višakom sudjelovao u intervenciji na plaži Soline nakon napada „Orkanom“.

32 Šulj, 2019:124

33 *Večernji list*, 18. 6. 1993.

34 Isto.

je imao namjeru sačuvati. A nije, time je učinio uslugu sebi i drugima. Čujem da danas živi u Pakoštanima. Tog dana dobrano smo zaglibili s jednog dvorišta u drugo, uvijek osluškujući koji tip ispaljenja je sljedeći, što će doletjeti. Svi smo u to vrijeme tako živjeli. Jedno uho uvijek se okretalo prema sjeveru i opasnosti. Čuvši što se prijašnjih dana dogodilo u Biogradu i sad u Pakoštanima, novinarska ekipa „Večernjeg lista“ zatekla nas je na svakodnevnom poslu. Željeli su napraviti neki izvještaj o tome kako živimo kad ne živimo. Kad nam srbočetnici diktiraju ritam života kretanja, disanja i nespavanja, što od briga za sutra i za sve koje poznajemo, ili smo ih samo sreli. Mogu li slikati? Zašto da ne. Oni bi „zvončice“. A ruke mi pune, nosim ih prema našem džipu Ari i spremnom sanduku pijeska da se provozaju do mjesta uništenja. Može slika? Digni ih više pa još više i tako je nastala slika za naslovnicu „Večernjeg lista“ 18. lipnja 1993. godine. Time barem se mogu podsjetiti točnog vremena na napade neprijatelja koji su nam htjeli uništiti moral i sve što im se ne sviđa. Ali nisu. Nismo sjedili i plakali. Radili smo požrtvovno, potiskujući možebitne posljedice posla i života koji nam je bio nametnut. Nismo se dali, radili smo najbolje što smo mogli u nemogućim uvjetima. Upornost se uvijek isplati. To je put do pobjede i slobode.³⁵

I novine i televizija zabilježili su da je 18. lipnja 1993. iznova „Orkanima“ udareno po Biogradu n/M i otoku Pašmanu, pri čemu su rakete nanijele velike materijalne štete.³⁶ U dokumentarnom filmu *Suza u oku*, koji je snimio hrvatski branitelj Igor Dominis, pripadnik 134. domobranske pukovnije, nalaze se autentične snimke razorenog Biograda na Moru. Film završava sljedećim rečenicama koje izgovara radijski novinar Božidar Rebić: *Ne možemo ne prisjetiti se biogradske ratne drame života u skloništima. Pod neprestanom četničkom vatrom dojučerašnjih susjeda, uz pomoć skrbnika „velike Srbije“, dugih dana i mjeseci bez struje, a bez vode cijeli rat. I što je najgore, nevinih žrtava ubijenih tisućama granata koje su iz neposredne blizine ispaljene na grad i okolicu. U Biogradu je stradalo od zločinačkih granata oko 900 objekata, zapravo svaka treća kuća. Materijalne štete su ogromne, a procjenjuju se na preko 3 milijuna i 700 tisuća njemačkih maraka. Šteta će se popraviti, ali trag na dušama ostaje i trebat će dugo vremena da rane zacijele.*³⁷

Pomoćnik pirotehničara Baldasar Morožin od 25. siječnja 1993. vodio je osobnu evidenciju djelovanja srpskog topništva po gradu Biogradu na Moru tijekom 1993. godine te je u vezi s time dao iskaz: *Tijekom 1993. godine meni, ostalim kolegama i voditelju pirotehničara trebalo je hrabrosti, a ona nam u tim danima nije nedostajala. Tijekom cijele godine nismo imali vremena za slobodne dane, subotu, nedjelju, vikende, godišnje odmoro. U navedenom razdoblju granate su padale po čitavom prostoru biogradske općine. Primjerice, prema dojavi neutvrđenog datuma tijekom 1993. godine odbačena granata nalazila se na Jadranskoj magistrali na izlazu iz Draga prema Pirovcu, predio spoj Draga i Modrave, maslinici i vrtače. Uslijedila je naša intervencija. Na mjestu dolaska utvrdili smo da je riječ o neeksplozivnoj granati haubice 105 mm. Voditelj pirotehničara odlučio je da nema transporta te smo tražili dozvolu Centra za motrenje i obavješćivanje za njeno uništenje, jer je bilo nekakvo vrijeme primirja, da ne izazovemo sukob sa stranom koja jedva čeka da malo „pripuca“ teškim topništvom, kao i osiguranje policije o zatvaranju ceste dok se vrši uništenje jer prometnica je blizu i sav promet prema jugu (Šibeniku, Splitu, Dubrovniku) se odvija njome.*³⁸

Boran Ivanović prisjetio se uništavanja jedne neeksplozivne topničke granate: *Uzimam granatu, odnosim je iza najbliže kamene gromile. Postavljam na nju dodatni eksploziv s električnom detonatorskom kapsulom (EDK), odmaknem, razvlačim žicu na sigurnu udaljenost. Cesta je zatvorena. Svi obaviješteni. Aktiviram i uništavam granatu. Sve ok. Promet se nastavlja. Idemo dalje.*³⁹

Biogradski su pirotehničari odlazili u brojne intervencije na cjelokupnom području biogradske općine, o čemu svjedoče i mnoge ratne fotografije.

35 Iskaz Borana Ivanovića, 25. 4. 2021.

36 Šulj, 2019: 124.

37 <https://biograjski.com/2020/02/02/video-biograd-na-moru-u-domovinskom-ratu-1991-1995/>.

38 Iskaz Baldasara Morožina, 24. 4. 2021.

39 Iskaz Borana Ivanovića, 25. 4. 2021.

3.2. Intervencije pirotehničara nakon djelovanja srpskog topništva po vojnim ciljevima i suradnja s pripadnicima Hrvatske vojske

Jedna u nizu intervencija pirotehničara Civilne zaštite u potpori postrojbama Hrvatske vojske odnosila se na ispomoć u selu Vrani 4. listopada 1993., neposredno nakon pogibije hrvatskih vojnika na koti Debeljak (poginulo je pet pripadnika 53. domobranske bojne Biograd: Berislav Ivanišević, Dragan Maksan, Nikola Mikulić, Elio Banov i Franjo Vlašić).⁴⁰ Voditelj tima pirotehničara Boran Ivanović prisjetio se dramatičnih okolnosti i intervencije nakon te tragedije: *Pozivi. Trebamo u Vranu. Mercedes sanitetsko vozilo (dobiveno donacijom) koristili smo ga za pirotehniku. Safet Hegić-Ćupo i ja javljamo se u zapovjedništvo položaja Vrana 53., u kući Gladović. Upućuju nas na sanduke izuzete sa svih svojih položaja protuoklopnih ručnih bombi M79 tzv. BRK. Bombe punjene 410 g Hexolita ili Hexolit/TNT 60/40 ukupne težine 1150 g, vrlo opasne za onog tko ne zna rukovati ili se susreće prvi put. Razorne i ubojite karakterističnog izgleda, bombe s ručkom i padobranom (kao iz filma o 2. svjetskom ratu). Ja osobno ne volim tu bombu. Sretao sam se s njom i stalno neka strepnja. Ne volim ni sad što uopće to trebamo uzeti. Dotadašnji tretman gdje su bile i tko ih je koristio meni je nepoznato. Mala trešnja i dovoljno je da odletimo (nije to samo od tih bombi, nego od svega što radimo svaki dan, svaki trenutak). Mogućnost tragedije od te bombe je daleko veća. Safet Hegić-Ćupo je siguran u sebe, zna on dobro što smo dobili i da ne ide to u kombi – s tim se ja ne vozim. Otvorimo svaki sanduk, vizualno pogledamo osigurače, fali li koja bakrena žica. Bombe su nabacane unutar kutije, složene kako se i koliko moglo. Nisu to njihove originalne kutije. Nisu za igru ni za ispitivanje. Ako ne trebaju HV-u, ne trebaju ni nama. Prvo zaklonjeno mjesto. Nosimo tamo. Vadimo jednu po jednu. Safet Ćupo slaže jednu do druge pa jednu na drugu. Stavljamo buster. Dogovorili smo se da ih imamo namjeru uništiti. Tako i radimo. Eliminirali smo jednu od opasnosti.*⁴¹

3.3. Posebne intervencije pirotehničara Civilne zaštite

Da pirotehničarima nisu probleme stvarale samo sve moguće vrste eksplozivnih naprava svjedoči Boran Ivanović, koji je s pomoćnikom Baldasarom Morožinom imao intervenciju po dojavi o granati zaostaloj nakon Drugoga svjetskog rata: *Dojava otok Pašman, 1993., mjesto Tkon. Baldasar Morožin i ja na trajektu Biograd – Tkon. U Tkonu na molu nas dočekuje policajac Ines Kuštera (Caco). Marin Vidović je u mjestu pronašao granatu zaostalau iz 2. svjetskog rata. Kao da nemamo dovoljno ovih novih kojim nas zasipaju svaki dan. Ispred sebe imamo granatu haubica 155 mm. Poprilično velika i teška. Kuda s njom? Na trajekt ne ide, nosimo je do plaže. Zimski period, sve prazno, okolni teren je izdignut u odnosu na plažu. Tamo ćemo je uništiti. Pod obalom podrazumijevam prirodno povišenje okolnog terena. Priprema – eksploziv za uništenje. Baldasar Morožin obavještava Centar motrenje i obavješćivanje.*

Policajac Ines Kuštera na jednoj strani i Baldasar Morožin na drugoj strani osiguravaju mjesto, ja električno aktiviram eksploziv. Eksplozija silovita s obzirom na otvoreni prostor. Dobro razaraju te granate iz 2. svjetskog rata, kao nove. Ma i bolje. Kiša gelera pada po površini mora, gust crn dim vine se visoko. Gotovo. Baldasar Morožin pogleda u dim koji se diže visoko u nebo poput gljive pa pogleda u Petrim, optički vidljiv u ravnoj liniji, pa pogleda mene. Znam što mu se mota po glavi.

Srbočetnici vide taj crni dim i dobrano su čuli. Hoće li zapucati ili neće, sad je sve na njima, a na nama je da vidimo krater od granate, pokupimo opremu i čim se prije maknemo s tog otvorenog mjesta, na novi slični zadatak. Jedna granata, a tolika eksplozija za tako malo mjesto Tkon je previše. Ne treba razmišljati što je moglo biti da je nekontrolirano odradila u nekoj konobi, kako ljudi znaju čuvati takve opasne stvari. Zajedno s bačvama vina i pršutima ne znajući koliku snagu ima ni kad će je pokazati. A misle, neće ona, ne može, pa tu je već preko 45 godina. E, može.

40 Brzić, Banić i Đindić, 2019: 64.

41 Iskaz Borana Ivanovića, 25. 4. 2021.

Time što dolaze radoznale generacije. I danas. Ako netko slučajno ima takve naprave, ne dirajte, ne pomičite, ne odlažite u more ili uz put ili u šumu. Nazovite nekoga tko će to zbrinuti, uništiti na adekvatan i siguran način.⁴²

Pirotehničari Civilne zaštite imali su više intervencija u kojima su surađivali i svojom stručnošću i iskustvom pomagali pripadnicima Hrvatske vojske. Od svih treba posebno izdvojiti njihove aktivnosti nakon stradavanja četvorice pripadnika 112. brigade HV-a⁴³ 3. ožujka 1993. na Jadranskoj magistrali, kada su zatekli vozilo s višecijevnim bacačem raketa (VBR) izvan prometnice, u polju nedaleko od Pakoštana, u smjeru Draga. Vojsna policija sa zapovjednikom Mladenom Golemom blokirala je prilaz, tako da ni pripadnicima mirovnih snaga UN-a nije bio dozvoljen pristup. U toj intervenciji osim pirotehničara Borana Ivanovića i njegovog pomoćnika Baldasara Morožina s biogradskog područja sudjelovali su i pirotehničari Civilne zaštite sa zadarskog područja: Ante Peranić, Dragan Vrkić, Marijo Dražević, Davor Pekas i liječnik Ivan Višak, te su tom prigodom uništili dvadeset neeksplozivnih raketa razasutih u polju, dvije u moru, dok ih je osam ostalo u lanseru VBR-a.⁴⁴ Nakon tog događaja uslijedila je intervencija bojnika HV-a Eridena Birkića i pirotehničara Borana Ivanovića nakon dojave o raketnom napadu srpskog topništva na Vrgadu 5. ožujka 1993., gdje su zatekli dvije eksplozivne rakete i materijalnu štetu koju su prouzročile.⁴⁵

Završnu oslobodilačku vojno-redarstvenu operaciju *Oluja* Hrvatska je provela od 4. do 7., odnosno do 10. kolovoza 1995. godine. Pobjeda hrvatskih snaga u *Oluji* jedan je od najvažnijih događaja u novijoj hrvatskoj povijesti, jer je njome osigurana sloboda njezinih građana i teritorijalna cjelovitost i opstanak u međunarodno priznatim granicama.⁴⁶ Što je za biogradsko područje značila *Oluja* možda najbolje ilustrira citat iz dokumentarnog filma *Suza u oku hrvatskog branitelja Igora Dominisa iz Biograda na Moru: Nakon velike ljetne „hrvatske Oluje“, kada su kao u priči pometene nečiste sile zla, ovaj grad je poput mnogih drugih hrvatskih gradova dočekao mir i toliko žučenu slobodu. Biograd je žrtvovao sve za slobodu, da bi danas u ponosnom siromaštvu s nezacijeljenim ratnim ranama očekivao sretnije dane. Na širem prostoru grada bilo je preko 60 poginulih, preko 150 ranjenih, a sam Biograd dao je 22 žrtve. Prisjetimo se naših najmilijih, koji su dali ono najvrjednije – ljudski život. Sjećajmo ih se s Božjim blagoslovom.*

Bježeći prema zapovijedi vojnog i političkog vodstva „Republike Srpske Krajine“ u popodnevnim satima prvoga dana operacije *Oluja* (4. kolovoza) osobe srpske nacionalnosti niz prometnice planiranih koridora ostavljale su svoja prometna sredstva, ali su iz vojnih kamiona također bacali sanduke granata koje su pirotehničari žurno prikupljali. U Polači je pirotehničare dočekalo potpuno devastirano i oskrvnuto staro katoličko groblje.⁴⁷ Pobunjeni Srbi su uoči odlaska porazbijali nadgrobne spomenike, a izvan grobnice izbacili na površinu jedno mumificirano tijelo. Rodbina pokojnika tijelo je željela vratiti u grobnicu, ali su strahovali od mina. Pregledavanje posmrtnih ostataka, groblja i grobova te uklanjanje neeksplozivnih ubojnih sredstava s groblja u Polači zacijelo je i u svijetu bilo jedinstveno iskustvo pirotehničara. Angažiranje ekipe pirotehničara Civilne zaštite Biograd na Moru nastavilo se do njihove demobilizacije 31. svibnja 1996. godine.⁴⁸

4. Pirotehničari u službi zaštite djece od eksplozivnih naprava i oružja

U prvim ratnim godinama biogradsko područje je pretrpjelo teška ratna razaranja koja su izravno utjecala na svakodnevni život i potrebe te odgoj i obrazovanje djece koja su tada bila izravne ili neizravne civilne žrtve rata. Biograd n/M je tijekom 1993. bio najviše granatirao naselje u Republici Hrvatskoj, prema istraživanju Tomislava Šulja.⁴⁹ Na području Zadarsko-kninske županije tijekom Domovinskog rata poginulo je dvadeset i dvoje djece. U monografiji zadarske

42 Prema iskazima Baldasara Morožina 24. 4. 2021. i Borana Ivanovića 25. 4. 2021.

43 Spomen-ploča na mjestu stradavanja svjedoči o tragediji 3. ožujka 1993. gdje su smrtno stradali pripadnici 112. brigade HV-a Željko Birkić, Neven Birkić, Tihomir Mitrović i Damir Vestić.

44 Prema iskazima Baldasara Morožina 24. 4. 2021. i Borana Ivanovića 25. 4. 2021.

45 Prema iskazu Borana Ivanovića, 25. 4. 2021.

46 Nazor, 2011: 173.

47 Iskaz Borana Ivanovića, 25. 4. 2021.

48 Mesić, 2021: 61.

49 Šulj, 2019.

Udruge civilnih stradalnika Domovinskog rata Zadarske županije objavljenoj 2019., objavljena su njihova imena, godine rođenja i smrti: Ante Baković (1984. - 1992.), Marija Baković (1982. - 1992.), Danijel Čirjak (1986. - 1992.), Jure Čirjak (1988. - 1994.), Marijo Uskok (1979. - 1993.), Marko Majica (1982. - 1994.), Tomislav Sučević (1973. - 1992.), Perica Turčinov (1976. - 1991.), Martina Bibić (1984. - 1993.), Šime Baričić (1990. - 1993.), Goran Čengić (1987. - 1992.), Davor Zelić (1975. - 1993.), Dubravko Rnjak (1977. - 1991.) Hrvoje Perić (1975. - 1991.), Jure Gospić (1984. - 1991.), Marin Karamarko (1980. - 1993.), Miljenko Šljepica (1979. - 1993.), Nedjeljko Gagić (1975. - 1992.), Vladimir Vrkić (1980. - 1995.), Mira Erstić (1975. - 1993.), Slobodan Čengić (1981. - 1992.). Osobni podaci jednog djeteta ne navode se u monografiji, jer su tako odlučili njegovi roditelji.⁵⁰ Jedan od poginulih je Nedjeljko Gagić iz Biograda na Moru, koji se 18. svibnja 1992. izložen i nezaštićen našao u današnjoj Splitskoj ulici u središnjem dijelu Biograda n/M, te je poginuo tijekom jednog od iznenadnih granatiranja. U „Noći užasa“, kako je glasio naslov *Večernjeg lista* 20. svibnja 1992., nabrajaju se poginuli i ranjeni civili i hrvatski branitelji, a među njima se nalazi i njegovo ime.⁵¹ Pogibija ovog mladića na pragu punoljetnosti dogodila se samo dan nakon što je započela vojna akcija *Jaguar* u kojoj su hrvatske snage, odnosno domicilne postrojbe u pomno planiranoj akciji nakon šest dana slomile obranu neprijateljske vojske i 22. svibnja 1992. zauzele brdo Križ, dominantnu kotu u zaleđu Bibinja i Sukošana.⁵² Topnički napadi na gradove Zadar i Biograd na Moru te okolna mjesta bili su dijelom odmazda za akciju hrvatskih snaga u kojoj neprijatelj nije birao ciljeve ni sredstva, niti je poštivao međunarodno ratno pravo i konvencije u odnosu na civilno stanovništvo.⁵³ Prema podacima Udruge civilnih stradalnika Domovinskog rata Zadarske županije, na biogradskom području smrtno je stradalo šestoro djece, od kojih samo u Svetom Filip i Jakovu troje: šestogodišnji Danijel Čirjak, dvanaestogodišnji Marko Majica i trogodišnji Šime Baričić.⁵⁴

U pisanim materijalima priređenim za potrebe Evaluacijskog seminara o zaštiti djece od eksplozivnih naprava i oružja održanog u organizaciji MUP-a RH, tadašnjeg Ministarstva prosvjete i športa RH, Zavoda za školstvo i Ureda UNICEF-a za Hrvatsku u Dubrovniku, 15. ožujka 1995., gdje je uz Sinišu Filipovića, načelnika Stožera Civilne zaštite, sudjelovao i pomoćnik pirotehničara Baldasar Morožin iz Biograda na Moru, nalaze se podaci o mjerama zaštite djece od eksplozivnih naprava i oružja koje su se tijekom Domovinskog rata provodile na biogradskom području. U tim dokumentima ističe se uloga pirotehničara Općinskog stožera Civilne zaštite Biograd na Moru, a Siniša Filipović navodi: *Zaštiti djece od eksplozivnih naprava i oružja posvetila se naročita pažnja odmah po otpočinjanju Domovinskog obrambenog rata koji je među prvim u Republici Hrvatskoj zahvatio i grad Biograd na Moru. U prvom redu bio je to zadatak Civilne zaštite kojoj je to ratni, ali isto tako i mirnodopski zadatak na zaštiti pučanstva od posljedica ratnih razaranja. Naročita pažnja se posvetila najugroženijem dijelu civilnog pučanstva, a to su djeca koja su umjesto sretnog djetinjstva bila izložena pogibelji. Stožer Civilne zaštite Biograd na Moru je već početkom 1992. godine u suradnji s osnovnom i srednjom školom započeo s obavješćivanjem i edukacijom djece i učenika kako bi se upoznali i zaštitili od raznih vrsta oružja i eksplozivnih naprava. U tu svrhu pirotehničari civilne zaštite u suradnji s učiteljima održali su edukaciju učenika putem predavanja i upoznavanja s raznim eksplozivnim napravama s kojima se susreću u svojoj okolini. Učenici su imali prilike vidjeti uživo prava ali bezopasna i deaktivirana za tu priliku razna eksplozivna sredstva (mine, granate, bombe, streljivo i sl.) kako bi se što bolje upoznali te mogli prilikom nailaska na iste pravovaljano reagirati. Objašnjeno im je što moraju učiniti ukoliko dođu u dodir s takovim opasnim napravama. Na lokalnoj radiopostaji u nekoliko navrata emitirane su emisije u kojima su gosti bili stručne osobe iz Civilne zaštite te su slušatelji mogli postavljati pitanja i dobiti stručne odgovore po pitanjima zaštite od eksplozivnih naprava i oružja.*

Redovito su putem radija emitirane i obavijesti i upozorenja o djelovanju pirotehničara, kao i obavijesti i upute o ponašanju prilikom pronalaska eksplozivnih sredstava ili oružja. Povjerenici

50 <https://www.zadarskilist.hr/clanci/27112019/ubijena-zadarska-djeca-prva-u-hrvatskoj-dobila-slikovnu-monografiju>.

51 E. Radulić Toman, „Novi divljački napad na Zadar i njegovu okolicu: Noć užasa“, *Večernji list*, 20. 5. 1992.

52 Vitanović, 2012.

53 <https://biograjski.com/2020/05/18/na-danasnji-dan-1992-godine-u-biogradu-na-moru-tijekom-granatiranja-grada-u-splitskoj-ulici-poginuo-17-godisnji-nediljko-gagic/>.

54 Evidencija civilnih žrtava Udruge civilnih stradalnika Domovinskog rata Zadarske županije.

Civilne zaštite dijelili su letke i brošure koje su u suradnji izradili Republički stožer Civilne zaštite i UNICEF. Prikazana je i videokaseta izrađena za potrebe edukacije pučanstva o minsko-eksplozivnim napravama. Sve ove aktivnosti ipak bi bile umanjene u svojoj učinkovitosti da nije bilo velikog angažiranja ekipe pirotehničara Stožera Civilne zaštite Biograd na Moru, koji su velikom požrtvovnošću i marljivim radom na prikupljanju neeksplozivnih eksplozivnih naprava poslije svakog napada na grad uspijevali neutralizirati njihov naknadni učinak pri eventualnom pronalaženju od strane civila. Pirotehničari su u periodu Domovinskog rata pa do danas prikupili velik broj raznoolikih eksplozivnih naprava koje je agresor rasuo na području bivše Općine Biograd na Moru iz oružja raznih vrsta koje se mogu staviti pod jedan nazivnik, a to je da su sve to nekonvencionalna oružja, zabranjena za upotrebu protiv civila po Ženevskim konvencijama. Sve to rezultiralo je činjenicom da nismo imali velikih stradavanja djece od posljedica nailaska na neeksplozivna ubojna sredstva.⁵⁵ Nakon održanog seminara, prema riječima pomoćnika pirotehničara Baldasara Morožina, u Biogradu n/M primjenjivao se *dubrovački model* edukacije zaštite djece, roditelja i nastavnika od ubojnih neeksplozivnih sredstava iz 1991. - 1995. godine i to prema katalogu očevitih sredstava pokretne izložbe „Kako se zaštititi od neeksplozivnih ubojnih sredstava?“ čiji su autori bili mr. sc. Vlaho Brangjolica, pirotehničar Stojadin Stamenkovski, zapovjednik jedinice za uništavanje Ratnog stožera Civilne zaštite u Dubrovniku te djelatnici protueksplozivne postrojbe Policijske uprave dubrovačko-neretvanske Zvonko Bakić i Boško Jović. U katalogu su navedena sredstva i njihova temeljna svojstva i obilježja, od kojih vrste pješačkog streljiva, sve vrste ručnih i kemijskih bombi, projektila i tromblona, minobacačkih mina, topničkog streljiva, mina i eksploziva, upaljača i sredstava za paljenje te diverzantskih improviziranih sredstava.⁵⁶

5. Zaključak

Nedostatak stručnjaka i zaštitne opreme bili su glavno obilježje posla pirotehničara Civilne zaštite na početku rata, ali u zaštiti i spašavanju civila do izražaja je došla njihova nadljudska predanost i velika požrtvovnost. Svojom djelatnošću i angažmanom na zadaćama otkrivanja, onesposobljavanja i uništavanja neeksplozivnih ubojnih tijela i edukacijom stanovništva u ratno vrijeme pirotehničari Civilne zaštite smanjili su mogućnost stradavanja na najmanju moguću mjeru. Bili su angažirani na pirotehničkom pregledu površina za pristup i korištenje javne infrastrukture kako bi se odvijao život i rad stanovništva na ratom pogođenom području. Također, svojim djelovanjem smanjili su ratnu psihozu koju je u civilnom stanovništvu izazivala svakodnevna situacija od mogućnosti iznenadnog djelovanja srpskog topništva. Konačno, po oslobođenju privremeno okupiranog prostora u biogradskom zaleđu nakon vojno-redarstvene operacije *Oluja* značajno su pridonijeli sigurnom povratku prognanih osoba u njihove domove. Uloga pirotehničara kao sudionika Domovinskog rata iznimno je važna, ali je u znanstvenim krugovima to još uvijek nedovoljno istražena tema. Činjenica je da su pirotehničari bili psihički i fizički izloženi ratnim djelovanjima, budući da su stalno bili u pogibeljnom okruženju i u kontaktu s minsko-eksplozivnim sredstvima i minskim poljima, dakle izravno životno ugroženi, što ovaj rad na primjeru njihovog djelovanja na biogradskom području dokazuje. Ratne zadaće koje su obavljale službe pirotehničara Civilne zaštite te pripadnici postrojbi Hrvatske vojske i policije, u funkciji organizirane obrane napadnutog područja nisu bile odvojive, nego su se stalno preklapale. No unatoč toj činjenici preživjeli pirotehničari nepravedno su izostavljeni iz Zakona o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihove obitelji⁵⁷ i danas mnogi od njih ne mogu ostvariti status ni prava koja bi im po navedenom Zakonu pripadala.⁵⁸ Pirotehničari Civilne zaštite Biograda na Moru o svojim ratnim iskustvima do sada nisu imali priliku često javno govoriti, iako s obzirom na ono što su doživjeli i prošli imaju o čemu svjedočiti. Svako njihovo sjećanje je dragocjeno i može poslužiti kao prilog za daljnje istraživanje doprinosa pirotehničara tijekom Domovinskog rata u Hrvatskoj.

55 Iskaz Siniše Filipovića, 28. 4. 2021.

56 Iskaz Baldasara Morožina, 24. 4. 2021.

57 <https://www.zakon.hr/z/973/Zakon-o-hrvatskim-braniteljima-iz-Domovinskog-rata-i-%C4%8Dlanovima-njihovih-obitelji->

58 Na Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata naslanja se Zakon o protuminskom djelovanju u kojem su obuhvaćena određena prava pirotehničara, no ta prava crpe iz temeljnog zakona gdje im kao sudionicima Domovinskog rata nisu izjednačena prava s pravima hrvatskih branitelja.

6. Literatura i drugi izvori

- Beus, R., Jukić, P., Kakarić, B., Todorovski, Đ., Ugrin, N., Vragotuk, M. (1993) Priručnik o minsko-razornim napravama. Ministarstvo obrane, Zagreb, Stožer Civilne zaštite Republike Hrvatske, UNICEF.
- Cišper, Z. (1999) *HPT u Domovinskom ratu 1991. - 1995*. Hrvatske telekomunikacije d.d., Zagreb.
- Kaleb, J. (1999) *Zadar u Domovinskom ratu 1990. – 1991*. Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata Zadarske županije, Zadar.
- Martinić Jerčić, N. i Nazor, A. (2019) „Ubojstva hrvatskih policajaca 2. svibnja 1991. – najava velikosrpske agresije na Hrvatsku“, 123-149. U: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 51 No. 1, Zagreb.
- Mesić, Đ. (2021) *Razminiraj Domovinu*. Matica hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici.
- Nazor, A. (2011) *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih*. HMDCDR, Zagreb.
- Šulj, T. i Brnardić, V. (2014) *Operacija „Maslenica“ – sjećanja sudionika*. HMDCDR, Zagreb.
- Šulj, T. (2019) „Topnički napadi po civilnim ciljevima na primjeru Biograda na Moru“, 115-128. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.
- Vitanović, I. (2012) *Operacija Jaguar – oslobađanje brda Križ*. Vlastita naklada, Zadar.

Internetski (web) izvori:

- https://www.hops.hr/page-file/ecCX42h6dqYKkwjW09xCC1/ostale-publikacije/Elektroprijenos%20Hrvatske%20u%20Domovinskom%20ratu_.pdf (posjećeno 25. 4. 2021.)
- <https://www.vecernji.hr/vijesti/danas-bi-mi-bilo-draze-da-se-nisam-fizicki-sukobio-sa-zastupnikom-draganom-hinicem-u-saborskom-kaficu-1150667> (posjećeno 2. 5. 2021.)
- <https://biograjski.com/2020/05/18/na-danasnji-dan-1992-godine-u-biogradu-na-moru-tijekom-granatiranja-grada-u-splitskoj-ulici-poginuo-17-godisnji-nediljko-gagic/> (posjećeno 3. 5. 2021.)
- <https://daniponosa.hrt.hr/dani-ponosa/352/slucaj-miroslava-mlinara> (posjećeno 7. 5. 2021.)
- <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/miro-baresic-dobio-svoj-spomenik-u-dragama-321530> (posjećeno 6. 5. 2021.)
- <https://www.zadarskilist.hr/clanci/16062020/bolna-sjecanja-u-samo-nekoliko-trenutaka-na-plazi-soline-poginulo-je-pet-mladih> (posjećeno 5. 5. 2021.)
- <https://www.zadarskilist.hr/clanci/27112019/ubijena-zadarska-djeca-prva-u-hrvatskoj-dobila-slikovnu-monografiju> (posjećeno 1. 5. 2021.)
- <https://biograjski.com/2020/02/02/video-biograd-na-moru-u-domovinskom-ratu-1991-1995/> (posjećeno 8. 5. 2021.)
- <https://www.zakon.hr/z/973/Zakon-o-hrvatskim-braniteljima-iz-Domovinskog-rata-i-%C4%8Dlanovima-njihovih-obitelji-> (posjećeno 9. 5. 2021.)
- <https://www.zakon.hr/z/834/Zakon-o-protuminskom-djelovanju> (posjećeno 9. 5. 2021.)

Ostali izvori:

- Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujak 1991.: stanovništvo prema narodnosti po naseljima, Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1992.
- Intervju s Baldasarom Morožinom, 24. 4. 2021.
- Intervju s Boranom Ivanovićem, 25. 4. 2021.
- Intervju s Vidom Pribilovićem, 27. 4. 2021.

Stožer Civilne zaštite Općine Biograd na Moru u Domovinskom ratu

Siniša Filipović¹

Stručni rad

Sažetak

Prve pripreme za obranu Općine Biograd na Moru kao i šireg biogradskog područja u dijelu zaštite stanovništva i materijalnih dobara odnosno civilne zaštite započinju još u rano ljeto 1990. godine. Već tada je Općinski stožer Civilne zaštite Biograd na Moru kao ustrojstveni dio tadašnjeg Općinskog Sekretarijata za narodnu obranu Općine Biograd na Moru počeo sa svojim aktivnostima značajnima za obranu. Na početku Domovinskog rata Općinski stožer Civilne zaštite Biograd na Moru djelovao je kao određeni logistički centar za mjesne zajednice i stanovništvo te za potrebe Zbora narodne garde koji se u to vrijeme ustrojjavao. Iz njega je vršena koordinacija u opskrbi električnom energijom, vodom, ogrjevom, jer su gotovo svi izvori opskrbe energentima bili okupirani. Nakon kraćeg zatišja u drugoj polovici 1992. i normaliziranja situacije, stanje se mijenja, posebno poslije operacije *Maslenica* početkom 1993. kada se ponovno aktivira Stožer jer su srpske snage tijekom čitave godine granatirale područje Općine Biograd na Moru zbog toga što više nisu mogle topničkim udarima dosegnuti Zadar. U Općinski stožer Civilne zaštite Biograd na Moru i njegove postrojbe u razdoblju od 1991. do kraja 1993. mobilizirano je više od 160 pripadnika Civilne zaštite, a veći broj ih je volonterski obavljao poslove Civilne zaštite u svojim mjesnim zajednicama. Rad opisuje njihovo djelovanje i aktivnosti od 1991. do kraja 1993. godine.

Ključne riječi: Stožer Civilne zaštite, priprema, mobilizacija, aktivnosti.

1. Uvod

Općinski stožer Civilne zaštite (OSCZ) Biograd na Moru kao ustrojbeni dio Općinskog Sekretarijata za narodnu obranu² (OSNO) bivše Općine Biograd na Moru započeo je s obrambenim pripremama još u ljeto 1990. (tada još pod starim nazivom „Općinski štab Civilne zaštite“). Na temelju Zakona o općenarodnoj obrani,³ donesenog 26. prosinca 1990., propisani su ustroj Civilne zaštite (CZ) u Republici Hrvatskoj (RH) i uloga općinskih stožera Civilne zaštite, te upravljanje Civilnom zaštitom.⁴ Dakle, općinski stožeri Civilne zaštite ustrojeni su na način da u slučaju izvanrednih situacija i ratne ugroze djeluju kao samostalni stožeri u okviru OSNO-a. Stručnu podršku OSCZ prima putem Štaba Civilne zaštite Zajednice općina Split, koji je također sastavni dio Odjela za međuopćinske poslove obrane pri Zajednici općina Split, kao i od Republičkog štaba Civilne zaštite koji je u sastavu Ministarstva obrane (MO) RH. Istovremeno OSCZ za svoj rad odgovara i Skupštini općine (SO) i Izvršnom vijeću SO.

Prve aktivnosti koje je OSNO u tom razdoblju počeo provoditi, u skladu s napucima i uredbama Sekretarijata za narodnu obranu Republike Hrvatske kao i nalogima Republičkog stožera Civilne zaštite u njegovu sastavu, odnosile su se na ustrojavanje Dobrovoljačkih

¹ Siniša Filipović, mag. pol., univ. spec. admin. publ., djelatnik MUP-a, Ravnateljstvo Civilne zaštite, ratni načelnik OSCZ Biograd na Moru; e-mail: sinisa.filipovic@zd.t-com.hr.

² Slavko Adžić-Kapitanović bio je sekretar OSNO-a Biograd na Moru, a na dužnost dolazi s mjesta tajnika Mjesne zajednice Biograd na Moru.

³ Narodne novine, 4/91, čl.120-193.

⁴ Narodne novine, 4/91, čl.177-187.

omladinskih jedinica Civilne zaštite⁵ (DOJ CZ). Usporedo s time provodila se i obuka iz prve medicinske pomoći (PMP) i to u svim mjesnim zajednicama bivše Općine Biograd na Moru (21 prema tadašnjem ustroju), kao i u Mjesnoj zajednici Tinj⁶ koja je formalno pripadala bivšoj Općini Benkovac, no kroz obrambene pripreme bila je uključena u sve aktivnosti bivše Općine Biograd na Moru. Obuku stanovništva iz PMP-a uz načelnika⁷ OSCZ-a provodili su i član⁸ OSCZ-a za mjeru prve medicinske pomoći i zapovjednica⁹ specijaliziranog voda prve medicinske pomoći pri OSCZ-u, uz ostale članice voda. Uz obuku, svim mjesnim zajednicama je podijeljena sanitetska oprema kojom se raspolagalo u to vrijeme. Radilo se uglavnom o sanitetskim nosilima, udlagama i torbicama PMP-a u kojima se nalazio sanitetski materijal.

Nakon demokratskih promjena i prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj u proljeće 1990., dio Srba nije se želio pomiriti s procesom osamostaljivanja RH i prihvatiti demokratski izabranu hrvatsku vlast, što se najviše očitovalo u događajima i incidentima na prostoru Općine Benkovac tijekom ljeta 1990., posebno 17. kolovoza nakon što je u Kninu i okolici bilo proglašeno ratno stanje, a istodobno su pobunjenici na području sjeverne Dalmacije i južnog dijela Like blokirali prometnice i željezničke pruge balvanima i barikadama. Ti su događaji poznati kao „balvan revolucija“.¹⁰ Situacija se posebno pogoršala na području sjevernodalmatinskih općina u kojima su Srbi činili većinsko stanovništvo nakon događaja na Plitvicama 31. ožujka 1991. i oružanog sukoba između hrvatske policije i srpskih terorista te nakon 2. svibnja 1991. kada su srpski ekstremisti iz zasjede ubili 12 hrvatskih policajaca u Borovu Selu, a jednoga kod Polače u zaleđu Zadra.¹¹ Uslijed takvih događanja i pogoršanja sigurnosne situacije, Skupština općine Biograd na Moru u sklopu obrambenih priprema ažurirala je postojeće Planove za izvanredne prilike koje su pripremili djelatnici Sekretarijata za narodnu obranu. Odlukom Vlade RH od 6. rujna 1991., Izvršno vijeće SO Biograd na Moru na svojoj 24. izvanrednoj sjednici održanoj 7. rujna 1991. donijelo je Naredbu o poduzimanju mjera prema stupnjevima pripravnosti u skladu s već ažuriranim i usvojenim Planovima za izvanredne prilike. Navedene mjere nalagale su da se i formalno mobilizira OSCZ, specijalizirane postrojbe Civilne zaštite pri OSCZ-u te povjerenici i postrojbe CZ-a opće namjene u svim mjesnim zajednicama. Također su se pripremala skloništa i podrumi za sklanjanje stanovništva te materijal za izgradnju zaklona. Vršile su se pripreme za zamračivanje objekata i vozila u skladu s mjerom zamračivanja. Građanima su se dijelili edukativni materijali, upute i plakati o samozaštiti.

Nakon mobiliziranja pripadnika postrojbi Civilne zaštite vrši se njihova smotra i podjela osobne opreme u skladištu CZ-a (lokacija nekadašnjeg naziva „Sedma četa“) na predjelu Kosa istok. Dio pripadnika Civilne zaštite se odmah angažirao, dok je dio otpušten kućama da budu pričuva u slučaju potrebe. Tako su 15. rujna 1991. angažirani specijalizirani vatrogasni vod Civilne zaštite (koji je pridodan Javnoj vatrogasnoj postrojbi (JVP) Biograd na Moru), dio specijaliziranog građevinsko-tehničkog voda (koji uglavnom čine djelatnici komunalnog poduzeća „Komunalac“ Biograd na Moru) te odjeljenje iz specijaliziranog voda za prvu medicinsku pomoć i specijalizirano odjeljenje za radiološko-biološko-kemijsku zaštitu koji su pri Stožeru provodili dopunsku obuku pripadnika Civilne zaštite. Osim navedenih dijelova Civilne zaštite, na području Općine ustrojene su još neke specijalizirane ekipe i odjeljenja Civilne zaštite iz već prije utvrđene pričuve. Podjela opreme iz skladišta izvršena je u potpunosti jer je procijenjeno da je bolje imati disperziranu opremu koja je podijeljena pripadnicima Civilne zaštite, nego da ta ista oprema bude uništena eventualnim pogotkom granate i uništenjem skladišta.

5 Odluka Vlade RH o organiziranju i formiranju Dobrovoljačkih omladinskih jedinica Civilne zaštite, Narodne novine, br. 30/90.

6 Mjesna zajednica Tinj administrativno je pripadala bivšoj Općini Benkovac, no zbog neposredne blizine gradu Biogradu n/M i stanovništva koje je većinski bilo hrvatsko, bila je pridružena kroz obrambene pripreme Općini Biograd na Moru. Kasnije formiranjem povjerenstva za Općinu Benkovac, odnosno Polača oni preuzimaju skrb o ovoj mjesnoj zajednici.

7 Siniša Filipović, zaposlen od ožujka 1989. kao stručni suradnik za Civilnu zaštitu i obuku u OSNO-u, a 29. lipnja 1989. imenovan je načelnikom Općinskog štaba Civilne zaštite Biograd na Moru.

8 Vinko Pešić, dr. med., član stožera za mjeru PMP.

9 Anđelka Barišić, zapovjednica specijalnog voda PMP.

10 Luka Knez, 2019.

11 Slaven Ružić, 2011.

Također je i OSCZ privremeno bio dislociran na utvrđenu ratnu lokaciju, a dežuralo se u objektima tadašnjeg odmarališta „Spačva“ u Autokampu Soline te se na taj način formiralo logističko središte Civilne zaštite iz kojeg se neprekidno pratila situacija i vršila koordinacija s operativnim snagama CZ-a na terenu te uspostavljala veza s ostalim sudionicima obrane (Krizni štab, Zapovjedništvo ZNG-a, Policijska postaja, Centar motrenja i obavješćivanja, mjesne zajednice). Nakon daljnje procjene situacije, tijekom listopada 1991. OSCZ je premješten u prostorije Vatrogasnog doma gdje je imao bolje uvjete za rad uz cjelodnevna dežurstva i aktivnosti. Usporedo se radilo i na normativnim aktivnostima tako da unatoč kvalitetno pripremljenom prijedlogu Zakona o civilnoj zaštiti RH¹² s kraja 1991., koji je bio utemeljen između ostalog i na prvim dotadašnjim ratnim iskustvima OSCZ-a Biograd na Moru, tijekom 1992. - 1993. nije se uspjelo donijeti kvalitetan zakonski okvir i sustav Civilne zaštite trajno i kvalitetno urediti i pozicionirati u stvarnim okvirima prilagođenima potrebama RH. Zbog toga krajem 1993., na temelju naputka¹³ pomoćnika ministra obrane RH od 28. prosinca 1993., dolazi do prelaska poslova Civilne zaštite iz nadležnosti MORH-a u nadležnost Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) s datumom 1. siječnja 1994. i time do novog ustroja i demobiliziranja OSCZ-a Biograd na Moru.

2. Aktivnosti Općinskog stožera Civilne zaštite Biograd na Moru

Pripreme i preventiva

Kako je već navedeno, aktivnosti u vezi s obrambenim priprema započinju još tijekom 1990. zbog procjene vodstva RH, demokratski izabranog na prvim slobodnim parlamentarnim izborima u travnju i svibnju 1990., kao i predsjednika RH dr. Franje Tuđmana, da proces osamostaljenja Hrvatske neće biti lagan niti bez otpora snaga koje su mu se protivile. Procijenjeno je prije toga da je OSCZ Biograd na Moru preglomazan, jer je nastao u vrijeme SFRJ i kao takav se zasnivao na istočnom socijalističkom modelu koji je pridavao značaj masovnosti. Stoga se pristupilo racionalizaciji toga sustava, a sve se radilo u skladu s uputama i u suradnji s Republičkim štabom za Civilnu zaštitu te MORH-om.

Umjesto dotadašnjih štabova Civilne zaštite, po mjesnim su zajednicama imenovani povjerenici CZ-a i njihovi zamjenici za koordinaciju svih obveznika i snaga na području njihovih mjesnih zajednica te kao spona s OSCZ-om. Na razini Općine postojeće specijalizirane postrojbe CZ-a prilagođavale su se prema ažuriranim procjenama ugroženosti u one koje su neophodne za kvalitetno funkcioniranje. Radilo se na kvalitetnijoj strukturi obveznika, a odustalo se od brojnosti i glomaznosti. Najsposobnijim obveznicima popunjene su specijalizirane postrojbe CZ-a i to: vatrogasni vod s 50 obveznika, građevinsko-tehnički vod s 50 obveznika, četa PMP-a sa 120 obveznika, odjeljenje za spašavanje na moru s 35 obveznika.¹⁴ Za ostale mjere CZ-a ustrojene su ekipe koje se mogu prema potrebi ojačavati i kombinirati ovisno o situaciji na terenu. Kadrovski se popunjava Općinski stožer CZ-a¹⁵ koji uz profesionalca koji radi na poslovima civilne zaštite i koji se po ratnom rasporedu imenuje od strane SO Biograd na Moru na mjesto načelnika OSCZ-a, ima i zapovjednika¹⁶ koji je ujedno član Izvršnog vijeća SO Biograd na Moru i kojemu je to ratni raspored. Osim zapovjednog kadra imenuju se i pomoćnici po pojedinoj mjeri civilne zaštite u OSCZ-u, koji su stručnjaci u svom području djelovanja i pomažu u vođenju stožera u izvanrednim situacijama. Opremljenost materijalno-tehničkim sredstvima i osobnom opremom je bila dobra zato što su se zahvaljujući tadašnjim zakonskim odredbama obvezno izdvajala namjenska financijska sredstva

12 Zakon o civilnoj zaštiti RH, na prijedlog Štaba Civilne zaštite Ministarstva obrane od 11. 12. 1991., nije usvojen u Saboru RH 1992., nakon čega dolazi do teritorijalnog preustroja RH tako da je usvajanje prijedloga Zakona o civilnoj zaštiti RH odgođeno.

13 MORH: Naputak Ureda pomoćnika ministra obrane za civilni sektor, Klasa: 810-09/93-01, Ur.broj: 512-02-93-53 od 28. 12. 1993.

14 Članovi Stožera za mjeru spašavanja na moru bili su Davor Santini i Damir Santini, lučki kapetani.

15 Imenovanje zapovjednika i novih članova OSCZ od strane IV SO Biograd na Moru, 7. 8. 1991., Klasa: 810-07/91-02/01, Urbroj: 2102-05-05-91-1 (Svemir Jeržabek, dr. med., zbog obveza u Domu zdravlja Biograd na Moru, na svoj zahtjev, razriješen je s mjesta zapovjednika, ali je ostao član OSCZ-a). Osim toga imenovano je još nekoliko stručnih članova OSCZ-a po pojedinim mjerama CZ-a.

16 Zapovjednikom OSCZ-a imenovan je Pero Uroda koji je bio član Izvršnog vijeća SO Biograd na Moru za komunalne djelatnosti, infrastrukturu i zaštitu okoliša.

(putem Fonda za ONO Općine) koja su se trošila isključivo za nabavu sredstava za civilnu zaštitu, što je bila jedna od povoljnih okolnosti u vrijeme uoči početka Domovinskog rata. Malo lošije stanje je bilo u području izgrađenih skloništa, posebno osnovne zaštite, kojih nije bilo dovoljno te su na području Općine bila samo dva skloništa s kapacitetom od oko 200 sklonišnih mjesta u skloništima osnovne zaštite - tzv. atomskim skloništima. Tu situaciju se nastojalo premostiti s pripremanjem i uređenjem podruma po privatnim objektima koji su onda imali ulogu skloništa ili zaklona tako da su na taj način mogli biti zbrinuti svi građani.

Prve aktivnosti

Neposredne aktivnosti intenzivno započinju tijekom ljeta 1990. formiranjem već spomenutih Dobrovoljačkih omladinskih jedinica Civilne zaštite (DOJ CZ) koje su odlukom Vlade RH oformljene u svim mjesnim zajednicama i koje su kasnije bile osnova za popunu postrojbi Civilne zaštite kao i popunu ZNG-a.

Specijalizirana postrojba Civilne zaštite za PMP održavala je obuku iz prve medicinske pomoći po svim mjesnim zajednicama. Najprije su se obučavale ekipe PMP-a mjesnih zajednica kojima se nakon obuke izdavao sanitetski materijal, a nakon toga već obučene ekipe obučavale su ostale stanovnike mjesnih zajednica iz prve medicinske pomoći i samopomoći. Obučene ekipe koje su imale više od 120 članova pokrivala su ravnomjerno područje Općine, a mogle su se prema potrebi koristiti na bilo kojem području Općine ako bi Stožer tako procijenio.

Pripremale su se mjere sklanjanja stanovništva na temelju uputa koje je izdavao Republički stožer CZ-a, a one su se prije svega odnosile na određivanje sklonišnih prostora, njihovo osposobljavanje i utvrđivanje, obilježavanje, upoznavanje građana s lokacijom skloništa i znakovima za uzbunjivanje, imenovanje povjerenika za skloništa i određivanje ostalih osoba koje će se brinuti o pravodobnom obavješćivanju i sklanjanju stanovništva. Dijelili su se letci i plakati s uputama o ponašanju u izvanrednim okolnostima te samozaštiti. Vršile su se pripreme za prihvati i zbrinjavanje osoba iz okupiranih mjesta za koje se očekivalo da će morati napustiti svoja mjesta stanovanja nakon početka ratnih djelovanja te su se planirale lokacije i objekti u kojima bi se smjestilo, prema procjeni, oko 2000 do 3000 prognanika. U ljeto 1991. na području Općine već je bilo zbrinuto više od 200 prognanika koji su se morali iseliti iz svojih kuća radi vlastite sigurnosti.

Pripremale su se zalihe pitke vode i hrane za stanovnike i njihovu stoku te su se provodile preventivne mjere zaštite životinja i biljaka. Uvodile su se mjere pripravnosti i pripremale mjere za zamračivanje objekata i vozila.

Stožer Civilne zaštite polako je stavljao sve svoje ljudske i materijalne potencijale u pripravnost i može se reći da je već početkom kolovoza 1991. sve bilo pripremljeno za prilagođavanje situaciji uslijed napada srpskih snaga.

Mobilizacija Općinskog stožera Civilne zaštite

Općinski stožer Civilne zaštite za svoj rad u situaciji ratne ugroze neposredno je odgovoran Izvršnom vijeću SO Biograd na Moru koje ga je u skladu s Naredbom od 7. rujna 1991. stavilo u stanje pune mobilnosti te je prema Planovima za izvanredne okolnosti izvršena mobilizacija Stožera i svih operativnih snaga CZ-a na području Općine. Na temelju toga izvršena je mobilizacija OSCZ-a 7. rujna 1991. u 9.30 sati u cjelokupnom sastavu te su utvrđeni neposredni zadaci u skladu s mjerama i stupnjevima pripravnosti. Već u 11.30 sati održan je sastanak s povjerenicima CZ-a iz mjesnih zajednica kojima je priopćena procjena situacije te izdana Naredba o provođenju mjera civilne zaštite. Izvršena je mobilizacija i smotra specijalizirane postrojbe CZ-a za PMP u 14.00 sati i do 16.00 sati odaziv je bio 100-postotan. Izvršena je mobilizacija i smotra specijaliziranog vatrogasnog voda CZ-a čiji je odaziv bio 90 % te su pripadnici odmah raspoređeni pri tadašnjoj Profesionalnoj vatrogasnoj jedinici. Izvršena je mobilizacija i smotra specijalizirane građevinsko-tehničke postrojbe CZ-a čiji je odaziv do 16.00 sati bio oko 75 % iz razloga što je dio obveznika bio na terenskim poslovima u „Komunalcu“.

OSCZ je uspostavio dežurne telefonske linije i 24-satno dežurstvo te je donesena odluka o dostavljanju dnevnih izvješća Kriznom stožeru Općine¹⁷ svaki dan do 8.30 sati za prethodni dan. Krizni stožer Općine izdavao je zapovijedi, napatke i preporuke koje je OSCZ prosljeđivao svojim operativnim snagama. Povjerenici CZ-a po mjesnim zajednicama bili su zaduženi za dostavu dnevnih izvješća u OSCZ telefonski ili putem radioveze.

U stanje mobilizacije uvedene su ostale specijalizirane postrojbe CZ-a te je OSCZ premješten iz zgrade OSNO-a koja se nalazi u središtu grada na ratnu lokaciju u Autokamp Soline, gdje će se nalaziti na istom mjestu kao i postrojbe koje su ondje već bile uspostavile logistički centar.

Prvi topnički napad na Biograd na Moru dogodio se 18. rujna 1991. oko podne. Napad je uslijedio paralelno s napadom na Polaču iz koje su prema Biogradu krenuli prognani mještani. Oni su prihvaćeni i zbrinuti u već pripremljene objekte u Biogradu na Moru i Sv. Filipu i Jakovu. Prilikom obilaska terena utvrđeno je da su lokacije udara granata bile: Dom zdravlja, Pučko učilište, obiteljska kuća Bogdanić, vrt u Splitskoj ulici nasuprot zgradi „Uglovnica“, u blizini marine „Kornati“, u blizini Ortopedske bolnice te obiteljske kuće Bojmić, krov obiteljske kuće pored crkve sv. Ivana na Kosi istok, vrt u blizini crkve sv. Stošije na Poluotoku, obiteljska kuća Rušov na otoku Pašmanu te otočić Babac u Pašmanskome kanalu. U napadu nije bilo ljudskih žrtava niti ozlijeđenih te se odmah poslije napada pristupilo prikupljanju neeksplozivnih ubojitih sredstava (NUS), odnosno granata koje se nisu aktivirale. Obiteljima se pomagalo u sanacijama nastale štete te su se popravljali javni objekti koji su bili pogođeni granatama. Intervenirao je i specijalizirani vatrogasni vod na dojavu o požaru u naselju Jankolovica. Zbrajale su se štete i radila se analiza djelovanja na otklanjanju posljedica.

OSCZ je održavao svakodnevne sjednice i procjenjivao situaciju, a 19. rujna održana je sjednica u prostorijama odmarališta „Spačva“ u Autokampu Soline, na ratnoj lokaciji, gdje je analizirano djelovanje i reakcija OSCZ-a prethodnog dana te su oni ocijenjeni kao vrlo dobri. Pravodobnim pripremama spriječeno je nastajanje panike kako kod prognanika, tako i kod stanovništva Općine.

Nakon početnih poteškoća prilikom prihvata većeg broja prognanika, ekipe za prihvati i zbrinjavanje uspostavile su uskoro redovnu opskrbu i život u objektima za prihvati. U mjesnim zajednicama Gornje Raštane i Donje Raštane situacija je bila pod kontrolom nakon prolaska prognanika iz Polače te se život vratio u normalu uz pomoć snaga ZNG-a, MUP-a i CZ-a. Donesena je i odluka o evidentiranju svih ratnih šteta nastalih djelovanjem agresora radi čega je formirano povjerenstvo za popis šteta od strane IV SO Biograd na Moru. Koordinacija OSCZ-a s Kriznim stožerom i zapovjedništvom ZNG-a i policije odvijala se neprekidno i korektno. Sve naredbe, obvezni napatci i ostala upozorenja Kriznog stožera općine prosljeđivala su se operativnim snagama CZ-a na terenu. OSCZ je pristupio i racionalizaciji mobiliziranih obveznika te su svi oni koji tada nisu bili potrebni otpušteni kućama, ali i dalje u stanju pripravnosti, jer ako su bili potrebni u svojim poduzećima premještalni su se na radnu obvezu onamo gdje je to situacija zahtijevala. Vršilo se formiranje postrojbi koje su prema trenutnoj procjeni bile potrebne tako da se formirala ekipa za asanaciju terena i ekipa pirotehničara za pronalaženje i deaktiviranje NUS-a te ekipa za zaštitu životinja i namirnica životinjskog porijekla,¹⁸ koje su opremljene neophodnom opremom uz zahtjeve za nabavu specijalizirane opreme. Izvješća o provođenju mjera CZ-a koje su bile na snazi dostavljala su se u RSCZ – MORH (putem njihovog međuopćinskog odjela Civilne zaštite u Splitu) s kojima je bio uspostavljen stalni kontakt i pomoću kojih se nabavljala specijalizirana oprema. OSCZ je rješavao probleme pri mobilizaciji pojedinih obveznika koji su pozvani na neka druga zaduženja (vojna obveza, radna obveza i odlazak na rad u inozemstvo) kako se raspored ne bi udvostručio, odnosno da bi se stalno vršila popuna obveznika koji su bili potrebni.

17 Formiran je Krizni stožer Općine Biograd na Moru na prijedlog Izvršnog vijeća SO Biograd na Moru. Nakon što je imenovanje istog dana, 30. 7. 1991., potvrdilo Zapovjedništvo obrane srednje i sjeverne Dalmacije na čelu s povjerenikom Dragom Krpinom, Krizni stožer Općine Biograd na Moru je započeo s koordinacijom svih obrambenih aktivnosti. Članovi Kriznog stožera po funkciji su zapovjednik i načelnik OSCZ-a Biograd na Moru.

18 Član Stožera za zbrinjavanje životinja i namirnica životinjskog porijekla bio je veterinar Dragan Kuliš, dr. vet.

Pojedine mjere CZ-a prilagođavale su se situaciji te se nekoliko dana nakon prestanka mjere zamračnja¹⁹ objekata i vozila, u skladu s procjenom, ta mjera ponovno uvodi krajem rujna 1991. godine. Vodilo se računa i o disciplini u postrojbama CZ-a te su svi oni koji se nisu pridržavali pravila službe bili demobilizirani i razriješeni dužnosti, a njihova mjesta popunjena novim ljudima.

Pri OSCZ-u se održavala i obuka iz prve medicinske pomoći te iz radiološko-kemijsko-biološke zaštite za obveznike CZ-a iz mjesnih zajednica. Tako je 1. listopada 1991. održana obuka za 20 obveznika iz MZ Biograd na Moru.

Početak listopada 1991. počinju snažniji napadi na Općinu pri pokušajima neprijateljskih zauzimanja susjednih gradova Zadra i Šibenika, a potom i samog Biograda na Moru. Tako je 2. listopada zbog početka djelovanja po položajima hrvatskih snaga oglašena opća opasnost za Općinu Biograd na Moru. No, zbog nestanka električne energije bilo je onemogućeno aktivirati postojeće sirene te su po nalogu OSCZ-a građane o općoj opasnosti obavještavali policija sa svojim vozilima i razglasom, vatrogasci i zapovjedno vozilo²⁰ OSCZ-a, koji su obišli sva naselja i tako upozorili građane. Uzbunjivanje građana osim putem sirena vršilo se i na način da su se građani obavještavali da se ne okupljaju na otvorenom jer je na snazi „opća opasnost“, za što su služila mobilizirana vozila OSCZ-a kao i vatrogasna vozila s razglasom koja su kružila po mjestima. Građani su se disciplinirano pridržavali mjera sklanjanja u vrijeme opće opasnosti. Od posljedica granatiranja naselja toga dana bilo je samo manjih šteta i požara po Turnju i u Sv. Filipu i Jakovu.

Sljedećeg su dana granatiranju osim navedenih naselja bila izložena i sva mjesta uz prvu crtu bojišta, od Sikova, Gornjih Raštana, Donjih Raštana, Tičeva - Viterinaca do Vrane. Toga dana poginula su dvojica hrvatskih branitelja, jedan u Sikovu, a drugi u Vrani, koji je bio zbrinut od strane ekipe za asanaciju pri OSCZ-u. Ekipe pirotehničara za prikupljanje i deaktiviranje NUS-a nije mogla djelovati zbog neprestanog granatiranja te su dojave bilježene, a neeksplozivna sredstva naknadno uklanjana.

Neprijateljsko granatiranje 5. listopada izazvalo je nekoliko požara na otvorenom, koje su gasili pripadnici specijalizirane vatrogasne postrojbe CZ-a.²¹ Toga dana, obilježenog naj snažnijim napadima na Zadar, došlo je i do prekida komunikacijskih veza u Općini te prema Zadru, no alternativnim putem situacija je riješena i telefonske veze su uspostavljene. Uvečer je ekipa CZ-a zbrinjavala putnike iz dva autobusa u kojima su bile uglavnom žene s djecom, a koji su vraćeni iz Sukošana u Biograd n/M jer nisu mogli proći kroz Zadar zbog snažnih napada po gradu. Putnici su smješteni na noćenje u motel „Gavrilović“, a sutradan su se morali vratiti prema Splitu otkuda su i bili krenuli.

Dana 6. listopada oko 11.00 sati, prilikom bombardiranja Sv. Filipa i Jakova i Turnja poginula su dva prognanika iz Polače smještena u Turističkom naselju „Croatia“. Humanu asanaciju poginulih izvršila je ekipa za asanaciju pri OSCZ-u Biograd na Moru.

Idućih dana prikupljala su se i neeksplozivna ubojita sredstva i popisivale štete na objektima, kao i potrebe za građevinskim materijalom za popravak oštećenih objekata te su se sanirala oštećenja objekata koji su se mogli odmah popraviti. Obnavljale su se i rezerve pitke vode, prema prioritetima. Članovi OSCZ-a obilaskom terena Općine pogođenog razaranjima prikupljali su iskustva ljudi i popisivali njihove potrebe te obilazili objekte u kojima su boravili prognanici i davali im upute o ponašanju u slučaju sklanjanja.

Smirivanjem ratne situacije krajem listopada, OSCZ se premješta iz Autokampa Soline u Vatrogasni dom zbog boljih radnih uvjeta i logistike. Vršile su se pripreme za sječu i opskrbu drvnom masom za ogrjev tijekom zimskog razdoblja za potrebe stanovnika i pripadnika ZNG-a.²²

19 Mjera zamračivanja objekata i vozila provodila se neprekidno (uz kraće prekide) od 17. 9. do 31. 12. 1991. te od 1. 1. 1992. do 15. 1. 1992. i od 15. 4. 1992. do 15. 5. 1992. Mjeru zamračivanja je provodio član Stožera Mate Šangulin.

20 „Oprez iz razglasa“, Slobodna Dalmacija, 14. 12. 1993. Terenskim vozilom je upravljao Balde Morožin, a služilo je za obavještavanje građana na opasnost prilikom djelovanja srpskog topništva, odnosno podsjećalo na opću opasnost kada je bila na snazi.

21 Član stožera za vatrogastvo bio je Andrija Zorica, zapovjednik JVP Biograd na Moru.

22 Član stožera za mjeru zaštite šuma, bilja i namirnica biljnog porijekla bio je Marino Bogdanić, dipl. ing. šumarstva, ravnatelj Šumarice Biograd na Moru.

U OSCZ krajem listopada u radni posjet dolazi načelnik CZ-a za Dalmaciju, dipl. ing. Mladen Burić iz Odjela za međuopćinske poslove obrane Splita, SCZ MORH. Ukratko mu je predstavljeno sve što je bilo napravljeno u proteklih više od mjesec dana na funkcioniranju CZ-a te događanja na području Općine i aktivnosti oko uspostavljanja normalnog života. Na sjednici OSCZ-a načelnik Mladen Burić je istaknuo da je način na koji djeluje OSCZ i sama priprema za djelovanje vrlo dobra te je ponudio pomoć i podršku.

Do kraja godine OSCZ nastavlja sa svakodnevnim aktivnostima u stalnom dežurstvu, samo sa smanjenim i nužnim kapacitetima za obavljanje poslova CZ-a. U tom je razdoblju „civilni život“ funkcionirao na zadovoljavajući način unatoč problemima koji su bili prouzročeni prihvatom velikog broja prognanika, nedostatnom opskrbom električnom energijom i vodom, što se ipak riješilo pomoću alternativnih izvora i elektroagregata. Unatoč tome, pogon Tvornice kruha Zadar u Biogradu na Moru uspijevaio je raditi neprekidno i peći kruh za potrebe građana Biograda i Zadra. Prihvat i zbrinjavanje prognanika iz susjednih općina i naselja uspješno je koordiniralo odjeljenje za prihvat i zbrinjavanje²³ koje je zbrinulo više od 5000 osoba kojima je bio potreban smještaj i prehrana. Stožer Civilne zaštite imao je i tekličku ekipu koja je uz dežurstva na telefonu u stožeru neprekidno dostavljala pozive, zapovijedi, odluke na području čitave Općine uključujući i otok Pašman. Stožer je imao vrlo dobru suradnju sa svim mjesnim zajednicama, Skupštinom općine,²⁴ Crvenim križem,²⁵ Karitasom,²⁶ zdravstvenim organizacijama, postrojbama HV-a²⁷ i s policijom. Sve aktivnosti civilnog dijela obrambenih aktivnosti odvijale su se kroz svakodnevnu koordinaciju s Izvršnim vijećem SO Biograd na Moru,²⁸ čiji je član bio ujedno predstavnik Civilne zaštite i zapovjednik OSCZ-a Biograd na Moru, te se na taj način osiguravalo da se djeluje brzo i učinkovito i da Općina dobro funkcionira unatoč ratnim uvjetima i okupiranim izvorima energenata, tako da su i građani i ustanove funkcionirali bez većih problema. U tom razdoblju dva su civila poginula i šest ih je ranjeno. Stanovništvo je uglavnom bilo dobro pripremljeno i pravovremeno obavješćivano o opasnostima uslijed agresorskih napada.

Jedan od snažnijih napada neprijateljskog topništva bio je početkom siječnja 1992. kada je unatoč potpisanom Sarajevskom sporazumu (2. siječnja 1992., stupio na snagu dan kasnije, o potpunom prekidu vatre između JNA i RH, nakon čega su se na okupirana hrvatska područja razmjestile snage UN-a, u skladu s mirovnim planom Cyrusa Vancea) Biograd na Moru napadnut (puno granata palo je i oko Vatrogasnog doma u kojem je bio smješten OSCZ), no srećom bez ljudskih gubitaka.

Prvo obilježavanje Dana civilne zaštite u neovisnoj Republici Hrvatskoj, 1. ožujka 1992.,²⁹ održano je u Vatrogasnom domu Biograd na Moru uz prigodnu sjednicu na kojoj su bili svi važniji sudionici obrambenih aktivnosti na tom području. Sjednici su, osim članova OSCZ-a, prisustvovali i zapovjednik 134. brigade Rodoljub Barić i suradnici. Nakon sjednice prisutni su pozdravili mobilizirane obveznike CZ-a koji su bili postrojani u njihovu čast i sudjelovali u prigodnom druženju.

U travnju 1992. OSCZ prelazi na „redovne djelatnosti“ uz daljnje otklanjanje ratnih posljedica i pripremu za buduće aktivnosti do konačnog oslobođenja svih okupiranih područja RH. Ipak, radi sigurnosti građana te zbog nesigurnog primirja, u koordinaciji sa zapovjedništvom 134. brigade HV-a i Kriznim stožerom Općine početkom travnja izdano je upozorenje za građane kako ne bi došlo do prevelikog opuštanja i mogućih žrtava ako bi agresor pokušao iznenada napasti. Odvijale su se i pripremne aktivnosti za nadolazeću protupožarnu ljetnu sezonu 1992., a OSCZ je

23 Koordinator je bio Damir Mišulić iz Turističkog naselja „Croatia“ Sv. Filip i Jakov.

24 Predsjednik SO Biograd na Moru bio je Mile Maretić.

25 Ravnatelj općinskog Crvenog križa bio je Fabijan Buća, potom Ivan Eškinja te Branka Kulaš.

26 Koordinator za prijem humanitarne pomoći bili su don Milivoj Bolobanić, župnik župe sv. Stošije, i Milivoj Ugrinić, nastavnik u OŠ Biograd na Moru.

27 Zapovjednici ratnih postrojbi koje su imale sjedište u Biogradu na Moru bili su: Milan Brkljača, zapovjednik 1/112. brigade; Rodoljub Barić, zapovjednik 134. brigade; Darko Banić, zapovjednik 53. domobranske bojne i Josip Čerina, zapovjednik 134. domobranske pukovnije.

28 Predsjednik Izvršnog vijeća SO bio je Petar Baričić iz Sv. Filipa i Jakova.

29 Međunarodna organizacija za civilnu zaštitu – ICDO, osnovana 1. ožujka 1972., na temelju međunarodnog ugovora koji je stupio na snagu tog dana te je taj dan proglašen međunarodnim Danom civilne zaštite. U RH se od 1992., na temelju Odluke Vlade RH od 21. siječnja 1992., taj dan također obilježava kao Dan civilne zaštite.

predložio Operativni plan gašenja požara na otvorenom prostoru koji je Izvršno vijeće SO Biograd na Moru usvojilo. Kako je Općina još uvijek bila u neposrednom agresorskom okruženju tako je i protupožarna sezona bila vrlo zahtjevna u organizacijskom smislu, no zbog dobre pripreme završila je bez velikih požara i šteta. Dio specijaliziranog vatrogasnog voda je izmješten i pridodan za protupožarno dežurstvo u Turističko naselje (TN) „Crvena luka“ gdje je bio stacionar i kamp za obuku pripadnika HV-a.

Aktivnosti tijekom i nakon operacije „Gusar“ („Maslenica“)

Potkraj siječnja (počela je 22. siječnja) 1993. operacijom *Gusar*, odnosno *Maslenica* kako se naziva u javnosti, oslobođen je dio Velebita i zadarskog zaleđa s Novskim ždrilom, a izgradnjom pontonskog mosta kod Maslenice ponovno je uspostavljena veza između sjeverne i južne Hrvatske, koja je bila prekinuta od rujna 1991. godine. Načelnik OSCZ-a Biograd na Moru pozvan je 21. siječnja 1993. u 14.00 sati na sastanak u Zapovjedništvo 53. domobranske bojne Biograd u bivše odmaralište „Gradis“, gdje su bili prisutni svi zapovjednici vojnih i policijskih postrojbi te im je prenesena usmena zapovijed generala Janka Bobetka i zapovjednika Operativne zone Split, tada brigadira Ante Gotovine, o početku operacije *Maslenica*. Nakon toga sastao se OSCZ Biograd na Moru i uspostavio dežurstvo pri Centru za motrenje i obavješćivanje (MiO) u Vatrogasnom domu. Mobilizirane su sve potrebne snage kako bi se pripremile aktivnosti u vezi s početkom operacije *Maslenica* i eventualnom odmazdom agresora po civilnim ciljevima. Sve pripreme trajale su do kasno u noć te se OSCZ završno sastao u 1.30 sati kako bi potvrdio da je sve spremno za početak operacije.

Na informaciju o samom početku operacije od zapovjedništva 53. db 22. siječnja u 7.30 sati i uključivanjem sirena iz Centra za motrenje i obavješćivanje oglašena je opća opasnost te je započela operacija *Maslenica*. Nažalost, već oko 10.30 sati stigla je vijest o pogibiji Silvestra Trtice,³⁰ pomoćnika zapovjednika logistike u 53. db, koji je poginuo u blizini mjesta Tinj. Do večernjih sati 25. siječnja agresor nije djelovao po civilnim ciljevima, da bi oko 19.00 sati ispalio nekoliko projektila po Biogradu n/M (kod kinodvorane i Ortopedske bolnice). Isti scenarij ponavljao se i nekoliko sljedećih dana kada su gađana urbana područja s potencijalnim civilnim žrtvama.

No, stanovništvo je bilo disciplinirano i držalo se znakova upozorenja na opću opasnost tako da nije bilo civilnih žrtava.

U tom razdoblju OSCZ Biograd na Moru ostaje bez pirotehničara³¹ pa je neeksplozirane granate prikupljala pirotehnička ekipa OSCZ-a Zadar kojom je zapovijedao pirotehničar Ante Peranić. Popunjavanje mjesta pirotehničara obavljalo se još tijekom 1992. kad je na osposobljavanje u Zagreb upućen Boran Ivanović, koji je dragovoljno pristupio obuci za pirotehničara, a po specijalnosti je bio inženjerac deminer. Nakon obuke pridružio se ekipi pirotehničara u Zadru, gdje je najprije stažirao, a od ožujka 1993. počinje raditi samostalno kao zapovjednik ekipe pirotehničara pri OSCZ-u Biograd na Moru.

OSCZ se 1. veljače 1993. premješta u prostorije odmarališta „TPK“ u blizini marine „Kornati“ gdje su bile smještene i gradska uprava, Radio Biograd n/M i još neke gradske službe. Privremeni rad u prostorima Centra MiO nije bio moguć zbog malog prostora i velikog broja ljudi koji su bili angažirani u Civilnoj zaštiti i u Centru MiO, dok prostorije u Vatrogasnom domu nisu bile sigurne za neometan rad.

Sljedećih mjeseci, sve do kraja godine, traju bjesomučni neprijateljski napadi, posebno po položajima HV-a, ali i civilnim ciljevima u Biogradu na Moru i okolnim mjestima. Agresor primjenjujući „strategiju realne prijetnje“ djeluje topništvom po civilnim ciljevima zbog odmazde nakon protjerivanja s okupiranih područja zadarskog zaleđa.³²

30 Brzić i drugi, 2019: 64.

31 Pirotehničar Ivan Kazija bio je u sastavu OSCZ-a Biograd na Moru do 1. ožujka 1992. kada na vlastiti zahtjev odlazi u HV. Poginuo je 22. listopada 1992. prilikom deaktiviranja NUS-a od raketnog napada srpskog topništva na Biograd na Moru.

32 Šulj, 2019: 115-116.

U tim su se napadima često koristili projektili koji su imali kasetna punjenja koja su po Ženevskoj konvenciji bila strogo zabranjena.³³ Iako su se mjere sklanjanja uglavnom dobro provodile, civilno stanovništvo moralo je i u ratnim uvjetima živjeti odnosno izlaziti povremeno iz kuća pa već početkom veljače uslijed granatiranja pogiba jedan civil u neokupiranom dijelu naselja Tinj. Također je i jedna ženska osoba ranjena u naselju Jankolovica. Polovicom veljače agresor topništvom pogađa trafostanicu 110 kw Bilice – Zadar koja se nalazi na sjevernom ulazu u Biograd n/M te je optički bila vidljiva kota neprijateljskom topništvu.

Trafostanica je zapaljena i unatoč brzom intervenciji vatrogasaca nije bila za daljnju upotrebu. No, ubrzo je pronađeno rješenje o premještanju trafostanice u jedan kamenolom na ulazu u Biograd n/M iz smjera Zadra, neposredno uz Jadransku magistralu.³⁴ Od početka ožujka 1993. trafostanica je bila funkcija i biogradsko područje ponovno je imalo napajanje električnom energijom.

Kako su u napadima po civilnim ciljevima i pojedini objekti bili uništeni do temelja, pri raščišćavanju ruševina sudjelovale su i ekipe Civilne zaštite.

U travnju 1993. uslijed topničkog napada po Biogradu n/M šest je civila bilo ranjeno, od kojih troje teže. U napadu VBR-a po središtu grada 23. travnja poginuo je Branimir Duić,³⁵ a dvoje civila je ranjeno. Tijekom svibnja iznenadnim napadom na Sv. Filip i Jakov u podrumu obiteljske kuće poginulo je malodobno dijete, a još dvije osobe su ranjene.

Dana 14. lipnja 1993. oko 15.00 sati u iznenadnom i podmuklom agresorskom napadu na plažu Soline u Biogradu n/M višecjevnom bacačem raketa sustava „Orkan“ od „zvončića“ je poginulo pet osoba mlađe životne dobi i još desetak ih je teže i lakše ranjeno. Radilo se o najtežem napadu u kojem je odjednom poginulo i ranjeno najviše osoba u Domovinskom ratu na području Biograda na Moru. Nakon tog napada pripadnici Civilne zaštite organizirali su prikupljanje neeksplozivnih ubojitih sredstava koja su prijetila civilima nakon svakog neprijateljskog granatiranja područja Općine. Tu je aktivnost uspješno provela specijalizirana pirotehnička ekipa pri Općinskom stožeru Civilne zaštite.³⁶

Tijekom srpnja i kolovoza uslijed iznenadnih topničkih napada poginule su još dvije ženske osobe, obje u dvorištima ispred svojih kuća, a još nekoliko civila je ranjeno. No, život unatoč svemu nije stao, požari su se gasili, objekti su se na brzinu sanirali, a HV je svakim danom postajao sve učinkovitiji pa je uzvraćao agresoru kojem očito nije preostalo ništa drugo osim kukavički gađati naselja i civilno stanovništvo.

Koliko su česti bili takvi udari svjedoče i brojke kada se usporede podaci o stradanju civilnih žrtava u razdoblju od 17. rujna 1991. do operacije *Maslenica* na području Općine Biograd n/M u kojem su od posljedica topničkih napada agresora poginula dva civila i šest ih je ranjeno, dok je tijekom 1993. bilo sedam poginulih i dvadeset i tri ranjene civilne osobe, što govori o težini uvjeta života pod neprestanim bombardiranjem. Ukupno je u razdoblju od 1991. do kraja 1993., prema podacima koje je vodio OSCZ Biograd na Moru, poginulo 9 stanovnika grada, a 29 ih je teže ili lakše ranjeno.

Prema evidenciji iz ratnog dnevnika OSCZ Biograd na Moru, napadi agresora po civilnim ciljevima krajem godine polako jenjavaju, a zadnji udar po području grada Biograda n/M bio je 17. ožujka 1994. kada je oko ponoći ispaljeno šest projektila iz VBR-a „Oganj“ po predjelu Kosa zapad i u blizini motela „Gavrilović“ uz Jadransku magistralu, no srećom nije bilo ozlijeđenih i poginulih. Iako se to tada nije moglo znati, to su bili zadnji projektili po biogradskom području, jer agresor više nikada nije stigao izvesti napad po civilnim ciljevima, čak ni u vrijeme i nakon hrvatske vojno-redarstvene operacije *Oluja*.

33 Skupni naziv za nekoliko međunarodnih ugovora sklopljenih radi zaštite osoba koje ne sudjeluju ili više ne sudjeluju u ratnim operacijama. U Četvrtoj konvenciji, o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba, prvi je put opsežno uređena zaštita civilnoga pučanstva u ratu. (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67690>, posjećeno 10. 12. 2020.).

34 Posao premještanja trafostanice obavili su djelatnici Hrvatske elektroprivrede (HEP) i 20-ak pripadnika specijaliziranog građevinsko-tehničkog voda CZ-a te mobilizirana mehanizacija HV-a, uz logističku potporu OSCZ-a i HEP-ODS Zadar.

35 Branimir Duić je bio mobiliziran u Centru MiO i bio je vrsni operater-analitičar. Poginuo je na gradskom predjelu Jaz prilikom odlaska na smjenu u Centar MiO (<https://biograjski.com/2020/04/14/branimir-dujic-nikica-mikuluc-zoran-cacic-zrtve-koje-je-u-travnju-1993-godine-odnio-domovinski-rat/>, posjećeno 10. 12. 2020.).

36 Voditelj ekipe je Boran Ivanović, ing., a pomoćnici su mu bili Svetko Burčul, Srećko Burčul i Balde Morožin.

Još neke značajke djelovanja Civilne zaštite na biogradskom području

Na kraju prikaza djelovanja Civilne zaštite na području bivše Općine Biograd na Moru svoja iskustva prenio je i zapovjednik Stožera Civilne zaštite RH Josip Slunjski u razdoblju 1991. – 1993.:

Godinama se razmišljalo da u civilnoj zaštiti može raditi svatko. Zato su u njoj mahom bile žene, stariji ljudi i politički nepodobne osobe. Tamo gdje nismo uspjeli pravodobno, neposredno prije Domovinskog rata obnoviti sastav Civilne zaštite tamo se odrazilo i na pogreške, promašaje i loše obavljene zadatke u našoj službi. Ali moram se vratiti na Vukovar gdje je Civilna zaštita tri mjeseca morala raditi u skloništim jer su i ljudi bili po podrumima. Profesionalna vatrogasna brigada „ginula“ je na zadacima, a svi su oni odvedeni u zarobljeništvo onog dana kada su okupatori ušli u Vukovar i nije nam bilo poznato gdje su i što je s njima. Tražili smo i od generala Rašete da te ljude pusti iz zarobljeništva, ali nam nije odgovorio. Nije pomoglo ni to što smo se pozivali na međunarodne ženevske konvencije o civilnoj zaštiti odnosno o obrani od katastrofa. (...)

Istina je da se dio Civilne zaštite „rasuo“, dio je pozvan u hrvatske oružane snage. U kriznim područjima je, nažalost, dio krenuo na drugu stranu. Zato smo poduzeli akciju za jačanje Civilne zaštite. Međutim te nove uglavnom mlađe ljude koje smo pozvali i koji mogu obavljati zadatke trebalo je ubrzano osposobiti kako bi mogli zadovoljavajuće rukovati sredstvima i pomoći na svom zadatku i rasporedu u Civilnoj zaštiti. Osim toga trebalo je „razbiti“ po broju preglomaznu organizaciju Civilne zaštite i stvarati manje, brže i okretnije grupe posebno za specijalizirane namjene. Među problemima koje ističem je i položaj Civilne zaštite u resoru MORH-a pa nam inozemne organizacije ne žele pomoći pozivajući se na embargo za njihove isporuke obrambenih sredstava zaraćenih strana na ovom našem području, tako da se moramo snalaziti i preko „Caritasa“. Koliko nam je do sad poznato, stradalo nam je najmanje sedam vatrogasaca i imamo najmanje tridesetak ranjenih pripadnika Civilne zaštite iako su svi bili vidljivo označeni znakom Civilne zaštite - plavim trokutom na narančasto-žutoj podlozi - koji vrijedi po svim međunarodnim konvencijama. Izgleda da je upravo taj znak bio zanimljiv snajperistima...³⁷

3. Zaključak

Kad se govori o svim navedenim aktivnostima Stožera Civilne zaštite Općine Biograd na Moru važno je istaknuti da je Stožer od samog početka priprema sudjelovao u obrambenim aktivnostima u okviru Sekretarijata za narodnu obranu Općine Biograd na Moru, a nakon mobilizacije samostalno, kao postrojba, na uvođenju mjera i stupnjeva pripravnosti Civilne zaštite te djelovao kao jedan pravi „logistički centar“ kako za pučanstvo tako i za potrebe HV-a i MUP-a. Na taj način uspjelo se zaštititi građane od posljedica svakodnevnih granatiranja po civilnim ciljevima te su na početku srpske agresije stradanja civilnog stanovništva bila minimalna. No, od početka 1993., posebno nakon operacije *Maslenica*, biogradsko je područje bilo izloženo gotovo neprekidnom granatiranju i u tom je razdoblju nažalost bilo više stradanja civila.

Prilagođavajući se ratnoj situaciji na području Općine operativne snage Civilne zaštite su bile modificirane u skladu s potrebama pa su obavljale zadatke koji su im bili dodjeljivani u novonastalim okolnostima. Tako je specijalizirani vatrogasni vod, koji je djelovao u sastavu Javne vatrogasne postrojbe Biograd n/M, imao obveze i zadatke gašenja požara na otvorenom prostoru i na objektima izazvanih neprijateljskim granatiranjem, te opskrbe stanovništva i stacionara HV-a i policije pitkom vodom. Vršeno je i obavješćivanje stanovništva o općoj i zračnoj opasnosti razglasom s vatrogasnih vozila kad to nije bilo moguće putem uključivanja sirena. Vatrogasni vod je korišten i kao potpora HV-u za prihvat opreme te kao dodatna postrojba za dežurstvo u protupožarnoj sezoni ljeta 1992. u Turističkom naselju „Crvena luka“ pri kampu za obuku postrojbi HV-a.

37 „Na nišanu snajpera“, Novi list, 1. 3. 1993.

Odjeljenje prve medicinske pomoći, koje su uglavnom činile ženske osobe, pripadnice Civilne zaštite, pomagalo je u zbrinjavanju prognanika i njihovom smještaju u odmaralištima i hotelima te na taj način doprinosilo da se prognanici što prije i što lakše prilagode novim uvjetima života.

Odjeljenje za humanu asanaciju, koje su činili uglavnom radnici „Komunalca“, imalo je zadatak prijevoza i asanacije poginulih i umrlih građana, pripadnika HV-a i policije, što se često odvijalo pod neposrednom topničkom vatrom.

Koristilo se i Odjeljenje za zbrinjavanje i zaštitu životinja koje je između ostalog djelovalo nakon granatiranja stočne farme DP „Vrana“ na Jankolovici kada su ranjene i ubijene životinje bile zbrinjavane i konfekcionirane.

Odjeljenje za rad na agregatima obavilo je niz preinaka i intervencija na postojećim agregatima veće snage koji su bili po hotelima i odmaralištima. Na taj su način osiguravali reduciranu opskrbu električnom energijom za naseljena mjesta u dugom razdoblju bez kvalitetne opskrbe el. energijom s obzirom na okupirane i uništene dovode električne energije uslijed agresorskog djelovanja. Na isti način se vršila i opskrba pitkom vodom s alternativnih i dostupnih izvora pitke vode jer su i vodocrpilišta bila okupirana.

Treba pohvaliti i istaknuti discipliniranost građana prilikom trajanja uzbuna i provođenja mjera samozaštite kao i ispomoć i solidarnost prilikom popravka granatama oštećenih kuća. Treba također pohvaliti sve pripadnike Civilne zaštite kojih je ukupno kroz razdoblje od početka Domovinskog rata do kraja 1993. mobilizirano ili dragovoljno sudjelovalo više od 160, a još ih je veći broj obavljao zadaće po svojim mjesnim zajednicama. Unatoč svakodnevnim aktivnostima, najčešće dok su topnički udari bili u tijeku, nije bilo poginulih pripadnika Civilne zaštite, a nekoliko je pripadnika lakše ozlijeđeno, te samo jedan teže.

Civilna zaštita Općine Biograd na Moru, unutar Općinskog stožera Civilne zaštite, ispunila je svoju primarnu zadaću u zaštiti i spašavanju stanovništva, kao i materijalnih i ostalih dobara od ratnih razaranja uz svakidašnji moto pripadnika Civilne zaštite u ratu i miru: *Pomažući sebi pomazemo drugima - pomažući drugima štitimo i sebe same.*³⁸

38 Z&S Informator 2, No 2, 2003.

4. Literatura i drugi izvori:

Brzić, D., Đinđić, M. i Banić, D. (2019) „Uloga i značaj 53. domobranske bojne Biograd u obrani biogradskog područja 1992. - 1994. godine“, 57-69. U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Knez, L. (2019) „Demokratska strujanja i početak velikosrpske pobune na prostoru benkovačke općine tijekom 1989. - 1990. godine“, 10-22, U: Čerina, J. (ur.) *Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu*, HMDCDR Zagreb i HVIDR-a Donat Zadar.

Ružić, S. (2011) „Razvoj hrvatsko-srpskih odnosa na prostoru Benkovca, Obrovca i Zadra u predvečerje rata (ožujak – kolovoz 1991. godine)“, 399-425. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 43, Zagreb.

Zakoni i arhivski dokumenti:

Prijedlog Zakona o Civilnoj zaštiti RH, prijedlog Štaba Civilne zaštite Ministarstva obrane, klasa: 810-01/91-01/01, urbroj: 60.

Ratni dnevnik OSCZ-a Biograd na Moru.

Privatna arhiva autora.

Periodika:

Novi list (1993.).

Slobodna Dalmacija (1993.).

Narodne novine (1990., 1991.)

Z&S Informator (2003.).

Mrežni izvori (web):

<https://biograjski.com/2020/04/14/branimir-dujic-nikica-mikuluc-zoran-cacic-zrtve-koje-je-u-travnju-1993-godine-odnio-domovinski-rat/>

<http://www.sabor.rh>

<http://www.narodnenovine.hr>

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67690>

Promjene u krajoliku biogradsko-benkovačkog prostora kao posljedica zbivanja u Domovinskom ratu

Marica Mamut¹

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Stanovništvo i naseljenost nekog prostora posljedica su prirodno-geografskih i društveno-gospodarskih prilika, ali i bitno utječu na složenost životnih prilika, organizaciju i povezanost prostora, zaštitu i razvoj okoliša. Utjecaje na prirodno, prostorno i opće kretanje stanovništva teorijski je moguće grupirati u nekoliko glavnih grupa: demografski, ekonomski, politički i ostali. Svaka od tih grupa može djelovati dugoročno, kratkoročno te periodički i sve su one međusobno više ili manje isprepletene. Posljedično demografska slika i naseljenost prostora utječu na ekonomsko i političko stanje u prostoru. U radu će biti analiziran razvoj biogradsko-benkovačkog prostora te promjene krajolika u recentnom vremenu kao posljedica međudjelovanja više čimbenika od kojih je utjecaj Domovinskog rata dalekosežan. Prognano i ubijeno civilno stanovništvo okupiranih naselja te poginuli branitelji u Domovinskom ratu neposredna su posljedica velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku, no posredni demografski gubici su znatno veći. Narušena dobno-spolna struktura stanovništva vidljiva je i na gospodarskoj stagnaciji ili nazadovanju, što je pokrenulo iseljavanje, smanjenje nataliteta, ubrzanje procesa starenja i negativan trend kretanja stanovništva ili depopulaciju. Tako narušena biološka struktura odrazila se na strukturu zaposlenosti stanovništva, odnosno sve manji udio zaposlenih u poljoprivrednom sektoru djelatnosti. To je donijelo promjene u načinu korištenja obradivih površina te je u krajoliku sve veća zastupljenost neobrađenih i zapuštenih prostora. Dio krajolika čini i izgrađeni prostor koji je također promijenjen. U ratu razrušene i zapaljane tradicionalne kamene kuće najvećim dijelom nisu obnavljane, već su ih zamijenile modernije kuće izgrađene po unificiranim projektima tijekom procesa obnove. Promjene krajolika odraz su najvećim dijelom demografskih promjena kao posljedica agresije na Republiku Hrvatsku.

Ključne riječi: biogradsko-benkovački prostor, Domovinski rat, gospodarsko stanje, depopulacija, promjena krajolika.

1. Uvod

Okosnicu prirodnog i društvenog razvoja svakog prostora čine demografske značajke. Za sadašnji i budući gospodarski razvoj polazište je biološki sastav stanovništva što ima izravan odraz na oblik korištenja zemljišta te u skladu s tim izgled krajolika. Rezultanta odnosa prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva u stabilnim uvjetima često se spominje i kao normalni razvojni uvjeti. Značajno narušavanje takvog razvoja i prijelaz u turbulentno razdoblje mogu biti posljedica prirodnih katastrofa (epidemije, poplave, potresi...) ili društvenih kriza (gospodarske krize, ratovi...). Najturbulentnije društvene krize – ratovi uzrok su demografskih promjena koje se mogu očitovati kao: *čisti demografski gubitak* (smanjenje nataliteta zbog ratnih zbivanja), *stvarni demografski gubitak* (poginuli vojnici i civili te vanjske migracije zbog ratnih zbivanja), *dinamičko-strukturne demografske posljedice rata* (poremećaji u dobno-spolnoj, etničkoj,

¹ Dr. sc. Marica Mamut, izvanredna profesorica, Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, e-mail: mmamut@unizd.hr.

obrazovnoj strukturi stanovništva), *prostorno-geografski aspekti demografskih posljedica rata*.²

S obzirom na prijeratni nacionalni sastav stanovništva, velikosrpska agresija na Republiku Hrvatsku nikako nije mogla zaobići biogradsko-benkovački prostor. Od velikog broja negativnih posljedica ratnih aktivnosti svakako su najveće one koje se odnose na stvarne demografske gubitke. Kako bi se mogla utvrditi korelacija recentnog razvoja prostora i izravnih gubitaka stanovništva, od velike važnosti su podaci poginulog i prisilno iseljenog stanovništva. Ta prva komponenta izravno je utjecala na poremećaje u demografskim strukturama na promatranom prostoru. Promjene u prostoru posljedica su demografske slike nakon Domovinskog rata. Neophodno je naglasiti da se nakon oslobađanja privremeno zauzetih prostora veliki dio prijeratnog stanovništva nije vratio. Posljedica je vidljiva u dubokom poremećaju biološke strukture stanovništva koja se zrcali u promjeni korištenja zemljišta i izgledu krajolika.

Pregledom dosadašnjih istraživanja u svijetu i Hrvatskoj, uočava se problematiziranje međusobnog utjecaja prostornog i demografskog razvoja većih ili manjih područja. Radi se o neposredno uvjetovanim razvojnim procesima povezanim interferencijom u okviru održivog razvoja. Kapitalno djelo *Stanovništvo i razvoj* A. Wertheimer-Baletića³ daje značajan doprinos znanstvenom istraživanju uzajamnih odnosa ekonomskog i demografskog razvoja u Hrvatskoj. Studija I. Turčića i nastavak istraživanja⁴ prikaz su rezultata istraživanja makroekonomskog razvoja hrvatskih županija od 1961. - 1962. do 1990. - 1991. te projekcija dugoročne tendencije kretanja stanovništva županija od 1962. do 1990. godine. Socio-ekonomska struktura stanovništva dobar je indikator razvijenosti županija o čemu piše D. Pejnović⁵ te je postavljena jasna međuovisnost depopulacije i disperiteta u regionalnom razvoju Hrvatske.⁶

Znatno je manje cjelovitih istraživanja i analiza razvojnih procesa na biogradsko-benkovačkom prostoru. Ratna stradanja na ovom prostoru, osobito benkovački prostor, ostavila su dalekosežne posljedice na demografsku sliku i uz to usko povezanu gospodarsku i krajobraznu sliku prostora. Nejašmić⁷ analizom demografskih obilježja naselja sjevernodalmatinske unutrašnjosti ističe očit ruralni egzodus i depopulaciju. Novija istraživanja objavili su Klempić Bogadi i Lajić gdje su analizirani osnovni demografski procesi u statističkim jedinicama Republike Hrvatske (NUTS 1, NUTS 2 i NUTS 3)⁸ te Kordej de Villa, Pejnović problematizirajući regionalnu politiku planskih područja Hrvatske.⁹ Pregledom dosadašnjih istraživanja uočava se prevlast općih, tematskih i prostorno širih analiza te nedostatak recentnih radova koji problematiziraju stanje razvoja biogradsko-benkovačkog prostora u okviru državnog regionalnog razvoja.

2. Metodologija

Za potrebe analiza provedenih u radu korišteni su statistički podaci iz brojnih izvora. Biogradsko-benkovačko bojište prostor je koji se ne poklapa strogo s granicama današnjih općina, ali ni prijašnjih Općina Benkovac i Biograd na Moru. Analiza demografskih pokazatelja relevantnih za promjene u krajoliku provedena je prema popisnim podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske.¹⁰ Riječ je o popisnim knjigama i dokumentacijama u kojima su objavljeni rezultati popisa 1991., 2001. i 2011. godine. Budući da su se u tom razdoblju (od 1991. do 2011.) mijenjale i administrativne granice na promatranom prostoru i dio popisnih varijabli, kao reprezent prostora u dijelu analize biološke strukture stanovništva dat je prikaz za naselja današnje Općine Lišane Ostrovičke u čijem sastavu je jedno naselje s većinskim hrvatskim stanovništvom i dva naselja s većinskim srpskim stanovništvom u prijeratnom razdoblju.

2 Živić, 2000a: 45.

3 Wertheimer-Baletić, 1999.

4 Turčić, 2001.

5 Pejnović, 2003.

6 Pejnović, 2004.

7 Nejašmić, 1992.

8 Klempić Bogadi, Lajić, 2014.

9 Pejnović, Kordej de Villa, 2015.

10 Popis stanovništva 1991., Državni zavod za statistiku, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr.

Ta činjenica važna je kao pokazatelj utjecaja demografskih promjena na promjene u krajoliku. Potrebno je napomenuti da definicija „prisutnog“ stanovništva po popisu 1991. nije identična definiciji iz 2001. i 2011., što otežava usporedbu rezultata popisa stanovništva međupopisnih razdoblja.¹¹ Popis stanovništva 1991. proveden je metodom *de iure* te su se kao stalni stanovnici naselja upisivali oni koji su izjavili da u tom naselju stalno stanuju, bez obzira jesu li kritičnog dana (31. ožujka u 00.00) bili u tom naselju ili su privremeno bili odsutni. Osim toga, ukupan broj stanovnika činilo je stanovništvo u zemlji i stanovništvo u inozemstvu. U popisu stanovništva 2001. primijenjena je međunarodna popisna metodologija i proveden je *de facto*, što znači da se izbjavanjem iz mjesta stanovanja u trajanju od godine dana osoba ne smatra stanovnikom tog naselja. Ukupnim stanovništvom statističke jedinice smatra se samo prisutno stanovništvo. Podaci o broju poginulih civila i vojnih osoba na prostoru biogradsko-benkovačkog bojišta u Domovinskom ratu dobiveni su od Ministarstva zdravstva Republike Hrvatske, Odjel za istraživanje i informiranje, Zagreb, 2000. godine. Za potrebe istraživačkog rada korištene su standardne geografske metode i tehnike rada, prostorno-komparativna analiza statističkih varijabli te analiza i sinteza uz kvantitativne tehnike. Promjene u krajoliku najvidljivije su usporedbom prostora prije rata i danas. Metoda terenskog rada i prikupljanja foto-dokumentacije nedvojbeno dokazuje činjenicu bitne promjene krajolika na istraživanom prostoru.

3. Demografski gubici kao posljedica ratnih zbivanja i odrednica promjene u prostoru

Jedan od temeljnih uzroka zaostajanja prostora biogradsko-benkovačkog bojišta neupitno je velikosrpska agresija na Hrvatsku i Domovinski rat tijekom prve polovice 1990-ih godina. Negativni učinci ratnih djelovanja odrazili su se na izravno narušavanje demografske strukture okupiranih i graničnih područja te uništavanje gospodarske i urbano-ruralne infrastrukture. I nakon oslobađanja tijekom dužeg niza godina vidljivi su duboki tragovi u strukturi naseljenosti i razvojnim procesima s dalekosežnim posljedicama u regionalnom gospodarskom, demografskom i krajoličnom razvoju promatranog prostora.¹²

3.1 Izravni demografski gubici

Bitan destabilizirajući čimbenik demografskih procesa u Hrvatskoj čine ratni gubici stanovništva tijekom Domovinskog rata.¹³ To se izravno odražava na suvremeni demografski razvoj te posredno na gospodarske promjene i promjene u krajoliku kroz izmijenjen oblik korištenja prostora. Struktura i prostorni razmještaj kontingenata ratnih stradalnika (poginulih hrvatskih branitelja, poginulih civilnih stradalnika, nestalih hrvatskih branitelja i civila te prisilno raseljenog stanovništva okupiranih naselja na bojištu) jasno pokazuje smjer, jačinu, karakter i posljedice agresije (Tablica 1.).

Tablica 1: Odnos broja poginulih, umrlih ili nestalih hrvatskih branitelja i civila u Domovinskom ratu na biogradsko-benkovačkom prostoru i u Republici Hrvatskoj.

Prostorna cjelina	Poginuli ili umrli hrvatski branitelji	Poginuli ili umrli civilni	Nestali hrvatski branitelji i civilni	Ukupno
Republika Hrvatska	8 147	6 947	967	9761
Biogradsko-benkovačko područje	45	236	10	287

Izvor: Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske, Odjel za istraživanje i informiranje, Zagreb, 2000.

11 Pokos, 2003: 31.

12 Pokos, 2001: 76.

13 Živić, 2005a: 131.

Broj poginulih, umrlih i nestalih civila na biogradsko-benkovačkom području (površinom relativno malom području Republike Hrvatske) zorno svjedoči o razmjerima neposrednog stradanja toga područja tijekom Domovinskog rata. Demografski gubici u mirnodopskom razdoblju uglavnom se odnose na mortalitet starijeg stanovništva,¹⁴ dok se gubici u ratu vežu pretežito za aktivno stanovništvo mlađe i zrele životne dobi.

Više od 76 % poginulih ili umrlih hrvatskih branitelja u trenutku smrti imalo je između dvadeset i četrdeset godina. Upravo taj gubitak vitalnog, radno aktivnog i najproduktivnijeg stanovništva izravno se odrazio na pogoršanje strukturnih i dinamičkih obilježja stanovništva biogradsko-benkovačkog područja. Detaljnija analiza pokazuje da je osam od devet poginulih branitelja bilo u dobi od 20 do 39 godina života, što će dugotrajno negativno poremetiti reprodukciju stanovništva.

Poremećena reprodukcija i aktivnost izravno je utjecala na usporavanje ili čak stagnaciju razvoja biogradsko-benkovačkog prostora u poslijeratnom razdoblju. Posebno je važno da je među poginulim civilima bio velik broj djece predškolske, školske i mladenačke dobi, što potvrđuje golemo stradanje civilnog stanovništva i teroristički karakter velikosrpske agresije. Prema podacima Odjela za istraživanje i informiranje Ministarstva zdravstva RH na zadarskom području, čiji je dio biogradsko-benkovački prostor, zabilježeno je 236 civilnih žrtava (5,7 %), od čega najviše upravo na biogradsko-benkovačkom prostoru. Pridodaju li se ovim podacima i podaci ekshumiranih žrtava, izravni demografski gubici još su veći i još uvijek nisu konačni.

Uzimajući u obzir specifičnost ratovanja na prostoru Republike Hrvatske, tako i prostoru biogradsko-benkovačkog bojišta, ukupni demografski gubici obuhvaćali su i sve one nasilno odvedene, zatočene i nestale branitelje i civile. S obzirom na proteklo vrijeme i broj poslijeratnih ekshumacija, realno je očekivati da najveći broj osoba s popisa nestalih više nije živ. Dakle, za istraživani prostor demografski su izgubljeni i mrtvi i nestali branitelji i civili. Podatak za Zadarsku županiju govori o 37 nestalih (2,2 % svih nestalih u Republici Hrvatskoj) većinom u dobi od 19 do 45 godina.

Događanja u Domovinskom ratu potpuno su promijenila demografsku sliku biogradsko-benkovačkog područja. Dogodile su se promjene i poremećaji u demografskoj slici i biološkoj strukturi što se odrazilo na razvoj prostora u svim aspektima.¹⁵ Poremećena dobna i spolna struktura stanovništva izravno je utjecala na nerazmjer muškog i ženskog stanovništva, a danas se osjeća na manjem broju sklopljenih brakova i smanjenju nataliteta. Kao primjer poremećene biološke strukture stanovništva analizirani su podaci za današnju općinu Lišane Ostrovičke u čijem sastavu možemo pratiti demografsku sliku naselja s većinskim hrvatskim i većinskim srpskim stanovništvom (Tablica 2.). U svim naseljima očito je smanjenje ukupnog broja stanovnika u razdoblju od 1991. do 2011. godine. Značajna promjena koja se odrazila na čiste demografske gubitke kroz pad nataliteta vidljiva je u povećanom udjelu stanovništva starijeg od 60 godina. U Lišanama Ostrovičkim 1991. bilo je 20 %, a 2011. 25 % stanovništva u kategoriji > 60 godina. U manjim naseljima udio starijeg stanovništva još je veći.

Tablica 2: Broj stanovnika po naseljima Općine Lišane Ostrovičke prema velikim dobnim skupinama 1991., 2001., 2011. godine.

Godina	Dobropoljci				Lišane Ostrovičke				Ostrovica			
	0-19	20-59	>60	Σ	0-19	20-59	>60	Σ	0-19	20-59	>60	Σ
1991.	145	245	103	493	288	407	181	876	57	136	56	249
2001.	3	8	13	24	177	325	178	680	8	16	36	60
2011.	3	12	14	29	135	302	146	583	5	32	49	86

Izvor: Popis stanovništva 1991., Državni zavod za statistiku, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr.

14 Živić, 2005b: 129.

15 Živić, 2005c: 214.

3.2 Prisilne migracije i migracijski gubici

Uz izravne demografske gubitke u okviru ratnih operacija te prisilne migracije pod krinkom etničkog čišćenja, biogradsko zaleđe i benkovački kraj dodatno su demografski oslabljeni. Prvi prognanici iz hrvatskih okupiranih područja u strahu su napuštali svoje domove i odlazili na tada slobodne dijelove Hrvatske u potrazi za sigurnošću. Masovni egzodusi iz Ravnih kotara i Bukovice počeli su već u proljeće 1991., a vrhunac je dostignut u studenom 1991., kao i na području čitave RH. Prisilna iseljavanja stanovništva nastavljena su godinama poslije. Iako su nakon potpisivanja Sarajevskog primirja početkom siječnja 1992. u Hrvatskoj privremeno bila prestala veća ratna djelovanja, a ubrzo su se na okupirana hrvatska područja razmjestile mirovne snage Ujedinjenih naroda (UN), u skladu s mirovnim planom Cyrusa Vancea i na temelju Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a o pokretanju mirovne operacije i slanju zaštitnih snaga UN-a u Hrvatsku,¹⁶ pa se i dio prognanika vratio u svoja mjesta, broj prisilno iseljenog stanovništva u Zadarskoj županiji, čiji je veći dio prostor tadašnjeg biogradsko-benkovačkog bojišta, do 1996. brojao se u desecima tisuća (Tablica 3.).

Tablica 3: Kretanje broja prognanika od 1991. do 1998.

Prostor	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.
Zadarska županija	1200	12.470	14.055	32.544	22.125	18.499	9208	7766
Republika Hrvatska	30.000	269.351	254.791	247.480	192.727	174.330	113.575	97.973

Izvor: Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Zagreb, 1998.

Tijekom ratnog i poratnog razdoblja ukupan broj prognanika i njihov prostorni razmještaj se mijenjao. Ritam porasta broja na početku velikosrpske agresije određen je širenjem okupiranih prostora, dok su oslobodilačke akcije Hrvatske vojske i policije odredile ritam postupnog povratka prognanika i smanjenje ukupne prognaničke populacije. Najveće smanjenje broja prognanika zabilježeno je od 1996. do 1997. (49,77 %) nakon hrvatskih oslobodilačkih operacija *Bljesak* i *Oluja*. Od ukupnog prognanog i izbjelog stanovništva u prvim mjesecima rata, nakon oslobođenja promatranog područja vratio se dio uglavnom starijeg stanovništva. Dio prognanika u ratnim godinama se djelomično ili potpuno sociološki i ekonomski integrirao u naseljima u kojima je bio privremeno smješten.

Taj dio stanovništva, uglavnom mlađeg, ostao je u mjestima smještaja i nakon što su se stekli uvjeti za povratak. Privlačni faktor za ostanak bilo je školovanje i zaposlenje. Oni tada gube status prognanika, a njihovo prvotno naselje gubi njih. To je još jedan od negativnih učinaka na demografski i gospodarski regionalni razvoj.

Izneseni pokazatelji očiti su pokazatelj neposrednih i posrednih učinaka rata na demografsku strukturu na kojoj se temelji recentno gospodarsko i krajobrazno stanje istraživanog područja.

4. Ratne štete

Osim demografskih gubitaka uzrokovanih pogibijom, smrću, nestankom ili prisilnim iseljavanjem stanovništva, ratna zbivanja ostavila su ozbiljne posljedice kroz razaranje ili znatno oštećivanje materijalne strukture i infrastrukture. Prema procjeni ratnih šteta po županijama Republike Hrvatske, vidljivo je da je Zadarska županija (na čijem prostoru je analizirani prostor) među prve četiri županije po udjelu štete u ukupnoj šteti na državnom teritoriju. Veća oštećenja pretrpjele su samo Vukovarsko-srijemska, Sisačko-moslavačka i Osječko-baranjska županija (Tablica 4.).

¹⁶ Nazor, 2011: 123.

Tablica 4: Procjena ratnih šteta po županijama Republike Hrvatske (u tisućama kuna).

Prostorna cjelina	Ratna štete	
	Apsolutno	%
Republika Hrvatska	82 481 302	100,0
Vukovarsko-srijemska županija	15 360 679	44,1
Sisačko-moslavačka županija	12 008 070	19,2
Osječko-baranjska županija	11 604 841	14,6
Zadarska županija	8 805 635	14,1
Šibensko-kninska županija	5 448 821	10,7
Požeško-slavonska županija	4 635 013	6,6
Dubrovačko-neretvanska županija	4 468 774	5,6
Ličko-senjska županija	4 170 756	5,4
Brodsko-posavska županija	3 861 393	5,1
Karlovačka županija	3 741 319	4,7
Grad Zagreb	2 433 074	4,5
Splitsko-dalmatinska županija	2 334 074	3,0
Bjelovarsko-bilogorska županija	1 219 769	2,8
Istarska županija	553 558	1,5
Virovitičko-podravska županija	425 851	0,7
Varaždinska županija	256 185	0,5
Primorsko-goranska županija	165 895	0,3
Krapinsko-zagorska županija	154 976	0,2
Koprivničko-križevačka županija	153 923	0,2
Međimurska županija	137 974	0,2
Zagrebačka županija	67 335	0,1

Izvor: Ratna šteta Republike Hrvatske, Završno izvješće, Vlada Republike Hrvatske, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Zagreb, 1999.

Analiza podataka o ratnim štetama u naseljima dijela biogradsko-benkovačkog prostora jasno pokazuje odnos zastupljenosti kategorije oštećenja i statusa naselja u ratnim zbivanjima. Naime, naselja koja su bila okupirana i iseljena pretrpjela su najveća oštećenja objekata. Veliki dio stambenih objekata u tim naseljima potpuno je uništen. U okupiranom naselju Lišane Ostrovičke više od 71 %, a u Polači 52 % stambenih objekata označeno je V. kategorijom oštećenja. Za usporedbu, u Stankovcima koji su bili u rukama hrvatskih branitelja, u V. kategoriji oštećenja je bilo svega 4 % stambenih objekata, ali u I. kategoriji je 36,6 % objekata. Ovi podaci dobro prikazuju odnos agresorskih snaga prema imovini koju su zatekli na prostoru s kojeg su prisilno iselili hrvatsko stanovništvo (Tablica 5.).

Tablica 5: Ratne štete po naseljima dijela biogradsko-benkovačkog bojišta.

Naselje	Vrsta objekta	Kategorija oštećenja						Ukupno
		I	II	III	IV	V	VI	
Polača	stambeni	15	80	80	67	453	175	870
	gospodarski	-	41	46	56	288	64	495
Poličnik	stambeni	280	243	122	150	276	184	1 255
	gospodarski	99	79	101	38	28	11	356
Stankovci	stambeni	130	116	64	27	16	2	355
	gospodarski	27	63	29	5	4	6	134
Lišane Ostrovičke	stambeni	5	3	19	59	341	53	480
	gospodarski	30	95	17	98	38	10	288
Smilčić	stambeni	3	11	19	12	32	16	93
	gospodarski	-	7	15	14	8	4	48
Lisičić	stambeni	55	47	58	42	74	54	330
	gospodarski	21	30	34	22	42	13	162

Izvor: Ivica Nimac, Općina Lišane Ostrovičke: progonstvo, povratak i obnova 1991. - 2004., Lišane, 2004.

Veliki demografski gubici uz velike materijalne štete kao posljedicu ratnih aktivnosti, bitno su utjecali na usporen razvoj i bitnu promjenu krajolika biogradskog zaleđa i šireg benkovačkog područja.

5. Odras demografskih ratnih gubitaka i gospodarskih zbivanja na krajolik biogradsko-benkovačkog prostora

Krajolik, kao jedan od važnih čimbenika prostornog identiteta, ima veliko društveno i gospodarsko značenje. Same značajke i vrijednosti krajolika u Republici Hrvatskoj nedovoljno su prepoznate, vrednovane i zaštićene što rezultira neplanskim upravljanjem i gubitkom zavičajnog identiteta prostora. Očuvanje složenih uzoraka krajolika koji odražavaju identitet pojedinog prostora osigurava se planovima i strategijama upravljanja uvažavajući zahtjeve današnjih promjena. Posebno je važno povezati javni interes s interesima vlasnika u cilju oporavka, očuvanja i održavanja krajolika te uskladiti upravljanje kulturnim i prirodnim elementima krajolika.

U najširem značenju krajolik (krajobraz, pejzaž) označava antropogeni prostor stvoren međudjelovanjem čovjeka i njegovog prirodnog okruženja. Taj pojam podrazumijeva sintezu topografskih obilježja, vegetacije, korištenja zemljišta, organizacije prostora, tipova naselja, poljodjelskih površina te povijesnih i kulturnih procesa i aktivnosti. Upravo po toj odrednici možemo zaključiti koliko su demografske promjene utjecale na promjenu krajolika biogradsko-benkovačkog prostora obilježenog ratnim i poratnim zbivanjima. Opsežnija studija o načinu korištenja, odnosno zapaštanja poljoprivrednih površina brojčano bi dijelom potvrdila tezu o promjeni krajolika.

Brojčani podaci o broju stambenih objekata prije i nakon rata pokazali bi da se broj objekata povećao (princip ostvarenja prava na obnovu) iako su tradicionalne kamene kuće ostale neobnovljene. Ti podaci ne pokazuju napuštanje tipičnog načina gradnje u biogradsko-benkovačkom krajoliku.

U poslijeratnoj obnovi razorenih naselja izgrađeni su planski jednoobrazni stambeni objekti, dok je dio tradicionalnih kamenih kuća ostao neobnovljen i osuđen na daljnje propadanje. Dio naselja dislociran je uz prometnice na nižim dijelovima koji su nekada činili plodni, obradivi dio sela. Upravo time gubi se lokalni i regionalni identitet krajolika biogradsko-benkovačkog prostora (Slika 1.).

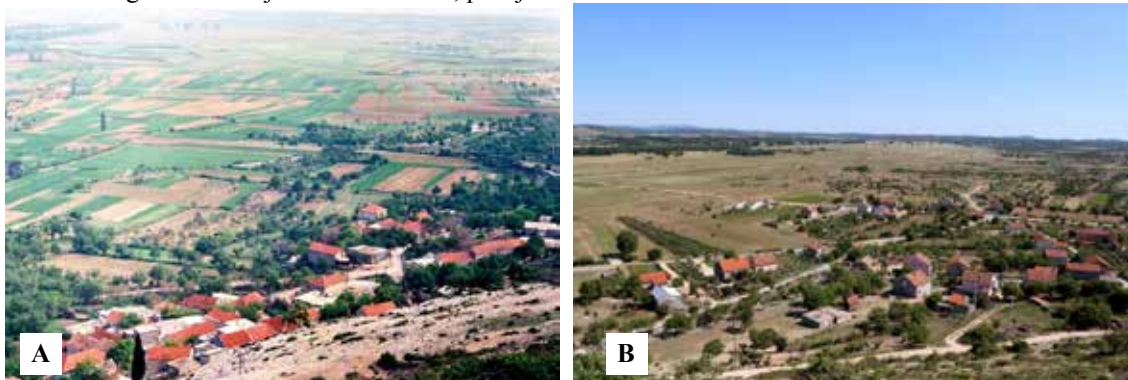
Slika 1: Promjena identiteta krajolika, primjer zaselaka u naselju.

A: Lokacija i tip gradnje prije Domovinskog rata. **B:** Stanje nakon Domovinskog rata.

U krajoliku promatranog prostora napuštene poljoprivredne površine pretvorene su u neuređene travnjake ili čak šikare. Samo manji dio kamenjara na prisojima iskrčen je i pretvoren u prostrane maslinike kao odraz najnovijeg oblikovanja prostora prisutnog na Mediteranu. Najzorniji dokaz promjene krajolika je foto dokumentacija prijeratnog (Slika 2. A) i poratnog vremena istraživanog prostora (Slika 2. B).

Slika 2: Pogled na naselje i flišnu udolinu, primjer Lišane Ostrovičke.

A: Pogled na naselje i obrađenu flišnu dolinu prije Domovinskog rata. **B:** Pogled na obnovljeno naselje i neobrađenu flišnu dolinu poslije Domovinskog rata.

Jasno je da se promatrani prostor u recentnom poslijeratnom vremenu suočava s posljedicama rata. Uz izravne demografske gubitke i veliku materijalnu štetu, povratak stanovništva je spor i nepotpun. Problem obnove gospodarstva, osiromašen društveni i privatni kapital, izostanak ili smanjenje povjerenja potencijalnih investitora, objektivni su i očit ograničavajući faktor regionalnog razvoja prostora koji je u Domovinskom ratu činio biogradsko-benkovačko bojište. Saniranje posljedica rata i revitalizacija tog prostora moguća je dugotrajnim mjerama na državnoj razini.

Stagnacija gospodarskog razvoja analiziranog prostora potencirana je i uništenjem ionako malog broja industrijskih postrojenja na prostoru benkovačkog i biogradskog područja. Osim već spomenutih demografskih i materijalnih gubitaka tijekom Domovinskog rata, u poslijeratnom razdoblju provedena privatizacija i dolazak stranih trgovačkih lanaca dodatno su negativno usmjerili razvoj ovog područja. Naime, pretvorba se provodila s osnovnim ciljem vlasničke transformacije, dok su važniji ciljevi razvoja i povećanja zapošljavanja izostali. Favorizirani su veliki kupci birani po političkoj pogodnosti i po povlaštenim uvjetima otkupa društvene imovine čime su pojedinci priskrbili veliki kapital. Takav proces rezultirao je otuđenjem državne imovine, socijalnim raslojavanjem, porastom broja siromašnih i bogatih pojedinaca. Takva vlasnička rekonstrukcija uz sve ratne nedaće dovela je do gospodarskog nazadovanja, porasta nezaposlenosti, osiromašivanja i gubitka stanovništva i u mirnodopskom razdoblju. Sredinu devedesetih godina prošlog stoljeća obilježio je i dolazak stranih trgovačkih lanaca koji su s tržišta potisnuli domaće proizvode. To se izravno odrazilo na poljoprivredne proizvođače čiji su proizvodi postali nekonkurentni, što ih je prisililo na napuštanje poljoprivrede i promjenu osnovne djelatnosti zaposlenja (Tablica 6.).

Tablica 6: Promjena broja poljoprivrednog stanovništva na području Općine Lišane Ostrovičke od 1991. do 2011. (prema popisima).

Godina	Ukupan broj poljoprivrednog stanovništva	Aktivno poljoprivredno stanovništvo	Uzdržavano poljoprivredno stanovništvo
1991.	403	277	126
2001.	23	16	7
2011.	10	-	-

Izvor: Popis stanovništva 1991., Državni zavod za statistiku, Zagreb; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr.

Zapuštanje poljoprivrednih površina danas je vidljivo u promjeni krajolika i reforestaciji analiziranog prostora. Usporedbom podataka o načinu korištenja poljoprivrednog zemljišta za samo zadnja dva popisna razdoblja (2001. i 2011.) očita je promjena strukture korištenja poljoprivrednih površina (Tablica 7.).

Tablica 7: Privatna kućanstva prema korištenom poljoprivrednom zemljištu na području Općine Lišane Ostrovičke 2001. i 2011. godine.

Način korištenja	2001.	2011.
Oranice	120	89
Voćnjaci	132	27
Vinogradi		96
Maslinici		112
Ostalo	140	45

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr.

Fotodokumentacija najbolji je pokazatelj promjene korištenja poljoprivrednih površina. Na dijelu plodnih flišnih površina danas su stambeni objekti izgrađeni državnom obnovom poslije Domovinskog rata, a dio udaljeniji od prometnica koji je prije rata bio obrađivan, korišten kao oranice, pašnjaci i vrtovi, danas je većim dijelom obrastao niskim raslinjem. Posljedica je to sve starijeg stanovništva koje više ne može obrađivati oranice čija se površina smanjila u korist maslinika, voćnjaka i vinograda. Maslinike obrađuje malobrojno mlađe i zrelo stanovništvo koje prostor posjećuje vikendom ili kojem poljoprivreda nije izvor prihoda, već su dnevni ili tjedni migranti zaposleni u bližem većem gradskom naselju (Benkovac, Biograd na Moru, Zadar, Šibenik).

6. Zaključak

Uvodna hipoteza o negativnim posljedicama ratnih događanja na razvoj i promjenu krajolika biogradsko-benkovačkog prostora potvrđena je rezultatima provedenog istraživanja. Recentno zaostajanje analiziranog prostora rezultat je međusobnog utjecaja nekoliko usko povezanih i međusobno uvjetovanih čimbenika. Stradanja civila i branitelja u Domovinskom ratu i prisilno raseljeno stanovništvo bitno su poremetili biološku strukturu stanovništva. Posljedice su vidljive i danas: negativan prirodni prirast, bitno narušena biološka struktura i struktura zaposlenosti aktivnog stanovništava te oblik korištenja poljoprivrednih površina. Sve to rezultiralo je promjenama vidljivima u krajoliku. Nekada obrađene plodne površine Ravnih kotara zamijenjene su nepreglednim zapuštenim prostorima obraslim travnatom vegetacijom i niskim raslinjem. Poslijeratni proces vlasničke transformacije negativno se odrazio na gospodarsko-socijalno restrukturiranje i usmjerio prostor u regresivan smjer. Povratak prisilno iseljenog stanovništva samo je djelomičan i odnosio se najvećim dijelom na starije stanovništvo. Poremećaji u gospodarsko-socijalnim odnosima dodatno su pogoršali demografske procese. Pad aktivnosti i zaposlenosti uzrokovao je iseljavanje mlađeg i obrazovanijeg stanovništva što ubrzava proces starenja i negativno prirodno i ukupno kretanje stanovništva biogradsko-benkovačkog prostora.

Negativni demografski procesi rezultirali su depopulacijom, posebno benkovačkog dijela prostora nekadašnjeg biogradsko-benkovačkog bojišta. Utvrđeni negativni razvojni procesi upućuju na potrebu bržeg regionalnog razvoja kao nužnog preduvjeta za stabilizaciju naseljenosti. S obzirom na uzročno-posljedičnu povezanost demografskog i gospodarskog razvoja s promjenama u krajoliku, razumljiva je i očekivana slika krajolika biogradsko-benkovačkog prostora danas. Okosnicu razvoja ovog prostora trebala bi zasigurno činiti tržišno orijentirana poljoprivreda koja bi u većoj mjeri uključivala ekološku proizvodnju i ruralni turizam. Nositelj tog razvoja trebalo bi biti malo i srednje poduzetništvo čime bi se stekli preduvjeti za zadržavanje mlađeg i obrazovanog stanovništva. Takvom razvojnom politikom i slika krajolika vratila bi se dijelom na prijeratno stanje.

7. Literatura i drugi izvori

- Klempić Bogadi, S. i Lajić, I. (2014) Suvremena migracijska obilježja statističkih jedinica Republike Hrvatske, *Migracijske i etničke teme*, 30 (3), Zagreb, 437-477.
- Nejašmić, I. (1992) Neke populacijsko-geografske značajke sjevernodalmatinske unutrašnjosti (općine Benkovac, Drniš, Knin i Obrovac), *Sociologija i prostor*, (115-116), 61-72.
- Nimac, I. (2004) Općina Lišane Ostrovičke - progonstvo, povratak i obnova 1991. - 2004., Kulturno-umjetničko društvo Sv. Nikola Tavelić, Lišane, 140.
- Pejnović, D. (2003) Socijalno-ekonomska struktura stanovništva kao indikator razlika u regionalnom razvoju Hrvatske. U: Zbornik radova: Regionalno razvojna problematika Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja u procesu približavanja Evropskoj uniji, Univerzitet u Tuzli, Tuzla, 49-66.
- Pejnović, D. (2004) Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5 (72-73)), 701-726.
- Pejnović, D. i Kordej-De Villa, Ž. (2015) Demografski resursi kao indikator i čimbenik dispariteta u regionalnom razvoju Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 24 (3), 321-343.
- Pokos, N. (2001) Međupopisna promjena broja stanovnika Republike Hrvatske 1991. - 2001. po gradovima i općinama, *Hrvatski geografski glasnik*, 63, 67-85.
- Pokos, N. (2003) Metodološke promjene u popisima stanovništva, *Hrvatska revija*, III (1), 29-35.
- Turčić, I. (2001) Dugoročne tendencije kretanja stanovništva županija u Republici Hrvatskoj 1961. do 1991. - dio 2. II. izdanje, Ekonomski institut, Zagreb, 335.
- Živić, D. (2000) Demogeografski okvir i posljedice rata protiv Hrvatske (1991. - 1997.) (disertacija), Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- Živić, D. (2005a). Demografski ratni gubici kao determinanta razvoja stanovništva Istočne Hrvatske u razdoblju 1991. - 2001. *Migracijske i etničke teme*, 21 (1-2), 123-141.
- Živić, D. (2005b) Demografija Hrvatske - aktualni demografski procesi. *Diacovensia*, 13 (1), 119-140
- Živić, D. i Pokos, N. (2005). Odabrani sociodemografski indikatori razvijenosti Hrvatske i županija. *Revija za sociologiju*, 36 (3-4), 207-224.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999) Stanovništvo i razvoj, Mate, Biblioteka Gospodarska misao, Zagreb, 655.

Izvori

- Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske, Odjel za istraživanje i informiranje, Zagreb, 2000.
- Popis stanovništva 1991., Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr.
- Ratna šteta Republike Hrvatske; Završno izvješće, Vlada Republike Hrvatske, Državna komisija za popis i procjenu ratne štete, Zagreb, 1999.
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, Zagreb, 1998.

PRILOZI ▶▶▶

KRATICE

- ABKO** – atomsko-biološko-kemijska obrana
- AP** – automatska puška
- BiH** – Bosna i Hercegovina
- b/k** – borbeni komplet
- br** – brigada
- b/s** – borbena spremnost
- BST** – bestrzajni top
- BVP** – borbeno vozilo pješništva
- c/b** – crta bojišnice
- DOJ CZ** – dragovoljna omladinska jedinica civilne zaštite
- DVD** – dragovoljno vatrogasno društvo
- gbr** – gardijska brigada
- GIS** – geografski informacijski sustav
- GSHV** – Glavni stožer Hrvatske vojske
- GSOSRH** – Glavni stožer Oružanih snaga Republike Hrvatske
- GŠ SVK** – Glavni štab Srpske vojske Krajine
- gmtbr** – gardijska motorizirana brigada
- HB** – haubička bitnica
- HDA** – Hrvatski državni arhiv
- HDZ** – Hrvatska demokratska zajednica
- HINA** – Hrvatska izvještajna novinska agencija
- HMDCDR** – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
- HRD** – hrvatski dinar
- HTV** – Hrvatska televizija
- HV** – Hrvatska vojska
- HVO** – Hrvatsko vijeće obrane
- IZM** – izdvojeno zapovjedno mjesto
- JNA** – Jugoslavenska narodna armija
- lbr** – laka brigada
- LoB** – logistička baza
- LRL** – laki raketni lanser
- ltv PZO** – laki topnički vod protuzračne obrane
- MAD** – mješoviti artiljerijski divizijun
- MB** – minobacač
- MGL** – višecijevni bacač granata
- MORH** – Ministarstvo obrane Republike Hrvatske
- MPOAD** – mješoviti protuoklopni artiljerijski divizijun
- mtbr** – motorizirana brigada
- mtb** – mješovita topnička bitnica
- MTS** – materijalno-tehnička sredstva
- MTRD** – mješoviti topničko-raketni divizijun
- MUP** – Ministarstvo unutarnjih poslova
- m/v** – motorno vozilo
- NK** – nogometni klub
- NOS** – namjenski organizirane snage
- NR** – Narodni list
- NUTS** – nacionalna klasifikacijska statistička regija
- OG** – operativna grupa
- oms** – oklopno-mehanizirane snage
- OSRH** – Oružane snage Republike Hrvatske
- OSCZ** – Općinski stožer civilne zaštite poslova
- OSNO** – Općinski sekretarijat za narodnu obranu
- OSUP** – Općinski sekretarijat unutarnjih poslova
- OZ** – Operativna zona
- PAT** – protuavionski top
- OSUP** – Općinski sekretarijat unutarnjih poslova
- pbr** – pješačka brigada
- p/c** – prednja crta
- PD** – politička djelatnost

PJM – posebne jedinice milicije
PMP – prva medicinska pomoć
POB – protuoklopna borba
PoB – pozadinska baza
POLK – protuoklopni lansirni komplet
POM – protuoklopna mina
PORD – protuoklopni raketni divizijun
POVRS – protuoklopni vođeni raketni sustav
PROM – protupješačka rasprskavajuća odskočna mina
PP – paljbeni položaj
PPM – protupješačka mina
ps – pješačka satnija
PZO – protuzračna obrana
PZS – protuzrakoplovna strojnica
PZT – protuzrakoplovni top
RB – ručni bacač
RH – Republika Hrvatska
RPG – laki ručni raketni bacač
RRB – ručni raketni bacač
RSK – Republika Srpska Krajina
SAO – Srpska autonomna oblast
SD – Slobodna Dalmacija
SDS – Srpska demokratska stranka
SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SO – skupština općine
SVA MORH – Središnji vojni arhiv Ministarstva obrane Republike Hrvatske
SVBR – samohodni višecijevni bacač raketa
SVK – Srpska vojska Krajine
SVLR – samohodni višecijevni lanser raketa
TG – taktička grupa
tt – trigonometrijska točka
TO – Teritorijalna obrana
TRB – topničko-raketna bitnica
TRD – topničko-raketni divizijun

TRG – topničko-raketna grupa
TRS – topničko-raketna skupina
UBS – ubojita sredstva
UHDDR – Udruga hrvatskih dragovoljaca Domovinskog rata
UN – Ujedinjeni narodi
UNICEF – međunarodni fond za djecu
UNESCO – Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu
UNPA – Zaštićena područja Ujedinjenih naroda
UNPROFOR – Zaštitne snage Ujedinjenih naroda
VBR – višecijevni bacač raketa
VLR – višecijevni lanser raketa
VL – Večernji list
v/o – vojni obveznik
VP – vojna pošta
ZM – zapovjedno mjesto
ZNG – Zbor narodne garde
z/o – zona odgovornosti
ZP – Zborno područje

PROGRAM

II. znanstveno-stručnog skupa „Biogradsko-benkovački kraj u Domovinskom ratu“

Biograd na Moru, 11. lipnja 2021.

9.00 – 9.30 Dolazak i registracija sudionika

9.30 – 10.00 Pozdravne riječi i otvaranje skupa

10.00 – 13.00 **Izlaganja tema**

Moderatori: dr. sc. Marica Mamut i dr. sc. Mirko Đinđić

Borislav Mamut i dr. sc. Blaž Beretin: Ratni put 134. brigade Hrvatske vojske**Dr. sc. Josip Čerina, Vinko Rogić i Jadran Orlović:** Ustroj i djelovanje 55. domobranske bojne Benkovac 1992. – 1994.**Darko Duhović i Marijan Kretić:** Aktivnosti 7. gardijske brigade Puma u razdoblju nakon Zagrebačkog sporazuma do operacije Zima '94**Dragan Brkljača:** Hrvatsko topništvo korišteno na biogradsko-stankovačkom bojištu**Dr. sc. Josip Čerina:** Ratni put 134. domobranske pukovnije Hrvatske vojske**Borislav Mamut i Željko Baradić:** Improvizirana borbena sredstva korištena na biogradsko-stankovačkom bojištu tijekom Domovinskog rata11.20 – 11.40 **Stanka za kavu****Dr. sc. Mirko Đinđić i Denis Brzić:** Presudna uloga brda Debeljak u obrani biogradskog područja u oslobodilačkom Domovinskom ratu**Luka Šajnović:** Spomenici hrvatskim žrtvama Domovinskog rata na benkovačkom području**Ivan Nimac:** Život u progonstvu na primjeru naselja Lišane Ostrovičke**Radoslav Bobanović:** Život žitelja Općine Polača u progonstvu (1991. – 1995.)**Esma Brzić:** Skrb o djeci rane i predškolske dobi u vrijeme Domovinskog rata na biogradskom području**Gordana Šarić i Boran Ivanović:** Doprinos pirotehničara Civilne zaštite u obrani biogradskog područja 1991.-1995.**Siniša Filipović:** Stožer Civilne zaštite Općine Biograd na Moru u Domovinskom ratu**Dr. sc. Marica Mamut:** Promjene u krajoliku biogradsko-benkovačkog prostora kao posljedica zbivanja u Domovinskom ratu13.00 – 15.00 **Stanka za ručak**15.00 – 16.00 **Zaključci skupa i završetak rada****Moderatori:** dr. sc. Julija Barunčić Pletikosić i dr. sc. Josip Čerina

Izvještaji moderatora. Završetak skupa uz najvažnije zaključke i preporuke.

ODBORI ZA PRIPREMU I PROVEDBU SKUPA

Organizacijski odbor:

dr. sc. Josip Čerina, predsjednik

dr. sc. Ante Nazor

dr. sc. Zlatko Begonja

dr. sc. Duško Kardum

dr. sc. Blaž Beretin

Programski odbor:

dr. sc. Julija Barunčić Pletikosić, predsjednica

dr. sc. Marica Mamut

dr. sc. Mirko Đinđić

dr. sc. Bernard Miočić

dr. sc. Ivan Radoš

Izražavamo zahvalnost donatorima:

**Iliriji d.d. Biograd na Moru
Turisthotel d.d. Zadar
LTH Metal Cast d.o.o. Benkovac**

**te Ministarstvu hrvatskih branitelja i gradovima
Benkovac i Biograd na Moru
koji su financijski pomogli tiskanje ovog zbornika radova.**

Nakladnici

Benkovac

Poljača

Miranje

Gornje Ceranje

Kakma Petrić

Debeljak

Mijavac

Prsteg

Stražbenica

Vukšić Grad

Biograd na Moru

Vrana

Veliki Bak

Dobra Voda Visoka

Bila

Pakoštane

Stankovci

Crjeni

Drage